CA FOUNDATION · PAPER 4

Business Economics

ગુજરાતી આવૃત્તિ

Scanner Revision Pointers

દરેક Scanner પ્રશ્ન **ICAI Study Material (July 2026)** સાથે જોડાયેલો — અને તેનો જવાબ આપતી એક લીટી.

ONE-LINERS · પ્રકરણ 1 – 10

CH 1	Scarcity એ wants ની સાપેક્ષ હોય છે, ક્યારેય નિરપેક્ષ નહીં. ★★
CH 3	Marginal cost એ fixed cost થી સ્વતંત્ર છે. ✔
CH 2	Effective demand = ઇચ્છા + સાધન + ખર્ચ કરવાની તત્પરતા.
CH 6	Depression એ recession નું ગંભીર સ્વરૂપ છે. ★★★
CH 4	થોડા વેચનારા, પરસ્પર નિર્ભરતા — એ જ oligopoly.
CH 1	સમાજવાદ: Marx & Engels, The Communist Manifesto, 1848. ✔
CH 5	GNP = GDP + net factor income from abroad (વિદેશથી ચોખ્ખી સાધન આવક).

10 પ્રકરણ

2,495 SCANNER પ્રશ્નો

1,211 ONE-LINERS

Shuchita Prakashan PVT. LTD.

પ્રારંભિક નોંધ

Business Economics ની પરીક્ષા સંપૂર્ણપણે objective પ્રશ્નો દ્વારા લેવાય છે, અને ICAI એ જ facts પર વારંવાર પાછું આવે છે — પહેલાં કોઈ past paper માં, પછી RTP માં, પછી MTP માં, દરેક વખતે થોડા જુદા શબ્દોમાં. આ પુસ્તિકા આ અવલોકન પર રચાયેલી છે. CA Foundation Paper 4 માટેના Shuchita Scanner ના દરેક પ્રશ્નને ICAI Study Material ના એ ફકરા સુધી શોધી કાઢવામાં આવ્યો છે જે તેનો જવાબ આપે છે, અને એ જવાબ એક જ લીટીમાં લખવામાં આવ્યો છે.

પરિણામ: 2,495 Scanner પ્રશ્નો — past examination papers, RTPs, MTPs અને Shuchita Model Questions — ને 1,211 one-liners માં સમાવ્યા છે, અને તેમને વધુ સંક્ષિપ્ત કરીને 694 revision pointers બનાવ્યા છે. દરેક one-liner ICAI Study Material (July 2026) ના શબ્દોને અનુસરે છે. જ્યાં examination key અને Study Material વચ્ચે મતભેદ હોય, ત્યાં one-liner Study Material નો મત શીખવે છે.

દરેક પ્રકરણ કેવી રીતે ગોઠવાયું છે

ભાગ A — Scanner પ્રશ્નો અને Study Material સાથે જોડાયેલા One-liners. વિષયવાર, Scanner ના ક્રમમાં. દરેક પંક્તિમાં આ આપેલું છે:

- **સંદર્ભ** — પંક્તિનું સરનામું, Topic.Row (ઉદાહરણ તરીકે 1.2.9 એટલે વિષય 1.2 ની નવમી પંક્તિ);
- **One-liner** — પ્રશ્નનો જવાબ આપતી હકીકત, Study Material ની ભાષામાં;
- **Scanner પ્રશ્ન** — જે Scanner પ્રશ્નોનો તે જવાબ આપે છે (MQ = Model Question; '+' બીજા વિષય હેઠળ મુકાયેલો પ્રશ્ન દર્શાવે છે);
- **ક્યારે પુછાયો** — દરેક પરીક્ષા, RTP અને MTP જેમાં ICAI એ તે પ્રશ્નો પૂછ્યા;
- **SM સ્રોત** — Study Material નો વિભાગ (section) અને પાનું.

ભાગ B — પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet). એ જ પ્રકરણ ટૂંકા pointers રૂપે, Study Material ના ક્રમમાં; દરેક pointer ને ICAI એ તે કેટલી વાર પૂછ્યું છે તે પ્રમાણે મહત્ત્વ (weight) અપાયું છે અને તે ભાગ A ની પોતાની પંક્તિ સાથે જોડાયેલું છે.

આ પુસ્તિકાનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો

1. પહેલાં Study Material માં પ્રકરણ વાંચો; આ પુસ્તિકા પુનરાવર્તન માટે છે, પહેલી વાર શીખવા માટે નહીં.
2. ભાગ B માંથી પુનરાવર્તન કરો. જ્યાં કોઈ pointer તરત સ્પષ્ટ ન થાય, ત્યાં તેના ભાગ A સંદર્ભ પર જાઓ, પૂરો one-liner વાંચો અને તેની સામે આપેલા Scanner પ્રશ્નો ઉકેલો.
3. છેલ્લા અઠવાડિયે દરેક પ્રકરણની ફક્ત ★★★ અને ★★ પંક્તિઓ વાંચો — ICAI એ જે પૂછ્યું છે તેનો મોટો ભાગ તેમાં જ છે.
4. ભૂખરા italics માં 'વિષય ... જુઓ' થી શરૂ થતી પંક્તિઓ તમને બીજા વિષય હેઠળ આપેલા one-liner પર મોકલે છે; Scanner માં પ્રશ્ન ત્યાં મુકાયો છે, પણ તેનો જવાબ બીજે આપ્યો છે.

સંકેતો (Conventions)

PYQ	ICAI ની પરીક્ષાનો Previous-year question (મહિનો અને વર્ષ દર્શાવેલ છે)
RTP / MTP	ICAI નું Revision Test Paper / Mock Test Paper (S1, S2 = શ્રેણી)
MQ / Model Q (નમૂના પ્રશ્ન)	Study Material ના કોઈ વિભાગ પર લખાયેલો Shuchita Model Question
★★★ ★★ ★	ICAI એ 6 કે વધુ વાર પૂછ્યું · 3 – 5 વાર · એક કે બે વાર
MQ (મહત્ત્વ)	અત્યાર સુધી ફક્ત Model Questions માં જ આવરી લેવાયું
SM માં નથી	આ હકીકત પરીક્ષામાં પુછાય છે પણ Study Material માં જણાવેલી નથી; one-liner ICAI key ને અનુસરે છે

પ્રકરણોનો ક્રમાંક (Chapter numbering). આ પુસ્તિકા Scanner ના પ્રકરણ-ક્રમને અનુસરે છે. July 2026 ના Study Material માં Determination of National Income એ પ્રકરણ 6 છે અને Business Cycles એ પ્રકરણ 5 છે; અહીં તે અનુક્રમે પ્રકરણ 5 અને 6 છે, અને તેમના Study Material પાનાં-સંદર્ભો Study Material ના પોતાના ક્રમાંક (6.x અને 5.x) ધરાવે છે.

પ્રકરણો એક નજરે

પ્ર.	પ્રકરણ	પ્રશ્નો	One-liners	Pointers	★★★ હિસ્સો
1	Business Economics નાં Nature અને Scope (Nature and Scope of Business Economics)	170	67	50	56%
2	Demand અને Supply ની Theory (Theory of Demand and Supply)	345	165	93	57%
3	Production અને Cost ની Theory (Theory of Production and Cost)	248	107	66	56%
4	જુદાં જુદાં Markets માં Price Determination (Price Determination in Different Markets)	376	128	102	54%
5	National Income નું Determination (Determination of National Income)	270	133	74	28%
6	Business Cycles	191	58	40	74%
7	Public Finance	259	174	86	17%
8	Money Market	201	101	53	43%
9	International Trade	257	165	85	22%
10	Indian Economy	178	113	45	43%
	કુલ	**2,495**	**1,211**	**694**	

Prof. Arun Kumar
મુખ્ય સંપાદક (Editor-in-Chief), Shuchita Prakashan Pvt. Ltd.
ઑક્ટોબર 2026

અનુક્રમણિકા

પ્રારંભિક નોંધ 1

પ્રકરણ 1 Nature and Scope of Business Economics 7

એકમ 1: Introduction 7

વિષય 1.0 Introduction 7
વિષય 1.1 Business Economics ની Definitions (Definitions of Business Economics) 8
વિષય 1.2 Business Economics નું Nature (Nature of Business Economics) 8
વિષય 1.3 Business Economics નો Scope (Scope of Business Economics) 10
વિષય 1.4 Economics અને Business Economics વચ્ચેનો ફરક (Difference between Economics and Business Economics) 11

એકમ 2: Basic Problems of an Economy અને Price Mechanism ની ભૂમિકા (Basic Problems of an Economy and Role of Price Mechanism) 11

વિષય 2.0 Economy ના Basic Problems (Basic Problems of an Economy) 11
વિષય 2.1 Capitalist Economy 13
વિષય 2.2 Socialist Economy 14
વિષય 2.3 The Mixed Economy 15

ભાગ B — પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet) 17

પ્રકરણ 2 Theory of Demand and Supply 20

એકમ 1: Law of Demand and Elasticity of Demand 20

વિષય 1.0 Demand એટલે શું (Meaning of Demand) 20
વિષય 1.1 Demand ને શું નક્કી કરે છે (What Determines Demand) 21
વિષય 1.2 The Demand Function 23
વિષય 1.3 Law of Demand 24
વિષય 1.4 Expansion and Contraction of Demand 26
વિષય 1.5 Elasticity of Demand 27
વિષય 1.6 Income Elasticity of Demand 30
વિષય 1.7 Cross-Price Elasticity of Demand 31
વિષય 1.8 Advertisement Elasticity 31

એકમ 2: Theory of Consumer Behaviour 32

વિષય 2.0 Human Wants નું સ્વરૂપ (Nature of Human Wants) 32
વિષય 2.1 Wants નું વર્ગીકરણ (Classification of Wants) 32
વિષય 2.2 TU અને MU વચ્ચેનો સંબંધ (Relationship between TU & MU) 33
વિષય 2.3 Law of Diminishing Marginal Utility 33
વિષય 2.4 Consumer Surplus 34
વિષય 2.5 Indifference Curve Analysis 35

એકમ 3: Supply 37

વિષય 3.0 Introduction 37
વિષય 3.1 Determinants of Supply 38
વિષય 3.2 Law of Supply 38
વિષય 3.3 Movements on Supply Curve - quantity supplied માં increase કે decrease (Movements on Supply Curve-increase or decrease in the quantity supplied) 38
વિષય 3.4 Shifts in Supply Curve - supply માં increase કે decrease (Shifts in Supply Curve-increase or decrease in supply) 39
વિષય 3.5 Elasticity of Supply 39
વિષય 3.6 Equilibrium Price 40

ભાગ B — પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet) 42

પ્રકરણ 3 Theory of Production and Cost 47

એકમ 1: Theory of Production 47

વિષય 1.0 Production એટલે શું (Meaning of Production) 47
વિષય 1.1 Factors of Production 47
વિષય 1.2 Production Function 50
વિષય 1.3 Production Optimisation 53

એકમ 2: Theory of Cost **54**
વિષય 2.0 Cost Concepts 54
વિષય 2.1 Cost Function 56
વિષય 2.2 Short Run Total Cost 57
વિષય 2.3 Long Run Average Cost Curve 59
વિષય 2.4 Economies & Diseconomies of Scale 59
ભાગ B — પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet) **61**

પ્રકરણ 4 Price Determination in Different Markets **65**
એકમ 1: Market એટલે શું અને તેના પ્રકાર (Meaning and Types of Markets) **65**
વિષય 1.0 Market એટલે શું (Meaning of Market) 65
વિષય 1.1 Market Structures ના પ્રકાર (Types of Market Structures) 67
વિષય 1.2 Total Revenue, Average Revenue અને Marginal Revenue ના concepts (Concepts of Total Revenue, Average Revenue and Marginal Revenue) 67
એકમ 2: Determination of Prices **70**
વિષય 2.0 Introduction 70
વિષય 2.1 Determination of Prices - સામાન્ય દૃષ્ટિએ (Determination of Prices - A General View) 70
વિષય 2.2 Demand અને Supply માં ફેરફાર (Changes in Demand and Supply) 71
વિષય 2.3 Demand અને Supply માં એકસાથે થતા ફેરફાર (Simultaneous Changes in Demand and Supply) 71
એકમ 3: જુદાં જુદાં Market Forms માં Price-Output Determination (Price-Output Determination under Different Market Forms) **72**
વિષય 3.0 Perfect Competition 72
વિષય 3.1 Monopoly 75
વિષય 3.2 Imperfect Competition-Monopolistic Competition 78
વિષય 3.3 Oligopoly 80
ભાગ B — પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet) **83**

પ્રકરણ 5 Determination of National Income **89**
એકમ 1: National Income Accounting **89**
વિષય 1.1 National Income Accounting 89
વિષય 1.2 National Income Estimates નો ઉપયોગ અને મહત્ત્વ (Usefulness and Significance of National Income Estimates) 89
વિષય 1.3 National Income ના જુદા જુદા Concepts (Different Concepts of National Income) 90
વિષય 1.4 India માં National Income નું Measurement (Measurement of National Income in India) 94
વિષય 1.5 India માં Regional Accounts ની System (The System of Regional Accounts in India) 97
વિષય 1.6 GDP and Welfare 98
વિષય 1.7 National Income Computation ની Limitations અને Challenges (Limitations and Challenges of National Income Computation) 98
એકમ 2: The Keynesian Theory of Determination of National Income **99**
વિષય 2.1 Introduction 99
વિષય 2.2 Simple Two-Sector Model માં Circular Flow (Circular flow in a Simple Two-Sector Model) 100
વિષય 2.3 Basic Concepts and Functions 100
વિષય 2.4 The Two-Sector Model of National Income Determination 102
વિષય 2.5 The Investment Multiplier 103
વિષય 2.6 Determination of Equilibrium Income: Three Sector Model 104
વિષય 2.7 Determination of Equilibrium Income: Four Sector Model 105
વિષય 2.8 Conclusion 105
ભાગ B — પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet) **107**

પ્રકરણ 6 Business Cycles **111**
Business Cycles **111**
વિષય 6.0 Introduction 111
વિષય 6.1 Phase of Business Cycle 112
વિષય 6.2 Features of Business Cycle 116
વિષય 6.3 Causes of Business Cycles 117
વિષય 6.4 Relevance of Business Cycles in Business Decision Making 118
ભાગ B — પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet) **120**

પ્રકરણ 7 Public Finance..... 123

એકમ 1: Fiscal Functions: એક ઝલક, Centre and State Finance (Fiscal Functions: An Overview, Centre and State Finance).....123

વિષય 1.2 Economic System માં Government ની ભૂમિકા (The Role of Government in an Economic System).....123

વિષય 1.3 The Allocation Function.....123

વિષય 1.4 The Redistribution Function.....124

વિષય 1.5 Stabilization Function.....125

એકમ 2: Market Failure/Government Intervention to Correct Market Failure.....128

વિષય 2.1 Introduction.....128

વિષય 2.2 The Concept of Market Failure.....128

વિષય 2.3 Market કેમ Fail થાય છે (Why Do Market Fail).....129

વિષય 2.4 Public Goods.....130

વિષય 2.5 Incomplete Information.....130

વિષય 2.6 Government Intervention to Minimize Market Power.....132

વિષય 2.7 Government Intervention to Correct Externalities.....132

વિષય 2.8 Government Intervention in The Case of Merit Goods.....133

વિષય 2.12 Government Intervention for Correcting Information Failure.....133

એકમ 3: Budget Making ની પ્રક્રિયા: Sources of Revenue, Expenditure Management અને Management of Public Debt (The Process of Budget Making: Sources of Revenue, Expenditure Management and Management of Public Debt).....133

વિષય 3.1 Introduction.....133

વિષય 3.2 The Process of Budget Making.....135

વિષય 3.3 Sources of Revenue.....136

વિષય 3.4 Public Expenditure Management.....137

વિષય 3.5 Public Debt Management.....139

એકમ 4: Fiscal Policy..... 141

વિષય 4.1 Introduction.....141

વિષય 4.2 Objectives of Fiscal Policy.....142

વિષય 4.3 Types of Fiscal Policy.....143

વિષય 4.4 The Instruments of Fiscal Policy.....144

ભાગ B — પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet)..... 146

પ્રકરણ 8 Money Market..... 151

એકમ 1: Money Demand નો ખ્યાલ: મહત્ત્વની Theories (The Concept of Money Demand: Important Theories).....151

વિષય 1.1 પરિચય (Introduction).....151

વિષય 1.2 The Demand for Money.....151

વિષય 1.3 Theories of Demand for Money.....152

વિષય 1.4 Theory of Demand for Money માં Post-Keynesian Developments (Post-Keynesian Developments in the Theory of Demand for Money).....154

વિષય 1.5 નિષ્કર્ષ (Conclusion).....156

એકમ 2: Money Supply નો ખ્યાલ (The Concept of Money Supply).....156

વિષય 2.1 Introduction.....156

વિષય 2.2 Money Supply માપવા પાછળનું કારણ (Rationale of Measuring Money Supply).....157

વિષય 2.3 Money Supply ના Sources (The Sources of Money Supply).....157

વિષય 2.4 Money Supply નું Measurement (Measurement of Money Supply).....158

વિષય 2.5 Money Supply ના Determinants (Determinants of Money Supply).....158

વિષય 2.6 Money Multiplier નો ખ્યાલ (The Concept of Money Multiplier).....159

વિષય 2.7 Supply of Money માટેનો Money Multiplier Approach (The Money Multiplier Approach to Supply of Money).....160

વિષય 2.8 Monetary Policy અને Money Supply (Monetary Policy and Money Supply).....160

વિષય 2.9 Money Supply પર Government Expenditure ની અસર (Effect of Government Expenditure on Money Supply).....160

એકમ 3: Monetary Policy..... 161

વિષય 3.1 Introduction.....161

વિષય 3.2 Monetary Policy એટલે શું (Monetary Policy Defined).....161

વિષય 3.3 The Monetary Policy Framework.....161

વિષય 3.4 Monetary Policy Decisions નું Organisational Structure (The Organisational Structure for Monetary Policy Decisions).....164

વિષય 3.5 નિષ્કર્ષ (Conclusion).....164

ભાગ B — પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet)..... 165

પ્રકરણ 9 International Trade..... 168

એકમ 1: Theories of International Trade..... 168

વિષય 1.1 પરિચય (Introduction)..... 168

વિષય 1.2 Important Theories of International Trade..... 169

એકમ 2: The Instruments of Trade Policy..... 170

વિષય 2.1 Introduction..... 170

વિષય 2.2 Tariffs..... 171

વિષય 2.3 Non-Tariff Measures (NTMs)..... 173

વિષય 2.4 Export-Related Measures..... 174

એકમ 3: Trade Negotiations..... 175

વિષય 3.1 Introduction..... 175

વિષય 3.2 Taxonomy of Regional Trade Agreements (RTAs)..... 175

વિષય 3.3 The General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)..... 176

વિષય 3.4 The Uruguay Round and the Establishment of WTO..... 176

વિષય 3.5 The World Trade Organisation (WTO)..... 177

વિષય 3.6 The Doha Round..... 180

વિષય 3.7 G 20 Economies: Facilitating Trade..... 180

એકમ 4: Exchange Rate and its Economic Effects..... 180

વિષય 4.1 Introduction..... 180

વિષય 4.2 The Exchange Rate..... 181

વિષય 4.3 The Exchange Rate Regimes..... 181

વિષય 4.4 Nominal versus Real Exchange Rates..... 182

વિષય 4.5 The Foreign Exchange Market..... 183

વિષય 4.6 Determination of Nominal Exchange Rate..... 184

વિષય 4.7 Changes in Exchange Rates..... 185

વિષય 4.8 Devaluation Vs Depreciation..... 185

વિષય 4.9 Impacts of Exchange Rate Fluctuation on Domestic Economy..... 185

એકમ 5: International Capital Movements..... 187

વિષય 5.2 Type of Foreign Capital..... 187

વિષય 5.3 Foreign Direct Investment (FDI)..... 187

વિષય 5.4 Foreign Portfolio Investment (FPI)..... 188

વિષય 5.5 Reason for Foreign Direct Investment..... 189

વિષય 5.6 Modes of Foreign Direct Investment (FDI)..... 190

વિષય 5.7 Benefits of Foreign Direct Investment..... 190

વિષય 5.8 Potential Problems Associated with Foreign Direct Investment..... 190

વિષય 5.9 Foreign Direct Investment in India (FDI)..... 191

વિષય 5.10 Overseas Direct Investment by Indian Companies..... 192

ભાગ B — પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet)..... 193

પ્રકરણ 10 Indian Economy..... 198

Indian Economy..... 198

વિષય 10.1 Indian Economy ની સ્થિતિ (Status of Indian Economy): Pre Independence Period (1850-1947)..... 198

વિષય 10.2 Indian Economy: Post Independence (1947-1991)..... 199

વિષય 10.4 1991 ના Economic Reforms..... 201

વિષય 10.5 1991 ના Reforms પછીના GDP Growth Rates..... 205

વિષય 10.6 NITI Aayog: India ને બદલવા તરફનું હિંમતભર્યું પગલું (A Bold Step for Transforming India)..... 206

વિષય 10.7 Indian Economy ની આજની સ્થિતિ: ટૂંકો overview (The current state of the Indian Economy: A brief overview)..... 207

વિષય 10.8 Conclusion..... 211

ભાગ B — પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet)..... 212

પ્રકરણ 1

Business Economics નાં Nature અને Scope (Nature and Scope of Business Economics)

170 Scanner પ્રશ્નો · 67 one-liners · 50 revision pointers

ભાગ A — Scanner પ્રશ્નો અને Study Material સાથે જોડાયેલા One-liners

એકમ 1: Introduction

SM પ્રકરણ 1, એકમ 1, પાનાં 1.2 – 1.15

વિષય 1.0 Introduction

17 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 11 · RTP – · MTP 12

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.0.1	Adam Smith નું 'An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations' (1776), ટૂંકમાં 'The Wealth of Nations', Economics નું પહેલું આધુનિક પુસ્તક છે.	Q1, Q4, Q7 (+ 1.2 Q12)	PYQ 2018-May, 2019-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2023-Dec; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	1.0.1, p. 1.2
1.0.2	'Economics' શબ્દ Greek શબ્દ 'Oikonomia' પરથી આવ્યો છે, જેનો અર્થ છે 'household' (ઘરસંસાર); 19મી સદી સુધી તે 'Political Economy' તરીકે ઓળખાતું.	Q8	PYQ 2023-Dec	1.0.1, p. 1.2
1.0.3	Economics ની વિષયવસ્તુ બે પાયાનાં facts થી બને છે: માનવીની જરૂરિયાતો (human wants) અમર્યાદિત છે, અને તેમને સંતોષવાનાં સાધનો (means) સાપેક્ષ રીતે અછતવાળાં (relatively scarce) છે — એટલે બધી wants ક્યારેય પૂરેપૂરી સંતોષાઈ શકતી નથી.	Q2, Q12, Q16	PYQ 2018-Nov; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	1.0.1, p. 1.3
1.0.4	Economics માં scarcity હંમેશાં સાપેક્ષ (relative) હોય છે — society ની wants ની સરખામણીએ મપાય છે — ક્યારેય નિરપેક્ષ (absolute) નહીં; economic goods એટલા માટે scarce છે કે તેમનો જથ્થો wants સંતોષવા માટે અપૂરતો છે.	Q3, Q6 (+ 1.3 Q2)	PYQ 2019-May, 2019-Nov, 2021-Jan	1.0.1, p. 1.3
1.0.5	Resources ની scarcity જ બધા economic problems નું મૂળ છે.	Q5, Q9	PYQ 2020-Nov, 2022-Dec, 2023-Dec	1.0.1, p. 1.3 અને આકૃતિ (diagram) p. 1.5
1.0.6	અમર્યાદિત ધ્યેયો (unlimited ends) અને મર્યાદિત સાધનો (limited means) મળીને પસંદગીની સમસ્યા (problem of choice) ઊભી કરે છે; દરેક પસંદગીમાં (ઝોકું ખાવાનું હોય કે university જવાનું) એક trade-off રહેલો હોય છે.	Q13, Q17	MTP 2025-Aug S2, 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	1.0.1, p. 1.3
1.0.7	Rational decision-making એટલે વિકલ્પોનું મૂલ્યાંકન કરીને એ વિકલ્પ પસંદ કરવો જે સૌથી વધુ (શક્ય એટલો મહત્તમ) સંતોષ આપે.	Q11	MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	1.0.1, p. 1.3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.0.8	Business એક economic activity છે — inputs (land, labour, capital, entrepreneurship) ને output માં ફેરવીને net value added ઊભું કરવું; charitable dispensary જેવાં NPOs પણ 'social benefit' માટે economic activity કરે છે.	Q15	MTP 2026-Apr S2	1.0.0, p. 1.2
1.0.9	Business Economics, economic theory અને decision science નાં tools નો ઉપયોગ કરીને organisation ને તેના objectives સૌથી કાર્યક્ષમ રીતે પાર પાડવામાં મદદ કરે છે, અને management ને uncertainty માં નિર્ણયો લેવા માટે analytical અને quantitative tools (જેમ કે break-even analysis) પૂરાં પાડે છે.	Q10, Q14	MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S1	1.0.2, p. 1.7

વિષય 1.1 Business Economics ની Definitions (Definitions of Business Economics)

6 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 6 · RTP – · MTP –

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.1.1	Joel Dean એ Business Economics ને business policies ઘડવામાં (formulation of business policies) economic analysis ના ઉપયોગ તરીકે define કર્યું.	Q1	PYQ 2018-May	1.1, p. 1.7
1.1.2	Business Economics ને Managerial Economics પણ કહે છે; તે Applied Economics છે, જે economic theory અને business practice વચ્ચેનું અંતર પૂરે છે; અને તે મૂળભૂત રીતે Micro Economics સાથે સંબંધિત છે.	Q2, Q5	PYQ 2018-Nov, 2024-Sep	1.0.2 and 1.1, p. 1.7; 1.2, p. 1.9
1.1.3	Applied Economics તરીકે Business Economics પસંદ કરેલી quantitative techniques વાપરે છે: linear programming, regression analysis, capital budgeting, break-even analysis અને cost analysis.	Q3 (+ 1.3 Q4)	PYQ 2019-May, 2021-Jul	1.1, p. 1.7
1.1.4	Economy બે facts ના કારણે અસ્તિત્વમાં છે: human wants અમર્યાદિત છે અને resources (સાપેક્ષ રીતે) scarce છે.	Q4, Q6	PYQ 2021-Jan, 2025-May	1.0.1, p. 1.3; Summary, p. 1.14

વિષય 1.2 Business Economics નું Nature (Nature of Business Economics)

51 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 49 · RTP 4 · MTP 16

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.1	Economics મોટે ભાગે બે ભાગમાં વહેંચાય છે — Micro Economics અને Macro Economics; Managerial Economics એ Economics ની એક શાખા છે, પણ 'family structure' **નથી**.	Q1, Q24	PYQ 2018-Nov, 2023-Jun	1.2, p. 1.8
1.2.2	Micro Economics એ economic system ની અંદર જુદાં જુદાં individuals અને organisations (consumers, firms, resource owners) ના behaviour નો અભ્યાસ છે — individual units પોતાનાં scarce resources કઈ રીતે allocate કરે છે અને goods, services અને resources ની prices કઈ રીતે નક્કી થાય છે. (તેને 'price theory' પણ કહે છે.)	Q7, Q9, Q13, Q20, Q47, Q49	PYQ 2019-Nov, 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2022-Jun; RTP 2025-Sep, 2026-Jan	1.2, p. 1.8 ('price theory' શબ્દ SM માં નથી)

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.3	Micro Economics આનો અભ્યાસ કરે છે: product pricing; consumer behaviour; factor pricing; લોકોના કોઈ વર્ગની economic conditions; firms નું behaviour; અને location of industry. Firm-level બાબતો — staff ની જરૂરિયાત, product pricing, outlet નું location, કોઈ industry માં wages, demand forecasting, cost અને inventory analysis — બધી Micro છે.	Q16, Q17, Q25, Q36, Q37, Q39, Q41, Q45	PYQ 2021-Dec (×4), 2023-Jun, 2024-Sep, 2025-May, 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S1	1.2, p. 1.8
1.2.4	Macro Economics આખી economy નો અભ્યાસ કરે છે — મોટા economic aggregates નો (એટલે જ 'aggregate economics'): national income અને output; general price level અને interest rates; balance of trade અને balance of payments; currency નું external value; overall savings અને investment; employment નું level અને economic growth. Consumer behaviour અને firms નું behaviour Macro **નથી**.	Q6, Q11, Q14, Q18, Q23, Q28, Q35, Q40, Q43	PYQ 2019-May, 2019-Nov, 2021-Jan (×2), 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Dec, 2024-Jun, 2025-Jan, 2025-Sep, 2026-May; RTP 2026-Jan; MTP 2025-May S2	1.2, pp. 1.8 – 1.9
1.2.5	Business Economics મૂળભૂત રીતે Micro Economics સાથે સંબંધિત છે, પણ તેમાં Macro analysis ના elements પણ સમાયેલા છે, કારણ કે firm શૂન્યાવકાશ (vacuum) માં કામ કરતી નથી — general price level, income અને employment ના levels, taxation, interest અને exchange rates, આ બધું તેના નિર્ણયોને ઘડે છે.	Q2, Q46	PYQ 2018-Nov; MTP 2025-Aug S2	1.2, pp. 1.9 – 1.10
1.2.6	Business Economics નું Nature (આઠ મુદ્દા): તે Science છે; Micro Economics પર આધારિત છે; Macro analysis ના elements સમાવે છે; તે Art છે; theory of markets and private enterprise નો ઉપયોગ કરે છે; અભિગમમાં Pragmatic છે; સ્વરૂપમાં Interdisciplinary છે; સ્વરૂપમાં Normative છે. 'Abstract and purely theoretical' તેનું વર્ણન **નથી**.	Q3, Q4, Q34, Q44, Q46	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2025-Jan; MTP 2025-Apr S1 (×2), 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2025-Aug S2	1.2, pp. 1.9 – 1.10
1.2.7	Business Economics interdisciplinary છે — તે Mathematics, Operations Research, Management Theory, Accounting, Marketing, Finance, Statistics અને Econometrics માંથી tools લે છે.	Q3, Q4, Q44	PYQ 2018-Nov, 2019-May; MTP 2025-Apr S1 (×2), 2025-May S2, 2025-Aug S1	1.2, p. 1.10
1.2.8	Pragmatic અભિગમ: Micro Economics abstract અને purely theoretical છે અને unrealistic assumptions હેઠળ ઘટનાઓનું analysis કરે છે; તેની સામે Business Economics, firms ને real world માં નડતી practical problems ઉકેલે છે.	Q10, Q15, Q22, Q26, Q27, Q34	PYQ 2020-Nov (×2), 2021-Jul, 2022-Jun, 2023-Dec, 2024-Jun, 2025-Jan	1.2, p. 1.10
1.2.9	Positive economics cause-and-effect નું objective analysis કરે છે, 'what is' (શું છે) કહે છે અને તેમાં કોઈ value judgement હોતું નથી; Normative economics માં value judgements હોય છે, તે prescriptive છે, 'what should be / ought to be' (શું હોવું જોઈએ) કહે છે અને તેમાં welfare ના વિચારો સમાયેલા હોય છે. Taxation માં incidence અને incentives પરની અસર positive છે; 'fairness' normative છે.	Q5, Q8, Q19, Q21, Q29, Q31, Q32, Q42, Q51	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Dec, 2022-Jun, 2024-Jun, 2025-Jan, 2026-Jan; RTP 2025-May; MTP 2024-Aug S2, 2024-Aug, 2025-Apr S1, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	1.2, p. 1.10

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.10	Business Economics સામાન્ય રીતે normative (prescriptive) છે — policy formulation, decision-making અને planning માં શું કરવું જોઈએ તે સૂચવે છે — પણ તે normative અને positive બંને theory નાં મૂળ તત્ત્વો જોડે છે, અને ભાર normative પર રહે છે.	Q30, Q50	PYQ 2024-Jun; MTP 2026-Apr S1	1.2, pp. 1.10 – 1.11
1.2.11	Business Economics એ Economics ની applied branch છે (તેનાથી ઊલટું નહીં), તેનો scope પ્રમાણમાં સાંકડો છે, તે કોઈ ચોક્કસ business entity માં યોગ્ય decision-making સાથે સંબંધિત છે, અને demand, supply અને profit જેવી micro-level બાબતોનું analysis કરે છે.	Q38	PYQ 2024-Jun, 2025-May	1.4 table, p. 1.13
1.2.12	Macro-economic stability ત્યારે હોય છે જ્યારે inflation નીચો અને સ્થિર હોય, total spending એ total output ની બરાબર હોય, અને labour resources પૂરેપૂરા employed હોય.	Q33	MTP 2024-Aug	SM પ્રકરણ 1 માં નથી (ફક્ત MTP)
1.2.13	Economics માં આપણને exchange value (value in exchange) સાથે નિસબત છે, value in use સાથે નહીં.	Q48	MTP 2025-Dec S1	SM પ્રકરણ 1 માં નથી (ફક્ત MTP)
1.2.14	*વિષય 1.0 જુઓ: 'The Wealth of Nations' — Adam Smith.*	Q12	PYQ 2021-Jul	1.0.1, p. 1.2 (1.0 Q7 ની બેવડી નોંધ)

વિષય 1.3 Business Economics નો Scope (Scope of Business Economics)

9 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 7 · RTP – · MTP 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.3.1	Economic theory બે પ્રકારની business issues પર લાગુ પડે છે: internal કે operational issues (Micro Economics થી ઉકેલાય) અને external કે environmental issues (Macro Economics થી ઉકેલાય).	Q9	PYQ 2026-Sep	1.3, p. 1.11
1.3.2	Internal issues પર લાગુ પડતી Micro theories: Demand analysis and forecasting; Production and cost analysis; Inventory management; Market structure and pricing policies; Resource allocation; Theory of capital and investment decisions (capital budgeting); Profit analysis; Risk and uncertainty analysis. Accounting standards અને 'cost standards' તેના scope માં **આવતાં નથી**.	Q1, Q3, Q5, Q7	PYQ 2019-Nov, 2021-Jul, 2021-Dec; MTP 2025-May S2, 2026-Apr S1	1.3, pp. 1.11 – 1.12
1.3.3	મુખ્ય macro-economic (external) factors: economic system નો પ્રકાર; business cycle નો તબક્કો; national income, employment, prices, saving અને investment ના સામાન્ય trends; government ની economic policies; central banks, financial sector અને capital market ની કામગીરી; socio-economic organisations (trade unions, cooperatives); social અને political environment. Management નું આના પર **કોઈ નિયંત્રણ નથી**, એટલે તેમની પ્રતિકૂળ અસરો ઓછી કરવા તેણે પોતાની policies ને fine-tune કરવી પડે છે.	Q6, Q8	PYQ 2026-Sep; MTP 2025-Dec S1	1.3, pp. 1.12 – 1.13

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.3.4	*વિષય 1.1 જુઓ: Applied Economics ની quantitative techniques — 'economic analysis' યાદીમાં આપેલી techniques માંની એક **નથી**.*	Q4	PYQ 2021-Jul	1.1, p. 1.7
1.3.5	*વિષય 1.0 જુઓ: Economics માં scarcity સાપેક્ષ (relative) છે, નિરપેક્ષ (absolute) નહીં.*	Q2	PYQ 2019-Nov	1.0.1, p. 1.3

વિષય 1.4 Economics અને Business Economics વચ્ચેનો ફરક (Difference between Economics and Business Economics)

1 Scanner પ્રશ્ન · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.4.1	Economics ની scarcity definition, Lionel Robbins સાથે જોડાયેલી છે (Scanner/MTP માં 'Robinson' છપાયું છે — Editorial Note 1 જુઓ). SM પ્રકરણ 1 આ definition કોઈના નામે આપતું નથી.	Q1	MTP 2025-Aug S1	SM પ્રકરણ 1 માં નથી
1.4.2	Economics vs Business Economics — Economics principles ઘડે છે, micro અને macro બંને છે, positive અને normative બંને છે, તેનો scope વિશાળ છે, production થી consumption સુધીની બધી theories આવરે છે, અને Business Economics તેની applied branch છે; Business Economics principles લાગુ પાડે છે, સ્વભાવે micro છે, ફક્ત normative છે, તેનો scope સાંકડો છે, profit theory અને micro issues (demand, supply, profit) સાથે સંબંધિત છે, business problem નાં economic અને non-economic બંને પાસાં ધ્યાનમાં લે છે, અને લાગુ પાડતાં તેની કેટલીક assumptions અમાન્ય બની જાય છે.	(+ 1.2 Q38)	PYQ 2024-Jun, 2025-May	1.4 table, pp. 1.13 – 1.14

એકમ 2: Basic Problems of an Economy અને Price Mechanism ની ભૂમિકા (Basic Problems of an Economy and Role of Price Mechanism)

SM પ્રકરણ 1, એકમ 2, પાનાં 1.16 – 1.27

વિષય 2.0 Economy ના Basic Problems (Basic Problems of an Economy)

16 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 16 · RTP 1 · MTP 4

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.0.1	Central economic problem એ wants ની સરખામણીએ resources ની scarcity છે; તે એટલા માટે ઊભો થાય છે કે resources મર્યાદિત છે **અને** તેમના alternative uses છે — જો resources અમર્યાદિત હોત, કે તેમનો ફક્ત એક જ ઉપયોગ હોત, તો કોઈ economic problem ઊભો ન થાત.	Q3, Q5	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun, 2023-Jun	2.0, p. 1.16

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.0.2	Central problem ચાર basic economic problems માં વહેંચાય છે: What to produce? (શું ઉત્પાદન કરવું?) How to produce? (કેવી રીતે ઉત્પાદન કરવું?) For whom to produce? (કોના માટે ઉત્પાદન કરવું?) What provisions are to be made for economic growth? (economic growth માટે શી જોગવાઈ કરવી?) ('Where' અને 'When' to produce, તથા FDI સ્વીકારવું કે નહીં — આ basic problems **નથી**.)	Q2, Q4, Q10, Q12	PYQ 2021-Jul, 2022-Dec (×2), 2023-Dec, 2025-Jan, 2026-May	2.0, pp. 1.16 – 1.17
2.0.3	'What to produce' માં બંને બાબતો આવે છે — કયાં goods and services ઉત્પન્ન કરવાં અને દરેકના કેટલા units (guns vs butter; capital goods vs consumer goods); market economy માં તે market demand અને profit signals થી દોરાય છે.	Q8, Q15	PYQ 2023-Dec; MTP 2026-Apr S1	2.0 (i), p. 1.17; 2.1.0, p. 1.20
2.0.4	Capital goods (machines, equipment, dams) નું વધુ production ભવિષ્યની productive capacity વધારે છે અને ભવિષ્યમાં વધુ production તરફ દોરી જાય છે.	Q6	PYQ 2019-Nov, 2023-Dec; MTP 2025-Aug S1	2.0 (i) and (iv), pp. 1.17 – 1.18
2.0.5	'How to produce' એ technique ની પસંદગી છે — labour-intensive કે capital-intensive — જે factors ની ઉપલબ્ધતા અને તેમની relative prices પર આધાર રાખે છે; જ્યાં capital પ્રમાણમાં સસ્તું હોય (capital-surplus economy) ત્યાં capital-intensive technique પસંદ થાય છે, અને જ્યાં labour પ્રમાણમાં સસ્તું હોય ત્યાં labour-intensive.	Q7, Q11, Q14	PYQ 2023-Dec; RTP 2025-Jan; MTP 2026-Apr S1	2.0 (ii), p. 1.17; 2.1.0, p. 1.20
2.0.6	'For whom to produce' એ નક્કી કરે છે કે total output માંથી કોને કેટલું મળે — national cake માં જુદા જુદા લોકોનો હિસ્સો (જેમ કે અમીરો માટે production કરવું કે ગરીબો માટે).	Q4	PYQ 2022-Dec	2.0 (iii), pp. 1.17 – 1.18
2.0.7	'Provision for economic growth' એટલે ભવિષ્યની પ્રગતિ માટે કેટલું saving અને investment — current consumption નો કેટલો ભોગ — આપવો તે નક્કી કરવું; બધા resources current consumption માં વાપરી નાખવાથી જીવનધોરણ (living standards) સ્થગિત (stagnant) રહે છે.	Q16	PYQ 2026-Sep	2.0 (iv), p. 1.18
2.0.8	Economic system એ society માં goods and services ના production અને distribution માટેની arrangements (devices) નો સરવાળો છે; mode of production, exchange, distribution અને government ની ભૂમિકાના આધારે economies ને capitalist, socialist અને mixed માં વર્ગીકૃત કરાય છે.	Q9	PYQ 2024-Sep	2.0, p. 1.18
2.0.9	જ્યારે relative profitability બદલાય (જેમ કે EV નો profit પરંપરાગત vehicles ના profit કરતાં વધી જાય), ત્યારે price mechanism producers ને વધુ નફાકારક good તરફ વાળે છે.	Q13	MTP 2026-Apr S1	2.1.0, p. 1.20

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.0.10	*વિષય 1.0/1.1 જુઓ: Business Economics, economic theory ને business practice સાથે જોડે છે.*	Q1	PYQ 2018-Nov	1.0.2, p. 1.7 (એકમ 2 હેઠળ ખોટી જગ્યાએ મુકાયેલું)

વિષય 2.1 Capitalist Economy

28 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 30 · RTP 1 · MTP 4

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.1.1	Capitalism — આધુનિક global economy ની મુખ્ય system — એવી system છે જેમાં બધાં means of production ની માલિકી અને control profit માટે private individuals પાસે હોય છે; તેને free market (free) economy કે laissez-faire economy પણ કહે છે (laissez-faire = ઓછામાં ઓછી government interference). ઉદાહરણો: USA, UK, Hong Kong, South Korea (એક પણ purely capitalist નથી).	Q7, Q11, Q18, Q23	PYQ (CPT) 2016-Dec, 2019-Nov, 2020-Nov, 2021-Jan, 2023-Jun, 2026-Jan	2.1, pp. 1.18 – 1.19
2.1.2	Capitalist economy ની સાત લાક્ષણિકતાઓ: right to private property; freedom of enterprise; freedom of economic choice; profit motive (driving force); consumer sovereignty; competition; government interference નો અભાવ. 'Collective ownership' અને 'absence of consumer choice' તેની લાક્ષણિકતાઓ **નથી**.	Q2, Q10, Q22, Q26, Q28	PYQ 2018-Nov, 2021-Jan, 2025-Sep, 2026-Sep; MTP 2025-May S2	2.1, p. 1.19
2.1.3	Competition એ capitalist economy નું સૌથી અગત્યનું feature છે — તે buyers અને sellers માંથી શ્રેષ્ઠ બહાર લાવે છે અને resources નો કાર્યક્ષમ ઉપયોગ કરાવે છે.	Q12	PYQ 2021-Dec	2.1, p. 1.19
2.1.4	Consumer sovereignty (consumer is king) એટલે આખરે buyers જ નક્કી કરે છે કે કયાં goods and services અને કેટલા જથ્થામાં ઉત્પન્ન થશે — આ capitalist / laissez-faire economy નું feature છે.	Q8, Q16, Q21, Q25	PYQ 2019-Nov, 2022-Dec, 2025-Jan, 2026-May; RTP 2026-May	2.1, p. 1.19
2.1.5	Capitalist economy માં **કોઈ central planning authority નથી**; તે what, how અને for whom to produce ના પ્રશ્નો impersonal price mechanism (demand અને supply ના market forces) થી ઉકેલે છે — તે self-regulating છે, 'invisible hand' થી ચાલે છે, અને price જ resources ને allocate કરવાનું મુખ્ય સાધન છે.	Q1, Q4, Q6, Q14, Q17, Q19, Q20	PYQ 2018-May, 2018-Nov, 2019-May, 2019-Nov, 2022-Dec, 2023-Jun, 2023-Dec, 2024-Sep	2.1 and 2.1.0, pp. 1.19 – 1.20
2.1.6	Capitalism માં 'how to produce' નો નિર્ણય cost minimisation અને profit maximisation થી થાય છે — entrepreneur એ technique પસંદ કરે છે જેનાથી cost of production ઓછામાં ઓછી થાય.	Q27	MTP 2026-Apr S1	2.1.0, p. 1.20

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.1.7	Capitalism ના merits: price mechanism દ્વારા self-regulating; private property અને profit motive થી efficiency અને કામ કરવાનું incentive; ઝડપી growth; resources નું optimum allocation; high degree of operative efficiency; efficient economic decisions માટે incentives; consumers માટે વિવિધતા અને freedom of choice; innovation અને technological progress માટે incentives; fundamental rights નું રક્ષણ; પહેલ (initiative) ને પુરસ્કાર; લોકશાહી માળખું (democratic framework); enterprise અને risk-taking ને પ્રોત્સાહન.	Q5, Q15 (+ 2.2 Q20)	PYQ 2019-May, 2021-Jan, 2022-Dec, 2025-May	2.1.1, p. 1.21
2.1.8	Capitalism ના demerits: ભારે inequality અને social injustice ('haves' અને 'have-nots'); human rights કરતાં property rights ને અગ્રતા; human welfare ની અવગણના; labour નું exploitation; consumer sovereignty એક ભ્રમ (myth) બની જાય છે; luxury goods તરફ ખોટું allocation અને merit goods ઓછા; instability (over-production, depression, unemployment); advertising પર બગાડ; monopolies; પર્યાવરણનો હ્રાસ (environmental degradation).	Q3, Q9, Q13, Q24	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Dec, 2026-Jan; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	2.1.2, pp. 1.21 – 1.22

વિષય 2.2 Socialist Economy

28 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 24 · RTP – · MTP 8

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.2.1	Socialist economy નો concept Karl Marx અને Frederick Engels એ 1848 માં પ્રગટ થયેલા 'The Communist Manifesto' માં રજૂ કર્યો.	Q1, Q7, Q9, Q13, Q15, Q27	PYQ 2018-May, 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Dec, 2023-Dec; MTP 2026-Apr S2	2.2, p. 1.22
2.2.2	Socialist economy માં production નાં material means (factories, capital, mines) ની માલિકી State દ્વારા પ્રતિનિધિત્વ પામતા આખા community ની હોય છે; તેને Command Economy કે Centrally Planned Economy પણ કહે છે; resources નું allocation central planning authority ના આદેશો (commands) થી થાય છે, અને production તથા distribution નો હેતુ આખા community નું welfare maximise કરવાનો હોય છે — central problems planning થી ઉકેલાય છે.	Q3, Q4, Q5, Q6, Q8, Q10, Q17, Q19	PYQ 2019-May, 2020-Nov (×2), 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Jun, 2024-Sep, 2025-May	2.2, pp. 1.22 – 1.23
2.2.3	Socialism ની લાક્ષણિકતાઓ: collective ownership (નાનાં ખેતરો, workshops, trading firms સિવાય); central planning authority દ્વારા economic planning; consumer choice નો અભાવ; income નું પ્રમાણમાં સમાન distribution; price mechanism ની ઓછામાં ઓછી ભૂમિકા; competition નો અભાવ (State જ એકમાત્ર entrepreneur છે).	Q28	PYQ 2026-Sep	2.2, p. 1.23

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.2.4	Consumer choice નો અભાવ: ભૂખમાંથી મુક્તિ (freedom from hunger) ની guarantee છે, પણ પસંદગીયુક્ત, planned production ને લીધે consumers' sovereignty મર્યાદિત છે; right to work ની guarantee છે, પણ occupation ની પસંદગી મર્યાદિત છે, કારણ કે તે central planning authority નક્કી કરે છે.	Q21, Q23, Q25	PYQ 2019-May, 2025-Jan, 2025-Sep, 2026-May; MTP 2026-Apr S1	2.2, p. 1.23
2.2.5	Socialism માં price mechanism ની ભૂમિકા ફક્ત ગૌણ (secondary — સૌથી નબળી) હોય છે; prices 'administered prices' હોય છે — જે બહારની authority, એટલે કે central planning authority (government), socio-economic objectives ના આધારે નક્કી કરે છે, demand અને supply **નહીં**.	Q24, Q26	MTP 2026-Apr S1, 2026-Apr S2	2.2, pp. 1.23 – 1.24
2.2.6	ભૂતપૂર્વ USSR (1917–1990) socialist economy નું ઉદાહરણ હતું; આજે કોઈ દેશ purely socialist નથી — China, Vietnam, Cuba અને North Korea ને ઉદાહરણ તરીકે ટાંકવામાં આવે છે.	Q16	MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	2.2, p. 1.24
2.2.7	Socialism ના merits: wealth અને income નું equitable distribution; ઝડપી અને balanced economic development; resources નો વધુ સારો ઉપયોગ, advertising પર બગાડ નહીં; unemployment ઓછામાં ઓછી અને business fluctuations દૂર; સહકારની માનસિકતા, class war નહીં; right to work અને minimum standard of living; exploitation થી રક્ષણ; વ્યાપક social security. (Profits ની equitable વહેંચણી **ન** થવી એ socialism થી વિરુદ્ધ છે.)	Q2, Q14, Q18 (+ 2.3 Q9)	PYQ 2019-May, 2023-Jun, 2023-Dec; MTP 2025-Jan S2	2.2.0, p. 1.24
2.2.8	Socialism ના demerits: bureaucracy નું પ્રભુત્વ, જેનાથી inefficiency, વિલંબ, corruption, red-tapism અને પક્ષપાત (favouritism); individual freedom પર અંકુશ; right to private property છીનવાય છે; સખત મહેનત માટે કોઈ profit incentive નહીં; administered prices નો કોઈ cost આધાર નહીં; અનિયંત્રિત State monopolies; મર્યાદિત consumer choice; personal efficiency નો કોઈ પુરસ્કાર નહીં; extreme socialism અવ્યવહારુ.	Q11, Q12, Q22	PYQ 2022-Jun, 2022-Dec, 2026-Jan	2.2.1, pp. 1.24 – 1.25
2.2.9	*વિષય 2.1 જુઓ: 'collective ownership' એ capitalist economy નો merit (કે feature)* ***નથી.***	Q20	PYQ 2025-May	2.1.1, p. 1.21

વિષય 2.3 The Mixed Economy

14 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 14 · RTP – · MTP 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.3.1	Mixed economy resources ના allocation માટે markets અને governments બંને પર આધાર રાખે છે; real world ની દરેક economy બંનેનો ઉપયોગ કરે છે અને એટલે સ્વભાવે mixed છે — India એક mixed economy છે. Resources નો ઉપયોગ consumers, firms **અને** government ના નિર્ણયોના પરિણામે થાય છે.	Q2, Q8, Q10, Q13	PYQ 2018-Nov, 2022-Dec, 2026-May; MTP 2024-Dec S1	2.3, p. 1.25

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.3.2	Mixed economy નું પહેલું feature private અને public sectors નું સહઅસ્તિત્વ (co-existence) છે; તેમાં industry ના ત્રણ sectors હોય છે — private, public અને combined (joint) sector.	Q1, Q4, Q5, Q6, Q11	PYQ 2018-May, 2021-Jan (×2), 2021-Dec, 2025-Sep; MTP 2025-Aug S1	2.3.0, pp. 1.25 – 1.26
2.3.3	Mixed economy ના merits — તે બંને systems નું શ્રેષ્ઠ લે છે: economic freedom અને private property (કામ કરવાનું incentive); price mechanism અને competition; consumer sovereignty અને freedom of choice; innovation માટે incentives; enterprise અને risk-taking ને પ્રોત્સાહન; planning અને ઝડપી development; વધુ equality અને exploitation થી મુક્તિ; regulation દ્વારા cut-throat competition અટકાવાય છે.	Q12, Q14	PYQ 2024-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-May S2	2.3.0, p. 1.26
2.3.4	Mixed economy હંમેશાં capitalism અને socialism વચ્ચેનો 'golden path' **નથી** — તેના demerits છે: State નાં વધુ પડતાં controls, planning નો નબળો અમલ, ઊંચું taxation, inefficiency, corruption, વિલંબ, public sector નો નબળો દેખાવ, બે sectors વચ્ચે સંતુલન જાળવવાની મુશ્કેલી, અને private sector નો અપ્રમાણસર વિકાસ.	Q7	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun	2.3.0, pp. 1.26 – 1.27
2.3.5	Mixed economy માં fundamental economic questions ના જવાબ આપવા cost–benefit analysis નો ઉપયોગ થાય છે (ICAI નો keyed answer; આ શબ્દસમૂહ SM માં નથી).	Q3	PYQ 2020-Nov	SM પ્રકરણ 1 માં નથી (ફક્ત PYQ)
2.3.6	*વિષય 2.2 જુઓ: centrally planned (socialist) economy માં exploitation અને inequality ઓછામાં ઓછાં હોય છે.*	Q9	PYQ 2023-Dec	2.2.0, p. 1.24

ભાગ B — પ્રકરણ 1 One-liner પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet)

બેવડાયેલી પંક્તિઓ દૂર કરીને, Study Material ના ક્રમમાં. પૂરા શબ્દો, Scanner પ્રશ્નો અને SM પાનું ધરાવતી ભાગ A ની પંક્તિ(ઓ) પર જવા 'ભાગ A સંદર્ભ' પર click કરો. આ પ્રકરણમાં ICAI એ જેટલી વાર પૂછ્યું છે તેમાંથી આશરે 56% ફક્ત ★★★ પંક્તિઓ જ આવરી લે છે.

એકમ 1 — Introduction

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Economics ← Greek 'Oikonomia' = household (ઘરસંસાર); પહેલાં Political Economy કહેવાતું.	★	1.0.2
2	**'The Wealth of Nations' (1776), Adam Smith — Economics નું પહેલું આધુનિક પુસ્તક.**	★★★	1.0.1
3	અમર્યાદિત wants + સાપેક્ષ રીતે scarce means = Economics ની વિષયવસ્તુ.	★★	1.0.3, 1.1.4
4	Scarcity wants ની સાપેક્ષ (relative) છે, ક્યારેય નિરપેક્ષ નહીં.	★★	1.0.4
5	**Scarcity → બધા economic problems; અમર્યાદિત ends + મર્યાદિત means → problem of choice; દરેક choice એક trade-off છે.**	★★★	1.0.5, 1.0.6
6	Rational choice = સૌથી વધુ સંતોષ આપતો વિકલ્પ.	★	1.0.7
7	Business = net value added ઊભું કરતી economic activity; NPOs નો હેતુ social benefit.	★	1.0.8
8	Business Economics = Managerial Economics = Applied Economics; economic theory ને business practice સાથે જોડે છે; મૂળભૂત રીતે Micro.	★★	1.0.9, 1.1.2
9	Joel Dean: business policies ઘડવામાં economic analysis નો ઉપયોગ.	★	1.1.1
10	Quantitative techniques (માત્રાત્મક પદ્ધતિઓ): linear programming, regression, capital budgeting, break-even, cost analysis.	★	1.1.3
11	Economics = Micro + Macro, એમ બે ભાગ.	★	1.2.1
12	**Micro = individual units (consumers, firms) નું behaviour; 'price theory'.**	★★★	1.2.2
13	**Micro યાદી: product pricing, consumer behaviour, factor pricing, લોકોના કોઈ વર્ગની conditions, firms નું behaviour, location of industry.**	★★★	1.2.3
14	**Macro યાદી: national income/output, general price level અને interest rates, BoT અને BoP, currency નું external value, overall savings અને investment, employment અને growth.**	★★★	1.2.4
15	**Nature (8 મુદ્દા): Science · Micro પર આધારિત · Macro સમાવે · Art · theory of markets અને private enterprise · Pragmatic · Interdisciplinary · Normative.**	★★★	1.2.5, 1.2.6, 1.2.7
16	**Pragmatic: Micro abstract, theoretical, unrealistic assumptions વાળું; BE real-world problems ઉકેલે છે.**	★★★	1.2.8
17	**Positive = 'what is', cause–effect, કોઈ value judgement નહીં; Normative = 'what ought to be', value judgement, prescriptive, welfare.**	★★★	1.2.9
18	**Tax (કર): incidence અને incentive effect = positive; fairness = normative.**	★★★	1.2.9

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
19	BE બંનેને જોડે છે, ભાર normative પર (Nature વાળો પાઠ) — પણ Economics-vs-BE કોષ્ટકમાં 'only normative'.	★★	1.2.10, 1.4.2
20	Scope (વ્યાપ): internal/operational issues → Micro; external/environmental issues → Macro.	★	1.3.1
21	Micro scope યાદી: demand analysis અને forecasting, production અને cost, inventory, market structure અને pricing, resource allocation, capital અને investment, profit, risk અને uncertainty. Accounting standards નહીં.	★★	1.3.2
22	Macro factors: economic system, business cycle, national trends, govt policies, central bank/financial sector, socio-economic organisations, social અને political environment — management નું તેમના પર કોઈ નિયંત્રણ નથી.	★	1.3.3
23	BE, Economics ની applied branch છે; સાંકડો scope; micro-level issues; business entity માં decision-making.	★	1.2.11, 1.4.2

એકમ 2 — Basic Problems અને Price Mechanism (Basic Problems and Price Mechanism)

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Central problem = wants ની સરખામણીએ scarcity; ઊભો થાય છે કારણ કે resources મર્યાદિત છે અને તેમના alternative uses છે.	★★	2.0.1
2	**ચાર basic problems: What · How · For whom · What provision for growth (Where / When નહીં).**	★★★	2.0.2
3	What to produce = કયાં goods + કેટલાં; guns vs butter; capital vs consumer goods.	★	2.0.3
4	આજે વધુ capital goods → ભવિષ્યમાં વધુ production.	★★	2.0.4
5	How to produce = labour- vs capital-intensive technique, factor availability અને relative prices થી નક્કી.	★★	2.0.5
6	Growth provision = કેટલું saving અને investment (current consumption નો ભોગ).	★	2.0.7
7	Economic system = production અને distribution માટેની arrangements નો સરવાળો; ત્રણ પ્રકાર: capitalist, socialist, mixed.	★	2.0.8
8	**Capitalist = free market = laissez-faire: means of production પર profit માટે private માલિકી; USA, UK, Hong Kong, S. Korea.**	★★★	2.1.1
9	Capitalist features (7): private property · freedom of enterprise · freedom of economic choice · profit motive · consumer sovereignty · competition · govt interference નહીં.	★★	2.1.2
10	Competition = capitalism નું સૌથી અગત્યનું feature.	★	2.1.3
11	Consumer sovereignty: શું અને કેટલા જથ્થામાં ઉત્પન્ન થાય તે buyers નક્કી કરે છે.	★★	2.1.4
12	**Capitalism central problems ને price mechanism (demand અને supply) થી ઉકેલે છે; કોઈ central planning authority નહીં; invisible hand; self-regulating.**	★★★	2.1.5, 2.0.9

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
13	Capitalist 'how' = cost-minimising technique; 'for whom' = જેમની પાસે buying capacity (income) છે તેઓ.	★	2.1.6, 2.0.6
14	Capitalist merits: self-regulating, efficiency અને incentive, ઝડપી growth, optimum allocation, high operative efficiency, efficient economic decisions, innovation, freedom, enterprise અને risk-taking.	★★	2.1.7
15	**Capitalist demerits: inequality, human rights પર property rights, welfare ની અવગણના, labour exploitation, sovereignty એક myth, luxury goods તરફ ઝોક, instability, advertising પર બગાડ, monopolies, પર્યાવરણ.**	★★★	2.1.8
16	**Socialism: Karl Marx અને Frederick Engels, 'The Communist Manifesto', 1848.**	★★★	2.2.1
17	**Socialist = Command = Centrally Planned economy; means of production નો માલિક State; હેતુ = community નું welfare; planning થી ઉકેલ.**	★★★	2.2.2
18	Socialist features: collective ownership · economic planning · consumer choice નો અભાવ · પ્રમાણમાં સમાન income · price mechanism ની ઓછામાં ઓછી ભૂમિકા (administered prices) · competition નો અભાવ.	★	2.2.3
19	ભૂખમાંથી મુક્તિની guarantee, પણ consumer sovereignty મર્યાદિત; right to work ની guarantee, પણ occupation ની પસંદગી મર્યાદિત.	★★	2.2.4
20	Administered prices = central planning authority / government નક્કી કરે, demand અને supply નહીં.	★	2.2.5
21	USSR 1917–1990; આજે કોઈ purely socialist દેશ નથી (China, Vietnam, Cuba, North Korea ટાંકવામાં આવે છે).	★★	2.2.6
22	Socialist merits: equitable distribution, ઝડપી અને balanced development, બગાડ નહીં, unemployment/fluctuations નહીં, સહકાર, right to work, exploitation થી રક્ષણ, social security.	★★	2.2.7
23	Socialist demerits: bureaucracy → inefficiency, વિલંબ, corruption, red-tapism; freedom નહીં, private property નહીં, profit incentive નહીં, cost આધાર નહીં, State monopolies, મર્યાદિત choice, efficiency નો પુરસ્કાર નહીં.	★★	2.2.8
24	Mixed economy: markets અને government બંને; દરેક real economy mixed છે; India.	★★	2.3.1
25	**Mixed economy નું પહેલું feature: private અને public sectors નું સહઅસ્તિત્વ; ત્રણ sectors — private, public, combined (joint).**	★★★	2.3.2
26	Mixed merits: બંનેનું શ્રેષ્ઠ — private property અને incentive, price mechanism અને competition, consumer sovereignty, innovation, enterprise અને risk, planning, equality, cut-throat competition નું regulation.	★★	2.3.3
27	Mixed economy હંમેશાં 'golden path' નથી; demerits: વધુ પડતાં controls, નબળું planning, ઊંચા taxes, corruption, વિલંબ, sectors વચ્ચે સંતુલન મુશ્કેલ.	★	2.3.4

પ્રકરણ 2

Demand અને Supply ની Theory (Theory of Demand and Supply)

345 Scanner પ્રશ્નો · 165 one-liners · 93 revision pointers

ભાગ A — Scanner પ્રશ્નો અને Study Material સાથે જોડાયેલા One-liners

એકમ 1: Law of Demand and Elasticity of Demand

SM પ્રકરણ 2, એકમ 1, પાનાં 2.1 – 2.49

વિષય 1.0 Demand એટલે શું (Meaning of Demand)

7 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 3 · RTP – · MTP 6

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.0.1	Business firms એ જાણવું જ પડે કે buyers તેમની products કેટલી માત્રામાં ઇચ્છશે — કોઈ પણ business firm માટે theory of demand (અને supply) ની ઊંડી સમજ અનિવાર્ય છે, એટલે સફળ firms પોતાની products ની demand નું analysis કરે છે.	Q4	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	એકમનો પરિચય (Unit introduction), p. 2.3
1.0.2	'Demand' એટલે buyers આપેલા સમયગાળામાં જુદી જુદી prices એ કોઈ good કે service ની જેટલી quantity ખરીદવા તૈયાર અને સક્ષમ (willing and able) હોય તે quantity; Economics માં તે ખરીદવાની desire કરતાં કંઈક વધારે છે (desire તેનું ફક્ત એક element છે), એટલે તે desire, need, choice, preference કે order જેવી જ વસ્તુ નથી.	Q5	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	1.0, pp. 2.3 – 2.4
1.0.3	Effective demand (i) desire, (ii) ખરીદવાનાં means અને (iii) તે ખરીદી માટે એ means વાપરવાની willingness પર આધાર રાખે છે; desire ની પાછળ purchasing power (ચૂકવવાની ક્ષમતા — ability to pay) અને willingness to pay ન હોય ત્યાં સુધી તે demand બનતી નથી — 'unlimited wants' તેનું element નથી. Economic analysis માં ફક્ત effective demand જ ગણાય છે.	Q2, Q3, Q6, Q7	PYQ 2021-Jan, 2021-Dec; MTP 2026-Apr S1 (×2)	1.0, p. 2.4; Summary, p. 2.47
1.0.4	*વિષય 1.1 જુઓ: status-seeking અમીર લોકો conspicuous consumption માટે જે high-priced goods વાપરે છે = Veblen effect.*	Q1	PYQ 2018-May	1.1 (iv), p. 2.7

વિષય 1.1 Demand ને શું નક્કી કરે છે (What Determines Demand)

32 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 21 · RTP 1 · MTP 14

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.1.1	Demand ના મહત્ત્વના determinants: commodity ની price; related commodities ની prices; consumer ની disposable income; buyers ની tastes and preferences; consumers ની expectations; અને બીજાં factors — population નું size અને age distribution, national income નું level અને તેનું distribution, consumer-credit facility અને interest rates, government policies and regulations. Cost of production એ supply નો determinant છે, demand નો નહીં.	Q2, Q18	PYQ 2019-May; MTP 2025-Jan S2	1.1, pp. 2.4 – 2.9
1.1.2	Ceteris paribus એટલે 'other things being equal' (બીજી બાબતો સમાન રહે તો): ceteris paribus, commodity ની demand તેની પોતાની price સાથે inversely related છે (income અને substitution effects ને કારણે).	Q16	PYQ 2025-Jan	1.1 (i), p. 2.4
1.1.3	Related commodities બે પ્રકારની હોય છે: (i) complementary goods અને (ii) competing goods કે substitutes.	Q30	MTP 2025-Aug S2	1.1 (ii), p. 2.4
1.1.4	Complementary goods સાથે ખરીદાય કે વપરાય છે — tea and sugar, automobile and petrol, pen and ink, computers and computer software. એકની price વધે તો બીજીની demand ઘટે: કોઈ good ની demand અને તેના complement ની price વચ્ચે inverse relation હોય છે. (MTP નું scooter and petrol માટેનું 'joint demand' SM ની wording નથી.)	Q5, Q19, Q27, Q28, Q31	PYQ 2021-Jul, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-May S2, 2025-Dec S1	1.1 (ii), pp. 2.4 – 2.5
1.1.5	Substitutes (competing goods) એક જ want સંતોષે છે અને સહેલાઈથી એકબીજાની જગ્યાએ વાપરી શકાય છે — tea and coffee, ink pen and ball pen, toothpaste ની brands. Product ની demand અને તેના substitute ની price વચ્ચે direct (positive) relation હોય છે: tea ની price ઘટે તો લોકો વધુ tea અને ઓછી coffee માંગે; કોઈ good ની price વધે તો તેના substitute ની demand વધે.	Q3, Q4, Q9, Q20	PYQ 2019-May, 2020-Nov; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	1.1 (ii), p. 2.5
1.1.6	Consumers ની disposable income વધે તેમ normal goods ની demand વધતી quantities માં થાય છે (household furniture, clothing, automobiles, consumer durables); income ઘટે ત્યારે તેમની demand ઘટે છે.	Q26	PYQ 2025-Sep	1.1 (iii), p. 2.5
1.1.7	Inferior goods: quantity demanded income ના અમુક level સુધી જ વધે છે અને એ level પછી money income વધે તેમ ઘટે છે.	Q22	PYQ 2025-May	1.1 (iii), p. 2.6

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.1.8	Demonstration effect — James Duesenberry એ આપેલો શબ્દ — એટલે બીજાઓના consumption behaviour નું અનુકરણ કરવાની લોકોની ઇચ્છા (પડોશી પાસે છે એટલે નવો cell phone ખરીદવો).	Q8 (+ 1.2 Q5)	PYQ 2021-Dec, 2023-Jun	1.1 (iv), p. 2.6
1.1.9	Bandwagon effect એટલે બીજાઓ પણ commodity વાપરે છે એ કારણે તેની demand જેટલી વધે તે હદ — fashionable બનવાની કે બધાની સાથે ચાલવાની (conform) ઇચ્છા; દા.ત. ઘણા લોકો share market ના ફાયદા-ગેરફાયદા વિચાર્યા વગર બીજાઓની પાછળ તેમાં જાય છે.	Q14, Q15, Q24, Q32	PYQ 2025-Jan, 2025-May, 2026-Sep; MTP 2024-Dec S1	1.1 (iv), p. 2.7
1.1.10	Snob effect એટલે બીજાઓ પણ consumers' good વાપરે છે એ કારણે તેની demand જેટલી ઘટે તે હદ — exclusive દેખાવાની અને 'common herd' થી અલગ રહેવાની ઇચ્છા; product સામાન્ય બની જાય ત્યારે કેટલાક લોકો તેનું consumption ઘટાડે કે બંધ કરે (એક અમીર હરીફ બીજાએ પહેરેલો dress નકારીને વધુ મોંઘો ખરીદે). Snob effect બીજાઓના consumption નું function છે; Veblen effect price નું function છે.	Q6, Q10, Q21 (+ 1.2 Q4)	PYQ 2021-Jul (×2), 2022-Dec, 2024-Sep; RTP 2025-Jan; MTP 2025-Aug S1	1.1 (iv), p. 2.7
1.1.11	Veblen effect (Thorstein Veblen ના નામ પરથી): conspicuous consumption ની પોતાની જરૂરિયાત સંતોષવા status-seeking અમીર લોકો જે ઊંચી કિંમતની goods વાપરે છે — દા.ત. મોંઘી cars અને jewels.	Q7, Q23 (+ 1.0 Q1)	PYQ 2018-May, 2021-Jul (×2), 2025-May	1.1 (iv), p. 2.7
1.1.12	Population નું age distribution: જો લોકોનો મોટો હિસ્સો વધુ ઉંમરના age groups માં હોય તો geriatric care services, spectacles અને walking sticks ની demand વધે છે અને children's books ની demand ઘટે છે.	Q25	PYQ 2025-Sep	1.1 (b), p. 2.8
1.1.13	Consumer equilibrium: consumer ત્યાં satisfaction maximise કરે છે જ્યાં marginal utility per rupee સરખી હોય (MUx/Px = MUy/Py) અને, indifference-curve analysis માં, જ્યાં budget line IC ને tangent હોય — બંને conditions લાગુ પડે છે.	Q1	PYQ 2019-May; MTP 2025-May S2	1.3.4 (2), p. 2.15 (tangency condition: SM એકમ 2)
1.1.14	*વિષય 1.3 જુઓ: price ઘટવાથી commodity બીજી commodities કરતાં relatively સસ્તી બને અને તેની demand વધે, તે substitution effect છે.*	Q11	MTP 2024-Dec S1	1.3.4 (1)(a), p. 2.14
1.1.15	*વિષય 1.3 જુઓ: demand curve નો slope −ΔP/ΔQ છે (vertical axis પરનો ફેરફાર ÷ horizontal axis પરનો ફેરફાર); negative sign law of demand સાથે સુસંગત છે.*	Q17	PYQ 2025-Jan	1.3.1, p. 2.12
1.1.16	*વિષય 1.4 જુઓ: demand માં shift non-price factors (income, tastes, related goods ની prices વગેરે) માં ફેરફારથી થાય છે.*	Q12	MTP 2024-Dec S1	1.4.1, pp. 2.19 – 2.20
1.1.17	*વિષય 1.4 જુઓ: demand curve પર movement ફક્ત good ની પોતાની price ના ફેરફારથી થાય છે, એટલે price elasticity of demand curve પરના movement ને માપે છે; income અને cross elasticities shifts સાથે સંબંધિત છે.*	Q13	MTP 2024-Dec S1	1.4.2, p. 2.21; 1.5.1, p. 2.23

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.1.18	Deficiency of effective demand એ unemployment નું Keynesian કારણ છે; MTP તેને developing country માં unemployment ના કારણ તરીકે key કરે છે — આ SM એકમની બહાર છે અને શંકાસ્પદ છે (Editorial Note જુઓ).	Q29	MTP 2025-May S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 1.2 The Demand Function

14 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 6 · RTP – · MTP 9

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.1	Demand function equation ના સ્વરૂપમાં product ની demand (dependent variable) અને તેના determinants (independent variables) વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે: Qx = f(Px, Y, Pr) — પોતાની price, money income અને related goods ની prices; યાદીમાં ન હોય તે factors ને irrelevant કે constant માની લેવાય છે. Unrelated goods ની prices determinant નથી.	Q2	PYQ 2021-Jan	1.2, p. 2.9
1.2.2	Q = k/P સ્વરૂપનું demand function (દા.ત. Qx = 1,500/Px) P × Q ને constant રાખે છે — rectangular hyperbola — એટલે દરેક point પર elasticity એક (one) જેટલી હોય છે ($8 થી $2 સુધીના ઘટાડામાં પણ Ep = 1 જ મળે).	Q7	MTP 2024-Dec S1	1.5.5, p. 2.30
1.2.3	*વિષય 1.3 જુઓ: demand curve નીચે તરફ ઢળે છે તેનાં કારણો — price effect (substitution + income effects), diminishing marginal utility, નવા consumers નું આગમન અને different uses.*	Q1	PYQ 2021-Jan	1.3.4, pp. 2.14 – 2.16
1.2.4	*વિષય 1.3 જુઓ: market demand એટલે દરેક price એ બધાં individual households અને consumers એ demand કરેલી quantities નો કુલ સરવાળો.*	Q12	MTP 2025-May S2	1.3.2, pp. 2.12 – 2.13
1.2.5	*વિષય 1.3 જુઓ: conspicuous goods અને conspicuous necessities (TV sets, refrigerators, air-conditioners) law of demand ના exceptions છે; negative income effect substitution effect કરતાં મોટી હોય ત્યારે law નો ભંગ થાય છે.*	Q3, Q13, Q14	PYQ 2021-Jan; MTP 2025-May S2 (×2)	1.3.4 – 1.3.5, pp. 2.15 – 2.17
1.2.6	*વિષય 1.1 જુઓ: snob effect = બીજાઓ પણ good વાપરે છે એટલે demand ઘટે છે; 'demonstration effect' શબ્દ James Duesenberry એ આપ્યો હતો.*	Q4, Q5	PYQ 2022-Dec, 2023-Jun	1.1 (iv), pp. 2.6 – 2.7
1.2.7	Labour ની પોતાના wage rate ના પ્રતિભાવમાં થતી demand direct demand છે; એ જ labour જે goods બનાવવામાં મદદ કરે છે (દા.ત. electronic goods) તેની price પરથી ઊભી થતી demand derived demand છે.	Q6	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
1.2.8	*વિષય 1.5 જુઓ: arc elasticity demand curve પરનાં બે points વચ્ચેની responsiveness માપે છે; fares ઘટાડ્યા પછી air travel પરનો ખર્ચ વધે તો demand price elastic છે (total outlay method).*	Q8, Q9, Q11	MTP 2024-Dec S1 (×2), 2025-Jan S2	1.5.4, p. 2.28; 1.5.6, pp. 2.32 – 2.33

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.9	*વિષય 1.7 જુઓ: A ના સંદર્ભમાં B ની cross-price elasticity = B ની demand માં % ફેરફાર ÷ A ની price માં % ફેરફાર = 30% ÷ 20% = +1.5 (positive: substitutes).*	Q10	PYQ 2025-Jan	1.7, p. 2.43; Illustration 7, p. 2.45

વિષય 1.3 Law of Demand

34 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 21 · RTP 4 · MTP 15

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.3.1	Prof. Alfred Marshall એ law of demand ની વ્યાખ્યા આપી (traditional approach): 'the amount demanded increases with a fall in price and diminishes with a rise in price'. Marshall downward slope ને diminishing marginal utility થી સમજાવે છે; Hicks અને Allen તેને income effect અને substitution effect થી સમજાવે છે.	Q30, Q31	RTP 2025-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.3, p. 2.10; 1.3.4, pp. 2.14 – 2.15; Summary, p. 2.48
1.3.2	Law of demand: બીજી બાબતો સમાન રહે ત્યારે good ની price વધે તો quantity demanded ઘટે, અને ઊલટું — ceteris paribus, price અને quantity demanded વચ્ચે inverse relationship. તે price અને quantity demanded ને જોડે છે; normal goods માં price વધે તો demand ઘટે છે.	Q2, Q4, Q6, Q12	PYQ 2018-Nov (×2), 2019-Nov, 2022-Jun	1.3, p. 2.10
1.3.3	Market demand એટલે દરેક price એ બધા buyers એકમ સમય દીઠ (per unit of time) ખરીદવા તૈયાર હોય તે કુલ quantity — individual consumers ની demanded quantities ઉમેરીને મળે; market demand curve એ individual demand curves નું horizontal (lateral) summation છે.	(+ 1.2 Q12)	MTP 2025-May S2	1.3.2 – 1.3.3, pp. 2.12 – 2.14
1.3.4	Price effect (good ની price બદલાય ત્યારે તેની ખરીદીમાં થતો ફેરફાર) = substitution effect + income effect.	Q14	PYQ 2023-Jun	1.3.4 (1), p. 2.14
1.3.5	Substitution effect: relative price બદલાય ત્યારે demand માં થતો ફેરફાર — price ઘટવાથી commodity relatively સસ્તી બને છે, consumers હવે relatively મોંઘી થયેલી commodities ની જગ્યાએ તેને વાપરે છે અને 'the total demand for the commodity whose price has fallen increases'. Price ઘટે ત્યારે તે હંમેશાં positive હોય છે, એટલે real income constant રાખીએ તો demand curve હંમેશાં નીચે તરફ ઢળે છે.	Q23, Q32, Q33 (+ 1.1 Q11)	RTP 2025-Jan; MTP 2024-Dec S1, 2025-Dec S1 (×2)	1.3.4 (1)(a), pp. 2.14 – 2.15
1.3.6	Substitution effect વધુ મજબૂત હોય જ્યારે (a) goods વધુ નજીકના substitutes હોય, (b) substitute તરફ વળવાનો cost ઓછો હોય અને (c) વળવાની અગવડ ઓછી હોય.	Q22	RTP 2024-Sep, 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Aug S2	1.3.4 (1)(a), p. 2.15
1.3.7	Income effect: price ઘટે ત્યારે real income (purchasing power) વધવાને કારણે demand માં થતો વધારો — તે normal good ની demand વધારે છે.	(+ 1.4 Q3)	PYQ 2022-Dec	1.3.4 (1)(b), p. 2.15

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.3.8	Inferior goods માં income effect substitution effect ની વિરુદ્ધ દિશામાં કામ કરે છે: price ઘટે ત્યારે demand ફક્ત ત્યારે જ વધે જ્યારે substitution effect income effect કરતાં વધુ હોય; જ્યાં negative income effect substitution effect કરતાં મોટી હોય ત્યાં law of demand નો ભંગ થાય છે (Giffen paradox).	Q8, Q29, Q34 (+ 1.2 Q13)	PYQ 2021-Dec; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	1.3.4 (1)(b), p. 2.15; 1.3.5 (ii), p. 2.16
1.3.9	Law નું rationale (demand curve નીચે તરફ કેમ ઢળે છે): (1) price effect — substitution + income effects; (2) utility-maximising behaviour — diminishing marginal utility; (3) ઓછી prices એ નવા consumers નું આગમન; (4) different uses (દા.ત. electricity).	(+ 1.2 Q1)	PYQ 2021-Jan	1.3.4, pp. 2.14 – 2.16
1.3.10	Law of demand ના exceptions: conspicuous goods; Giffen goods; conspicuous necessities; prices અંગેની future expectations; incomplete information અને irrational behaviour; necessaries ની demand; speculative goods. Normal goods, 'white goods', substitute goods, income અને price exceptions **નથી**.	Q11, Q15, Q16, Q19, Q28 (+ 1.2 Q3)	PYQ 2021-Jan, 2022-Jun, 2023-Jun, 2023-Dec; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S1	1.3.5, pp. 2.16 – 2.17; Summary, p. 2.48
1.3.11	Conspicuous goods — prestige value કે snob appeal ધરાવતી વસ્તુઓ, જે અમીર લોકો social prestige વધારવા કે સંપત્તિનું પ્રદર્શન કરવા status symbols તરીકે વાપરે છે (દા.ત. diamonds) — price વધે તેમ વધુ આકર્ષક બને છે: Veblen નો 'Conspicuous Consumption' નો doctrine (Veblen કે prestige-goods effect), એટલે demand curve ઉપર તરફ ઢળે છે.	Q10, Q18, Q26	PYQ 2022-Jun, 2024-Jun, 2026-May	1.3.5 (i), p. 2.16
1.3.12	Giffen goods (Sir Robert Giffen — bread ની price વધી ત્યારે British workers એ વધુ bread ખરીદી) price–demand વચ્ચે direct relationship દર્શાવે છે, એટલે demand curve જમણી તરફ ઉપર ઢળે છે; તે એવી inferior goods છે જેના નજીકના substitutes નથી અને જે consumer ના budget માં નોંધપાત્ર સ્થાન ધરાવે છે (bajra જેવાં coarse grains, low-quality rice). બધી Giffen goods inferior goods છે, પણ બધી inferior goods Giffen goods નથી.	Q7, Q13, Q17, Q24	PYQ 2021-Jul, 2023-Jun, 2023-Dec, 2025-Sep; MTP 2025-May S2	1.3.5 (ii), p. 2.16
1.3.13	Inferior હોવાથી Giffen good ની demand income વધે તેમ ઘટે છે — એટલે તેનો income–quantity (Engel) curve negatively sloped હોય છે (Engel curve પોતે SM માં નથી).	Q3, Q9	PYQ 2018-Nov, 2021-Dec; MTP 2025-Apr S1	1.1 (iii), p. 2.6; 1.3.5 (ii), p. 2.16 (Engel curve SM માં નથી)
1.3.14	Conspicuous necessities: પોતાના social group ની demonstration effect ને કારણે TV sets, refrigerators અને air-conditioners જેવી goods જીવનની necessities બની જાય છે — તેમની prices સતત વધતી રહે તો પણ demand ઘટવાનું વલણ દેખાતું નથી (upward-sloping demand curve).	Q25 (+ 1.2 Q14)	PYQ 2026-May; MTP 2025-May S2	1.3.5 (iii), p. 2.17

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.3.15	*વિષય 1.4 જુઓ: normal goods માં income વધવાથી increase in demand (rightward shift) થાય છે — market price ઘટવાથી ફક્ત curve પર movement થાય છે.*	Q1	PYQ 2018-May	1.4.1, p. 2.20
1.3.16	Law of demand પ્રમાણે price અને quantity demanded inversely (directly નહીં) related છે; supply cost of production સાથે inversely related છે (theory of supply, SM એકમ 3).	Q5	PYQ 2019-May	1.3, p. 2.10; supply: SM પ્રકરણ 2, એકમ 3
1.3.17	*વિષય 1.5 જુઓ: horizontal (perfectly elastic) demand curve perfectly competitive market માં જોવા મળે છે, જ્યાં firm price-taker છે.*	Q20	MTP 2024-Aug	1.5.5, pp. 2.30 – 2.31
1.3.18	Average revenue = total revenue ÷ quantity = price, એટલે firm નો AR curve એ જ તેનો demand curve છે.	Q21	MTP 2024-Aug	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
1.3.19	*વિષય 1.5 જુઓ: ભારે tax ફક્ત ત્યાં જ consumption ને નોંધપાત્ર રીતે ઘટાડે છે જ્યાં demand elastic હોય (ed > 1); governments inelastic demand વાળી goods પર tax નાખીને revenue ઊભી કરે છે.*	Q27	MTP 2025-Apr S1	1.5.5, p. 2.30; 1.5.8, p. 2.37

વિષય 1.4 Expansion and Contraction of Demand

12 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 7 · RTP – · MTP 7

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.4.1	Expansion (extension) of demand: price ઘટવાને કારણે quantity demanded વધે — એ જ demand curve પર નીચે તરફ movement (apples: price ઘટે, consumer વધુ ખરીદે). Contraction of demand: price વધવાને કારણે quantity demanded ઘટે — એ જ curve પર ઉપર તરફ movement.	Q1, Q2, Q12 (+ 1.5 Q9)	PYQ 2018-Nov, 2020-Nov, 2022-Jun; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1, 2026-Apr S1	1.4, p. 2.18; Summary, p. 2.48
1.4.2	*વિષય 1.3 જુઓ: consumer ની real income વધવાને કારણે demand માં થતો ફેરફાર income effect છે.*	Q3	PYQ 2022-Dec	1.3.4 (1)(b), p. 2.15
1.4.3	Increase અને decrease in demand non-price factors થી થાય છે: દરેક price એ quantity demanded વધારે એવો કોઈ પણ ફેરફાર curve ને જમણી તરફ shift કરે (increase in demand); તેને ઘટાડે એવો ફેરફાર curve ને ડાબી તરફ shift કરે (decrease in demand). Income વધે તો curve જમણી તરફ, income ઘટે તો ડાબી તરફ shift થાય (normal goods).	Q4, Q6 (+ 1.1 Q12, 1.3 Q1)	PYQ 2018-May, 2023-Jun, 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1	1.4.1, pp. 2.18 – 2.20
1.4.4	Leftward shift (decrease in demand): income માં ઘટાડો (normal goods) કે income માં વધારો (inferior goods); substitute ની price માં ઘટાડો; complement ની price માં વધારો; buyers ની સંખ્યામાં ઘટાડો; tastes good ની વિરુદ્ધ જાય; ભવિષ્યમાં price ઘટશે એવી expectation; consumption ને નિરુત્સાહિત કરતાં government regulations. આનાથી ઊલટા ફેરફારો rightward shift લાવે છે.	Q7 (+ 1.5 Q44)	PYQ 2025-May, 2026-Jan	1.4.1 table, pp. 2.20 – 2.21

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.4.5	Demand curve પર movement = quantity demanded માં ફેરફાર, જે ફક્ત good ની પોતાની price ના ફેરફારથી થાય; demand curve નો shift = demand માં ફેરફાર, જે income, tastes, બીજી goods ની prices વગેરેથી થાય. Good ની પોતાની price નો ફેરફાર તેના demand curve ને shift કરતો નથી.	Q5, Q11 (+ 1.1 Q13)	PYQ 2023-Jun; MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S2	1.4.2, pp. 2.21 – 2.22
1.4.6	Comforts એ necessities અને luxuries ની વચ્ચે આવે છે.	Q8	MTP 2025-Apr S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
1.4.7	*વિષય 1.5 જુઓ: electricity ની demand elastic છે કારણ કે તેના alternative (multiple) uses છે — જેટલા વધુ uses, તેટલી વધુ price elasticity.*	Q9	MTP 2025-Apr S1	1.5.8 (4), p. 2.36; 1.3.4 (4), p. 2.16
1.4.8	*વિષય 1.6 જુઓ: negative income elasticity = inferior good — income ઘટે તેમ ખરીદાતી quantity વધે છે.*	Q10	MTP 2025-Apr S1	1.6, pp. 2.39 – 2.40

વિષય 1.5 Elasticity of Demand

67 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 53 · RTP 2 · MTP 26

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.5.1	Price elasticity of demand (PED) = quantity demanded માં percentage ફેરફાર ÷ પોતાની price માં percentage ફેરફાર, બીજી બાબતો સમાન રહે ત્યારે; તે price ના દરેક 1% ફેરફાર સામે quantity માં % ફેરફાર આપે છે — એટલે Ep = −3 નો અર્થ છે કે price માં 1% ઘટાડો quantity 3% વધારે અથવા 1% વધારો તેને 3% ઘટાડે; Ep = 1 હોય તો quantity માં 15% ફેરફાર price માં 15% ફેરફાર સાથે આવે; 25% ÷ 22% = 1.14 elastic છે.	Q26, Q28, Q36	PYQ 2022-Dec, 2023-Dec (×2); MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	1.5, p. 2.23; 1.5.1, pp. 2.23 – 2.24
1.5.2	Two-point formula: Ep = (ΔQ/ΔP) × (P/Q), જ્યાં P અને Q એ **મૂળ** price અને quantity છે; negative sign law of demand દર્શાવે છે, પણ convention પ્રમાણે ફક્ત magnitude વંચાય છે (₹40→₹50, 25→20 units: −0.8; ₹10→₹6, 10→20 units: −2.5; ₹50→₹60, 25→15 units: −2.0).	Q24, Q56, Q67	PYQ 2023-Jun, 2026-May, 2026-Sep	1.5.1, p. 2.24; Illustration 1, p. 2.25
1.5.3	આપેલી Ep પરથી નવી quantity: મૂળ base પર ΔQ = Ep × Q × (ΔP/P), price ની વિરુદ્ધ દિશામાં (₹200→₹120, Ep 2, Q 60: ΔQ 48 → 108; ₹5→₹3, Ep 2.5, Q 20 → 40; ₹200→₹150, Ep 2.5, 25 kg → 40.625 kg; ₹10→₹15, Ep 1.25, 120 units → 45; ₹300→₹180, Ep 1, Q 90 → 126). % માં: Ep 1.25 સાથે price માં 25% ઘટાડો (₹80→₹60) demand 31.25% વધારે છે; Ep −1 સાથે 20% ઘટાડો Q ને 20% વધારે છે (= 120 units, એટલે 600 → 720).	Q4, Q11, Q15, Q30, Q52, Q55, Q65	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jul, 2024-Jun, 2026-Jan, 2026-May, 2026-Sep	ઉદાહરણો (Illustrations) 3 – 4, pp. 2.25 – 2.26
1.5.4	આપેલી Ep પરથી નવી price: %ΔP = %ΔQ ÷ Ep, મૂળ price પર quantity ની વિરુદ્ધ દિશામાં લાગુ પાડો (₹6 એ 100 → 80 units, Ep −3: %ΔQ −20%, %ΔP +6.67%, નવી price ₹6.40).	Q45	PYQ 2025-May; MTP 2025-Aug S1	Illustration 5, p. 2.26

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.5.5	Point elasticity એટલે demand curve પરના કોઈ ચોક્કસ point પરની price elasticity, જે price નો ફેરફાર infinitesimal (નાનો) હોય ત્યાં વપરાય: Ep = −(dq/dp) × (p/q) — એ point પરના price–quantity ratio અને demand line ના slope ના reciprocal નો ગુણાકાર (દા.ત. car ની price માં ₹100 નો ઘટાડો).	Q22, Q49, Q63	PYQ 2022-Dec, 2026-Jan; MTP 2026-Apr S2	1.5.2, pp. 2.26 – 2.27
1.5.6	Linear demand function Q = a − bP માટે dQ/dP = −b: Q = 1,000 − 50P માં P = ₹10 એ Q = 500 અને Ep = −50 × 10/500 = −1 મળે.	Q42	PYQ 2024-Sep	1.3.3, p. 2.14; 1.5.2, p. 2.26
1.5.7	Geometric method: straight-line demand curve tT પર R આગળ elasticity = lower segment ÷ upper segment (RT/Rt); slope constant છે પણ elasticity દરેક point પર જુદી હોય છે — mid-point પર તે 1, તેની ઉપર > 1, નીચે < 1, price-axis ના છેડે (t) infinity અને quantity-axis ના છેડે (T) zero; T થી t તરફ ઉપર જઈએ તેમ તે વધે છે.	Q1, Q6, Q7	PYQ 2018-May, 2019-May (×2)	1.5.3, pp. 2.27 – 2.28
1.5.8	Price અને quantity ના ફેરફારો discrete અને મોટા હોય ત્યારે arc elasticity બે points (બે prices) વચ્ચેના arc પર elasticity માપે છે; base પસંદ કરવાનું ટાળવા mid-point method બે prices અને quantities ની averages ને base તરીકે લે છે: Ep = (Q2 − Q1)/(Q2 + Q1) × (P2 + P1)/(P2 − P1), minus sign છોડી દઈને.	Q2, Q10, Q25, Q51 (+ 1.2 Q8, 1.2 Q11)	PYQ 2018-May, 2020-Nov, 2023-Jun, 2026-Jan; RTP 2026-May; MTP 2024-Dec S1, 2025-Jan S2	1.5.4, pp. 2.28 – 2.29
1.5.9	Arc numericals: LED TV ₹60,000→₹50,000, 1,500→2,000 = 500/3,500 × 1,10,000/10,000 = 1.57; movie ₹120→₹200, 300→200 = 0.8; cable TV ₹300→₹400, 30,000→20,000 = 1.4; P ₹15→₹20, Q 50→75 = 1.4; ₹20→₹22, 300→200 = absolute value માં 4.2 (key માં −4.2).	Q23, Q27, Q29, Q53, Q62	PYQ 2023-Jun, 2023-Dec, 2024-Jun, 2026-May; MTP 2026-Apr S1	1.5.4, p. 2.29
1.5.10	Price elasticity નું numerical value zero થી infinity વચ્ચે કંઈ પણ હોઈ શકે (Table 4): 0 perfectly inelastic; 0 અને 1 વચ્ચે inelastic; 1 unit elasticity (demand curve rectangular hyperbola); 1 અને infinity વચ્ચે elastic; infinity perfectly elastic. (ચોક્કસ રીતે કહીએ તો, sign સાથે, તે minus infinity થી zero સુધી જાય છે.)	Q17	PYQ 2021-Dec	1.5.5, pp. 2.30 – 2.32; 1.5.1, p. 2.24
1.5.11	Ep = 0 — perfectly (completely) inelastic: price બદલાય ત્યારે quantity demanded જરા પણ બદલાતી નથી (દરેક price એ 52 aeroplanes); demand curve vertical હોય છે.	Q18, Q37, Q60	PYQ 2021-Dec; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	1.5.5, p. 2.30; Table 4, p. 2.31
1.5.12	Ep > 1 — elastic: quantity demanded માં % ફેરફાર price માં % ફેરફાર કરતાં વધુ (fairly flat curve), એટલે price વધે તો quantity માં પ્રમાણમાં મોટો ઘટાડો; Ep < 1 — inelastic: quantity માં % ફેરફાર price માં % ફેરફાર કરતાં ઓછો (fairly steep curve).	Q20, Q31, Q32, Q48	PYQ 2022-Jun, 2025-Sep; MTP 2024-Aug (×2), 2025-Aug S2	1.5.5, p. 2.30; Table 4, pp. 2.31 – 2.32

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.5.13	Ep = ∞ — perfectly (infinitely) elastic: demand curve price level પર horizontal હોય છે અને vertical axis ને સ્પર્શે છે; buyers એ price એ ગમે તેટલી quantity લે અને સહેજ ઊંચી price એ કંઈ જ નહીં — perfectly competitive market માં જોવા મળે.	Q13, Q54 (+ 1.3 Q20)	PYQ 2021-Jan, 2026-May; MTP 2024-Aug	1.5.5, pp. 2.30 – 2.31
1.5.14	Curve ના આકાર પરથી elasticity વાંચો: vertical = 0; horizontal = ∞; rectangular hyperbola = 1; fairly flat = > 1; fairly steep = < 1.	Q64	PYQ 2026-Sep	1.5.5, p. 2.30 (Fig. 8)
1.5.15	Total revenue = price × વેચાયેલી quantity — demand curve પરના point ની નીચેનો rectangle (area OP1RQ1).	Q40	MTP 2024-Aug	1.5.7, p. 2.34
1.5.16	Total outlay method (Table 5): elastic — price વધે તો TR ઘટે, price ઘટે તો TR વધે; unitary — TR બદલાય નહીં; inelastic — price વધે તો TR (consumers નો ખર્ચ) વધે, price ઘટે તો ઘટે. એટલે price સાથે TR વધે → inelastic (0 < e < 1); TR બદલાય નહીં → unitary; fares ઘટાડ્યા પછી ખર્ચ વધે → elastic. ખામી: તે ફક્ત demand elastic છે કે inelastic તે બતાવે છે, ચોક્કસ coefficient નહીં.	Q38, Q39, Q46, Q50, Q59, Q66 (+ 1.2 Q9)	PYQ 2023-Dec, 2024-Sep, 2025-May, 2026-Jan, 2026-Sep; MTP 2024-Aug (×2), 2024-Dec S1, 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	1.5.6 – 1.5.7, pp. 2.32 – 2.35
1.5.17	Price elasticity ના determinants: substitutes ની ઉપલબ્ધતા (close substitutes → highly elastic); consumer ના budget માં સ્થાન (income નો જેટલો મોટો ભાગ ખર્ચાય, તેટલી વધુ elasticity); need નું સ્વરૂપ (luxuries elastic, necessities inelastic); uses ની સંખ્યા (વધુ uses → વધુ elastic); time period (લાંબો → વધુ elastic); consumer habits; tied demand; price range (ખૂબ ઊંચી કે ખૂબ નીચી → inelastic, વચ્ચેની → elastic); minor complementary items.	Q12, Q47, Q58, Q61 (+ 1.4 Q9)	PYQ 2021-Jan, 2025-May; MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2025-Aug S2	1.5.8, pp. 2.35 – 2.37
1.5.18	જો વ્યક્તિ કોઈ commodity નો habitual consumer હોય તો તેની price ગમે તેટલી બદલાય, તેની demand inelastic રહે છે.	Q8, Q21	PYQ 2019-Nov, 2022-Jun	1.5.8 (6), p. 2.37
1.5.19	Necessities (salt, school uniform, medicines, vegetables) ની demand inelastic હોય છે — prices વધે તો પણ consumers એટલી જ quantity ખરીદે છે (lockdown માં vegetables); jewellery જેવી luxuries highly elastic હોય છે.	Q16, Q19, Q33, Q34	PYQ 2021-Jul, 2021-Dec; MTP 2024-Aug (×2), 2025-Dec S1 (×2)	1.5.8 (2) – (3), p. 2.36; 1.5.5, p. 2.32
1.5.20	Tax incidence: demand જેટલી વધુ elastic, tax નો તેટલો મોટો ભાગ seller ભોગવે છે; price elasticity governments ને જણાવે છે કે tax burden કેવી રીતે વહેંચાશે અને indirect taxes inelastic demand વાળી goods (alcohol, tobacco) પર કેમ વધારાય છે.	Q57 (+ 1.6 Q15)	RTP 2025-May; MTP 2026-Apr S1	SM માં નથી (ફક્ત RTP); સરખાવો (cf.) 1.5.8, p. 2.37
1.5.21	*વિષય 1.4 જુઓ: ₹120 → ₹90 સાથે ખરીદી 1 kg થી 2 kg થાય તે expansion of demand છે; ભવિષ્યમાં price ઘટશે એવી expectation demand curve ને ડાબી તરફ shift કરે છે.*	Q9, Q44	PYQ 2020-Nov, 2025-May	1.4, p. 2.18; 1.4.1 table, p. 2.21

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.5.22	*વિષય 1.6 જુઓ: એક (one) કરતાં વધુ income elasticity luxury good સૂચવે છે.*	Q41	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.6, p. 2.40
1.5.23	*વિષય 1.7 જુઓ: coffee માટે tea ની cross elasticity = (ΔQx/ΔPy) × (Py/Qx) = 3/10 × 25/5 = +1.5 (અને 5/10 × 30/10 = +1.5) — positive, એટલે substitutes.*	Q14, Q43	PYQ 2021-Jan, 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.7, p. 2.44; Illustration 9, p. 2.46
1.5.24	Cardinal (utility) approach law of equi-marginal utility સાથે સંબંધિત છે; indifference curves જમણી તરફ નીચે ઢળે છે, origin તરફ convex હોય છે, ક્યારેય એકબીજાને છેદતા નથી અને કોઈ પણ axis ને સ્પર્શતા નથી.	Q3, Q5	PYQ 2018-May, 2019-May	SM એકમ 1 માં નથી (ફક્ત PYQ) — SM પ્રકરણ 2, એકમ 2
1.5.25	Investment multiplier = 1/(1 − MPC); C = 10 + 0.6Y હોય તો k = 2.5, એટલે investment માં ₹100 crore નો વધારો income ને ₹250 crore વધારે છે.	Q35	MTP 2024-Aug	SM એકમ 1 માં નથી (ફક્ત MTP) — National Income પ્રકરણ

વિષય 1.6 Income Elasticity of Demand

15 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 11 · RTP – · MTP 4

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.6.1	Income elasticity of demand = quantity demanded માં % ફેરફાર ÷ income માં % ફેરફાર = (ΔQ/ΔY) × (Y/Q) — consumers ની income ના ફેરફારો સામે quantity demanded ની responsiveness (30% ÷ 20% = 1.5; 30% ÷ 15% = 2; ₹3,000→₹3,600 સાથે 25→30 CDs = 20% ÷ 20% = 1.00).	Q6, Q8, Q10, Q12	PYQ 2022-Dec, 2023-Jun, 2023-Dec; MTP 2024-Aug	1.6, p. 2.38
1.6.2	Positive income elasticity → normal good. Ei > 1 → luxury good (income વધે તેમ ખર્ચમાં તેનો હિસ્સો વધે; Scanner 'superior' પણ કહે છે); 0 < Ei < 1 → necessity પૂરી કરતી normal good (wheat 0.5, food, medicines); Ei = 1 → income નો તેના પર ખર્ચાતો હિસ્સો એટલો જ રહે.	Q3, Q7, Q11, Q13 (+ 1.5 Q41)	PYQ 2019-Nov, 2022-Dec, 2024-Sep, 2026-May; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	1.6, pp. 2.38 – 2.40
1.6.3	Negative income elasticity → inferior good: income વધે તેમ demand ઘટે (consumers superior substitutes પસંદ કરે) અને income ઘટે તેમ વધે — દા.ત. bajra (−0.4), used cars; Giffen goods પણ, inferior હોવાથી, income–demand વચ્ચે inverse relationship દર્શાવે છે.	Q1, Q2, Q4, Q5, Q9 (+ 1.4 Q10)	PYQ 2018-May, 2019-May, 2021-Jan, 2021-Jul, 2023-Jun; MTP 2025-Apr S1	1.6, pp. 2.39 – 2.40; 1.3.5 (ii), p. 2.16
1.6.4	Income elasticity short run અને long run માં જુદી હોય છે — લગભગ બધી goods માટે long run માં તે વધુ હોય છે.	Q14	MTP 2025-Aug S2	1.6, p. 2.41
1.6.5	*વિષય 1.5 જુઓ: tax burden કેવી રીતે વહેંચાશે તે governments ને price elasticity (income elasticity નહીં) જણાવે છે.*	Q15	MTP 2026-Apr S1	1.5.8, p. 2.37

વિષય 1.7 Cross-Price Elasticity of Demand

19 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 13 · RTP – · MTP 9

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.7.1	Cross demand: બીજી બાબતો (income અને તેની પોતાની price) constant રહે ત્યારે related article ની જુદી જુદી prices એ commodity ની ખરીદાતી quantities; substitutes માટે cross-demand curve ઉપર તરફ (positively) ઢળે છે — coffee ની price વધે તો tea ની demand વધે.	Q16	MTP 2025-Aug S2	1.7.1 (a), p. 2.42
1.7.2	Complementary goods (bread and butter, car and petrol, electricity and electrical gadgets, solar panels and batteries, tea and sugar) માં એકની price અને બીજીની demand વચ્ચે inverse relationship હોય છે; blazer અને jacket substitutes છે, complements નહીં.	Q14	PYQ 2026-May	1.7.1 (b), p. 2.43
1.7.3	Cross-price elasticity Ec = X ની quantity demanded માં % ફેરફાર ÷ Y ની price માં % ફેરફાર = (ΔQx/ΔPy) × (Py/Qx); sign રાખો (2% ÷ 8% = +0.25; 5% ÷ 25% = 0.2; 5% ÷ 20% = 0.25; 8% ÷ 25% = 0.32; 15% ÷ 10% = +1.5; coffee ₹500→₹450 સાથે sugar 10→15 kg: 50% ÷ −10% = −5).	Q2, Q3, Q4, Q9, Q10, Q13 (+ 1.5 Q14, 1.5 Q43)	PYQ 2021-Jan, 2021-Jul, 2022-Jun, 2022-Dec, 2024-Jun, 2024-Sep, 2026-May; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2 (×2), 2025-Dec S1	1.7, pp. 2.43 – 2.44; ઉદાહરણો (Illustrations) 7 – 10, pp. 2.45 – 2.46
1.7.4	Substitutes: cross elasticity positive હોય છે — Y ની price વધે તો X ની demand વધે (pulses મોંઘી → વધુ green vegetables); value જેટલું વધુ, substitute તેટલો નજીકનો: perfect substitutes → infinite; close substitutes → positive અને મોટું; નજીકના નહીં → positive અને નાનું.	Q1, Q5, Q6, Q8, Q18, Q19	PYQ 2018-May, 2022-Dec, 2023-Jun (×2); MTP 2026-Apr S1, 2026-Apr S2	1.7, p. 2.44
1.7.5	સાવ unrelated goods: cross elasticity zero હોય છે.	Q7, Q12	PYQ 2023-Jun, 2026-Jan	1.7, p. 2.44
1.7.6	Complements: cross elasticity negative હોય છે — એકની price વધે તો બીજીની quantity ઘટે, એટલે તેમની ખરીદી સાથે વધે કે ઘટે; zero થી સહેજ જ નીચે → weak complements; negative અને ખૂબ ઊંચું → strong complements. (Negative cross elasticity મજબૂત income effect થી પણ આવી શકે.)	Q11, Q15, Q17	PYQ 2025-May; MTP 2025-Aug S1 (×2), 2025-Dec S1	1.7, pp. 2.44 – 2.45
1.7.7	Cross elasticity પરથી demand નું અનુમાન: Qx માં % ફેરફાર = Ec × Py માં % ફેરફાર (−0.8 × 20% = −16%; −1.20 × 25% = −30%).	(+ 1.8 Q7)	PYQ 2026-Sep	Illustration 8, p. 2.45

વિષય 1.8 Advertisement Elasticity

7 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 6 · RTP – · MTP 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.8.1	Advertisement (promotional) elasticity of demand, firm ના advertising પરના ખર્ચના ફેરફારો સામે good ની demand ની responsiveness માપે છે — નવું વેચાણ લાવવામાં advertisement campaign ની અસરકારકતા: Ea = quantity demanded માં % ફેરફાર ÷ advertising expenditure માં % ફેરફાર = (ΔQd/Qd) ÷ (ΔA/A).	Q6	MTP 2026-Apr S1	1.8, pp. 2.46 – 2.47

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.8.2	Advertising elasticity of demand સામાન્ય રીતે positive હોય છે અને zero થી infinity વચ્ચે બદલાય છે; તેનું value જેટલું ઊંચું, advertisement સામે demand ની responsiveness તેટલી વધુ.	Q1	PYQ 2022-Jun	1.8, pp. 2.46 – 2.47
1.8.3	Ea numericals: 5% ÷ 25% = 0.2 (less than proportionate); ₹2 lakh → ₹3 lakh (50%) સાથે sales 10 → 20 lakh units (100%) = 2; 60% ÷ 20% = 3; 40% ÷ 20% = 2 — Ea > 1 એટલે demand advertisement expenditure કરતાં વધુ ઝડપે વધે છે.	Q2, Q3, Q4, Q5	PYQ 2022-Jun, 2022-Dec, 2024-Sep, 2025-Sep	1.8 table, p. 2.47
1.8.4	*વિષય 1.7 જુઓ: A ની demand માં % ફેરફાર = cross elasticity × B ની price માં % ફેરફાર = −1.20 × 25% = −30% (negative: complements).*	Q7	PYQ 2026-Sep	Illustration 8, p. 2.45

એકમ 2: Theory of Consumer Behaviour

SM પ્રકરણ 2, એકમ 2, પાનાં 2.50 – 2.73

વિષય 2.0 Human Wants નું સ્વરૂપ (Nature of Human Wants)

1 Scanner પ્રશ્ન · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.0.1	Utility એટલે commodity ની want-satisfying power (સામાન્ય રીતે, satisfaction). તે absolute નથી પણ relative છે, અને લોકોના mental attitude પર આધારિત subjective concept છે: wants subjective અને relative છે અને time, place અને person સાથે બદલાય છે, એટલે utility પણ બદલાય છે. Utility એક psychological concept છે, usefulness થી જુદો, અને તેને moral કે ethical values સાથે કોઈ લેવાદેવા નથી.	Q1 (+ 2.1 Q3)	PYQ 2025-Jan; MTP 2024-Aug	2.0, pp. 2.50 – 2.51; Summary, p. 2.72

વિષય 2.1 Wants નું વર્ગીકરણ (Classification of Wants)

4 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 3 · RTP – · MTP 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.1.1	Wants ને necessaries, comforts અને luxuries માં વર્ગીકૃત કરાય છે. Comforts એ necessaries અને luxuries ની વચ્ચે આવે છે: તે necessaries (જે જીવનને શક્ય બનાવે છે) કરતાં ઓછી તાકીદની (less urgent) છે, જીવનને આરામદાયક અને સંતોષકારક બનાવે છે, જ્યારે luxuries બિનજરૂરી (superfluous) અને મોંઘી હોય છે. આ વર્ગીકરણ ચુસ્ત (rigid) નથી — જે એક વ્યક્તિ માટે કે એક સમયે comfort કે luxury હોય તે બીજા માટે necessity હોઈ શકે.	Q4	MTP 2025-Aug S1	2.1, pp. 2.51 – 2.52
2.1.2	*વિષય 2.0 જુઓ: utility એટલે goods and services ની want-satisfying power — તે relative છે, absolute નહીં, અને subjective છે.*	Q3	PYQ 2025-Jan	2.0, p. 2.50; Summary, p. 2.72
2.1.3	*વિષય 2.2 જુઓ: MU = TUn − TUn−1 (830 − 750 = 80; 960 − 930 = 30).*	Q1, Q2	PYQ 2021-Jul (×2)	2.0, p. 2.51; 2.2, p. 2.53

વિષય 2.2 TU અને MU વચ્ચેનો સંબંધ (Relationship between TU & MU)

12 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 9 · RTP – · MTP 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.2.1	TU એટલે consume કરેલા બધા units માંથી મળતી utilities નો કુલ સરવાળો (TU = ∑MU); MU એટલે એક વધારાનો unit consume કરવાથી મળતી વધારાની utility — total utility માં થતો ઉમેરો: MU = TUn − TUn−1 (અથવા ΔTU/ΔN). પહેલા unit પર TU = MU, એટલે TU2 = TU1 + MU2 (200 + 180 = 380) અને MU3 = TU3 − TU2 (480 − 380 = 100).	Q1, Q2, Q3, Q7 (+ 2.1 Q1, 2.1 Q2)	PYQ 2018-Nov (×3), 2021-Jul (×2), 2023-Dec	2.0, p. 2.51; 2.2, p. 2.53
2.2.2	TU ઘટતા દરે વધે ત્યારે MU ઘટે છે પણ positive રહે છે; TU maximum (અને constant) હોય — point of satiation — ત્યારે MU zero હોય છે; TU ઘટવા માંડે ત્યારે MU negative બને છે.	Q4, Q6, Q10, Q11	PYQ 2019-May, 2021-Dec, 2025-May; MTP 2025-May S2	2.2, p. 2.53
2.2.3	Total utility ના બીજા નામ તરીકે 'Total satiety' એ ICAI નો keyed answer છે; SM માં આવો કોઈ શબ્દ નથી (TU એ ફક્ત marginal utilities નો સરવાળો છે, જે MU = 0 હોય ત્યારે maximum હોય છે).	Q5	PYQ 2019-Nov	SM માં નથી (ફક્ત PYQ)
2.2.4	એક commodity હોય ત્યારે, good ની MU તેની price ને બરાબર થાય ત્યારે consumer equilibrium માં હોય છે; MU utils માં આપી હોય અને money ની MU (MUm) જાણીતી હોય તો Price = MUx ÷ MUm (50 ÷ 10 = ₹5).	Q12	MTP 2025-Apr S1	2.4, p. 2.55 (MUx ÷ MUm વાળું સ્વરૂપ SM માં નથી)
2.2.5	*વિષય 2.4 જુઓ: consumer surplus = consumer જેટલું ચૂકવવા તૈયાર છે – તે ખરેખર જેટલું ચૂકવે છે (Marshall નું 'excess of the price …'); price વધે તો તે ઘટે છે અને price ઘટે તો વધે છે.*	Q8, Q9	PYQ 2025-Jan; MTP 2024-Dec S1	2.4, pp. 2.55, 2.57

વિષય 2.3 Law of Diminishing Marginal Utility

17 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 11 · RTP 2 · MTP 5

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.3.1	Law of diminishing marginal utility: consumer કોઈ good ના વધુ ને વધુ units લે તેમ દરેક વધારાના unit માંથી મળતો વધારાનો સંતોષ ઘટતો જાય છે — ઘટે છે તે MU છે, TU નહીં. એટલે lemonade નો બીજો ગ્લાસ પહેલા કરતાં ઓછો સંતોષ આપે છે, અને પહેલો unit સૌથી વધુ ફાળો આપે છે. આ law એ હકીકત પર ટકેલો છે કે દરેક એકલ want satiable (સંતોષી શકાય એવી) છે.	Q2, Q15	PYQ 2021-Jan; RTP 2026-Jan	2.3, p. 2.53; Summary, p. 2.72
2.3.2	Utility utils (utility નો એકમ) માં મપાય છે; marginal utility analysis cardinal છે (Marshall નો approach).	Q4	PYQ 2021-Dec	2.3, p. 2.54; 2.5, p. 2.59

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.3.3	Law ની assumptions: units દરેક રીતે identical હોય અને consumer ની habit, taste, treatment અને income બદલાય નહીં; units standard હોય (એક પછી એક ચમચી ભરીને નહીં); કોઈ time gap ન હોય — consumption સતત (continuous) હોય; gold કે cash પર તે લાગુ ન પણ પડે; substitutes અને complements utility curve ના આકારને અસર કરે છે. Cardinal હોવાથી MU analysis ordinal measurability ધારતું **નથી**, અને 'income changing frequently' કોઈ assumption નથી.	Q6, Q16	PYQ 2022-Dec; MTP 2026-Apr S1	2.3, p. 2.54; 2.5, p. 2.59
2.3.4	*વિષય 2.2 જુઓ: MUn = TUn − TUn−1 (108 − 100 = 8); MU = 0 હોય ત્યારે TU maximum હોય છે; TU = MU ફક્ત પહેલા unit પર (TU1 = 25 = 25 − 0).*	Q5, Q7, Q8, Q17	PYQ 2022-Dec, 2023-Jun, 2023-Dec, 2026-Sep	2.0, p. 2.51; 2.2, p. 2.53
2.3.5	*વિષય 2.4 જુઓ: consumer surplus નો concept law of diminishing marginal utility પરથી તારવેલો (તેના પર આધારિત) છે — ઊલટું નહીં; good ની price ઘટે ત્યારે consumer surplus વધે છે.*	Q3, Q9, Q10	PYQ 2021-Dec, 2024-Sep; RTP 2024-Sep	2.4, pp. 2.55, 2.57
2.3.6	*વિષય 2.5 જુઓ: consumer equilibrium વખતે MUx/Px = MUy/Py અને MRSxy = Px/Py, એટલે પસંદ કરેલા bundle પર budget line કરતાં વધુ ઢોળાવવાળો (steeper) IC equilibrium નથી; budget-line slope = X-axis વાળા good ની price ÷ Y-axis વાળા good ની price (X પર Pepsi, Y પર Nachos: PP/PN); ઊંચો IC (IC3) વધુ satisfaction આપે છે.*	Q1, Q11, Q12, Q13	PYQ 2018-Nov, 2025-Jan; MTP 2024-Dec S1 (×2), 2025-Apr S1	2.5.2, p. 2.62; 2.5.5, p. 2.69; 2.5.6, p. 2.71
2.3.7	Giffen good એ inferior good છે — income વધે તેમ તેની quantity demanded ઘટે છે — એટલે તેનો Engel curve (income–quantity) negatively sloped હોય છે.	Q14	MTP 2025-Jan S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 2.4 Consumer Surplus

16 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 13 · RTP 2 · MTP 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.4.1	Consumer surplus નો concept Alfred Marshall એ રજૂ કર્યો, જેમણે તેને 'excess of the price which a consumer would be willing to pay rather than go without a thing over that which he actually does pay' તરીકે define કર્યો. આમ consumer surplus = consumer જેટલું ચૂકવવા તૈયાર છે − તે ખરેખર જેટલું ચૂકવે છે: good ખરીદવાથી buyer ને મળતો net gain.	Q5, Q7, Q13 (+ 2.2 Q8, 2.2 Q9, 3.4 Q5)	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun, 2025-Jan, 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S1	2.4, pp. 2.54 – 2.55; Summary, p. 2.72
2.4.2	Numericals: CS = consumer જેટલી maximum રકમ ચૂકવવા તૈયાર છે − ખરેખર ચૂકવેલી price, જ્યાં actual price દરેક discount બાદ કર્યા પછીની હોય છે (₹11,000 − 20% = ₹8,800 − ₹300 cash discount = ₹8,500; CS = ₹12,000 − ₹8,500 = ₹3,500; ₹60,000 − ₹55,000 = ₹5,000).	Q4, Q8	PYQ 2020-Nov, 2024-Jun	2.4, p. 2.55

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.4.3	Consumer surplus law of diminishing marginal utility પરથી તારવાય છે: consumer MU price ને બરાબર થાય ત્યાં સુધી ખરીદે છે, અને બધા units ની price સરખી હોવાથી margin પરના unit સિવાયના દરેક unit પર તેને વધારાની utility (surplus) મળે છે; margin પરના unit પર consumer surplus zero હોય છે.	Q1, Q3, Q6 (+ 2.3 Q3, 2.3 Q10)	PYQ 2018-May, 2019-May, 2021-Dec (×2); RTP 2024-Sep	2.4, pp. 2.55 – 2.56
2.4.4	Consumer surplus demand curve સાથે નજીકથી સંકળાયેલું છે, જે buyers ની ચૂકવવાની તૈયારી (willingness to pay) દર્શાવે છે; આલેખમાં તે demand curve ની નીચે અને price line ની ઉપરનો ત્રિકોણાકાર વિસ્તાર છે.	Q12, Q16	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep	2.4, pp. 2.56 – 2.57
2.4.5	Good ની price વધે તો consumer surplus ઘટે છે; price ઘટે તો તે વધે છે (ઊંચી price → નાનું surplus).	Q15 (+ 2.2 Q8, 2.3 Q9)	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S2	2.4, p. 2.57; Summary, p. 2.72
2.4.6	Limitations: consumer surplus ચોક્કસપણે માપી શકાતું નથી (જુદા જુદા units ની MUs માપવી અઘરી છે); necessaries ના કિસ્સામાં તે હંમેશાં infinite હોય છે; substitutes ની ઉપલબ્ધતાથી તેને અસર થાય છે; prestige goods (હીરા) માટે કોઈ નિયમ નથી; money ની MU constant રહેતી નથી; અને utility money માં માપી ન પણ શકાય.	Q2, Q14	PYQ 2018-Nov; RTP 2025-May	2.4.2, p. 2.59
2.4.7	*વિષય 2.5 જુઓ: એકબીજાને છેદતા ICs તાર્કિક રીતે અસંગત (logically absurd) છે (કોઈ 'highest-satisfaction' point નહીં); IC analysis એ consumer preferences પર આધારિત ordinal approach છે; perfect substitutes સીધી રેખા (straight-line) વાળો IC આપે છે.*	Q9, Q10, Q11	PYQ 2024-Sep (×2); RTP 2024-Sep	2.5, p. 2.59; 2.5.4, pp. 2.65 – 2.66

વિષય 2.5 Indifference Curve Analysis

43 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 30 · RTP – · MTP 19

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.5.1	Ordinal utility approach consumer behaviour નું analysis કરવા indifference curve વાપરે છે અને consumer preferences પર આધારિત છે: satisfaction માપી શકાતો નથી, ફક્ત તેનો ક્રમ (rank) નક્કી કરી શકાય છે (utility ફક્ત ordinally જ દર્શાવી શકાય), જે Marshall ના cardinal approach થી જુદું છે. SM માંનું ordinal analysis J.R. Hicks અને R.G.D. Allen નું છે.	Q10, Q12, Q36 (+ 2.4 Q10)	PYQ 2021-Jul, 2021-Dec, 2024-Sep; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	2.5, p. 2.59; 2.5.0, p. 2.60; 2.5.1, p. 2.60
2.5.2	'More is better' (non-satiation) assumption: bundle A માં bundle B કરતાં વધુ commodities હોય તો A પસંદ થાય છે — એટલે કે preferences monotonic છે: ઓછામાં ઓછા એક good નું વધુ અને બીજાનું ઓછું નહીં.	Q25	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	2.5.0 (iv), p. 2.60 ('monotonic' શબ્દ SM માં નથી)
2.5.3	Indifference curve બે goods ના એવા બધા combinations દર્શાવે છે જે consumer ને સરખો (equal) satisfaction આપે — iso-utility curve. તે ડાબેથી જમણે નીચે ઢળે છે, કારણ કે એક good વધુ લેવાય ત્યારે satisfaction સરખો રાખવા બીજું good ઓછું લેવું પડે છે.	Q7, Q17, Q19	PYQ 2019-Nov, 2022-Dec, 2023-Dec; MTP 2025-May S2	2.5.1, p. 2.60; 2.5.4 (i), pp. 2.64 – 2.65

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.5.4	MRS એ દર છે જે દરે consumer satisfaction constant રાખીને goods X અને Y ની અદલાબદલી કરવા તૈયાર છે: MRSxy = ΔY/ΔX, એટલે Y નો એટલો જથ્થો જેનું નુકસાન X ના એક unit ના લાભથી બરાબર ભરપાઈ થાય, = MUx/MUy = IC નો slope. વધુ X લેવાય તેમ MRS ઘટે છે (દરેક want satiable છે; goods imperfect substitutes છે), જેથી IC convex બને છે.	Q4, Q11, Q28, Q37	PYQ 2018-Nov, 2021-Dec, 2025-May; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	2.5.3, pp. 2.62 – 2.64
2.5.5	ICs ના properties: (i) જમણી તરફ નીચે ઢળે છે; (ii) origin તરફ હંમેશાં convex હોય છે; (iii) એકબીજાને ક્યારેય છેદતા (કે અડતા) નથી — છેદન તાર્કિક રીતે અસંગત છે, કારણ કે તેમાં ઊંચો અને નીચો satisfaction સરખો દેખાય; (iv) ઊંચો IC (origin થી વધુ દૂર) વધુ satisfaction દર્શાવે છે; (v) કોઈ પણ axis ને ક્યારેય અડતા નથી. Concave, ઉપર તરફ ઢળતા, છેદતા કે axis ને અડતા ICs એ properties **નથી**.	Q3, Q14, Q32, Q33, Q43 (+ 2.3 Q13, 2.4 Q9)	PYQ 2018-Nov, 2021-Dec, 2024-Sep, 2025-Jan, 2026-Jan, 2026-May, 2026-Sep	2.5.2, p. 2.61; 2.5.4, pp. 2.64 – 2.67
2.5.6	બે અંતિમ સ્થિતિ (extremes): perfect substitutes constant MRS સાથે સીધા, parallel ICs આપે છે; perfect complements (ડાબું અને જમણું જૂતું, જે ફક્ત નિશ્ચિત પ્રમાણમાં consume થાય) બે સીધી રેખાઓ અને right-angle વળાંકવાળો IC આપે છે — L-shaped (MRS undefined).	Q1, Q8, Q15, Q16, Q18, Q27 (+ 2.4 Q11)	PYQ 2018-May, 2020-Nov, 2022-Jun (×2), 2023-Jun; RTP 2024-Sep; MTP 2025-Jan S2	2.5.4 (ii), p. 2.65
2.5.7	Budget line (price line) બે goods ના એવા બધા combinations દર્શાવે છે જે consumer આપેલા prices એ પોતાની આપેલી money income ખર્ચીને ખરીદી શકે (PxQx + PyQy = B). તેની અંદર/નીચેનો point (K) underspending દર્શાવે છે — આખી income ખર્ચાઈ નથી; તેની બહાર/ઉપરનો point (H) consumer ની પહોંચ બહાર (unattainable) છે.	Q6, Q20, Q22, Q26	PYQ 2019-Nov, 2023-Dec, 2024-Jun; MTP 2024-Aug	2.5.5, pp. 2.67 – 2.69
2.5.8	કોઈ axis પર budget-line intercept = income ÷ તે good ની price, એટલે price = income ÷ intercept (₹750 ÷ 25 = ₹30; ₹750 ÷ 50 = ₹15).	Q21	PYQ 2024-Jun	2.5.5, pp. 2.67 – 2.68 (Table 9)
2.5.9	Budget line નો slope બે goods ના relative prices — price ratio Px/Py — થી નક્કી થાય છે અને consumer એક good ના બદલામાં બીજું કયા દરે મેળવી શકે તે માપે છે; relative price એટલે એક money price નો બીજી money price સાથેનો ગુણોત્તર.	Q31, Q38 (+ 2.3 Q11)	PYQ 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	2.5.5, p. 2.69
2.5.10	Budget line ત્યારે shift થાય છે જ્યારે એક કે બંને goods ની price બદલાય (income constant), nominal income બદલાય (relative prices constant), કે બંને બદલાય. Income માં ફેરફાર parallel shift આપે છે; ફક્ત એક good ની price વધે તો line તે good ની axis પર અંદર તરફ ફરે (rotate) છે (બીજો intercept એ જ રહે છે), અને consumer નીચા IC પર આવે છે; બંને prices એક જ પ્રમાણમાં બદલાય તો slope એ જ રહે છે.	Q9, Q13, Q35, Q40, Q41	PYQ 2020-Nov, 2021-Dec; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S2 (×2)	2.5.5, p. 2.69 (rotation/parallel ની વિગત તારવેલી છે)

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.5.11	Consumer equilibrium (optimal choice) એ budget line પરનો એવો point છે જે શક્ય સૌથી ઊંચા IC પર હોય — જ્યાં price line IC ને tangent હોય, એટલે IC નો slope = price line નો slope: MRSxy = MUx/MUy = Px/Py. Consumer મર્યાદાઓ (constraints) — આપેલા prices અને મર્યાદિત money income — ને આધીન રહીને satisfaction maximise કરે છે.	Q2, Q29, Q39, Q42 (+ 2.3 Q12)	PYQ 2018-Nov, 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1, 2025-May S2, 2025-Dec S1	2.5.5, p. 2.67; 2.5.6, pp. 2.70 – 2.71
2.5.12	એ જ રીતે, equilibrium વખતે MUx/Px = MUy/Py (= MUz/Pz): બધાં goods માટે રૂપિયાદીઠ marginal utility સરખી હોય છે.	Q30 (+ 2.3 Q1)	PYQ 2018-Nov, 2025-Sep	2.5.6, p. 2.71; Summary, p. 2.73
2.5.13	IC analysis utility analysis કરતાં ચડિયાતું છે: તે utility ની measurability ની જરૂર દૂર કરે છે; એકસાથે એકથી વધુ commodity નો અભ્યાસ કરે છે; money ની constant MU ધારતું નથી; અને income effect ને substitution effect થી અલગ પાડે છે.	Q34	MTP 2025-Aug S1	2.5.6, p. 2.71
2.5.14	Price ઘટવાની (ceteris paribus) substitution effect એ એ જ IC પર નીચે તરફની movement (utility constant) છે, હવે સસ્તા થયેલા good તરફ.	Q23	MTP 2024-Aug, 2025-May S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
2.5.15	Inferior goods ની income effect negative અને income elasticity negative હોય છે (maize −0.30 પર): income વધે તેમ demand ઘટે છે.	Q5, Q24	PYQ 2019-May (×2); MTP 2024-Aug	SM એકમ 2 માં નથી (અહીં ફક્ત PYQ; income elasticity SM પ્રકરણ 2 એકમ 1 માં છે)

એકમ 3: Supply

SM પ્રકરણ 2, એકમ 3, પાનાં 2.74 – 2.90

વિષય 3.0 Introduction

2 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 4 · RTP – · MTP –

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.0.1	Supply (quantity supplied) એટલે producers આપેલા સમયગાળામાં જુદી જુદી prices એ market ને જેટલું good કે service offer કરવા તૈયાર અને સક્ષમ હોય (વેચવાની યોજના રાખે) તે જથ્થો — જે વેચાણ માટે offer થાય છે તે, જરૂરી નથી કે જે વેચાય છે તે.	Q1	PYQ 2019-Nov	3.0, pp. 2.74 – 2.75
3.0.2	Supply એ flow છે: તે ચોક્કસ સમયગાળા માટે ઓળખાય છે — દિવસ, અઠવાડિયા કે વર્ષ દીઠ 'so much'.	Q2	PYQ 2018-May, 2019-Nov, 2021-Jan	3.0 (iii), p. 2.75

વિષય 3.1 Determinants of Supply

1 Scanner પ્રશ્ન · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.1.1	Determinants of supply: good ની price; related goods ની prices; factors of production ની prices (input costs); technology ની સ્થિતિ; government policy (taxes, subsidies); competition નું સ્વરૂપ અને industry નું કદ; expectations; sellers ની સંખ્યા; અન્ય factors (હવામાન, હડતાળો વગેરે). Consumer preferences demand નક્કી કરે છે, supply નહીં.	Q1	MTP 2024-Aug	3.1, pp. 2.75 – 2.76
3.1.2	Related goods ની prices: Y ની price વધે તો producers resources Y તરફ વાળે છે અને X ની quantity supplied ઘટે છે (wheat ની price વધે → land corn માંથી ખસેડાય). એટલે production માં substitutes હોય એવાં goods માટે, એકની demand વધે તો બીજાની supply ઘટે છે.	(+ 3.5 Q18)	MTP 2025-Jan S2	3.1 (ii), p. 2.75

વિષય 3.2 Law of Supply

4 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 3 · RTP 1 · MTP –

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.2.1	Law of supply: બીજી બાબતો constant રહે ત્યારે, good ની price વધે તેમ quantity supplied વધે છે અને price ઘટે તેમ ઘટે છે — quantity supplied માં ફેરફાર good ની પોતાની price સાથે સંબંધિત છે.	Q2	PYQ 2018-Nov	3.2, p. 2.77; Summary, p. 2.89
3.2.2	Ceteris paribus, ઊંચી price એટલે વધુ profits અને તેથી supply કરવા વધુ incentive; short run માં supply price વધે તો producer નો profit વધે છે.	Q1	PYQ 2018-May	3.1 (i), p. 2.75; 3.2, p. 2.77
3.2.3	Supply curve બાકીના દરેક factor (input prices, technology, હવામાન) ને constant રાખીને દરેક price એ quantity supplied દર્શાવે છે; તેના પર ફક્ત commodity ની પોતાની price બદલાય છે.	Q4	RTP 2024-Sep	3.2, p. 2.78
3.2.4	*વિષય 3.4 જુઓ: supply curve નું જમણી તરફનું shift એ increase in supply છે.*	Q3	PYQ 2021-Jan	3.4, p. 2.79

વિષય 3.3 Movements on Supply Curve - quantity supplied માં increase કે decrease (Movements on Supply Curve- increase or decrease in the quantity supplied)

1 Scanner પ્રશ્ન · આવર્તન PYQ 1 · RTP – · MTP –

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.3.1	Good ની પોતાની price વધે તો expansion of supply થાય છે (supply curve પર ઉપર તરફની movement); price ઘટે તો contraction of supply થાય છે (નીચે તરફની movement).	Q1	PYQ 2019-May	3.3, p. 2.79

વિષય 3.4 Shifts in Supply Curve - supply માં increase કે decrease (Shifts in Supply Curve-increase or decrease in supply)

8 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 4 · RTP – · MTP 4

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.4.1	Good ની પોતાની price સિવાયના કોઈ પણ factor માં ફેરફાર supply curve ને shift કરે છે: જમણી તરફનું shift એ increase in supply છે (દરેક price એ વધુ offer થાય); ડાબી તરફનું shift એ decrease in supply છે. Expansion અને contraction curve પરની movements છે, shifts નહીં.	Q1, Q2, Q8 (+ 3.2 Q3)	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2023-Jun, 2026-Sep	3.4, pp. 2.79 – 2.80
3.4.2	નવી firms ના પ્રવેશ (નવો supplier) થી industry supply curve જમણી તરફ shift થાય છે; good પરનો tax કે ઊંચા wage costs ખર્ચ વધારે છે અને તેને ડાબી તરફ shift કરે છે; good ની પોતાની price વધે તો તે curve પરની movement છે.	Q7	MTP 2026-Apr S2	3.1 (iii), (v), (viii), pp. 2.75 – 2.76
3.4.3	*વિષય 3.5 જુઓ: Es = (Δq/Δp) × (p/q) — SM નું ઉદાહરણ 500/100 × 2,000/2,500 = 4; %ΔP = %ΔQ ÷ Es = 20% ÷ 1.25 = 16%, એટલે નવી price ₹11.60 છે.*	Q3, Q4	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Aug	3.5, pp. 2.80 – 2.81
3.4.4	*વિષય 3.6 જુઓ: supply વધે અને demand ઘટે ત્યારે equilibrium price ચોક્કસ ઘટે છે; quantity માં ફેરફાર અનિશ્ચિત છે.*	Q6	MTP 2026-Apr S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
3.4.5	એકમ 2, વિષય 2.4 જુઓ: consumer surplus નો concept Alfred Marshall એ રજૂ કર્યો.	Q5	MTP 2026-Apr S1	2.4, p. 2.54

વિષય 3.5 Elasticity of Supply

24 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 22 · RTP – · MTP 8

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.5.1	Elasticity of supply એટલે price માં ફેરફાર સામે quantity supplied નો પ્રતિભાવ (responsiveness): Es = quantity supplied માં % ફેરફાર ÷ price માં % ફેરફાર = (Δq/Δp) × (p/q), જ્યાં p અને q મૂળ (original) values છે. Price અને quantity supplied એકસાથે એક જ દિશામાં ચાલે છે, એટલે તે positive હોય છે. ફેરવીને લખતાં: %ΔQs = Es × %ΔP (5 × 15% = 75%) અને %ΔP = %ΔQs ÷ Es.	Q1, Q5, Q9, Q13, Q14, Q15 (+ 3.4 Q3, 3.4 Q4)	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2022-Jun, 2023-Jun, 2023-Dec, 2024-Sep, 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1	3.5, pp. 2.80 – 2.81
3.5.2	Supply elasticity બે રીતે મપાય છે: point elasticity (supply curve પરના આપેલા point પર) અને arc elasticity (બે points વચ્ચે). 'Inelasticity' અને 'perfect elasticity' એ degrees છે, measurement ની methods નહીં.	Q8, Q22	PYQ 2022-Jun, 2026-Jan	3.5.1, p. 2.84; Summary, p. 2.89
3.5.3	Point elasticity: Es = (dq/dp) × (p/q), જ્યાં dq/dp એ supply function માં p નો coefficient છે — પહેલાં આપેલી p એ q શોધો (Q = 20p – 200 માં p = 30 પર: 20 × 30/400 = 1.5; q = 120 + 6p માં p = 10 પર: 6 × 10/180 = 1/3).	Q7, Q17	PYQ 2021-Dec, 2025-Jan; MTP 2025-Aug S2	3.5.1, pp. 2.84 – 2.85

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.5.4	Arc elasticity (બે prices વચ્ચે): Es = (Q2 − Q1)/(Q2 + Q1) × (P2 + P1)/(P2 − P1) (50/350 × 210/10 = 3).	Q20	PYQ 2025-May	3.5.1, p. 2.85
3.5.5	Perfectly inelastic supply: Es = 0 — price ગમે તે હોય, quantity supplied બદલાતી નથી; supply curve vertical (Y-axis ને parallel) હોય છે. Economy માં land નો કુલ supply એનું પ્રમાણભૂત ઉદાહરણ છે: demand માં ફેરફારથી તેને અસર થતી નથી.	Q2, Q3, Q10, Q21	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2019-Nov, 2022-Jun, 2026-Jan; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	3.5.0 (i), p. 2.81 (land નું ઉદાહરણ SM માં નથી)
3.5.6	Relatively less-elastic supply: 0 < Es < 1 (%ΔQ < %ΔP); relatively greater-elastic supply: 1 < Es < ∞ — price ના નાના ફેરફારથી quantity માં મોટો ફેરફાર થાય છે; unit-elastic: Es = 1 (%ΔQ = %ΔP), જે વિભાજક રેખા છે. Origin માંથી પસાર થતા સીધી રેખાવાળા supply curve નો Es = 1 હોય છે, તેનો ખૂણો ગમે તે હોય.	Q6, Q23	PYQ 2020-Nov; MTP 2025-Aug S2, 2025-Dec S1	3.5.0 (ii) – (iv), pp. 2.82 – 2.83 (origin-line નો નિયમ SM માં નથી)
3.5.7	Perfectly elastic supply: Es = ∞ — supply curve horizontal (X-axis ને parallel) હોય છે; તેનાથી ઓછી price એ કશું supply થતું નથી અને તે price એ ગમે તેટલી quantity supply થાય છે.	Q11, Q16, Q24	PYQ 2022-Dec, 2025-Jan, 2026-Sep	3.5.0 (v), p. 2.83
3.5.8	Supply ઓછો elastic હોય છે જ્યારે output સાથે costs ઘણા વધે, production જટિલ કે ધીમું હોય (aircraft), સમયગાળો ટૂંકો હોય, capacity પૂરેપૂરી વપરાતી હોય, inputs કે skilled labour ની અછત હોય, કે good ની value ગુમાવ્યા વગર તેનો સંગ્રહ ન થઈ શકે — એટલે ઈંડાં જેવી perishables અને tourist ભીડ વખતે hotel rooms નો supply inelastic (Es < 1) હોય છે. લાંબો સમયગાળો, ઘણા producers, entry માં ઓછા અવરોધો, spare capacity, સરળ સંગ્રહ, અને factors નું સરળ substitution અને mobility હોય ત્યારે તે વધુ elastic હોય છે.	Q4, Q12, Q19	PYQ 2019-May, 2023-Jun; MTP 2025-Jan S2	3.5.2, pp. 2.85 – 2.86
3.5.9	*વિષય 3.1 જુઓ: production માં substitutes હોય એવાં goods માટે, corn ની demand વધે તો inputs wheat માંથી ખેંચાઈ જાય છે, એટલે wheat નો supply ઘટે છે.*	Q18	MTP 2025-Jan S2	3.1 (ii), p. 2.75

વિષય 3.6 Equilibrium Price

5 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 4 · RTP – · MTP 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.6.1	Equilibrium price demand અને supply ના છેદન (intersection) થી નક્કી થાય છે: quantity demanded અને quantity supplied સરખાં થાય છે, ન કોઈ વણવેચાયેલો stock રહે છે, ન કોઈ excess demand. તેને market equilibrium કે market clearing price પણ કહે છે. તેનાથી ઉપર excess supply price ને નીચે ધકેલે છે; તેનાથી નીચે excess demand તેને ઉપર ધકેલે છે.	Q3	PYQ 2023-Dec	3.6, p. 2.87
3.6.2	Algebraic equilibrium: Qd = Qs મૂકીને P શોધો, પછી Q (12 − 2P = 3 + P → P = 3, Q = 6).	Q5	MTP 2025-Apr S1, 2025-Dec S1	3.6, p. 2.87

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.6.3	Producer surplus એટલે producers ને unit તેના cost of production કરતાં વધુ ભાવે વેચવાથી મળતો લાભ; તે ત્યારે ઊભો થાય છે જ્યારે market price એ લઘુતમ price કરતાં વધુ હોય જે price એ producer supply કરવા તૈયાર હોય — supply curve ની ઉપર અને price line ની નીચેનો વિસ્તાર.	Q2	PYQ 2022-Dec	3.6.1, p. 2.88
3.6.4	Demand ઘટે અને supply વધે ત્યારે equilibrium price ચોક્કસ ઘટે છે (બંને shifts તેને નીચે ધકેલે છે) પણ quantity પરની અસર અનિશ્ચિત છે (shifts quantity ને સામસામી દિશામાં ખેંચે છે).	Q4 (+ 3.4 Q6)	PYQ 2026-Jan; MTP 2026-Apr S1	SM માં નથી (ફક્ત PYQ)
3.6.5	Short-run price ને market price પણ કહે છે (ICAI નો keyed answer). SM equilibrium price ને 'market equilibrium' કે 'market clearing price' કહે છે, short-run price નહીં.	Q1	PYQ 2018-May	SM માં નથી (ફક્ત PYQ)

ભાગ B — પ્રકરણ 2 One-liner પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet)

બેવડાયેલી પંક્તિઓ દૂર કરીને, Study Material ના ક્રમમાં. પૂરા શબ્દો, Scanner પ્રશ્નો અને SM પાનું ધરાવતી ભાગ A ની પંક્તિ(ઓ) પર જવા 'ભાગ A સંદર્ભ' પર click કરો. આ પ્રકરણમાં ICAI એ જેટલી વાર પૂછ્યું છે તેમાંથી આશરે 57% ફક્ત ★★★ પંક્તિઓ જ આવરી લે છે.

એકમ 1 — Law of Demand and Elasticity of Demand

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Business firms એ પોતાની products ની demand નું analysis કરવું પડે છે.	★	1.0.1
2	Demand = buyers જુદી જુદી prices એ આપેલા સમયગાળામાં ખરીદવા તૈયાર અને સક્ષમ હોય તે quantity — ફક્ત ઇચ્છા (desire) કરતાં વધુ.	★	1.0.2
3	Effective demand = desire + ખરીદવાનાં સાધનો (means to purchase) + તેમને વાપરવાની તૈયારી (unlimited wants એ તત્ત્વ નથી).	★★	1.0.3, 1.1.18
4	Determinants: પોતાની price, related goods ની prices, disposable income, tastes, expectations, population નું કદ અને વય, national income અને તેનું વિતરણ, credit અને interest, government policy — cost of production નહીં.	★★	1.1.1, 1.1.12
5	Ceteris paribus = બીજી બાબતો સરખી રહે તો (other things being equal).	★	1.1.2
6	Related goods: બે પ્રકાર — complements અને substitutes.	★	1.1.3
7	Complements (સાથે consume થાય — car & petrol, computer & software): demand vs complement ની price = inverse.	★★	1.1.4
8	Substitutes (એકના બદલે બીજું વપરાય — tea & coffee): demand vs substitute ની price = direct.	★★	1.1.5
9	Normal goods: income સાથે demand વધે છે; inferior goods: demand income ના એક સ્તર સુધી જ વધે છે, પછી ઘટે છે.	★	1.1.6, 1.1.7
10	Demonstration effect — James Duesenberry — બીજાના consumption નું અનુકરણ.	★★	1.1.8, 1.2.6
11	Bandwagon: બીજા ખરીદે છે એટલે demand વધે છે (share-market ના followers).	★★	1.1.9
12	**Snob: બીજા ખરીદે છે એટલે demand ઘટે છે (exclusivity; બીજાના consumption નું function).**	★★★	1.1.10
13	Veblen: status શોધતા ધનિકો, conspicuous consumption; price નું function.	★★	1.1.11, 1.0.4
14	Demand function Qx = f(Px, Y, Pr); unrelated goods ની prices બાકાત.	★	1.2.1
15	Q = k/P એ rectangular hyperbola છે → દરેક point પર Ep = 1.	★	1.2.2
16	**Law of demand (Marshall): price–quantity નો inverse સંબંધ, ceteris paribus.**	★★★	1.3.1, 1.3.2, 1.3.16
17	Demand curve નો slope = −ΔP/ΔQ.	★	1.1.15
18	Market demand = individual demands નો horizontal summation.	★	1.3.3, 1.2.4
19	Price effect = substitution effect + income effect (Hicks & Allen); Marshall → diminishing marginal utility દ્વારા સમજાવે છે.	★★	1.3.4, 1.3.1

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
20	**Substitution effect: relative price change સામેનો પ્રતિભાવ; price ઘટે ત્યારે હંમેશાં positive; નજીકના substitutes, ઓછો switching cost અને ઓછી અગવડ હોય તો વધુ પ્રબળ.**	★★★	1.3.5, 1.3.6, 1.1.14
21	Income effect = real income માં ફેરફારથી demand માં થતો ફેરફાર.	★	1.3.7, 1.4.2
22	Inferior goods: income effect substitution effect ની વિરુદ્ધ કામ કરે; negative IE > SE → law નો ભંગ (Giffen paradox).	★★	1.3.8
23	Demand નીચે કેમ ઢળે છે: price effect, diminishing MU, નવા consumers, જુદા જુદા ઉપયોગો.	★	1.3.9, 1.2.3
24	**Exceptions: conspicuous goods, Giffen goods, conspicuous necessities, price expectations, અધૂરી માહિતી / irrationality, necessaries, speculative goods.**	★★★	1.3.10, 1.2.5
25	Conspicuous (prestige) goods: Veblen effect → ઉપર તરફ ઢળતો demand curve.	★★	1.3.11
26	**Giffen: inferior, નજીકના substitutes નહીં, budget માં મોટો હિસ્સો, ઉપર તરફ ઢળતો curve (bajra); બધા Giffen goods inferior છે, ઊલટું નહીં.**	★★★	1.3.12, 1.3.13
27	Conspicuous necessities: TV, refrigerator, AC — prices વધે તો પણ demand ઘટતી નથી.	★	1.3.14
28	**Expansion = price ઘટે → વધુ demand (નીચે તરફની movement); contraction = price વધે → ઓછી demand (ઉપર તરફની movement).**	★★★	1.4.1
29	Non-price factors curve ને shift કરે છે: જમણી તરફ = increase in demand, ડાબી તરફ = decrease in demand.	★★	1.4.3, 1.3.15, 1.1.16
30	ડાબી તરફનું shift: complement ની price વધે, substitute ની price ઘટે, price ઘટવાની અપેક્ષા, ઓછા buyers, income ઘટે (normal goods).	★	1.4.4
31	Curve પર movement = change in quantity demanded (પોતાની price); shift = change in demand (બીજા factors).	★★	1.4.5, 1.1.17
32	Elasticity = Q માં % ફેરફાર ÷ કોઈ determinant માં % ફેરફાર; ફક્ત 'elasticity' = price elasticity.	★★	1.5.1
33	PED = (ΔQ/ΔP) × (P/Q) મૂળ base પર; ચિહ્ન negative, magnitude વાંચો.	★★	1.5.2
34	**નવો Q: ΔQ = Ep × Q × ΔP/P; નવી P: %ΔP = %ΔQ ÷ Ep.**	★★★	1.5.3, 1.5.4
35	Point elasticity: અતિ સૂક્ષ્મ (infinitesimal) ફેરફાર; −(dq/dp) × (p/q) = price–quantity ratio × slope નો reciprocal; Q = a − bP → dQ/dP = −b.	★★	1.5.5, 1.5.6
36	Linear curve: નીચલો ÷ ઉપલો segment; mid-point 1, price-axis છેડે ∞, quantity-axis છેડે 0.	★★	1.5.7
37	**Arc: બે points, મોટા ફેરફારો, average base — (Q2−Q1)/(Q2+Q1) × (P2+P1)/(P2−P1), ચિહ્ન છોડી દેવાય.**	★★★	1.5.8, 1.5.9, 1.2.8
38	**0 થી ∞ સુધીની values: 0 vertical; < 1 steep; 1 rectangular hyperbola; > 1 flat.**	★★★	1.5.10, 1.5.11, 1.5.12, 1.5.14
39	Ep = ∞: price ના સ્તરે horizontal, vertical axis ને અડે — perfect competition.	★★	1.5.13, 1.3.17

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
40	**TR = P × Q; elastic: price ઉપર → TR નીચે; unitary: TR એ જ; inelastic: price ઉપર → TR ઉપર.**	★★★	1.5.15, 1.5.16
41	**PED determinants: substitutes, budget share (મોટો હિસ્સો → વધુ elastic), luxury vs necessity, ઉપયોગોની સંખ્યા, સમય, ટેવો (habits), tied demand, price range, minor complements.**	★★★	1.5.17, 1.4.7
42	**Habitual consumption અને necessities (મીઠું, દવા, શાકભાજી) → inelastic; jewellery → elastic.**	★★★	1.5.18, 1.5.19
43	Demand વધુ elastic → tax નો વધુ બોજ seller ઉઠાવે; governments revenue માટે inelastic goods પર tax નાખે; ભારે taxes ફક્ત ed > 1 હોય તો જ consumption ઘટાડે.	★★	1.5.20, 1.3.19, 1.6.5
44	Income elasticity = Q માં % ફેરફાર ÷ income માં % ફેરફાર.	★★	1.6.1
45	**Ei > 1 એટલે luxury; 0 < Ei < 1 એટલે necessity (normal); Ei < 0 એટલે inferior.**	★★★	1.6.2, 1.6.3, 1.4.8, 1.5.22
46	Income elasticity short run અને long run માં જુદી હોય છે (long run માં વધુ).	★	1.6.4
47	Cross demand: substitutes માટે cross-demand curve ઉપર તરફ ઢળે છે.	★	1.7.1
48	**Ec = Qx માં % ફેરફાર ÷ Py માં % ફેરફાર — ચિહ્ન મહત્ત્વનું છે.**	★★★	1.7.3, 1.5.23, 1.2.9
49	**Substitutes: Ec positive (perfect substitutes માટે ∞); unrelated goods માટે: 0.**	★★★	1.7.4, 1.7.5
50	Complements: Ec negative (0 થી સહેજ નીચે = weak; ઘણો negative = strong); blazer & jacket complements નથી.	★★	1.7.6, 1.7.2
51	અનુમાન (Predict): Qx માં % ફેરફાર = Ec × Py માં % ફેરફાર.	★	1.7.7, 1.8.4
52	**Advertisement elasticity = Qd માં % ફેરફાર ÷ ad spend માં % ફેરફાર; સામાન્ય રીતે positive, 0 થી ∞; > 1 = demand ad spend કરતાં ઝડપથી વધે છે.**	★★★	1.8.1, 1.8.2, 1.8.3
53	**આ એકમ બહાર: consumer equilibrium, IC properties, cardinal approach (એકમ 2); supply અને cost (એકમ 3); AR = demand curve (પ્રકરણ 4); multiplier (National Income); direct vs derived demand; comforts.**	★★★	1.1.13, 1.5.24, 1.3.18, 1.5.25, 1.2.7, 1.4.6

એકમ 2 — Theory of Consumer Behaviour

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Utility = want-satisfying power; relative, subjective — વ્યક્તિ, સમય, સ્થળ પ્રમાણે બદલાય.	★	2.0.1
2	Wants: necessaries · comforts · luxuries; comforts એ necessaries અને luxuries ની વચ્ચે આવે છે.	★	2.1.1
3	**TU = ∑MU; MU = TUn − TUn−1 = TU માં ઉમેરો; પહેલા unit પર TU = MU.**	★★★	2.2.1, 2.3.4
4	MU ઘટે પણ +ve → TU ઘટતા દરે વધે; MU = 0 → TU maximum (satiation); MU −ve → TU ઘટે.	★★	2.2.2

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
5	Law of DMU: દરેક વધારાનો unit ઓછું ઉમેરે; MU (TU નહીં) ઘટે; પહેલો unit સૌથી વધુ આપે; દરેક want satiable છે.	★	2.3.1
6	Utility utils માં મપાય; MU analysis cardinal છે.	★	2.3.2
7	DMU assumptions: identical standard units · habit, taste, income અપરિવર્તિત · continuous consumption · gold/cash નહીં.	★	2.3.3
8	**Consumer surplus (Marshall) = consumer જેટલું ચૂકવવા તૈયાર છે – તે ખરેખર જેટલું ચૂકવે છે (બધા discounts બાદ કરીને).**	★★★	2.4.1, 2.4.2
9	**CS law of DMU પરથી તારવેલું; MU = price થાય ત્યાં સુધી ખરીદે; marginal unit પર surplus zero.**	★★★	2.4.3, 2.3.5, 2.2.4
10	CS ↔ demand curve; demand curve ની નીચે અને price line ની ઉપરનો ત્રિકોણાકાર વિસ્તાર.	★	2.4.4
11	Price ↑ → CS ↓ થાય; price ↓ → CS ↑ થાય.	★★	2.4.5
12	CS limitations: ચોક્કસ માપી શકાતું નથી · necessaries માટે infinite · substitutes થી અસર થાય.	★	2.4.6
13	IC analysis = preferences પર આધારિત ordinal approach; Hicks & Allen.	★★	2.5.1
14	'More is better' (non-satiation) = monotonic preferences ની assumption.	★	2.5.2
15	IC = સરખો satisfaction આપતાં combinations (iso-utility); જમણી તરફ નીચે ઢળે છે.	★★	2.5.3
16	MRS = satisfaction constant રાખીને X અને Y ની અદલાબદલીનો દર = ΔY/ΔX = MUx/MUy; ઘટતો → convex IC.	★★	2.5.4
17	**IC properties: નીચે ઢળે · convex · ક્યારેય છેદે નહીં · ઊંચો = વધુ સારો · axes ને ક્યારેય અડે નહીં.**	★★★	2.5.5
18	**Perfect substitutes → સીધી રેખા; perfect complements → L-shaped (right-angle વળાંક).**	★★★	2.5.6
19	Budget line = price line; અંદર (K) = underspending; બહાર (H) = unattainable.	★★	2.5.7
20	Intercept = income ÷ price; slope = Px/Py (relative prices નો ગુણોત્તર).	★★	2.5.8, 2.5.9
21	Budget line shifts: income માં ફેરફાર → parallel; એક price માં ફેરફાર → તે axis પર rotation (price વધે તો નીચો IC).	★★	2.5.10
22	**Equilibrium: price line સૌથી ઊંચા IC ને tangent; MRSxy = MUx/MUy = Px/Py; MUx/Px = MUy/Py.**	★★★	2.5.11, 2.5.12
23	IC ચડિયાતું: measurability ની જરૂર નહીં · અનેક goods · money ની constant MU નહીં · income અને substitution effects ને અલગ પાડે.	★	2.5.13
24	**SM બહાર: substitution effect = એ જ IC પર movement; inferior goods → negative income effect; Giffen નો Engel curve નીચે ઢળે.**	★★★	2.5.14, 2.5.15, 2.3.7

એકમ 3 — Supply

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Supply = producers કોઈ સમયગાળામાં જુદી જુદી prices એ offer કરવા તૈયાર અને સક્ષમ હોય તે જથ્થો; offer થયેલો, જરૂરી નથી કે વેચાયેલો; એક flow.	★★	3.0.1, 3.0.2
2	Determinants: પોતાની price · related goods · factor prices · technology · govt policy · competition · expectations · sellers ની સંખ્યા (consumer preferences નહીં).	★	3.1.1
3	Y ની price ↑ → X ની quantity supplied ↓ (production માં substitutes).	★	3.1.2, 3.5.9
4	Law of supply: price–quantity નો સીધો (direct) સંબંધ, ceteris paribus; ઊંચી price = ઊંચો profit.	★	3.2.1, 3.2.2
5	Supply curve પોતાની price સિવાયના દરેક factor ને constant રાખે છે.	★	3.2.3
6	પોતાની price માં ફેરફાર = movement: expansion (price ↑) / contraction (price ↓).	★	3.3.1
7	બીજો factor = shift: જમણે = increase, ડાબે = decrease; નવી firms → જમણે; tax, wage costs → ડાબે.	★★	3.4.1, 3.4.2, 3.2.4
8	**Es = %ΔQs ÷ %ΔP = (Δq/Δp) × (p/q), મૂળ p અને q; positive.**	★★★	3.5.1, 3.4.3
9	**માપન (Measurement): point Es = (dq/dp) × (p/q); arc Es = (Q2 − Q1)/(Q2 + Q1) × (P2 + P1)/(P2 − P1).**	★★★	3.5.2, 3.5.3, 3.5.4
10	**Es = 0 → vertical (Y-axis ને parallel), દા.ત. land; Es = ∞ → horizontal (X-axis ને parallel).**	★★★	3.5.5, 3.5.7
11	0 < Es < 1 less elastic · Es > 1 greater elastic · Es = 1 unit (origin માંથી પસાર થતી line).	★★	3.5.6
12	Es ઓછી: વધતા costs, જટિલ production, ટૂંકો સમયગાળો, spare capacity નહીં, અછતવાળા inputs, સંગ્રહ ન થઈ શકે એવાં goods.	★★	3.5.8
13	Equilibrium: Qd = Qs; market clearing price; Qd = Qs ને algebraically ઉકેલો.	★★	3.6.1, 3.6.2
14	Producer surplus: minimum supply price થી ઉપરની price; supply curve ની ઉપર, price line ની નીચેનો વિસ્તાર.	★	3.6.3
15	Demand ↓ + supply ↑ → price ઘટે, quantity અનિશ્ચિત (SM માં નથી).	★	3.6.4, 3.4.4
16	Short-run price = market price (ફક્ત PYQ).	★	3.6.5

પ્રકરણ 3

Production અને Cost ની Theory (Theory of Production and Cost)

248 Scanner પ્રશ્નો · 107 one-liners · 66 revision pointers

ભાગ A — Scanner પ્રશ્નો અને Study Material સાથે જોડાયેલા One-liners

એકમ 1: Theory of Production

SM પ્રકરણ 3, એકમ 1, પાનાં 3.2 – 3.34

વિષય 1.0 Production એટલે શું (Meaning of Production)

5 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 5 · RTP – · MTP –

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.0.1	Economics માં production એટલે utility નું સર્જન કે તેમાં ઉમેરો (creation or addition of utility) — matter નું સર્જન નહીં, કારણ કે માણસ matter સર્જી શકતો નથી; તે ફક્ત જે અસ્તિત્વમાં છે તેનું રૂપાંતર કરે છે (સુથાર લાકડામાંથી ટેબલ બનાવે છે). Production એટલે inputs ને human wants સંતોષી શકે તેવા outputs માં ફેરવતી કોઈ પણ economic activity.	Q1, Q4	PYQ 2018-May, 2021-Jan	1.0, p. 3.3
1.0.2	Production માં goods ની સાથે services પણ આવે છે (doctors, lawyers, teachers, actors, dancers નું કામ production છે), પણ તેમાં પ્રેમ અને લાગણીથી (out of love and affection) ઘરમાં થતું કામ, voluntary services કે self-consumption માટે ઉત્પન્ન કરાયેલી goods **નથી** આવતી — market માં exchange કરવાનો ઇરાદો (intention to exchange) production નો અનિવાર્ય ઘટક છે.	Q3, Q5	PYQ 2019-May, 2024-Sep	1.0, pp. 3.3 – 3.4
1.0.3	પ્રકરણ 1 જુઓ: business decisions માગતા issues માં optimum output અને કઈ price એ વેચવું, product ને market માં કઈ રીતે મૂકવું, અને તેમાં રહેલાં risks and uncertainties સામે કઈ રીતે લડવું — આ બધું (all of these) આવે છે.	Q2	PYQ 2018-Nov	SM પ્રકરણ 3 એકમ 1 માં નથી (ફક્ત PYQ)

વિષય 1.1 Factors of Production

41 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 38 · RTP 1 · MTP 5

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.1.1	Land, labour, capital અને entrepreneurial ability એ ચાર factors કે resources છે જે goods and services નું production શક્ય બનાવે છે; land એ કુદરતની મફત ભેટ (free gift of nature) છે, જ્યારે human endeavour labour, capital અને entrepreneurial skills માં વહેંચાય છે.	Q27	PYQ 2025-Sep	1.1, p. 3.5

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.1.2	Land ની સાત લાક્ષણિકતાઓ: free gift of nature; supply is fixed (supply સ્થિર છે); permanent, original and indestructible powers સાથે (Ricardo) — એટલે perishable **નથી**; passive factor (active **નથી**); geographical અર્થમાં immobile; multiple uses; heterogeneous — land ના કોઈ બે ટુકડા સરખા હોતા નથી (fertility અને situation માં જુદા પડે છે), એટલે homogeneous **નથી**.	Q2, Q11, Q14, Q16, Q21, Q24, Q37	PYQ (CPT) 2016-Dec, 2018-Nov, 2022-Jun, 2022-Dec, 2023-Jun, 2024-Jun, 2025-Jan, 2026-Sep	1.1.0, p. 3.6
1.1.3	Land નો supply સ્થિર (fixed) છે: demand માં કોઈ પણ ફેરફાર અસ્તિત્વમાં રહેલી land નો જથ્થો બદલી શકતો નથી, એટલે economy ના દૃષ્ટિકોણથી તેનો supply perfectly inelastic છે (પણ firm ના દૃષ્ટિકોણથી relatively elastic).	Q4, Q21	PYQ 2019-Nov, 2024-Jun	1.1.0 (ii), p. 3.6
1.1.4	Land એ passive factor છે — તેના પર માનવ પ્રયત્ન (human effort) ન થાય ત્યાં સુધી તે કશું ઉત્પન્ન કરતી નથી; labour એ active factor છે — તેની સક્રિય ભાગીદારી વિના land અને capital કદાચ કશું ઉત્પન્ન ન કરે.	Q8	PYQ 2021-Jul	1.1.0 (iv), p. 3.6; 1.1.1, p. 3.7
1.1.5	Labour એટલે economic reward માટે કરાતો માનસિક કે શારીરિક શ્રમ (mental or physical exertion) (પ્રેમ અને લાગણીથી નહીં). લાક્ષણિકતાઓ: human effort; perishable (સંગ્રહી શકાતો નથી); active factor; labourer થી અલગ ન પાડી શકાય (inseparable); heterogeneous; દરેક labour productive હોય એવું જરૂરી નથી; નબળી (poor) bargaining power — કોઈ reserve price નહીં; mobile (અવરોધો હોવા છતાં); labour ના supply નું તેની demand પ્રમાણે rapid adjustment **નથી**.	Q18, Q33, Q36	PYQ 2023-Dec, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S1	1.1.1, pp. 3.6 – 3.8
1.1.6	Hours of labour અને hours of leisure વચ્ચેની labourer ની પસંદગીને કારણે labour ના supply curve નો આકાર backward-bending બને છે: wages વધે ત્યારે તે પહેલાં વધુ કામ કરે છે, પણ income ના ઇચ્છિત સ્તર પછી તે વધુ પૈસા કરતાં વધુ આરામ અને leisure પસંદ કરે છે.	Q35	MTP 2026-Apr S2	1.1.1, p. 3.8
1.1.7	Capital એટલે individual કે community ની wealth નો એ ભાગ જે wealth ના વધુ production માટે વપરાય છે — 'produced means of production' કે 'man-made instruments of production'; તે income નો flow આપતો stock concept છે, અને (land અને labour થી વિપરીત) primary factor નથી.	Q32	PYQ 2026-May	1.1.2, p. 3.8
1.1.8	Capital ના પ્રકાર: Fixed — ટકાઉ, સમય સાથે services ની શ્રેણી આપે (tools, machines); Circulating — production માં એક જ ઉપયોગમાં પોતાનું કાર્ય કરી દે અને ફરી ઉપયોગ માટે ઉપલબ્ધ ન રહે (seeds, fuel, raw materials); Real — physical goods; Human — skill અને ability; Tangible vs Intangible (ઇન્દ્રિયોથી ન અનુભવાય એવા rights and benefits: copyrights, goodwill, patent rights); Individual — personal property; Social — આખા society નું (roads, bridges).	Q20, Q25, Q29, Q34, Q38	PYQ 2024-Jun, 2025-May, 2026-Jan, 2026-Sep; RTP 2026-May; MTP 2025-May S2	1.1.2, pp. 3.8 – 3.9

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.1.9	Entrepreneur land, labour અને capital ને એકત્ર કરે છે, તેમને યોગ્ય પ્રમાણમાં જોડે છે, production શરૂ કરે છે અને risks ઉઠાવે છે. Functions: (i) business enterprise શરૂ કરવું અને resource co-ordination (પહેલું અને સૌથી મુખ્ય); (ii) risk કે uncertainty bearing; (iii) innovations. રોજિંદું organisation અને management — દા.ત. day-to-day production ની દેખરેખ — manager નું કામ છે, જરૂરી entrepreneurial function **નથી**.	Q9, Q30, Q39	PYQ 2021-Jul, 2026-Jan, 2026-Sep	1.1.3, pp. 3.10 – 3.11
1.1.10	Profit એ entrepreneur ના પ્રયત્નો અને risk-taking નું વળતર છે — hired factors ને નિશ્ચિત contractual rewards (labour ને wages, land માટે rent, capital પર interest) ચૂકવ્યા પછી બચતો અનિશ્ચિત surplus; તેને profits મળી શકે કે losses પણ થઈ શકે.	Q12	PYQ 2022-Jun	1.1.3 (i), p. 3.11
1.1.11	Risk bearing એ entrepreneur નું સૌથી મહત્ત્વનું function છે: લગભગ બીજાં બધાં functions paid managers ને સોંપી શકાય, પણ risk bearing નહીં. Frank Knight: profit એ uncertainties (જેનો insurance ન થઈ શકે એવાં risks) ઉઠાવવાનું વળતર છે.	Q23	MTP 2024-Dec S1	1.1.3 (ii), pp. 3.11 – 3.12
1.1.12	Innovative entrepreneurship (innovation theory) Schumpeter ની છે: entrepreneur નું ખરું function સતત innovations લાવવાનું છે — નવા idea કે invention નો commercial application (નવાં products, processes, raw-material sources, technology, business models, markets).	Q5, Q15, Q17, Q23	PYQ 2020-Nov (×2), 2023-Jun, 2023-Dec; MTP 2024-Dec S1	1.1.3 (iii), p. 3.12
1.1.13	Enterprise ના પાંચ objectives: Organic, Economic, Social, Human, National. Organic = ટકી રહેવાનો (survive) પાયાનો લઘુતમ objective — enterprise ત્યારે જ ટકે જ્યારે તે પોતાની costs વસૂલ થાય એવી price એ production અને distribution કરી શકે — અને survival નક્કી થયા પછી growth and expansion.	Q26, Q41	PYQ 2025-May, 2026-Sep	1.1.3, pp. 3.12 – 3.13
1.1.14	Accounting profit માં ફક્ત explicit costs બાદ થાય છે; economic profit માં explicit **અને** implicit costs (self-owned factors ની opportunity cost) બાદ થાય છે, એટલે economic profit સામાન્ય રીતે accounting profit કરતાં ઓછો હોય છે.	Q19	PYQ 2023-Dec	1.1.3, p. 3.14
1.1.15	Human objectives માં job contents ને રસપ્રદ અને પડકારરૂપ બનાવવાં (ઉપરાંત fair deal, new skills, decision-making માં participation) આવે છે; National objectives માં skill formation માં ફાળો આપવા યુવાનોને apprentices તરીકે તાલીમ આપવી (ઉપરાંત equal opportunity, national priorities, self-reliance) આવે છે.	Q31, Q40	PYQ 2026-May, 2026-Sep	1.1.3, pp. 3.15 – 3.16

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.1.16	Market ઓળખી લીધા પછી enterprise 4 P's નક્કી કરે છે — Product, Promotion, Price અને Place.	Q28	PYQ 2025-Sep	1.1.3 (marketing સંબંધી સમસ્યાઓ — Problems relating to marketing), p. 3.19
1.1.17	*વિષય 1.2 જુઓ: AP = MP ફક્ત ત્યાં જ્યાં AP maximum હોય; MP ના maximum (point of inflexion) એ AP હજી MP થી નીચે હોય છે — એટલે 'when MP is maximum, AP equals MP' એ ખોટું વિધાન (false statement) છે.*	Q10	PYQ 2021-Dec	1.2.1, pp. 3.23 – 3.25
1.1.18	Profit-maximising output ત્યાં છે જ્યાં MR = MC (પ્રશ્નમાં 'output maximised' નો અર્થ profit-maximising output છે).	Q13	PYQ 2022-Jun	SM પ્રકરણ 3 એકમ 1 માં નથી (ફક્ત PYQ); SM પ્રકરણ 4, p. 4.31 જુઓ
1.1.19	Economies of large-scale production બે પ્રકારની છે — internal અને external.	Q7	PYQ 2021-Jan	SM પ્રકરણ 3 એકમ 1 માં નથી (ફક્ત PYQ); SM એકમ 2, 2.4, p. 3.48 જુઓ
1.1.20	Disguised unemployment: એવા વધારાના (surplus) workers જેમની marginal productivity શૂન્ય કે લગભગ શૂન્ય હોય, એટલે તેમને દૂર કરવાથી total output માં કોઈ ફેરફાર થતો નથી.	Q3	PYQ 2019-May	SM માં નથી (ફક્ત PYQ)
1.1.21	Consumption એ બધી production activities નો પાયો છે — goods and services human wants સંતોષવા માટે ઉત્પન્ન થાય છે (ICAI નો keyed answer).	Q6	PYQ 2020-Nov	SM માં નથી (ફક્ત PYQ)
1.1.22	Long run માં labour supply ઘટવાથી productive capacity ઘટે છે: output ઘટે છે અને aggregate price level વધે છે.	Q1	PYQ 2018-May	SM માં નથી (ફક્ત PYQ)
1.1.23	Investment multiplier k = ΔY/ΔI = 1/(1 – MPC), એટલે MPC = 1 – 1/k; ΔI = ₹600 cr અને ΔY = ₹1,800 cr હોય તો k = 3 અને MPC = 2/3 — 'None of these'.	Q22	MTP 2024-Aug	SM પ્રકરણ 3 એકમ 1 માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 1.2 Production Function

65 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 62 · RTP 1 · MTP 18

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.1	Production function = inputs અને output વચ્ચેનો technical (technological) સંબંધ, Q = f(a, b, c, d ... n). Samuelson: ઉત્પન્ન કરી શકાય તેવા maximum output અને તે બનાવવા જરૂરી input વચ્ચેનો સંબંધ — technical knowledge ની આપેલી સ્થિતિમાં inputs ના આપેલા જથ્થામાંથી મળતો maximum output; તેને આપેલો output મેળવવા જરૂરી વિવિધ inputs ના minimum જથ્થા તરીકે પણ define કરી શકાય.	Q13, Q25, Q44, Q47, Q59, Q62	PYQ 2020-Nov (×2), 2023-Jun, 2025-Jan, 2025-May, 2026-May; MTP 2025-Dec S1	1.2, p. 3.20; Summary, p. 3.33

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.2	Short run: ઓછામાં ઓછા એક input નો જથ્થો બદલાતો નથી (capital fixed છે); long run: બધા factors of production variable છે. આ ભેદ calendar time નું માપ નથી.	Q54	PYQ 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2	1.2, p. 3.21
1.2.3	Cobb-Douglas (Paul H. Douglas અને C.W. Cobb, USA) એ આખા American manufacturing માટેનું statistical production function છે: output એટલે manufacturing production અને inputs એટલે labour અને capital. Q = K·L^a·C^(1–a), જ્યાં L = labour, C = capital, K અને a = positive constants. Manufacturing production ના વધારામાં labour નો ફાળો આશરે 3/4 અને capital નો આશરે 1/4 હતો.	Q16, Q41, Q55	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2025-Jan, 2025-Sep	1.2.0, pp. 3.21 – 3.22
1.2.4	એક variable input (labour) અને બાકીના બધા inputs fixed હોય ત્યારે આ law ને law of variable proportions, law of returns to a variable input કે law of diminishing returns કહે છે; તે ફક્ત short run માં લાગુ પડે છે (જ્યારે બધા factors એકસાથે બદલી શકાતા નથી) — long run માં નહીં.	Q4, Q18, Q20, Q33	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2022-Jun, 2024-Sep	1.2.1, pp. 3.22, 3.24; Summary, p. 3.33
1.2.5	Marginal product = variable factor માં એક unit ના ફેરફારદીઠ total product માં ફેરફાર — બાકીના inputs યથાવત્ રાખીને variable input નો એક unit વધારવાથી મળતો વધારાનો output: MPn = TPn – TPn–1 (graph પર, TP curve નો slope).	Q15, Q22, Q37	PYQ 2018-May, 2019-Nov, 2021-Jan, 2022-Dec; RTP 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.2.1, p. 3.23
1.2.6	Product-schedule numericals: MPn = TPn – TPn–1; TPn = TPn–1 + MPn (TP = MPs નો સરવાળો); AP = TP ÷ variable factor ના units, એટલે TP = AP × units. પહેલાં આખું schedule પૂરું કરો, પછી જવાબ વાંચો. Diminishing marginal returns ત્યારે દેખાય જ્યારે TP સતત નાના થતા વધારાથી વધે (50, 90, 120, 140 → MP 50, 40, 30, 20).	Q9, Q10, Q11, Q12, Q28, Q29, Q30, Q39, Q40, Q42, Q43, Q51, Q52, Q53	PYQ 2019-Nov (×4), 2024-Jun (×3), 2024-Sep (×2), 2025-Jan (×3), 2025-Sep (×3)	1.2.1, p. 3.23 (Table 1)
1.2.7	AP–MP સંબંધ: AP વધે ત્યારે MP, AP કરતાં વધુ હોય; AP maximum હોય ત્યારે MP અને AP સરખા થાય (MP curve, AP curve ને તેના maximum એ કાપે છે); AP ઘટે ત્યારે MP, AP કરતાં ઓછો હોય.	Q17, Q50 (+ 1.1 Q10)	PYQ 2019-May, 2021-Jan, 2021-Dec, 2025-May, 2025-Sep	1.2.1, pp. 3.23 – 3.24
1.2.8	Law of variable proportions ની assumptions: technology આપેલી અને અપરિવર્તિત; કેટલાક inputs fixed રખાય છે; જ્યાં factors fixed proportions માં વાપરવા જ પડે ત્યાં તે લાગુ પડતો નથી; ફક્ત physical inputs અને outputs ગણાય છે (profitability નહીં). 'All units of the variable factor are different' એ assumption **નથી**.	Q45	MTP 2025-Jan S2	1.2.1, p. 3.24
1.2.9	TP curve પરના point of inflexion એ MP maximum હોય છે: તેની પહેલાં TP વધતા દરે વધે છે, તેના પછી ઘટતા દરે — TP curve સપાટ થવા લાગે છે અને diminishing marginal returns શરૂ થાય છે (MP ઘટે છે પણ positive રહે છે; MP, AP કરતાં વહેલો ઘટવા માંડે છે).	Q2, Q14, Q38, Q46, Q56	PYQ 2018-May, 2020-Nov, 2025-Sep; MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	1.2.1 (પ્રથમ તબક્કો — Stage 1), pp. 3.24 – 3.25

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.10	ત્રણ stages — increasing, diminishing અને negative returns. Stage 1: AP આખો વખત વધે છે, MP > AP, AP maximum થાય ત્યાં પૂરો થાય. Stage 2: TP ઘટતા દરે વધતો રહી maximum સુધી પહોંચે; AP અને MP બંને ઘટતા પણ positive; TP maximum હોય ત્યાં MP = 0. Stage 3: TP ઘટે, MP negative, AP ઘટતો (MP સંપૂર્ણપણે AP ની નીચે રહે).	Q19, Q24, Q48, Q58, Q60, Q61, Q65	PYQ 2022-Jun (×2), 2023-Jun, 2025-May, 2026-Jan, 2026-May, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S1	1.2.1, pp. 3.25 – 3.27
1.2.11	Increasing returns નાં કારણો: fixed factor નો વધુ પૂરો (વધુ સારો) ઉપયોગ, fixed factor ની indivisibility, અને variable factor ની વધુ efficiency (division of labour, specialisation); diminishing returns ત્યારે શરૂ થાય જ્યારે variable factor ની સરખામણીએ fixed factor અપૂરતો બને (અને imperfect substitutability) — 'limitation of the fixed factor' diminishing returns સમજાવે છે, increasing returns નહીં.	Q31	MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	1.2.1, pp. 3.25 – 3.26
1.2.12	Rational producer હંમેશાં Stage 2 માં ઉત્પાદન કરે છે; Stages 1 અને 3 'economic absurdity' ના stages છે — Stage 3 માં variable factor નો MP negative છે, અને Stage 1 માં fixed factor નો શ્રેષ્ઠ ઉપયોગ થતો નથી.	Q35, Q58	PYQ 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	1.2.1, p. 3.27
1.2.13	Theory of production માં laws of production (law of variable proportions / diminishing returns to a factor; returns to scale), production function અને production optimisation ની પદ્ધતિઓ આવે છે — least-cost combination of factors એ production optimisation છે, law of production નહીં.	Q8	PYQ 2018-Nov	1.0, p. 3.4; 1.3, p. 3.31
1.2.14	Returns to scale = બધા inputs એક જ પ્રમાણમાં બદલાય ત્યારે output નું behaviour (scale માં ફેરફાર); તે ફક્ત long run માં લાગુ પડે, જ્યારે બધા factors બદલી શકાય — એટલે scale of production ફક્ત long period માં જ બદલી શકાય.	Q21, Q23, Q57, Q64	PYQ 2021-Jan, 2022-Dec, 2023-Jun, 2026-Jan; MTP 2026-Apr S2	1.2.2, pp. 3.27 – 3.28; Summary, p. 3.34
1.2.15	Constant returns to scale: output બધા inputs જેટલા જ પ્રમાણમાં વધે — તેને Linear Homogeneous Production Function પણ કહે છે. Increasing: output પ્રમાણ કરતાં વધુ વધે. Decreasing: output પ્રમાણ કરતાં ઓછું વધે (management, co-ordination અને control ની મુશ્કેલીઓ). Firm ને પહેલાં increasing returns, પછી constant returns નો લાંબો તબક્કો, પછી decreasing returns મળે છે.	Q3, Q26, Q34, Q36, Q49, Q64	PYQ 2018-May, 2023-Jun, 2024-Sep, 2025-May; MTP 2024-Aug, 2026-Apr S2	1.2.2, pp. 3.28 – 3.29
1.2.16	Cobb-Douglas અને returns to scale: મૂળે constant returns (exponents a + (1–a) = 1); હળવું કરેલું સ્વરૂપ Q = K·L^a·C^b — a + b > 1 increasing, a + b = 1 constant, a + b < 1 decreasing returns to scale, એટલે તે ત્રણેમાંથી કોઈ પણ દર્શાવી શકે. દા.ત. Q = 4L^½K^⅔: ½ + ⅔ = 7/6 > 1 → increasing returns to scale.	Q1, Q7, Q27, Q63	PYQ 2018-May, 2018-Nov, 2023-Dec; MTP 2026-Apr S1	1.2.2, p. 3.29

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.17	External economies એ industry વિસ્તરે ત્યારે industry ની દરેક firm ને મળતા લાભ છે; internal economies સાથે મળીને તે increasing economies of scale (ઘટતો LAC) ઉત્પન્ન કરે છે. ICAI નો key 'increasing returns to scale' છે.	Q5	PYQ 2018-May	SM પ્રકરણ 3 એકમ 1 માં નથી (ફક્ત PYQ); SM એકમ 2, 2.4, pp. 3.47 – 3.48 જુઓ
1.2.18	Perfect competition માં MR curve આડી રેખા (horizontal line) છે, X-axis ને સમાંતર.	Q6	PYQ 2018-Nov	SM પ્રકરણ 3 એકમ 1 માં નથી (ફક્ત PYQ); SM પ્રકરણ 4 જુઓ
1.2.19	Very long period ને secular period પણ કહે છે.	Q32	MTP 2024-Aug	SM પ્રકરણ 3 એકમ 1 માં નથી (ફક્ત MTP); SM પ્રકરણ 4, એકમ 1, p. 4.5 જુઓ

વિષય 1.3 Production Optimisation

12 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 7 · RTP 2 · MTP 5

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.3.1	Isoquant એ inputs ના એવા બધા combinations દર્શાવે છે જે output નું એક જ સ્તર ઉત્પન્ન કરી શકે; isoquants ને equal-product curves, production indifference curves કે iso-product curves (product lines) પણ કહે છે.	Q1, Q3, Q4, Q5, Q11	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2023-Dec, 2024-Jun, 2026-Jan	1.3, pp. 3.29 – 3.30
1.3.2	Isoquants negatively sloped, origin તરફ convex (diminishing MRTS ને કારણે) અને non-intersecting હોય છે — concave **નહીં**. Indifference curves થી વિપરીત, isoquant પરનો output માપી (quantify) શકાય છે; વધુ જમણી બાજુનો curve વધુ output દર્શાવે છે.	Q2, Q9	PYQ 2020-Nov; RTP 2025-Jan, 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1	1.3, p. 3.30
1.3.3	Iso-cost (equal-cost) line — જેને budget line કે budget constraint line પણ કહે છે — firm આપેલા outlay થી ખરીદી શકે તેવા બે factors ના વૈકલ્પિક combinations દર્શાવે છે; તેના પરના દરેક point નો ખર્ચ સરખો છે, અને factor prices આપેલી હોય (inputs વચ્ચે exchange નો constant rate) તો તે સીધી રેખા (straight line) છે.	Q6, Q8, Q10	PYQ 2025-May; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	1.3, pp. 3.30 – 3.31
1.3.4	Producer's equilibrium (least-cost combination): જ્યાં iso-cost line આપેલા isoquant ને સ્પર્શે (tangent) તે point. Tangency એ slopes સરખા હોય — MRTS_LK (= MP_L/MP_K) = P_L/P_K, એટલે કે MP_L/P_L = MP_K/P_K.	Q12	MTP 2025-Aug S1	1.3, pp. 3.31 – 3.32 (ફક્ત tangency; price-ratio ની શરતો SM માં નથી)
1.3.5	MRTS_LK = MP_L/MP_K; એટલે જો MRTS_LK = 2 હોય તો MP_K/MP_L = 1/2.	Q7	MTP 2024-Aug	SM માં નથી (ફક્ત MTP); SM માં ફક્ત diminishing MRTS નો ઉલ્લેખ છે, 1.3, p. 3.30

એકમ 2: Theory of Cost

SM પ્રકરણ 3, એકમ 2, પાનાં 3.35 – 3.54

વિષય 2.0 Cost Concepts

31 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 25 · RTP 3 · MTP 12

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.0.1	Accounting costs એ explicit costs છે — entrepreneur દ્વારા productive factors ના suppliers ને થતી રોકડ ચુકવણી: કામે રાખેલા workers ને wages, raw materials, fuel and power ની prices, ભાડે લીધેલા building નું rent અને ઉછીનાં લીધેલાં નાણાં પર interest. તે પહેલેથી થઈ ચૂકેલા અને financial statements માં નોંધાયેલા ખર્ચ છે; તેમાં implicit costs આવતી નથી.	Q9, Q15, Q29	PYQ 2023-Dec, 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	2.0, pp. 3.35 – 3.36
2.0.2	Economic costs માં accounting (explicit) costs અને implicit costs બંને આવે છે — એટલે economic cost, accounting cost થી જુદી અને તેના કરતાં વધુ હોય છે (accounting cost, economic cost કરતાં ઓછી હોય છે).	Q2, Q4, Q7, Q8	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2022-Dec, 2023-Jun	2.0, p. 3.36
2.0.3	Implicit costs એટલે entrepreneur ની પોતાની માલિકીના અને તેના પોતાના business માં વપરાતા factors ની costs: (1) તેણે રોકેલી money capital પરનું normal return (own capital પર interest); (2) બીજે પોતાની services વેચીને તે કમાઈ શક્યો હોત તે wages કે salary. Self-owned input માટે explicit cost શૂન્ય છે; તેની cost implicit છે.	Q10, Q13, Q22	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2018-May, 2019-May, 2024-Jun; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	2.0, p. 3.36
2.0.4	Own capital ની implicit cost = રોકેલી capital × normal market rate of return (₹50,000 × 10% = ₹5,000); પ્રશ્નમાં આપેલી explicit cost of production આ આંકડા માટે અપ્રસ્તુત છે.	Q24 (+ 2.1 Q4)	PYQ 2025-Sep (×2)	2.0, p. 3.36
2.0.5	Normal profit એ implicit costs નો ભાગ છે; normal profits કમાવા entrepreneur એ પોતાની economic cost (explicit + implicit, એટલે કે normal profit સહિત) વસૂલ કરવી પડે — તેથી exam ની ખાલી જગ્યાનો જવાબ 'Total economic cost = explicit + implicit + normal profit'.	Q3, Q6, Q23	PYQ 2019-Nov, 2022-Jun; RTP 2025-Jan	2.0, p. 3.36
2.0.6	Total revenue ફક્ત explicit + implicit costs જેટલી જ થાય તો economic profit શૂન્ય (ફક્ત normal profit) — exam ની ભાષામાં, price = (minimum) ATC; supernormal (abnormal) profit ફક્ત ત્યારે થાય જ્યારે revenue તેનાથી વધી જાય. Per-unit economic cost = (explicit cost + own capital પર normal return) ÷ output, દા.ત. (₹25,000 + ₹1,50,000 ના 10%) ÷ 500 = ₹80, એટલે supernormal profit ફક્ત ₹80 થી વધુ price એ (₹82).	Q27 (+ 2.4 Q12)	PYQ 2026-May (×2)	2.0, p. 3.36 ('P = minimum ATC' પ્રકરણ 4 નો વિષય છે)

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.0.7	Accounting (business) profit = TR − explicit costs; economic profit = TR − explicit − implicit costs. તેથી implicit cost = business profit − economic profit, અને જ્યારે પણ owned resources ની opportunity cost હોય ત્યારે economic profit, accounting profit કરતાં ઓછો હોય છે.	Q5, Q21	PYQ 2021-Jan; RTP 2025-Jan; MTP 2025-Jan S2	2.0, p. 3.36 (profit ના formulae તારવેલા છે; SM માં આપેલા નથી)
2.0.8	Outlay costs માં wages, materials, rent, interest વગેરે પર funds નો ખરેખર ખર્ચ થાય છે; તેમાં financial expenditure થતો હોવાથી તે books of account માં નોંધાય છે.	Q11, Q31	PYQ 2024-Jun, 2026-Sep	2.0, p. 3.36
2.0.9	Opportunity cost એટલે જતી કરેલી પછીની શ્રેષ્ઠ વૈકલ્પિક તક (next best alternative opportunity foregone) ની cost (choice કરતી વખતે આપણે જે છોડી દઈએ તે); તે ત્યાગેલા વિકલ્પો સાથે સંબંધિત છે, સામાન્ય રીતે books of account માં નોંધાતી **નથી**, અને long-term cost calculations માં ઉપયોગી છે (દા.ત. higher education દરમિયાન જતી કરેલી કમાણી). તે marginal, variable કે fixed cost નથી.	Q14, Q17, Q25 (+ 2.1 Q1)	PYQ 2018-May, 2026-Jan; RTP 2024-Sep; MTP 2024-Aug	2.0, pp. 3.36 – 3.37
2.0.10	Incremental cost એટલે business decision ના પરિણામે થતી વધારાની cost — product line બદલવી, ઘસાઈ ગયેલી machinery બદલવી, નવી production facility ખરીદવી કે clients નો નવો સમૂહ મેળવવો.	Q26	PYQ 2026-May	2.0, p. 3.37
2.0.11	Sunk costs એક જ વાર હંમેશ માટે થઈ ચૂકેલી અને વસૂલ ન થઈ શકે એવી costs છે (પલટાવી ન શકાય એવી ભૂતકાળની commitments) — દા.ત. થઈ ચૂકેલો advertising ખર્ચ, R&D, specialised equipment, railway lines જેવી fixed facilities; તે entry સામેનો મહત્ત્વનો અવરોધ (barrier to entry) છે.	Q20, Q30	PYQ 2023-Dec, 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	2.0, pp. 3.37 – 3.38
2.0.12	Sunk-cost numerical: ફક્ત SM માં ગણાવેલી sunk items ઉમેરો — R&D ₹150 cr + advertisement ₹5 cr = ₹155 cr; fuel and power અને wages running (variable) costs છે અને rent fixed cost છે, યાદીમાંની sunk cost નહીં (ICAI નો key ₹164 cr, rent ને sunk ગણે છે).	Q16	PYQ 2024-Sep	2.0, pp. 3.37 – 3.38
2.0.13	Sunk costs વસૂલ થઈ શકતી ન હોવાથી (તેમની opportunity cost શૂન્ય છે), તે economic decisions માં પ્રસ્તુત નથી — A અને R બંને સાચાં, R એ A ને સમજાવે છે.	Q18	MTP 2024-Dec S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP); definition 2.0, p. 3.37 પર
2.0.14	Operations ચાલુ હોય ત્યાં સુધી fixed costs ટાળી શકાતી નથી — ફક્ત complete close-down થી જ ટળે; કેટલીક (shut down costs, દા.ત. જૂનાં machines નો સંગ્રહ) operations બંધ થયા પછી પણ ચાલુ રહે છે. 'never zero even when production stops' એવી cost નો key 'supplementary cost' છે (= fixed/overhead cost; SM નો શબ્દ નથી).	Q12	MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1	2.0, p. 3.38; 2.2, pp. 3.39 – 3.40

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.0.15	Variable costs output નું function છે — casual labourers ના wages, raw materials અને output સાથે બદલાતા બધા inputs; factory rent, insurance અને salaried staff fixed costs છે.	Q28	PYQ 2026-May	2.0, p. 3.38; 2.2, p. 3.40
2.0.16	*વિષય 2.2 જુઓ: output ની એક range સુધી fixed રહેતી અને આપેલી મર્યાદા પછી અચાનક નવા ઊંચા સ્તરે કૂદતી costs એ stair-step variable costs છે.*	Q1	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2018-May	2.2, p. 3.41
2.0.17	*વિષય 2.4 જુઓ (પ્રકરણ 4 ની સામગ્રી): shut-down point એ P = minimum AVC, TR = TVC અને firm નો loss, TFC જેટલો હોય છે.*	Q19	MTP 2024-Dec	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 2.1 Cost Function

8 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 4 · RTP 1 · MTP 5

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.1.1	Cost function એટલે product ની cost અને cost ના વિવિધ determinants વચ્ચેનો mathematical (functional) સંબંધ; તે cost અને output વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે, production function અને inputs ના market supply પરથી મેળવાય છે, અને cost curves દ્વારા રજૂ થાય છે — cost curves નો આકાર cost function પર આધાર રાખે છે.	Q2, Q3	RTP 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	2.1, p. 3.39
2.1.2	Cost ના determinants (independent variables): factors ની price, output નું કદ, technology, capacity utilisation નું સ્તર, efficiency અને time period — firm ના પોતાના output ની price તેના cost function નો determinant નથી.	Q7	MTP 2025-Apr S1	2.1, p. 3.39
2.1.3	Cost function માં TFC એ constant term છે (Q વિનાનો ભાગ) અને દરેક output એ સરખો રહે છે: TC = 2,000 + 15Q − 6Q² + Q³ પરથી કોઈ પણ Q એ TFC = 2,000.	Q8	MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S1	2.2, pp. 3.39, 3.42
2.1.4	*વિષય 2.0 જુઓ: opportunity cost એટલે જતો કરેલો પછીનો શ્રેષ્ઠ વિકલ્પ — તે marginal, variable કે total fixed cost નથી (none of these).*	Q1	PYQ 2018-May	2.0, p. 3.36
2.1.5	*વિષય 2.0 જુઓ: implicit cost = ₹50,000 × 10% = ₹5,000 (વિષય 2.0 Q24 ની બેવડી પ્રવિષ્ટિ).*	Q4	PYQ 2025-Sep	2.0, p. 3.36
2.1.6	*વિષય 2.2 જુઓ: zero output એ TFC = TC (₹270); AVC = (TC − TFC) ÷ Q = (610 − 270) ÷ 4 = ₹85; AFC = TFC ÷ Q = 270 ÷ 3 = ₹90.*	Q5, Q6	PYQ 2026-Jan (×2)	2.2, pp. 3.42 – 3.43

વિષય 2.2 Short Run Total Cost

60 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 50 · RTP 2 · MTP 16

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.2.1	Short run: ફક્ત variable factors બદલી શકાય, fixed factors યથાવત્ રહે; long run: બધા factors ના જથ્થા બદલી શકાય — long run માં બધા factors (અને તેથી બધી costs) variable બને છે.	Q38	MTP 2024-Dec	2.2, p. 3.39
2.2.2	Variability પ્રમાણે costs fixed, variable અને semi-variable હોય છે; semi-variable costs ન તો સંપૂર્ણ variable છે ન તો સંપૂર્ણ fixed (દા.ત. electricity: fixed charge વત્તા consumption charge). એટલે જે wage bill નો ફક્ત એક ભાગ જ dismiss કરી શકાય તે અંશત: fixed અને અંશત: variable છે.	Q37, Q50	PYQ 2026-May; MTP 2024-Dec	2.2, p. 3.40
2.2.3	Stair-step variable costs output ની અમુક range સુધી fixed રહે છે પણ output આપેલી મર્યાદા વટાવે ત્યારે અચાનક નવા ઊંચા સ્તરે કૂદે છે (દા.ત. વધારાના foreman નો salary).	Q36 (+ 2.0 Q1)	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2018-May, 2024-Sep	2.2, p. 3.41
2.2.4	Variable costs output ના ફેરફાર સાથે બદલાય છે — production વધે તેમ તે સતત વધે છે, જ્યારે fixed costs output નાનું હોય કે મોટું, એક નિશ્ચિત રકમ જ રહે છે.	Q27	PYQ 2022-Jun	2.2, pp. 3.39 – 3.40, 3.42
2.2.5	TC = TFC + TVC; એટલે TVC = TC − TFC અને TFC = TC − TVC — દરેક output એ TC અને TVC curves વચ્ચેનું ઊભું અંતર (vertical distance) TFC જેટલું હોય છે (તેમના slopes સરખા છે).	Q6, Q12, Q17, Q24	PYQ 2018-May, 2019-Nov, 2020-Nov, 2021-Jul; MTP 2025-Apr S1	2.2, p. 3.42
2.2.6	TFC curve: Y-axis થી શરૂ થતી આડી સીધી રેખા; TVC curve: origin થી શરૂ થાય છે અને પહેલાં ઘટતા દરે, પછી વધતા દરે વધે છે (inverse-S), increasing અને પછી diminishing returns ને કારણે — diminishing returns લાગુ પડે પછી TVC વધતા દરે વધે છે.	Q33, Q41	MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1	2.2, p. 3.42
2.2.7	AFC = TFC ÷ Q; TFC સ્થિર હોવાથી output વધે તેમ AFC સતત ઘટે છે — તે આખી લંબાઈમાં નીચે તરફ (ડાબેથી જમણે) ઢળે છે અને X-axis ને ક્યારેય સ્પર્શતો નથી, કારણ કે AFC શૂન્ય થઈ શકે નહીં. આ એ short-run curve છે જે સતત ઘટે છે અને ક્યારેય U-shaped હોતો નથી.	Q1, Q2, Q4, Q7, Q13, Q20, Q39, Q40, Q57	PYQ (CPT) 2017-Dec, 2018-May (×2), 2018-Nov, 2019-Nov, 2021-Jan; RTP 2026-Jan; MTP 2024-Dec (×2), 2025-Apr S1, 2026-Apr S1	2.2, p. 3.42
2.2.8	AFC numericals: TFC = zero output એ TC (કે AFC × Q); નવા output એ AFC = TFC ÷ Q — દા.ત. 6 units એ AFC ₹20 → TFC ₹120 → 3 units એ ₹40, 4 units એ ₹30.	Q3, Q5, Q14, Q21, Q29, Q45, Q59	PYQ (CPT) 2016-Decc, 2018-May (×2), 2020-Nov, 2021-Jul, 2023-Dec, 2025-May, 2026-Sep	2.2, p. 3.42
2.2.9	AVC = TVC ÷ Q (= ATC − AFC પણ); variable factors ના increasing returns ને કારણે normal capacity output સુધી તે ઘટે છે, પછી diminishing returns ને કારણે વધે છે — AFC ઘટતો રહે ત્યારે પણ.	Q43, Q55	MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S1	2.2, pp. 3.42 – 3.43

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.2.10	AVC numericals: TVC = TC − TFC (TFC = zero output એ TC) અને AVC = TVC ÷ Q; અથવા AVC = ATC − AFC, જ્યાં AFC = TFC ÷ Q.	Q9, Q15, Q28, Q35, Q47, Q48, Q51	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jan, 2022-Dec, 2024-Sep, 2025-May, 2025-Sep, 2026-May	2.2, pp. 3.42 – 3.43
2.2.11	ATC = AFC + AVC = TC ÷ Q; AFC નો ઘટાડો AVC ના વધારા કરતાં વધુ હોય ત્યાં સુધી તે ઘટે છે, minimum એ પહોંચે છે અને પછી વધે છે — 'U'-shaped curve. ઊંચા output એ ATC અને AVC નજીક આવે છે કારણ કે AFC, ATC નો પ્રમાણમાં નાનો ભાગ બની જાય છે.	Q19, Q34	PYQ (CPT) 2017-Dec, 2021-Jan, 2024-Sep; MTP 2025-May S2	2.2, p. 3.43
2.2.12	ATC numericals: ATC = (TFC + TVC) ÷ Q, દા.ત. (₹800 + ₹2,000) ÷ 5 = ₹560; TC પોતે = TFC + TVC (₹500 + ₹2,100 = ₹2,600).	Q18, Q30, Q52	PYQ (CPT) 2016-Dec, 2021-Jan, 2024-Jun, 2026-May	2.2, pp. 3.42 – 3.43
2.2.13	Marginal cost એટલે એક વધુ unit ઉત્પન્ન કરવાથી total cost માં થતો ઉમેરો: MCn = TCn − TCn−1 (= TVCn − TVCn−1); અનેક units ના step માટે MC = ΔTC ÷ ΔQ, દા.ત. (₹320 − ₹220) ÷ 10 = ₹10.	Q16, Q22, Q30, Q49, Q53, Q60	PYQ 2020-Nov, 2021-Jul, 2024-Jun, 2025-May, 2026-May, 2026-Sep	2.2, pp. 3.43 – 3.44
2.2.14	Marginal cost, fixed cost થી સ્વતંત્ર છે — તે ફક્ત variable cost ના ફેરફારોને કારણે થાય છે, એટલે તેને સીધી TVC પરથી તારવી શકાય; MC = ΔTC ÷ ΔQ (TC પોતે નહીં), જ્યારે TC = AC × Q. Fixed cost માં ફેરફાર short-run MC ને વધારી શકે નહીં.	Q25, Q26, Q54, Q56	PYQ 2021-Dec, 2022-Jun; RTP 2025-Sep; MTP 2025-May S2	2.2, pp. 3.43 – 3.44
2.2.15	MC curve law of variable proportions ને કારણે 'U'-shaped છે: તે ઘટે છે, TC curve ના point of inflexion એ પોતાના minimum એ પહોંચે છે, પછી વધે છે — diminishing marginal returns એટલે increasing marginal cost.	Q11	PYQ 2019-May	2.2, p. 3.44
2.2.16	Cost table માં diminishing marginal returns ત્યાં શરૂ થાય જ્યાં MC ઘટતો અટકીને વધવા લાગે: MC 135, 120, 105, 90, 105 → 4 અને 5 units વચ્ચે; MC 110, 100, 90, 104 → 3 અને 4 units વચ્ચે.	Q23, Q46	PYQ 2021-Jul, 2025-May	2.2, p. 3.44
2.2.17	AC–MC: (1) AC ઘટે ત્યારે MC, AC કરતાં ઓછો હોય; (2) AC વધે ત્યારે MC, AC કરતાં વધુ હોય; (3) AC minimum હોય ત્યારે MC = AC — MC, AC (અને AVC) ને તેના minimum (optimum) point એ કાપે છે, એટલે MC પોતાના minimum એ AVC અને AC કરતાં પહેલાં પહોંચે છે, હંમેશાં. 'AC falling ⇒ MC must fall' ખોટું છે.	Q8, Q10, Q32, Q42, Q58	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2026-Apr S2	2.2, p. 3.45; Fig. 10, p. 3.43
2.2.18	Fig. 10 વાંચવું: MC એ steep U છે જે AVC અને ATC ને તેમના minima એ કાપે છે; ATC, AVC ની ઉપર રહે છે (અંતર = AFC, output વધે તેમ ઘટતું); AFC સતત ઘટતો સૌથી નીચેનો curve છે.	Q31	PYQ 2024-Jun	2.2, Fig. 10, p. 3.43
2.2.19	*વિષય 2.4 જુઓ: increasing returns to scale internal economies માંથી આવે છે — specialised machinery, bulk-purchase discounts અને division of labour નું વધુ પ્રમાણ (all of the above).*	Q44	MTP 2025-Jan S2	2.4, pp. 3.48 – 3.49

વિષય 2.3 Long Run Average Cost Curve

9 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 6 · RTP 2 · MTP 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.3.1	Short run average cost curves (SACs) ને 'plant curves' પણ કહે છે — દરેક plant ના આપેલા કદ સાથે સંબંધિત છે.	Q8	PYQ 2025-Sep	2.3, p. 3.45
2.3.2	LAC curve એ 'envelope curve' છે: તે દરેક SAC ને સ્પર્શે (tangent) છે અને SACs ના સમૂહને નીચેથી આવરે (envelope/support કરે) છે — પણ તેમના minimum points ને સ્પર્શતો નથી.	Q3, Q5, Q7 (+ 2.4 Q9)	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan; RTP 2025-Jan, 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2	2.3, pp. 3.46 – 3.47
2.3.3	LAC curve એ 'planning curve' છે: firm short run માં કામ કરે છે અને long run માટે plan કરે છે, આપેલો output ઓછામાં ઓછી શક્ય cost એ ઉત્પન્ન કરતું plant size LAC પરથી પસંદ કરે છે.	Q2	PYQ 2023-Jun; MTP 2025-Aug S1	2.3, p. 3.47
2.3.4	LAC નો 'U' આકાર returns to scale ને કારણે છે, variable factor ratio ને કારણે નહીં: increasing returns to scale (output, inputs કરતાં વધુ વધે) — internal અને external economies માંથી — LAC ને ઘટાડે છે; decreasing returns — internal અને external diseconomies of scale માંથી — તેને વધારે છે.	Q1, Q4, Q9 (+ 2.4 Q4)	PYQ 2018-May, 2020-Nov, 2024-Jun; MTP 2025-May S2	2.3, p. 3.47
2.3.5	Economies of scope: firm એક કરતાં વધુ product ઉત્પન્ન કરે ત્યારે average total cost માં થતો ઘટાડો.	Q6	MTP 2025-Jan S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 2.4 Economies & Diseconomies of Scale

17 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 9 · RTP 4 · MTP 6

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.4.1	Internal economies firm પોતાનું output વધારે ત્યારે firm ને પોતાને જ મળે છે — તે firm ની અંદર endogenous factors માંથી ઊભી થાય છે અને ફક્ત વિસ્તરતી firm ને જ મળે છે; external economies એ industry ના વિસ્તાર (expansion) ના પરિણામે તેની દરેક member firm ને મળતા લાભ છે.	Q7	RTP 2024-Sep	2.4, p. 3.48
2.4.2	શરૂઆતમાં firm ને internal economies of scale મળે છે અને એક ચોક્કસ મર્યાદા પછી તે internal diseconomies of scale ભોગવે છે.	Q8	PYQ 2025-Jan	2.4, p. 3.48
2.4.3	Internal economies ના પ્રકાર: technical (specialised machinery, superior techniques, division of labour and specialisation), managerial, commercial (materials ના bulk orders, advertising, by-products નું વેચાણ), financial અને risk-bearing; supply of skilled labour અને localisation of industry external છે, internal નહીં.	Q11, Q14, Q15 (+ 2.2 Q44)	PYQ 2026-Jan; RTP 2025-May, 2025-Dec, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2	2.4, pp. 3.48 – 3.50

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.4.4	External economies industry ના expansion થી ઊભી થાય છે: (1) સસ્તાં raw materials અને capital equipment; (2) technological external economies; (3) skilled labour નો વિકાસ; (4) ancillary industries નો વિકાસ; (5) વધુ સારી transportation અને marketing facilities; (6) economies of information.	Q3, Q6, Q15, Q17	PYQ 2020-Nov, 2023-Jun; RTP 2025-May, 2025-Dec, 2026-Jan; MTP 2026-Apr S2	2.4, pp. 3.50 – 3.51
2.4.5	*વિષય 2.3 જુઓ: increasing returns to scale (output નું inputs કરતાં વધુ પ્રમાણમાં વધવું) internal અને external economies બંનેના સંયુક્ત પરિણામે આવે છે — firm બંનેનો લાભ એકસાથે (simultaneously) લઈ શકે છે.*	Q4, Q16	PYQ 2020-Nov; MTP 2026-Apr S1	2.3, p. 3.47 ('simultaneously ' SM નો શબ્દ નથી)
2.4.6	External diseconomy: industry વિસ્તરે તેમ inputs ની વધતી demand factor prices ને ઊંચે ધકેલે છે; ઊલટું, input demand ઘટે તો input prices નીચે આવે છે.	Q13	MTP 2025-Apr S1	2.4, pp. 3.51 – 3.52
2.4.7	*વિષય 2.3 જુઓ: LAC U-shaped છે અને તેને envelope curve પણ કહે છે (બંને).*	Q9	MTP 2025-Jan S2	2.3, p. 3.47
2.4.8	*વિષય 2.0 જુઓ: supernormal profit માટે price એ per-unit economic cost કરતાં વધુ હોવો જોઈએ — (₹25,000 + ₹1,50,000 ના 10%) ÷ 500 = ₹80, એટલે ₹82.*	Q12	PYQ 2026-May	2.0, p. 3.36
2.4.9	પ્રકરણ 4 નું material: short run માં loss કરતી firm જ્યાં સુધી P ≥ AVC હોય ત્યાં સુધી production ચાલુ રાખે છે અને P < AVC થાય ત્યારે shut down કરે છે; shut-down point એ P = minimum AVC છે (TR = TVC, loss = TFC).	Q1, Q2, Q5 (+ 2.0 Q19)	PYQ 2018-May, 2019-Nov, 2022-Dec; MTP 2024-Dec	SM માં નથી (ફક્ત PYQ)
2.4.10	એકમ 3.1 (production) જુઓ: returns to scale એ બધાં inputs સમાન પ્રમાણમાં બદલાય ત્યારે output માં થતા ફેરફાર સાથે સંબંધિત છે; એક જ input ના એક વધારાના unit થી output માં થતો ફેરફાર તેનો marginal product છે (answer key માં 'returns to scale').	Q10	MTP 2025-Jan S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

ભાગ B — પ્રકરણ 3 One-liner પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet)

બેવડાયેલી પંક્તિઓ દૂર કરીને, Study Material ના ક્રમમાં. પૂરા શબ્દો, Scanner પ્રશ્નો અને SM પાનું ધરાવતી ભાગ A ની પંક્તિ(ઓ) પર જવા 'ભાગ A સંદર્ભ' પર click કરો. આ પ્રકરણમાં ICAI એ જેટલી વાર પૂછ્યું છે તેમાંથી આશરે 56% ફક્ત ★★★ પંક્તિઓ જ આવરી લે છે.

એકમ 1 — Theory of Production

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Production = utility નું સર્જન/ઉમેરો, matter નું સર્જન ક્યારેય નહીં.	★	1.0.1
2	Production માં services (doctors, actors) આવે છે; love-and-affection થી થતું કામ, voluntary services, self-consumption આવતાં નથી — market માં exchange નો ઇરાદો (intention) અનિવાર્ય છે.	★	1.0.2
3	ચાર factors: land, labour, capital, entrepreneurial ability.	★	1.1.1
4	**Land (7): free gift · fixed supply · permanent/indestructible (Ricardo) · passive · immobile · multiple uses · heterogeneous. Perishable, active કે homogeneous નહીં.**	★★★	1.1.2, 1.1.4
5	Land supply: આખી economy માટે perfectly inelastic; એક firm માટે relatively elastic.	★	1.1.3
6	Labour: perishable · active · inseparable (શ્રમિકથી અલગ ન પાડી શકાય) · heterogeneous · બધું labour productive નથી · નબળી bargaining power · mobile · supply નું ઝડપી adjustment નહીં.	★★	1.1.5
7	Backward-bending labour supply: ઇચ્છિત income પછી વધુ પૈસા કરતાં leisure પસંદ કરાય છે.	★	1.1.6
8	Capital = wealth નો એ ભાગ જે વધુ wealth ના production માં વપરાય છે; produced means of production; stock concept.	★	1.1.7
9	**Fixed = સેવાઓની શ્રેણી (series of services); Circulating = એક જ વાર ઉપયોગ (seeds, fuel, raw materials); Intangible = goodwill, patents, copyrights; Social = roads, bridges.**	★★★	1.1.8
10	Entrepreneur: initiating અને resource co-ordination (પહેલું) · risk/uncertainty bearing · innovations — રોજિંદું (day-to-day) supervision નહીં.	★★	1.1.9
11	Profit = contractual payments પછી entrepreneur ને મળતું અનિશ્ચિત (uncertain) residual reward.	★	1.1.10
12	Risk bearing = સૌથી અગત્યનું function (delegate કરી શકાતું નથી); Knight: profit એ uncertainty નું reward છે.	★	1.1.11
13	Schumpeter: innovation = entrepreneur નું સાચું function; 'innovative entrepreneurship'.	★★	1.1.12
14	Objectives: Organic (costs recover કરીને ટકી રહેવું → growth) · Economic · Social · Human · National.	★	1.1.13
15	Accounting profit = TR − explicit costs; economic profit માં implicit costs પણ બાદ થાય છે → સામાન્ય રીતે ઓછો.	★	1.1.14
16	Human: job contents રસપ્રદ અને પડકારરૂપ (interesting & challenging); National: skill formation માટે apprentices ને તાલીમ.	★	1.1.15

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
17	4 P's: Product, Promotion, Price અને Place.	★	1.1.16
18	આ એકમની બહાર: MR = MC (પ્રકરણ 4); economies of scale internal અને external (એકમ 2); MPC = 1 − 1/k.	★★	1.1.18, 1.1.19, 1.1.23
19	**Production function = inputs → output નો technical relationship; Samuelson: આપેલી technology સાથે આપેલા inputs માંથી maximum output; અથવા આપેલા output માટે minimum inputs.**	★★★	1.2.1
20	Short run: ઓછામાં ઓછું એક input fixed; long run: બધાં inputs variable.	★	1.2.2
21	Cobb-Douglas: Q = K·L^a·C^(1−a); US manufacturing; inputs labour અને capital; labour ≈ 3/4, capital ≈ 1/4.	★★	1.2.3
22	Law of variable proportions = law of diminishing returns = returns to a variable input; ફક્ત short run માં.	★★	1.2.4
23	**MPn = TPn − TPn−1 (TP નો slope); AP = TP ÷ units; TP = ΣMP = AP × units — પહેલાં schedule તૈયાર કરો.**	★★★	1.2.5, 1.2.6
24	AP વધે → MP > AP; AP maximum → MP = AP; AP ઘટે → MP < AP.	★★	1.2.7, 1.1.17
25	LVP ની assumptions: technology અપરિવર્તિત · કોઈ input fixed · fixed proportions નહીં · ફક્ત physical terms માં.	★	1.2.8
26	**Point of inflexion → MP maximum; TP સપાટ થવા લાગે → diminishing marginal returns શરૂ.**	★★★	1.2.9
27	**Stages: increasing · diminishing · negative returns; TP ઘટે અને MP < 0 ફક્ત Stage 3 માં; Stage 2 TP maximum (MP = 0) એ પૂરો થાય છે.**	★★★	1.2.10
28	Increasing returns: fixed factor નો વધુ પૂરો ઉપયોગ અને indivisibility, variable factor ની efficiency; diminishing: fixed factor અપૂરતો.	★	1.2.11
29	Rational producer: ફક્ત Stage 2; Stages 1 અને 3 = 'economic absurdity'.	★★	1.2.12
30	Laws of production ≠ least-cost combination (તે production optimisation છે).	★	1.2.13
31	Returns to scale: બધાં inputs સમાન પ્રમાણમાં બદલાય; ફક્ત long run માં.	★★	1.2.14
32	**CRS = linear homogeneous production function; IRS > proportionate; DRS < proportionate; ક્રમ IRS → લાંબો CRS → DRS.**	★★★	1.2.15
33	Cobb-Douglas: a + b > 1 IRS, = 1 CRS, < 1 DRS; મૂળ form માં CRS ધારેલું.	★★	1.2.16
34	Secular period = ખૂબ લાંબો period (very long period) (પ્રકરણ 4).	★	1.2.19
35	Isoquant = equal-product / iso-product curve: એકસરખું output આપતાં combinations.	★★	1.3.1
36	Isoquants: negatively sloped, origin તરફ convex (diminishing MRTS), એકબીજાને છેદતાં નથી (non-intersecting).	★★	1.3.2
37	Iso-cost = budget line: આપેલા outlay થી ખરીદી શકાય એવાં combinations; આપેલા factor prices એ સીધી રેખા (straight line).	★★	1.3.3

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
38	Least-cost combination: isoquant iso-cost ને સ્પર્શે (tangent); MRTS_LK = MP_L/MP_K = P_L/P_K.	★	1.3.4, 1.3.5

એકમ 2 — Theory of Cost

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Accounting cost = explicit = રોકડ ચુકવણીઓ (wages, materials, fuel, rent, interest on borrowings); books માં નોંધાય છે.	★★	2.0.1
2	Economic cost = explicit + implicit; તેથી accounting cost < economic cost.	★★	2.0.2
3	**Implicit = પોતાની capital નું normal return + entrepreneur નો જતો કરેલો salary (foregone salary); પોતાનું input → explicit cost શૂન્ય; ₹ capital × normal rate.**	★★★	2.0.3, 2.0.4
4	Normal profit implicit cost નો ભાગ છે; TR = explicit + implicit → zero economic profit; supernormal ફક્ત તેનાથી ઉપર.	★★	2.0.5, 2.0.6
5	Accounting profit = TR − explicit; economic profit = TR − explicit − implicit; અને implicit = business profit − economic profit.	★★	2.0.7
6	**Outlay cost = ખરેખર થયેલો ખર્ચ (actual expenditure), books માં નોંધાય; opportunity cost = જતો કરેલો next best alternative, નોંધાતો નથી, long-term calculations માં ઉપયોગી.**	★★★	2.0.8, 2.0.9, 2.1.4
7	Incremental = કોઈ decision નો વધારાનો cost (new product line, new machinery, new clients).	★	2.0.10
8	**Sunk = એક જ વાર કાયમ માટે થયેલો, પાછો ન મળી શકે એવો (advertising, R&D, specialised equipment, railway lines); entry માટે barrier; decisions માટે અપ્રસ્તુત (irrelevant).**	★★★	2.0.11, 2.0.12, 2.0.13
9	Fixed costs close-down સુધી ટાળી શકાતા નથી (inescapable); shut down costs કામકાજ બંધ (suspension) કર્યા પછી પણ ચાલુ રહે છે; casual wages અને raw materials variable છે.	★★	2.0.14, 2.0.15
10	Cost function = cost અને તેના determinants (factor prices, output, technology, capacity use, efficiency, time) વચ્ચેનો functional relation — output price નહીં; તે cost curves નો આકાર નક્કી કરે છે.	★★	2.1.1, 2.1.2
11	Short run: ફક્ત variable factors બદલાય; long run: બધા factors, એટલે બધા costs, variable.	★	2.2.1
12	Fixed · variable · semi-variable (electricity); stair-step = એક range સુધી fixed, પછી ઉછાળો (foreman).	★★	2.2.2, 2.2.3, 2.0.16
13	**TC = TFC + TVC; TC − TVC = TFC (ઊભો તફાવત — vertical gap); TFC = cost function નું constant term.**	★★★	2.2.5, 2.1.3
14	TFC Y-axis થી horizontal; TVC origin થી, inverse-S — diminishing returns શરૂ થયા પછી વધતા દરે વધે છે.	★★	2.2.4, 2.2.6
15	**AFC = TFC ÷ Q: સતત ઘટે છે, X-axis ને ક્યારેય સ્પર્શતો નથી, ક્યારેય U-shaped નથી.**	★★★	2.2.7

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
16	**AFC ના દાખલા: Q = 0 એ TFC = TC (અથવા AFC × Q), પછી ÷ નવો Q.**	★★★	2.2.8, 2.1.6
17	**AVC = TVC ÷ Q = ATC − AFC; પહેલાં ઘટે (increasing returns), પછી વધે (diminishing returns).**	★★★	2.2.9, 2.2.10
18	**ATC = AFC + AVC = TC ÷ Q; U-shaped; AFC નાનો થતો જાય તેમ ATC અને AVC નજીક આવે છે (converge).**	★★★	2.2.11, 2.2.12
19	**MCn = TCn − TCn−1 = ΔTVC; steps માં, ΔTC ÷ ΔQ; fixed cost થી સ્વતંત્ર.**	★★★	2.2.13, 2.2.14
20	MC U-shaped (law of variable proportions); જ્યાં MC વધવા લાગે ત્યાંથી diminishing returns શરૂ.	★★	2.2.15, 2.2.16
21	**AC ઘટે → MC < AC; AC વધે → MC > AC; AC minimum → MC = AC (MC એ AC અને AVC ને તેમના minima પર કાપે છે).**	★★★	2.2.17, 2.2.18
22	**SACs = plant curves; LAC = envelope (દરેક SAC ને tangent, તેમના minima પર નહીં) = planning curve.**	★★★	2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, 2.4.7
23	LAC નો U-shape returns to scale થી: economies (internal + external) → ઘટે; diseconomies → વધે.	★★	2.3.4, 2.4.5
24	Internal economies: firm ની અંદર, ફક્ત તેને જ મળે — પહેલાં economies, પછી diseconomies.	★	2.4.1, 2.4.2
25	**Internal ના પ્રકાર: technical · managerial · commercial (bulk buying, by-products) · financial · risk-bearing.**	★★★	2.4.3, 2.2.19
26	**External (industry expansion): સસ્તાં materials · technology · skilled labour · ancillary industries · transport અને marketing · information.**	★★★	2.4.4
27	External diseconomy: input demand વધે → factor prices ઊંચા (અને ઊલટું).	★	2.4.6
28	SM એકમની બહાર: economies of scope; shut-down rule P < AVC (પ્રકરણ 4).	★★	2.3.5, 2.4.9, 2.0.17

પ્રકરણ 4

જુદાં જુદાં Markets માં Price Determination (Price Determination in Different Markets)

376 Scanner પ્રશ્નો · 128 one-liners · 102 revision pointers

ભાગ A — Scanner પ્રશ્નો અને Study Material સાથે જોડાયેલા One-liners

એકમ 1: Market એટલે શું અને તેના પ્રકાર (Meaning and Types of Markets)

SM પ્રકરણ 4, એકમ 1, પાનાં 4.1 – 4.15

વિષય 1.0 Market એટલે શું (Meaning of Market)

34 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 30 · RTP 1 · MTP 6

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.0.1	Price એટલે money-value — કોઈ article ની purchasing power જે money ના રૂપમાં દર્શાવાય; goods ની prices તેમની exchange value (value in exchange) દર્શાવે છે, જેનો અર્થ, Ricardo મુજબ, command over commodities in general, અથવા power in exchange over purchasable commodities in general છે. Economics માં આપણો સંબંધ ફક્ત exchange value સાથે છે, value in use કે sentimental value સાથે નહીં.	Q33 (+ 2.0 Q3)	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep	1.0, pp. 4.2 – 4.3; 2.0, p. 4.16
1.0.2	Market એટલે trade કરવાની સંભાવના ધરાવતા buyers અને sellers નો સમૂહ — કોઈ good કે service ના એ બધા buyers અને sellers જે price ને પ્રભાવિત કરે છે; તે buyer અને seller વચ્ચેનો સીધો સંબંધ છે, અને તે formal હોય કે કોઈ ચોક્કસ સ્થળે ભરાતું હોય એ જરૂરી નથી (દા.ત. online).	Q13	PYQ 2022-Jun	1.0, p. 4.3
1.0.3	Market નાં પાંચ elements છે: (i) buyers અને sellers; (ii) કોઈ product કે service; (iii) price માટે bargaining; (iv) market conditions વિશેની જાણકારી (knowledge); (v) આપેલા સમયે product કે service માટે એક જ price. Volume of business, advertisement અને awareness, 'no bargaining', 'multiple prices' અને 'firm' elements **નથી**.	Q3, Q9, Q10, Q17, Q27 (+ 1.1 Q2)	PYQ 2019-May, 2021-Jan, 2021-Jul, 2022-Dec, 2023-Jun, 2026-May	1.0, pp. 4.3 – 4.4
1.0.4	Markets ને સામાન્ય રીતે product markets (households firms પાસેથી goods and services ખરીદે છે) અને factor markets (firms પોતાને જોઈતા resources — land, labour, capital અને entrepreneurship — ખરીદે છે) માં વર્ગીકૃત કરાય છે; factor markets માંની prices એ factor prices છે.	Q26	PYQ 2026-Jan	1.0.0, p. 4.4
1.0.5	Markets નું વર્ગીકરણ આ આધારે થાય છે: (a) geographical area; (b) time; (c) nature of transaction; (d) regulation; (e) volume of business; (f) type of competition.	Q23, Q34	PYQ 2026-Sep; RTP 2024-Sep	1.0.0, p. 4.4

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.0.6	Geographical area ના આધારે: local markets (અત્યંત perishable અને bulky goods; hair dressers, retailers); regional markets (થોડાં નજીકનાં શહેરો, states ના ભાગો કે states ના સમૂહ જેવો વધુ વિશાળ વિસ્તાર); national markets (demand દેશની national boundaries પૂરતી મર્યાદિત — government ની trade policy કોઈ commodity નું trading દેશની અંદર જ સીમિત કરી શકે, દા.ત. Hindi books); international markets (gold અને silver જેવાં high-value, small-bulk goods).	Q21, Q31, Q34	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep (×2); MTP 2024-Aug	1.0.0, pp. 4.4 – 4.5
1.0.7	Markets માં 'time' element નો ખ્યાલ Alfred Marshall એ આપ્યો.	Q16, Q29, Q30	PYQ 2022-Dec; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	1.0.0, p. 4.5
1.0.8	Time ના આધારે: very short period કે market period — supply fixed હોય છે, એટલે price demand પર આધાર રાખે છે (perishables: vegetables, flowers, fish, eggs, fruits, milk); short period — વધુ variable factors વાપરીને supply વધારાય છે; long period — બધા factors variable, long-run equilibrium price એ 'normal price' છે; very long કે secular period — population, capital supply, raw materials માં secular movements. (ICAI ની answer key short-run price માટે 'market price' આપે છે; SM માં market price એ market period ની છે.)	Q2, Q8, Q14, Q20	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2022-Jun, 2024-Jun; MTP 2025-Apr S1	1.0.0, p. 4.5
1.0.9	Nature of transaction ના આધારે: spot કે cash market — goods ના બદલામાં money, જે તરત કે ટૂંકા ગાળામાં ચૂકવવાપાત્ર હોય (mandi માં current prices એ તરત cash માટે વેચાતું અનાજ); forward કે future market — ભવિષ્યની કોઈ તારીખે payment કરવાના અને goods deliver કરવાના વચન સાથેના contracts (bank પાસેથી future rate પર foreign currency contract ની ખરીદી).	Q1, Q5, Q6, Q7, Q12, Q18, Q19 (+ 1.1 Q5)	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2019-Nov, 2020-Nov (×2), 2021-Jul, 2023-Jun, 2023-Dec, 2026-Jan; MTP 2025-Aug S2	1.0.0, pp. 4.5 – 4.6
1.0.10	Regulation ના આધારે: regulated market — unfair practices નો અંત લાવવા transactions statutorily regulate કરાય છે (દા.ત. stock exchange); unregulated market — transactions પર કોઈ stipulations ન હોવાથી તેને free market પણ કહે છે (દા.ત. સાપ્તાહિક Haat Bazaar).	Q4, Q32	PYQ 2019-Nov, 2026-Sep	1.0.0, p. 4.6
1.0.11	Volume of business ના આધારે: wholesale market — commodities bulk કે મોટા જથ્થામાં ખરીદાય-વેચાય છે, traders વચ્ચેના transactions (B2B); retail market — commodities નાના જથ્થામાં ultimate consumers ને વેચાય છે (B2C).	Q11, Q15, Q28	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun, 2026-May	1.0.0, p. 4.6
1.0.12	*વિષય 1.2 જુઓ: AR = price, એટલે average revenue curve એ firm નો demand curve પણ છે.*	Q24	PYQ 2025-Jan	1.2, p. 4.8
1.0.13	*વિષય 1.2 જુઓ: દરેક point પર TR = P × Q ગણો, પછી MRn = TRn − TRn−1 (₹30 × 19 = 570 → ₹28 × 20 = 560, એટલે MR = −₹10; MR negative હોઈ શકે).*	Q25	PYQ 2025-May	1.2, p. 4.9

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.0.14	આ એકમની બહાર: market economy માં resources marketplace માં consumer demand અને supply દ્વારા allocate થાય છે — price mechanism (SM પ્રકરણ 1, એકમ 2).	Q22	MTP 2024-Aug	SM માં નથી (ફક્ત MTP); જુઓ SM પ્રકરણ 1, 2.1.0, p. 1.20

વિષય 1.1 Market Structures ના પ્રકાર (Types of Market Structures)

7 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 4 · RTP 1 · MTP 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.1.1	કોઈ firm ની demand ને industry (market) demand ના percentage તરીકે દર્શાવીએ તો તે તેનો market share છે; market demand firms વચ્ચે કેવી રીતે વહેંચાય છે તે market behaviour ને ઘડે છે.	Q1	PYQ 2022-Jun	1.1, pp. 4.6 – 4.7 (term વપરાયો છે, define કરાયો નથી)
1.1.2	ચાર basic market forms: perfect competition (ઘણા sellers, identical products); monopolistic competition (ઘણા sellers, differentiated products — shampoo); oligopoly (થોડા sellers, competing products — telecom); monopoly (એક જ seller — Indian Railways). Firm ની price elasticity of demand: perfect competition માં infinite, monopolistic competition માં large, oligopoly અને monopoly માં small.	Q7	MTP 2025-Aug S2	1.1, p. 4.7 (Table 1)
1.1.3	Market નો પ્રકાર નક્કી કરતાં factors છે: commodity નું nature, production નું size અને demand નું extent.	Q6	PYQ 2026-May	Summary, p. 4.14
1.1.4	Negatively sloped market demand curve દરેક market structure માં જોવા મળે છે, એટલે તેના પરથી structure નક્કી ન થઈ શકે; જે બદલાય છે તે individual firm નો demand (AR) curve છે — perfect competition માં perfectly elastic, imperfect competition નાં બધાં forms માં downward sloping.	Q3, Q4	RTP 2024-Sep; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	SM માં નથી (ફક્ત RTP/MTP); cf. 1.2, p. 4.11
1.1.5	*વિષય 1.0 જુઓ: market નાં પાંચ elements — 'firm' તેમાંનું એક નથી.*	Q2	PYQ 2023-Jun	1.0, pp. 4.3 – 4.4
1.1.6	*વિષય 1.0 જુઓ: bank પાસેથી future rate પર foreign currency contract ની ખરીદી એ forward (future) market transaction છે.*	Q5	PYQ 2026-Jan	1.0.0, p. 4.6

વિષય 1.2 Total Revenue, Average Revenue અને Marginal Revenue ના concepts (Concepts of Total Revenue, Average Revenue and Marginal Revenue)

60 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 54 · RTP – · MTP 14

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.1	Total revenue એ commodity ના અમુક units વેચીને firm ને મળતી money ની રકમ છે: TR = P × Q (130 units × ₹50 = ₹6,500). Competitive firm (perfectly elastic demand) માટે TR curve એ origin થી શરૂ થતી positively sloped સીધી રેખા છે.	Q13, Q17, Q27	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2022-Jun	1.2, p. 4.8

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.2	Average revenue એ output ના દરેક unit દીઠ મળતી revenue છે: AR = TR/Q = P (₹6,050 ÷ 121 = ₹50). AR એ જ price હોવાથી, average revenue curve એ firm નો demand curve પણ છે.	Q12, Q15, Q23, Q25, Q31 (+ 1.0 Q24)	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Dec, 2022-Jun, 2023-Jun, 2025-Jan	1.2, pp. 4.8 – 4.9
1.2.3	Marginal revenue એ એક વધારાનો unit વેચવાથી total revenue માં થતો ફેરફાર છે: MR = ΔTR/ΔQ; એક unit ના ફેરફાર માટે MRn = TRn − TRn−1. બે outputs પર TR આપ્યું હોય ત્યારે TR ના ફેરફારને units ના ફેરફારથી ભાગો (sales 50 → 53 થતાં ₹6,000 → ₹6,204: MR = 204/3 = ₹68); ક્રમિક units માટે ફક્ત બાદબાકી કરો (TR5 − TR4 = 400 − 360 = ₹40).	Q10, Q11, Q14, Q21, Q32, Q39, Q48, Q49, Q51	PYQ 2020-Nov (×3), 2021-Jul, 2023-Jun, 2025-Sep, 2026-Jan, 2026-May; MTP 2024-Aug	1.2, p. 4.9
1.2.4	Price અને quantity આપ્યાં હોય ત્યારે, પહેલાં દરેક point પર TR = P × Q ગણો, પછી MR = ΔTR/ΔQ: ₹20 × 10 = 200 → ₹19 × 11 = 209 થી MR = ₹9 મળે; ₹100 × 900 → ₹90 × 1,000 (બંને ₹90,000) થી MR = 0 મળે; MR negative હોઈ શકે (570 → 560 થી −₹10 મળે).	Q6, Q8, Q9, Q22, Q26, Q44 (+ 1.0 Q25)	PYQ 2019-May, 2019-Nov (×2), 2021-Dec, 2022-Jun, 2025-Jan, 2025-May	1.2, pp. 4.9 – 4.10 (Table 2)
1.2.5	Output ના કોઈ પણ level પર TR એ તે level સુધીના marginal revenues નો સરવાળો છે: TR = ΣMR (MR ₹10 + ₹5 + ₹3 = TR ₹18).	Q41, Q58	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep	1.2, p. 4.10
1.2.6	ઘટતા AR (price) schedule માં MR હંમેશાં price કરતાં ઓછો હોય છે: MR curve એ AR curve ની નીચે રહે છે અને વધુ ઝડપથી ઘટે છે, અને zero થયા પછી MR negative બને છે જ્યારે AR (price) positive રહે છે — એટલે monopoly કે imperfect competition માં AR zero ન હોઈ શકે, પણ MR zero કે negative હોઈ શકે.	Q34	PYQ 2023-Dec	1.2, p. 4.10
1.2.7	MR positive હોય ત્યાં સુધી TR વધે છે: diminishing marginal revenue ને કારણે તે શરૂઆતમાં diminishing rate એ વધે છે, MR zero હોય ત્યારે maximum હોય છે (TR નો slope = 0), અને MR negative હોય ત્યારે ઘટે છે.	Q5, Q7, Q16, Q19, Q29, Q33, Q37	PYQ 2019-May, 2019-Nov (×2), 2021-Jan (×2), 2022-Dec, 2023-Dec, 2024-Jun	1.2, pp. 4.10 – 4.11
1.2.8	Perfect competition માં firm એ price taker છે: તેનો AR (demand) curve perfectly elastic છે, price constant છે, એટલે MR = AR અને AR તથા MR curves એક જ horizontal line તરીકે coincide થાય છે.	Q55	MTP 2025-Aug S2	1.2, p. 4.11
1.2.9	MR, AR અને price elasticity of demand વચ્ચે અનોખો (unique) સંબંધ છે: MR = AR × (e − 1)/e, જ્યાં e = price elasticity of demand.	Q2, Q42, Q59	PYQ 2018-Nov, 2025-Jan, 2026-Sep; MTP 2025-May S2	1.2.0, pp. 4.11 – 4.12
1.2.10	Numericals: MR = AR × (e − 1)/e માં e ને positive number તરીકે મૂકો — AR 5, e 2 → MR = 2.5; AR 45, e 3 → MR = 30; AR 21 સાથે e = 3 અને 7 → MR = 14 અને 18.	Q18, Q38, Q45	PYQ 2021-Jan, 2024-Jun, 2025-May; MTP 2025-Apr S1	1.2.0, p. 4.12

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.11	જો e = 1 તો MR = 0; જો e > 1 તો MR positive; જો e < 1 તો MR negative. સીધી રેખાવાળા (straight-line) demand curve પર MR mid-point પર (e = 1) zero હોય છે, ઉપરના ભાગ પર positive અને નીચેના ભાગ પર negative.	Q4, Q20, Q50, Q52	PYQ 2019-May, 2021-Jul, 2026-Jan; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	1.2.0, p. 4.12
1.2.12	જ્યાં price elasticity of demand એક (one) ની બરાબર હોય ત્યાં total revenue maximum હોય છે, કારણ કે ત્યાં MR = 0.	Q43, Q54, Q60	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.2.0, p. 4.12
1.2.13	Behavioural Principle 1: જો firm ના total variable costs પણ ન નીકળતા હોય તો તેણે બિલકુલ production ન કરવું જોઈએ — જો price (AR) એ AVC થી નીચે હોય તો competitive firm shut down કરે છે. Minimum AVC એ shut-down price છે; shut-down point પર P = AVC, TR = TVC અને firm નો loss તેની fixed cost (TFC) જેટલો હોય છે. Shut down કરવું temporary છે.	Q1, Q3, Q40	PYQ 2018-May, 2019-May; MTP 2024-Aug, 2025-May S2	1.2.1, p. 4.13
1.2.14	Behavioural Principle 2: firm output ને એ level સુધી વધારીને maximum profits કમાય છે જ્યાં marginal revenue અને marginal cost સરખાં થાય (MR = MC, first-order condition); જ્યાં સુધી MR એ MC કરતાં વધુ હોય ત્યાં સુધી production ચાલુ રાખવું ફાયદાકારક છે. MR curve નીચે તરફ ઢળે છે અને MC curve ઉપર તરફ ઢળે છે; બંને profit-maximising output પર છેદે છે.	Q3, Q24, Q28, Q35, Q36, Q46, Q47	PYQ (CPT) 2016-Dec, 2019-May, 2021-Dec, 2022-Jun, 2022-Dec, 2023-Dec (×2), 2025-May; MTP 2025-May S2	1.2.1, pp. 4.13 – 4.14
1.2.15	Profit (TR – TC) ત્યાં maximum હોય છે જ્યાં TR એ TC કરતાં સૌથી વધુ રકમથી વધારે હોય — એ output જ્યાં TR અને TC ના slopes સરખા હોય (MR = MC).	Q30	PYQ 2022-Dec	SM માં નથી (ફક્ત PYQ); 1.2.1, p. 4.14 પરથી તારવી શકાય
1.2.16	Rational વ્યક્તિ ત્યાં સુધી કોઈ action લેતી નથી જ્યાં સુધી તે action માંથી મળતા marginal benefits તેના marginal costs કરતાં વધુ ન હોય.	Q57	MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
1.2.17	એકમ 3 નું material: monopolistic competition માં દરેક firm સ્વતંત્ર રીતે MR = MC પર profit maximise કરે છે (price leadership, cartels અને kink point એ oligopoly ની પરિસ્થિતિઓ છે).	Q53	MTP 2025-Aug S1	SM એકમ 1 માં નથી (ફક્ત MTP); SM પ્રકરણ 4, એકમ 3
1.2.18	પ્રકરણ 3 નું material: explicit cost એ entrepreneur દ્વારા factor services પૂરી પાડનારાઓને કરાતું actual payment છે.	Q56	MTP 2025-Dec S1	SM પ્રકરણ 4 માં નથી (ફક્ત MTP); SM પ્રકરણ 3

એકમ 2: Determination of Prices

SM પ્રકરણ 4, એકમ 2, પાનાં 4.16 – 4.26

વિષય 2.0 Introduction

6 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 4 · RTP 1 · MTP 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.0.1	Goods ની prices તેમની exchange value દર્શાવે છે; prices factors of production ની services ની value પણ દર્શાવે છે — land, labour, capital અને organisation માટે rent, wages, interest અને profit.	Q1, Q2 (+ 1.0 Q33)	PYQ 2018-Nov, 2023-Jun, 2026-Sep	2.0, p. 4.16
2.0.2	*વિષય 1.0 જુઓ: Ricardo મુજબ exchange value એટલે command over commodities in general, અથવા power in exchange over purchasable commodities in general.*	Q3	PYQ 2024-Sep	1.0, pp. 4.2 – 4.3
2.0.3	સામાન્ય રીતે demand અને supply price નક્કી કરે છે, પણ ક્યારેક Government દરમિયાનગીરી કરીને prices પૂરેપૂરી કે આંશિક રીતે fix કરે છે — દા.ત. wheat, rice અને sugarcane ની procurement prices (farmers ને ખાતરીપૂર્વક અપાતી minimum support price). Price floor એ equilibrium price થી ઉપર fix કરાયેલી minimum price છે.	Q5, Q6	RTP 2025-May; MTP 2025-Apr S1 (×2), 2025-Aug S2	2.0, pp. 4.16 – 4.17 ('support price' અને 'price floor' SM માં define કરાયા નથી)
2.0.4	પ્રકરણ 3 નું material: economic cost = explicit cost + implicit cost. TR ₹1,20,000, explicit cost ₹95,000, જતો કરેલો પગાર (forgone salary) ₹30,000 → accounting cost ₹95,000, accounting profit ₹25,000, economic cost ₹1,25,000, economic loss ₹5,000.	Q4	PYQ 2025-May	SM પ્રકરણ 4 માં નથી (ફક્ત PYQ); SM પ્રકરણ 3

વિષય 2.1 Determination of Prices - સામાન્ય દૃષ્ટિએ (Determination of Prices - A General View)

2 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 1 · RTP – · MTP 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.1.1	Open competitive market માં demand અને supply equilibrium price નક્કી કરે છે; equilibrium price કે market clearing price એ એવી price છે જ્યાં quantity demanded અને quantity supplied સરખાં હોય, એટલે ન તો unsold stock રહે છે કે ન unsupplied demand.	Q1	PYQ 2021-Jul	2.1, p. 4.17
2.1.2	જો market price equilibrium થી ઉપર હોય તો excess supply (surplus) થાય છે અને હરીફ sellers price ઘટાડે છે; જો તે equilibrium થી નીચે હોય (equilibrium price એ market price કરતાં વધુ) તો excess demand (shortage) થાય છે અને buyers બોલી લગાવીને price ઊંચી લઈ જાય છે — price mechanism મારફતે stable equilibrium આપમેળે પાછું સ્થપાય છે.	Q2	MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1	2.1, pp. 4.18 – 4.19

વિષય 2.2 Demand અને Supply માં ફેરફાર (Changes in Demand and Supply)

22 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 22 · RTP – · MTP 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.2.1	Commodity ની પોતાની price સિવાયનાં factors (income, tastes, population, technology, prices of factors) curves ને shift કરે છે; ચાર ફેરફારો છે: demand માં increase (જમણી તરફ shift) કે decrease (ડાબી તરફ shift), અને supply માં increase (જમણી તરફ shift) કે decrease (ડાબી તરફ shift).	Q8	PYQ 2024-Jun	2.2, p. 4.19
2.2.2	Demand માં increase (supply યથાવત્): જૂની price પર excess demand ને કારણે equilibrium price વધે છે, અને ખરીદાતી-વેચાતી quantity પણ વધે છે. ભવિષ્યમાં prices વધવાની અપેક્ષા (આવતા વર્ષે cars, motorcycles) current demand વધારે છે — demand curve જમણી તરફ shift થાય છે.	Q12, Q20, Q22	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2025-Aug S1	2.2 (i), pp. 4.19 – 4.20; Illustration 1, p. 4.25
2.2.3	Demand માં decrease (દા.ત. income માં ઘટાડો; supply યથાવત્): equilibrium price અને quantity demanded and supplied બંને ઘટે છે.	Q7, Q16	PYQ 2023-Jun, 2025-Jan	2.2 (ii), p. 4.20
2.2.4	Supply માં increase (દા.ત. improved technology; demand યથાવત્): જૂની price પર surplus ને કારણે equilibrium price નીચે જાય છે અને quantity demanded ઉપર જાય છે.	Q3, Q19	PYQ 2019-Nov, 2025-Sep	2.2 (iii), pp. 4.20 – 4.21
2.2.5	Supply માં decrease (દા.ત. obsolete technology, ભારે વરસાદ કે વાવાઝોડાથી crop damage; demand યથાવત્): જૂની price પર deficit ને કારણે equilibrium price ઉપર જાય છે, જ્યારે વેચાતી-ખરીદાતી quantity નીચે જાય છે.	Q1, Q11, Q13	PYQ 2018-Nov, 2024-Jun, 2024-Sep	2.2 (iv), p. 4.21; Illustration 1, p. 4.25
2.2.6	*વિષય 2.3 જુઓ: simultaneous shifts — એક જ દિશામાં હોય તો quantity નિશ્ચિત અને price અનિશ્ચિત (સરખા increases થી price યથાવત્ રહે); વિરુદ્ધ દિશામાં હોય તો price નિશ્ચિત અને quantity અનિશ્ચિત; મોટો shift નિર્ણય કરે છે.*	Q2, Q4, Q5, Q6, Q9, Q10, Q14, Q15, Q17, Q18, Q21	PYQ 2019-May, 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Dec, 2024-Jun (×2), 2024-Sep, 2025-Jan (×3), 2025-May, 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1	2.3, pp. 4.21 – 4.25

વિષય 2.3 Demand અને Supply માં એકસાથે થતા ફેરફાર (Simultaneous Changes in Demand and Supply)

2 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.3.1	Demand અને supply એક જ દિશામાં shift થાય ત્યારે: બંને વધે તો equilibrium quantity વધે છે પણ equilibrium price નો ફેરફાર અનિશ્ચિત છે; બંને ઘટે તો equilibrium quantity ઘટે છે પણ price નો ફેરફાર અનિશ્ચિત છે. Demand નો increase એ supply ના increase જેટલો જ હોય તો price એ જ રહે છે અને quantity વધે છે.	(+ 2.2 Q2, 2.2 Q4, 2.2 Q5, 2.2 Q15, 2.2 Q21)	PYQ 2019-May, 2021-Jul, 2021-Dec, 2025-Jan (×2), 2025-Sep	2.3, p. 4.22

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.3.2	મોટો shift price નક્કી કરે છે: demand એ supply કરતાં વધુ વધે તો price વધે છે; supply એ demand કરતાં વધુ પ્રમાણમાં વધે તો નવી equilibrium price મૂળ price કરતાં ઓછી હોય છે (ઊલટું, supply નો ઘટાડો demand ના ઘટાડા કરતાં વધુ હોય તો price ઉપર જાય છે).	(+ 2.2 Q6, 2.2 Q17)	PYQ 2022-Dec, 2025-Jan	2.3, p. 4.22
2.3.3	Demand અને supply વિરુદ્ધ દિશામાં shift થાય ત્યારે: demand વધે અને supply ઘટે તો equilibrium price વધે છે પણ equilibrium quantity વિશે કશું નિશ્ચિત કહી શકાતું નથી; demand ઘટે અને supply વધે તો equilibrium price ઘટે છે, અને quantity અનિશ્ચિત રહે છે.	(+ 2.2 Q9, 2.2 Q14, 2.2 Q18)	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-May; MTP 2025-Apr S1	2.3, p. 4.23
2.3.4	Illustration 1 (D1 અને S1 point 1 પર મળે છે, SM ની figure numbering): demand વધે + factor price વધે → D2 સાથે S3 = point 2; demand વધે + supply વધે (complement સસ્તું / better technology / સસ્તું factor) → D2 સાથે S2 = point 7; ભારે વરસાદથી crop damage → ફક્ત S3 = point 3; ભવિષ્યમાં price વધવાની અપેક્ષા → ફક્ત D2 = point 5.	(+ 2.2 Q10, 2.2 Q11, 2.2 Q12)	PYQ 2024-Jun (×3)	Illustration 1, pp. 4.24 – 4.25
2.3.5	Price ceiling એ કોઈ good માટે વસૂલી શકાતી maximum price છે; equilibrium price થી નીચે fix કરાય તો તે shortages, મર્યાદિત supplies ને મોટી સંખ્યાના consumers વચ્ચે ફાળવવાની સમસ્યા, અને black marketing ઊભાં કરે છે.	Q1, Q2	MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1, 2025-Dec S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP); p. 4.17 માં price ceilings અને floors નો ઉલ્લેખ ફક્ત equilibrium analysis ના ઉપયોગો તરીકે છે

એકમ 3: જુદાં જુદાં Market Forms માં Price-Output Determination (Price-Output Determination under Different Market Forms)

SM પ્રકરણ 4, એકમ 3, પાનાં 4.27 – 4.65

વિષય 3.0 Perfect Competition

64 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 49 · RTP 4 · MTP 19

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.0.1	Perfect competition માં બધી firms વ્યક્તિગત રીતે price takers છે: કોઈ firm price ને control કે influence કરી શકતી નથી, જે industry માટે total (market) demand અને total (market) supply ના market forces દ્વારા નક્કી થાય છે — equilibrium price એ છે જ્યાં તે બંને સરખાં હોય.	Q1, Q5, Q27, Q36, Q40	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2018-May, 2020-Nov, 2023-Jun, 2024-Sep, 2025-Sep; MTP 2025-May S2	3.0.0 (vi), p. 4.29; 3.0.1, pp. 4.29 – 4.30

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.0.2	Pure competition = (i) મોટી સંખ્યામાં buyers અને sellers, (ii) homogeneous (identical) products જે perfect substitutes છે અને એક જ market price એ વેચાય છે, (iii) free entry and exit; તેનું essential feature એ monopoly ના કોઈ પણ element ની ગેરહાજરી છે. Perfect competition તેમાં market conditions નું perfect knowledge, very low transaction costs અને બધી firms દ્વારા price-taking ઉમેરે છે (Summary માં perfect mobility of factors, no government interference અને absence of collusion પણ ગણાવ્યાં છે).	Q23, Q32, Q46, Q48	PYQ 2022-Dec, 2026-May; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	3.0.0, pp. 4.28 – 4.29; Summary, p. 4.63
3.0.3	Perfect (pure) competition નાં features **નથી**: selling costs કે advertising ('informative' advertising પણ), inelastic demand, inefficient allocation of resources, અને 'absence of transport cost' — SM ફક્ત very low transaction costs ગણાવે છે, અને તે પણ perfect (pure નહીં) competition ની વધારાની condition તરીકે જ. Perfect competition માં selling costs હોતા નથી, firm demand infinitely elastic હોય છે અને resources નું allocation efficient હોય છે.	Q7, Q17, Q20, Q30, Q38, Q49	PYQ 2018-Nov, 2021-Jan, 2021-Dec, 2023-Dec, 2025-May; MTP 2025-May S2, 2025-Dec S1	3.0.0, pp. 4.28 – 4.29; Table 7, pp. 4.55 – 4.56
3.0.4	Perfectly competitive market ને myth ગણવામાં આવે છે — તેની assumptions real-world markets માં ક્યારેય જોવા મળતી નથી; agricultural products, financial instruments (stocks, bonds, foreign exchange) અને precious metals (gold, silver, platinum) ફક્ત તેની નજીક પહોંચે છે.	Q15, Q22	PYQ 2019-Nov, 2022-Jun	3.0.0, p. 4.29; 3.0.5, p. 4.39
3.0.5	Price-taking firm નો demand (AR) curve market price પર horizontal line છે — X-axis ને parallel — એટલે તે perfectly (infinitely) elastic છે: firm ની price elasticity of demand ફક્ત perfect competition માં infinite હોય છે, અને perfectly elastic demand curve નો સામનો કરતી firm એ perfect competitor છે.	Q10, Q12, Q28, Q29, Q31, Q37, Q44, Q63	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2023-Dec (×2), 2024-Jun, 2025-Jan, 2026-Sep; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2	3.0.1, pp. 4.30 – 4.31; Summary table, p. 4.62
3.0.6	Perfect competition માં profit નું level ગમે તે હોય, AR = MR = Price (AR અને MR એક જ curve છે) — એટલે supernormal profit કમાતી firm માટે પણ AR = MR; આ સમાનતા ફક્ત perfect competition માં જ લાગુ પડે છે.	Q11, Q26	PYQ 2019-May, 2023-Jun; MTP 2025-Apr S1	3.0.1, p. 4.31; Table 7, p. 4.56
3.0.7	ફક્ત individual firm નો demand curve horizontal હોય છે; perfect competition માં market (industry) demand curve DD કોઈ પણ market demand curve ની જેમ નીચે તરફ ઢળે છે (આકૃતિ 14 અને 16). યાદીમાંનાં બધાં market forms ના market demand curves negatively sloped હોય છે.	Q45	MTP 2025-Jan S2	3.0.1, pp. 4.29 – 4.32 (આકૃતિ 14, 16)

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.0.8	Firm ના equilibrium માટે બે conditions: (i) MR = MC — profit-maximisation condition; (ii) MC curve એ MR curve ને નીચેથી કાપે, એટલે કે MC નો slope positive હોય. જ્યાં MC એ MR ને ઉપરથી કાપે (point T) ત્યાં equilibrium નથી; R, જ્યાં તે નીચેથી કાપે છે, એ equilibrium છે.	Q2, Q8, Q16, Q19, Q35, Q42	PYQ 2018-May, 2018-Nov, 2019-May, 2021-Jul, 2024-Sep, 2025-Jan	3.0.1, pp. 4.31 – 4.32
3.0.9	જો MR > MC તો firm એ production વધારવું જોઈએ (દરેક વધારાનો unit cost કરતાં revenue માં વધુ ઉમેરે છે); જો MR < MC તો output ઘટાડવું જોઈએ; profit ફક્ત ત્યાં જ maximum છે જ્યાં MR = MC (competitive firm માટે = P).	Q4	PYQ 2018-May	3.0.1, pp. 4.31 – 4.32
3.0.10	Perfectly competitive industry માંની firm નો MC curve તેનો supply curve દર્શાવે છે — ચોક્કસ કહીએ તો, short-run supply curve એ MC curve નો AVC curve ના minimum point ની ઉપર આવેલો ભાગ છે.	Q9, Q34	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2024-Sep; MTP 2025-Apr S1	3.0.2, pp. 4.32 – 4.33
3.0.11	Shut-down rule: જો price AVC થી નીચે જાય — એટલે કે total revenue થી total variable cost પણ ન નીકળે — તો firm zero supply કરે છે અને shut down કરે છે (કદાચ temporarily); જો તે AVC અને fixed cost નો અમુક ભાગ cover કરે, તો short run માં ચાલુ રહે છે.	Q33, Q39, Q60	PYQ 2024-Sep, 2025-Sep; RTP 2026-Jan	3.0.2, p. 4.33; 3.0.3, p. 4.35
3.0.12	Normal profit = zero economic profit: average revenue બરાબર average total cost જેટલી હોય છે (AR = ATC; TR – TC = 0); entrepreneur ની managerial services માટેની profit ની normal percentage cost of production માં પહેલેથી સામેલ હોય છે.	Q14, Q18, Q62	PYQ 2019-Nov, 2021-Jul, 2026-Sep	3.0.3, pp. 4.33 – 4.35
3.0.13	Supernormal profit: AR (price) > ATC — firm normal rate ઉપરાંત વધારાનો profit કમાય છે; equilibrium પર P = MC હોવાથી, તેનો અર્થ ATC < MC પણ થાય. ATC > AR હોય ત્યારે losses થાય છે. Short run માં competitive firm આ ત્રણમાંથી કોઈ પણ કમાઈ શકે.	Q13, Q43	PYQ 2019-Nov, 2025-Jan	3.0.3, pp. 4.33 – 4.35
3.0.14	Long run માં entry અને exit supernormal profits અને losses ને ભૂંસી નાખે છે: દરેક perfectly competitive firm ફક્ત normal profit કમાય છે (એટલે long run માં 'all firms earn profit' એ ખોટું છે). Short run માં industry એ market ને clear કરતી price પર equilibrium માં હોય છે (market demand = market supply).	Q6, Q21, Q55	PYQ 2018-Nov, 2021-Dec; MTP 2025-Dec S1	3.0.1, p. 4.29; 3.0.4, p. 4.37; Summary, p. 4.63
3.0.15	Competitive firm નું long-run equilibrium: LMC = LAC = P (MR = MC અને AR = AC સાથે), એટલે કે SMC = LMC = SAC = LAC = P = MR; industry માટે LAR = LMR = P = LMC = LAC.	Q3, Q25	PYQ 2018-May, 2022-Dec	3.0.4, pp. 4.37 – 4.38; 3.0.5, p. 4.39

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.0.16	Perfect competition માં long-run optimality: minimum feasible cost પર output; consumers minimum price ચૂકવે છે, P = MC; plants full capacity એ વપરાય છે એટલે resources નો બગાડ થતો નથી (MC = AC) — તેથી excess capacity નથી; ફક્ત normal profits (AC = AR); firms ની optimum સંખ્યા.	Q53, Q54, Q61, Q64	PYQ 2026-Sep; RTP 2025-May, 2025-Sep; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	3.0.5, p. 4.39; Table 7, p. 4.56
3.0.17	Price ફક્ત perfect competition માં જ marginal cost ની બરાબર હોય છે; monopoly અને monopolistic competition માં price એ MC કરતાં વધુ હોય છે. Monopolists competitive firms કરતાં ઊંચી prices લે છે અને ઓછું output produce કરે છે, એટલે monopolised conditions કરતાં competitive conditions માં supply વધુ હોય છે.	Q41, Q47	PYQ 2025-Sep, 2026-Jan	Table 7, p. 4.55; 3.1.5 (2), p. 4.51
3.0.18	ખૂબ મોટી સંખ્યાના sellers વચ્ચે તીવ્ર competition હોય ત્યારે ICAI ની answer key elasticity of supply ને infinite ગણે છે; SM પોતે ફક્ત firm ની demand (supply નહીં) infinitely elastic હોવાની વાત કરે છે.	Q24	PYQ 2022-Dec	SM માં નથી (ફક્ત PYQ); cf. 3.0.1, p. 4.31
3.0.19	Monopolist પાસે કોઈ unique supply curve હોતો નથી કારણ કે તે P > MC રાખે છે (price–quantity વચ્ચે one-to-one સંબંધ નથી); perfect competition માં P = MC, એટલે MC curve જ supply curve છે.	Q50	MTP 2025-Aug S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP); cf. 3.0.2, p. 4.32
3.0.20	Accounting cost માં explicit payments (rent, salaries, borrowed funds પર interest) આવે છે પણ normal profit નહીં, જે entrepreneur ના પોતાના resources ની implicit cost છે અને economic cost માં સામેલ છે; TFC = TC – TVC (fixed cost = zero output પર total cost).	Q58, Q59	MTP 2025-Dec S1 (×2)	3.0.3, pp. 4.33 – 4.34; Illustration 2, pp. 4.35 – 4.36
3.0.21	Cost-theory ના મુદ્દા (પ્રકરણ 3): AFC curve એ rectangular hyperbola છે; MC વધતો હોય ત્યારે પણ AVC ઘટી શકે, શરત એ કે MC < AVC; LAC એ દરેક output produce કરવાની least cost છે, SAC curves નું envelope છે, અને U-shaped છે; increasing અને પછી diminishing returns ને કારણે SAC U-shaped છે.	Q51, Q52, Q56, Q57	MTP 2025-Dec S1 (×4)	SM પ્રકરણ 4 એકમ 3 માં નથી (ફક્ત MTP; SM પ્રકરણ 3, Theory of Cost)

વિષય 3.1 Monopoly

66 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 51 · RTP 4 · MTP 31

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.1.1	Monopoly ('alone to sell'): એવા product નો એક જ seller જેનો કોઈ close substitute નથી. Features: single seller (firm = industry); strong barriers to entry; close substitutes નહીં; market power. મોટી સંખ્યામાં sellers, single buyer, free entry કે homogeneous product એ monopoly નાં features **નથી** (Summary table તેના product ને 'unique product without close substitute' કહે છે).	Q15, Q22, Q25, Q27, Q42	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun, 2023-Jun, 2023-Dec, 2025-May	3.1, 3.1.0, pp. 4.39 – 4.40; Summary table, p. 4.62

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.1.2	Monopoly નું મૂળભૂત કારણ barriers to entry છે — economic, institutional, legal કે artificial: દા.ત. scarce resources પર control, exclusive government rights, intellectual property rights ના રક્ષણ માટે government દ્વારા અપાતા patents અને copyrights, ભારે start-up costs, natural monopoly. Entry દરેક સમયે restricted હોય છે. India માં: rail transport માં Indian Railways; nuclear power પર government monopoly.	Q8, Q19, Q29, Q46, Q56	PYQ 2019-May, 2021-Dec, 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	3.1.0 – 3.1.1, pp. 4.39 – 4.41
3.1.3	Close substitutes ન હોવાથી, monopolist ના product ની બીજા કોઈ product સાથેની cross elasticity of demand zero કે ખૂબ ઓછી હોય છે અને તેની price elasticity of demand એક (one) કરતાં ઓછી હોય છે: monopolist ને steep, downward-sloping (highly inelastic) demand curve નો સામનો કરવો પડે છે — તેનો AR curve ડાબેથી જમણે ઘટે છે.	Q7, Q34, Q37, Q38, Q49, Q57	PYQ 2018-Nov, 2025-Jan, 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1, 2025-Apr S1, 2025-May S2	3.1.0 (3), pp. 4.39 – 4.40; 3.1.2, p. 4.41; Table 7, p. 4.55
3.1.4	એક જ firm આખી industry બને છે — firm અને industry વચ્ચે કોઈ ભેદ નથી — એટલે monopolist નો demand curve એ market demand curve જેવો જ (identical) છે.	Q4, Q55	PYQ 2018-May, 2026-May; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S1	3.1.0 (1), p. 4.39; 3.1.2, p. 4.41
3.1.5	Price પર control ની માત્રા (degree): perfect competition માં કોઈ નહીં, monopolistic competition અને oligopoly માં થોડી, monopoly માં ઘણી નોંધપાત્ર (very large) — monopolist એ price maker છે.	Q17, Q18	PYQ 2021-Dec (×2); MTP 2025-May S2	3.1.0 (3), p. 4.39; Summary table, pp. 4.62 – 4.63
3.1.6	Monopoly AR અને MR: બંને નીચે તરફ ઢળે છે; MR એ AR કરતાં ઓછો છે (તેની નીચે રહે છે) કારણ કે વધારાનો unit વેચવા monopolist એ બધા units પર price ઘટાડવી પડે છે; MR નો slope AR કરતાં બમણો છે (MR એ AR અને Y-axis ની અધવચ્ચે રહે છે); AR zero ન હોઈ શકે પણ MR zero (જ્યાં TR maximum હોય) કે negative પણ હોઈ શકે.	Q5, Q21, Q28, Q52, Q63	PYQ 2018-Nov, 2022-Jun, 2024-Jun, 2026-Jan; MTP 2026-Apr S1	3.1.2, pp. 4.41 – 4.43
3.1.7	AR–MR–elasticity link: MR = AR × (1 – 1/e), એટલે AR = MR × e/(e – 1); AR અને MR વચ્ચેનો ગાળો price elasticity પર આધાર રાખે છે. દા.ત. P = 60: e = 5 થી MR = 48, e = 6 થી MR = 50; MR = 15 અને e = 1.5 થી AR = 45. MRs સરખા થાય ત્યાં સુધી output ને ઊંચા MR (ઊંચી elasticity) વાળા market તરફ ખસેડાય છે.	Q51, Q53, Q65	PYQ 2021-Dec, 2026-Jan, 2026-May; MTP 2026-Apr S2	3.1.4 (numerical ઉદાહરણ), p. 4.47
3.1.8	Monopolist નું short-run equilibrium: MC = MR, અને MC એ MR ને નીચેથી કાપે; profit per unit = AR – ATC. Monopolist હંમેશાં profit કમાય એ જરૂરી નથી: જો ATC > AR તો તેને losses થાય છે (AVC cover થતો હોય તો તે ચાલુ રહે છે).	Q48	PYQ 2026-Jan	3.1.3, pp. 4.43 – 4.45

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.1.9	Long run માં losses થતા હોય તો monopolist ચાલુ રહેશે નહીં (તે exit કરી શકે, અથવા break even કરવા કે profit કમાવા પોતાનો plant adjust કરી શકે), પણ બહારની firms ની entry blocked હોવાથી તે long run માં પણ supernormal profits કમાતો રહે છે; તેણે LAC ના minimum પર produce કરવું જરૂરી નથી.	Q3, Q24, Q32, Q40, Q61	PYQ 2018-May (×2), 2022-Dec; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2, 2025-May S2, 2025-Aug S2, 2025-Aug S1	3.1.3, pp. 4.44 – 4.45; Summary, p. 4.63
3.1.10	Market power: marginal cost થી ઉપર price લેવાની અને positive profit કમાવાની ક્ષમતા — એટલે monopoly power ની માત્રા price અને MC વચ્ચેના ગાળા પરથી મપાય છે.	Q47, Q58	PYQ 2025-Sep; MTP 2025-May S2	3.1.0 (4), p. 4.40; Summary, p. 4.63 ('measure' એ SM નો શબ્દ નથી)
3.1.11	Monopoly ની economic effects: competitive firms કરતાં ઊંચી prices અને ઓછું output, long run માં ગેરવાજબી economic profits, MC થી ઉપર price, ઘટેલો consumer surplus, price discrimination — monopolies શોષણકારી (exploitative) છે, એટલે governments તેમને regulate કરવા અને તેમની રચના અટકાવવા પગલાં લે છે.	Q2, Q23, Q54	PYQ 2018-May, 2022-Jun, 2026-May	3.1.5, p. 4.51; Summary, p. 4.64
3.1.12	Price discrimination: એક જ commodity ના જુદા જુદા units માટે (જુદા જુદા buyers પાસેથી) cost ના તફાવત સાથે સંકળાયેલાં ન હોય એવાં કારણોસર જુદી જુદી prices લેવી — abnormal profits કમાવા monopolist દ્વારા અપનાવાતી pricing method. Simple monopoly એકસરખી (uniform) price લે છે; discriminating monopoly જુદી જુદી prices લે છે (દા.ત. Indian Railways ના dynamic fares).	Q16, Q31, Q35	PYQ 2021-Dec, 2024-Sep; MTP 2024-Aug	3.1.2, p. 4.43; 3.1.4, p. 4.46
3.1.13	Perfect competition માં price discrimination ટકી શકતું નથી (seller નો market price પર કોઈ પ્રભાવ નથી); તેના માટે monopoly નું element જરૂરી છે.	Q10, Q36, Q59	PYQ 2019-May, 2021-Dec; RTP 2024-Sep; MTP 2025-May S2	3.1.4, p. 4.46
3.1.14	Price discrimination માટેની conditions: (I) seller નો supply પર અમુક control હોય (price-setting power); (II) market ને બે કે વધુ sub-markets માં વહેંચી શકાય; (III) sub-markets વચ્ચે price elasticity જુદી હોય — elasticities જુદી હોય ત્યારે જ discrimination નફાકારક છે; (IV) low-priced market ના buyers high-priced market માં resell ન કરી શકે (no arbitrage).	Q1, Q39, Q43, Q64	PYQ (CPT) 2016-Dec, 2025-May; RTP 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	3.1.4, p. 4.46
3.1.15	Price discrimination ના objectives: maximum profit કમાવો; surplus stock નો નિકાલ કરવો; economies of scale નો લાભ લેવો; foreign markets કબજે કરવાં; pricing દ્વારા equity સાધવી ('to escape foreign markets' કે 'to hold excess stock' નહીં).	Q26, Q45	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2023-Jun, 2025-Sep	3.1.4, pp. 4.47 – 4.48

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.1.16	Prof. Pigou એ ત્રણ degrees વર્ગીકૃત કરી: first degree — market ને દરેક individual consumer માં વહેંચવામાં આવે છે, દરેક પાસેથી તે જેટલું ચૂકવવા ઇચ્છુક અને સક્ષમ હોય તેટલું લેવાય છે, અને આખો consumer surplus ખેંચી લેવાય છે (doctors, lawyers, auctions); second degree — વેચાયેલી જુદી જુદી quantities માટે જુદી જુદી prices, જેમાં surplus નો ફક્ત એક ભાગ લેવાય છે; third degree — price location કે customer segment જેવાં attributes પ્રમાણે બદલાય છે.	Q6, Q33, Q44, Q50, Q60, Q62	PYQ 2018-Nov, 2025-May, 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-May S2 (×2), 2025-Aug S1	3.1.4, p. 4.48; Summary, p. 4.64
3.1.17	Third-degree નાં examples: dumping; domestic અને commercial uses માટે જુદી જુદી prices (industry કરતાં rural homes કે farmers માટે electricity સસ્તી); senior citizens માટે ઓછાં railway fares — આ બધાં price discrimination છે.	Q13, Q14, Q20, Q30, Q41, Q66	PYQ 2020-Nov, 2021-Jul, 2021-Dec, 2023-Dec, 2024-Jun; RTP 2025-Jan, 2025-May; MTP 2025-Aug S2, 2026-Apr S2	3.1.4, pp. 4.45 – 4.48
3.1.18	Equilibrium સુધી પહોંચવા discriminating monopolist ત્રણ નિર્ણયો લે છે: કુલ કેટલું output પેદા કરવું (aggregate MR = MC), તેને sub-markets વચ્ચે કેવી રીતે વહેંચવું (equal MRs), અને કઈ prices લેવી (less elastic market માં ઊંચી).	Q9	PYQ 2019-May	3.1.4, pp. 4.48 – 4.50
3.1.19	*વિષય 3.3 જુઓ: kinked demand curve prevailing price ની ઉપર highly elastic અને નીચે inelastic હોય છે.*	Q11	PYQ 2019-May	3.3.3, p. 4.61
3.1.20	*વિષય 3.0 જુઓ: demand curve ફક્ત perfect competition માં જ horizontal (perfectly elastic) હોય છે.*	Q12	PYQ 2019-May	3.0.1, pp. 4.30 – 4.31

વિષય 3.2 Imperfect Competition-Monopolistic Competition

30 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 20 · RTP 3 · MTP 13

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.2.1	Monopolistic competition: ઘણા sellers ઘણા buyers ને differentiated products વેચે છે — close, પણ perfect નહીં એવા substitutes. Features: sellers ની મોટી સંખ્યા, product differentiation, freedom of entry and exit, non-price competition (ઊંચા selling costs સાથે); તે monopoly અને perfect competition નું મિશ્રણ (blend) છે.	Q3, Q15, Q16, Q19, Q22	PYQ 2019-May, 2024-Sep, 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	3.2.0, pp. 4.52 – 4.53; Summary, p. 4.64
3.2.2	Product differentiation (brand, size, design, colour, packaging, promotion થી — સાચું કે કાલ્પનિક) એ monopolistic competition નું મુખ્ય feature છે અને એકમાત્ર બાબત છે જેમાં તે perfect competition થી જુદું પડે છે (બંનેમાં ઘણા sellers, ઘણા buyers, free entry and exit, અને long run માં ફક્ત normal profit હોય છે). Hamburger, shirt અને automobile — ત્રણેય differentiated products છે.	Q2, Q12, Q13, Q24, Q30	PYQ 2018-Nov, 2023-Jun, 2024-Jun, 2026-Sep; MTP 2025-Apr S1	3.2.0 (ii), p. 4.52; Table 7, p. 4.55

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.2.3	Monopolistic competition નાં SM examples: soaps and detergents (Lux, Liril, Dettol, Dove ...), clothing, retail trade, grocery અને shoe shops, restaurants, repair shops, laundries, beauty parlours — એટલે toothpaste brands, hotels અને pubs, restaurants અને car repair monopolistically competitive છે.	Q1, Q7, Q20, Q21, Q29	PYQ 2018-Nov, 2021-Jul, 2025-Jan, 2025-Sep; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S2	3.2, pp. 4.51 – 4.52
3.2.4	Non-price competition: price wars ટાળવા firms price સિવાયના આધારે હરીફાઈ કરે છે — aggressive advertising, product development, વધુ સારું distribution, after-sales service; monopolistic competition માં selling costs અત્યંત જરૂરી (huge) છે, જ્યારે perfect competition માં બિલકુલ નહીં અને monopoly માં સામાન્ય રીતે ઓછા.	Q9, Q11, Q14	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun; MTP 2024-Aug, 2024-Aug S2	3.2.0 (iv), pp. 4.52 – 4.53; Table 7, p. 4.56
3.2.5	Edward Chamberlin (USA) એ theory of monopolistic competition ઘડી અને selling costs ને production costs થી અલગ પાડ્યા.	Q26, Q28	RTP 2025-May; MTP 2026-Apr S2	SM માં નથી (ફક્ત RTP/MTP)
3.2.6	દરેક firm price maker છે, જે downward-sloping પણ relatively elastic (flat) demand curve નો સામનો કરે છે, કારણ કે હરીફ brands close substitutes છે; MR તેની નીચે રહે છે; product જેટલું ઓછું differentiated, curve તેટલો વધુ elastic. Monopoly નો demand curve વધુ steep (highly inelastic) છે; monopoly અને monopolistic competition બંનેમાં demand curves downward-sloping હોય છે.	Q5, Q8, Q10, Q17	PYQ 2019-Nov, 2021-Jul, 2021-Dec; RTP 2024-Sep; MTP 2025-Apr S1, 2025-Dec S1	3.2.0 (ii), p. 4.52; 3.2.1, p. 4.53; Table 7, p. 4.55
3.2.7	Firm નું equilibrium: MC = MR અને MC એ MR ને નીચેથી કાપે; short run માં monopolistically competitive firm supernormal profit કે normal profit કમાઈ શકે અથવા losses ભોગવી શકે.	Q25	MTP 2025-May S2	3.2.1, pp. 4.53 – 4.54
3.2.8	Long run માં entry (કે exit) supernormal profits (કે losses) ભૂંસી નાખે છે: બધી firms ફક્ત normal profits કમાય છે — perfect competition સાથેની long-run સમાનતા.	Q4, Q6	PYQ 2019-Nov, 2021-Jan	3.2.1, p. 4.54; Table 7, p. 4.56
3.2.9	Long-run equilibrium ત્યાં છે જ્યાં AR એ AC ના falling portion પર tangent હોય: firm ક્યારેય LAC ના lowest point પર production કરતી નથી, optimum size ની નથી અને તેની પાસે excess capacity હોય છે.	Q18	MTP 2024-Dec S1	3.2.1, pp. 4.54 – 4.55; Summary, p. 4.64
3.2.10	Differentiated products monopolistic competition અને (differentiated કે imperfect) oligopoly — બંનેમાં જોવા મળે છે.	Q27	MTP 2025-Dec S1	3.3, p. 4.56; Types of Oligopoly (Oligopoly ના પ્રકાર), p. 4.57

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.2.11	*વિષય 3.0 જુઓ: perfectly competitive industry ના long-run equilibrium માં બધી firms equilibrium માં હોય છે અને ફક્ત normal (supernormal નહીં) profits કમાય છે, quantity supplied એ quantity demanded ની બરાબર હોય છે, અને plants નો પૂરી capacity એ ઉપયોગ થાય છે.*	Q23	PYQ 2021-Jan, 2026-Jan	3.0.5, pp. 4.38 – 4.39

વિષય 3.3 Oligopoly

83 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 70 · RTP 5 · MTP 25

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.3.1	Oligopoly — 'competition among the few': homogeneous કે differentiated products ના થોડા (બે થી દસ) મોટા sellers, દરેક market ને પ્રભાવિત કરી શકે એટલો મોટો; મજબૂત barriers to entry પાછળ થોડી મોટી firms industry પર વર્ચસ્વ ધરાવે છે; firms price makers છે, અને થોડી dominant firms નું collective behaviour price ઘડે છે. Stigler: firm પોતાની market policy અંશત: થોડા નજીકના rivals ના અપેક્ષિત behaviour પર આધારિત રાખે છે.	Q20, Q21, Q27, Q30, Q44, Q53	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Dec (×2); MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1	3.3, pp. 4.56 – 4.57; 3.3.0, p. 4.58
3.3.2	Oligopoly એ એવું market form છે જે homogeneous કે differentiated — બેમાંથી કોઈ પણ products વેચે છે; differentiated product બનાવતી industry ની firms કાં તો monopolistically competitive હોય છે કાં તો oligopolists.	Q60, Q79	RTP 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	3.3, p. 4.56; Summary table, p. 4.63
3.3.3	Oligopoly નાં SM examples: India માં cold drinks અને automobile industries, airlines, petroleum refining, power generation and supply, mobile telephony અને Internet service providers (એટલે smartphones અને telecom); OPEC એ oligopolists વચ્ચેના agreement (cartel) નું શ્રેષ્ઠ example છે.	Q2, Q14, Q16, Q41, Q48, Q76, Q82	PYQ 2018-May, 2020-Nov (×3), 2023-Dec, 2024-Sep, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S1	3.3, p. 4.57; 3.3.1 (iii), p. 4.60
3.3.4	The Theory of Games — uncertainty (અનિશ્ચિતતા) હેઠળ oligopolists ના strategic behaviour ને સમજવાનો એક જુદો approach — Von Neumann અને Oskar Morgenstern (1944) એ વિકસાવી.	Q55, Q69	PYQ 2026-May; MTP 2024-Dec S1	Game Theory in Oligopoly (Oligopoly માં Game Theory), p. 4.57
3.3.5	Oligopoly ના પ્રકારો: pure (perfect) — homogeneous product, દા.ત. aluminium, steel, petroleum; differentiated (imperfect) — product differentiation ના આધારે વેચાતી goods, દા.ત. talcum powder; open — નવી firms પ્રવેશીને હાલની firms સાથે હરીફાઈ કરી શકે; closed — entry પર પ્રતિબંધ.	Q15, Q22, Q40, Q49, Q65, Q70	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2023-Jun, 2024-Sep, 2025-Sep, 2026-May; MTP 2025-Aug S2	Types of Oligopoly (Oligopoly ના પ્રકાર), p. 4.57

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.3.6	Collusive oligopoly — firms price કે output કે બંને નક્કી કરવામાં સમાન સમજૂતી (common understanding) પર આવે છે (cooperate કરે છે); competitive — આવી કોઈ સમજૂતી નહીં. Partial — industry પર એક મોટી firm નું વર્ચસ્વ, જેને leader (price leader) તરીકે જોવાય છે; full — કોઈ price leadership નહીં. Syndicated — firms centralised syndicate મારફતે વેચાણ કરે છે; organised — firms prices, output, quotas નક્કી કરવા central association રચે છે.	Q12, Q18, Q29, Q58, Q63, Q77, Q78	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2019-Nov, 2020-Nov (×2), 2021-Dec, 2024-Jun, 2025-Jan, 2025-May; RTP 2025-May; MTP 2025-Apr S1, 2026-Apr S1, 2026-Apr S2	Types of Oligopoly (Oligopoly ના પ્રકાર), pp. 4.57 – 4.58
3.3.7	Oligopoly ની characteristics: strategic interdependence (સૌથી અગત્યની — દરેક firm એ rivals ની reactions તોળવી પડે છે), advertising અને selling costs નું મહત્ત્વ (non-price competition, price wars ટાળવા) અને group behaviour; kinked demand અને cartels તેની લાક્ષણિકતા છે. Free entry, close substitutes વેચતી firms ની મોટી સંખ્યા, અને 'no importance to advertising' તેનાં features **નથી**.	Q1, Q5, Q11, Q26, Q43, Q46, Q59, Q66, Q73	PYQ 2018-May, 2018-Nov, 2019-Nov, 2021-Jul, 2024-Jun, 2026-Jan, 2026-May; RTP 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	3.3.0, pp. 4.58 – 4.59; Summary, p. 4.65
3.3.8	Rivals દરેક price change પર react કરે છે, એટલે oligopolist પાસે ચોક્કસ અને determinate demand curve હોઈ શકતો નથી — oligopoly માં demand indeterminate છે, તેથી economists ઘણાં models વાપરે છે (independent action; Cournot, Stackelberg, Bertrand; collusion).	Q47	MTP 2024-Aug, 2025-May S2	3.3.1, p. 4.59
3.3.9	Oligopoly price, perfect competition કરતાં ઊંચી પણ monopoly કરતાં નીચી હોય છે; rivals cooperate કરે તો તેઓ marginal cost થી ઊંચી prices લઈ શકે.	Q39	PYQ 2022-Dec	SM માં નથી (ફક્ત PYQ); સરખાવો: 3.3.1, p. 4.59
3.3.10	Cartel: firms નું એવું group જે પોતાની પ્રવૃત્તિઓનું coordination કરવા સ્પષ્ટ રીતે (explicitly) સંમત થાય છે (collude કરે છે); cartels ત્યાં રચાય છે જ્યાં થોડી firms હોય, બધી સરખા કદની હોય, અને મોટા ભાગનામાં producers નો ફક્ત એક subset હોય છે. Colluding firms price વધારવા અને joint profit maximise કરવા સંયુક્ત રીતે monopoly તરીકે વર્તે છે — members agreement પાળે તો cartel monopoly profits કમાય છે (એટલે market-sharing cartel monopoly position પર ફક્ત ક્યારેક પહોંચે છે). Firms ની મોટી સંખ્યા હોય ત્યાં collusion અશક્ય છે.	Q17, Q25, Q42, Q45, Q61, Q72, Q74, Q75	PYQ 2020-Nov, 2021-Jul, 2023-Dec, 2026-May; RTP 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	3.3.1 (iii), pp. 4.59 – 4.60; 3.3.2, p. 4.60
3.3.11	Price leadership એ oligopoly ની characteristic છે: dominant firm દ્વારા (fringe firms પ્રત્યે 'live and let live' philosophy), low-cost firm દ્વારા, અથવા barometric — જૂની, અનુભવી, સૌથી મોટી કે સૌથી પ્રતિષ્ઠિત firm market conditions નું મૂલ્યાંકન કરે છે અને તેની price સામાન્ય રીતે બાકીની firms સ્વીકારે છે. 'Live and let live' dominant-firm leadership નું છે, barometric નું નહીં.	Q6, Q8, Q19	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2020-Nov	3.3.2, p. 4.60

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.3.12	Kinked demand curve hypothesis — Sweezy's model, American economist Paul A. Sweezy એ આપેલું — oligopoly માં જોવા મળે છે અને price rigidity સમજાવે છે: costs કે demand બદલાય ત્યારે પણ prices sticky રહે છે.	Q13, Q23, Q24, Q31, Q34, Q37, Q62, Q64, Q80	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Jun, 2022-Dec, 2025-May, 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1, 2026-Apr S2	3.3.3, pp. 4.60 – 4.62; Summary, p. 4.65
3.3.13	Kink prevailing price પર હોય છે: upper segment highly (relatively) elastic અને lower segment inelastic — consumers price cut કરતાં price rise પ્રત્યે વધુ પ્રતિભાવ આપે છે.	Q32, Q35, Q38, Q50	PYQ 2021-Dec, 2022-Jun (×2), 2022-Dec, 2024-Sep	3.3.3, p. 4.61
3.3.14	ધારેલી reaction pattern: દરેક oligopolist માને છે કે જો તે પોતાની price prevailing level થી નીચે ઘટાડશે તો competitors અનુસરશે, પણ જો price વધારશે તો competitors અનુસરશે નહીં — એટલે price વધારનાર firm rivals સામે customers (market share) ગુમાવે છે.	Q68, Q83	PYQ 2026-Jan, 2026-Sep	3.3.3, p. 4.61
3.3.15	Chamberlin ના oligopoly model અને kinked demand curve model — બંનેમાં oligopolists પોતાની interdependence સ્વીકારે છે, collude કરતા નથી અને prices સ્થિર રાખવાનું વલણ રાખે છે.	Q54	MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP); સરખાવો: 3.3.3, p. 4.62
3.3.16	Duopoly: market માં ફક્ત બે firms (દા.ત. cold drink વેચતા બે હરીફ sellers) — oligopoly નો subset (special case).	Q9, Q10, Q71	PYQ 2019-Nov (×2), 2026-May	3.3.4, p. 4.62
3.3.17	Monopsony: product કે service નો એક જ buyer, મોટે ભાગે factor markets માં, જ્યાં એક firm કોઈ factor ની એકમાત્ર buyer હોય; oligopsony: થોડા મોટા buyers, મોટે ભાગે factor markets માં.	Q7, Q57, Q67	PYQ 2019-May, 2025-Jan, 2026-Jan; MTP 2025-Apr S1	3.3.4, p. 4.62
3.3.18	Bilateral monopoly: ફક્ત એક buyer અને એક seller — monopoly market અને monopsony market નું combination.	Q3, Q4, Q28, Q33, Q51, Q81	PYQ 2018-May, 2018-Nov, 2021-Dec (×2), 2023-Dec, 2024-Sep, 2026-Sep	3.3.4, p. 4.62
3.3.19	Zero-sum game માં એક player નો gain બરાબર બીજાનો loss હોય છે — દા.ત. fixed market share માટેની competition; prisoners' dilemma zero-sum નથી.	Q52	MTP 2024-Dec S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
3.3.20	Short-run losses ભોગવતો oligopolist long run માં business બંધ કરી શકે, business માં ટકી શકે કે break even કરી શકે — કોઈ પણ પરિણામ શક્ય છે.	Q56	MTP 2024-Dec S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
3.3.21	*વિષય 3.0 અને 3.3 જુઓ: industry ઘણી firms ની બનેલી હોય છે; price rigidity oligopoly નું feature છે (monopoly નું નહીં); perfect competition માં selling costs હોતા નથી, અને ત્યાં factors મુક્ત રીતે move કરે છે.*	Q36	PYQ 2022-Dec	3.0.1, p. 4.29; 3.3.3, p. 4.62; Table 7, p. 4.56

ભાગ B — પ્રકરણ 4 One-liner પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet)

બેવડાયેલી પંક્તિઓ દૂર કરીને, Study Material ના ક્રમમાં. પૂરા શબ્દો, Scanner પ્રશ્નો અને SM પાનું ધરાવતી ભાગ A ની પંક્તિ(ઓ) પર જવા 'ભાગ A સંદર્ભ' પર click કરો. આ પ્રકરણમાં ICAI એ જેટલી વાર પૂછ્યું છે તેમાંથી આશરે 54% ફક્ત ★★★ પંક્તિઓ જ આવરી લે છે.

એકમ 1 — Market એટલે શું અને તેના પ્રકાર (Meaning and Types of Markets)

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Price = money-value; prices exchange value વ્યક્ત કરે છે; Ricardo: command over commodities in general; Economics ફક્ત exchange value સાથે કામ પાડે છે.	★	1.0.1
2	Market = trade કરવાની સંભાવના ધરાવતા buyers અને sellers, જે price ને પ્રભાવિત કરે છે; formal place હોવું જરૂરી નથી.	★	1.0.2
3	**પાંચ elements: buyers & sellers · product/service · price માટે bargaining · market conditions નું જ્ઞાન · આપેલા સમયે એક price (volume of business, advertisement, firm, multiple prices નહીં).**	★★★	1.0.3, 1.1.5
4	Product markets (households firms પાસેથી ખરીદે) vs factor markets (firms land, labour, capital, entrepreneurship ખરીદે).	★	1.0.4
5	છ આધારો: area · time · nature of transaction · regulation · volume of business · competition.	★	1.0.5
6	Area: local · regional (નજીકનાં cities / states નું cluster) · national (trade policy trade ને દેશની અંદર રાખે) · international (gold, silver).	★★	1.0.6
7	Time element નો ખ્યાલ Alfred Marshall એ આપ્યો.	★★	1.0.7
8	Time: very short = market period (supply સ્થિર, perishables) · short · long ('normal price') · very long = secular period.	★★	1.0.8
9	**Nature of transaction: spot/cash (તરત payment; mandi માં અનાજ) vs forward/future (ભવિષ્યમાં delivery; bank પાસેથી forex contract).**	★★★	1.0.9, 1.1.6
10	Regulation: regulated (stock exchange) vs unregulated = free market, કોઈ શરતો નહીં (Haat Bazaar).	★	1.0.10
11	Volume of business: wholesale (bulk, B2B) vs retail (ઓછી quantities, B2C).	★★	1.0.11
12	Market share = industry demand ના percentage તરીકે firm ની demand.	★	1.1.1
13	ચાર forms: perfect competition · monopolistic competition · oligopoly · monopoly; firm ની elasticity of demand ફક્ત perfect competition માં જ infinite.	★	1.1.2
14	Market નો પ્રકાર commodity ના nature, production ના size અને demand ના extent પર આધાર રાખે છે.	★	1.1.3
15	Downward-sloping market demand દરેક structure માં બંધબેસે છે — તેના પરથી structure તારવી શકાય નહીં.	★★	1.1.4
16	TR = P × Q; competitive firm નો TR origin માંથી નીકળતી straight line છે.	★★	1.2.1
17	**AR = TR/Q = P; AR curve = firm નો demand curve.**	★★★	1.2.2, 1.0.12

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
18	**MR = ΔTR/ΔQ; MRn = TRn − TRn−1; P અને Q પરથી પહેલાં TR ગણો; MR zero કે negative હોઈ શકે.**	★★★	1.2.3, 1.2.4, 1.0.13
19	TR = ΣMR.	★	1.2.5
20	ઘટતો AR → MR < price, MR એ AR ની નીચે; AR ક્યારેય zero નહીં, MR zero કે negative હોઈ શકે.	★	1.2.6
21	**TR ઘટતા દરે વધે છે (diminishing MR), MR = 0 હોય ત્યારે maximum, MR < 0 હોય ત્યારે ઘટે છે.**	★★★	1.2.7
22	Perfect competition: AR = MR, બંને horizontal અને એકરૂપ (coincident).	★	1.2.8
23	**MR = AR × (e − 1)/e — e ને positive number તરીકે લો.**	★★★	1.2.9, 1.2.10
24	e = 1 → MR = 0; e > 1 → MR positive (ધન); e < 1 → MR negative (ઋણ).	★★	1.2.11
25	e = 1 હોય ત્યાં TR maximum છે.	★★	1.2.12
26	Principle 1: TVC cover ન થાય તો shut down કરો (P < AVC); shut-down point પર P = AVC, TR = TVC, loss = TFC.	★★	1.2.13
27	**Principle 2: maximum profit MR = MC પર (first-order condition); MR નીચે તરફ ઢળે છે, MC ઉપર તરફ.**	★★★	1.2.14, 1.2.15

એકમ 2 — Determination of Prices

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Prices exchange value વ્યક્ત કરે છે; factor prices = rent, wages, interest, profit.	★★	2.0.1
2	**Government prices નક્કી કરી શકે (procurement/support prices); floor equilibrium થી ઉપર; ceiling equilibrium થી નીચે → shortages, allocation problems, black marketing.**	★★★	2.0.3, 2.3.5
3	Equilibrium = market clearing price: Qd = Qs, કોઈ unsold stock નહીં, કોઈ unsupplied demand નહીં.	★	2.1.1
4	Price equilibrium થી ઉપર → surplus → price ઘટે; નીચે → shortage → price વધે (stable equilibrium).	★	2.1.2
5	Non-price factors curves ને shift કરે છે: જમણે = increase, ડાબે = decrease.	★	2.2.1
6	Demand વધે ↑ → P ↑, Q ↑; ભવિષ્યમાં price વધવાની અપેક્ષા demand ને જમણે shift કરે છે.	★★	2.2.2
7	Demand ઘટે ↓ → P ↓, Q ↓.	★	2.2.3
8	Supply વધે ↑ → P ↓, Q ↑; Supply ઘટે ↓ → P ↑, Q ↓.	★★	2.2.4, 2.2.5
9	**એક જ દિશામાં: quantity નિશ્ચિત, price અનિશ્ચિત; સરખા shifts price ને યથાવત રાખે; મોટો shift price નક્કી કરે.**	★★★	2.3.1, 2.3.2
10	વિરુદ્ધ દિશામાં: price નિશ્ચિત (demand સાથે ચાલે), quantity અનિશ્ચિત.	★★	2.3.3

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
11	Illustration 1: D2+S3 = બિંદુ 2; D2+S2 = બિંદુ 7; ફક્ત S3 = બિંદુ 3; ફક્ત D2 = બિંદુ 5.	★★	2.3.4

એકમ 3 — જુદાં જુદાં Market Forms માં Price-Output Determination (Price-Output Determination under Different Market Forms)

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Perfect competition: buyers અને sellers ની મોટી સંખ્યા · homogeneous products (perfect substitutes) · free entry and exit = pure competition; + perfect knowledge · ખૂબ ઓછા transaction costs · price-taking = perfect competition.	★★	3.0.2
2	**Perfect competition નથી: selling costs, advertising, inelastic demand, inefficient allocation; 'absence of transport cost' SM ની condition નથી.**	★★★	3.0.3
3	Perfect competition એક myth છે; agricultural products, financial instruments અને precious metals તેની નજીક આવે છે.	★	3.0.4
4	**Firms price takers છે: price પર કોઈ control નહીં; industry price market demand = market supply થી નક્કી થાય.**	★★★	3.0.1
5	**Firm ની demand (AR) = horizontal line, X-axis ને parallel, infinitely elastic; પણ market demand curve તો પણ નીચે તરફ ઢળે છે.**	★★★	3.0.5, 3.0.7
6	AR = MR = P ફક્ત perfect competition માં જ.	★★	3.0.6
7	**Equilibrium: MR = MC અને MC એ MR ને નીચેથી કાપે (MC નો positive slope).**	★★★	3.0.8
8	MR > MC → output વધારો; MR < MC → output ઘટાડો.	★	3.0.9
9	Short-run supply curve = minimum AVC થી ઉપરનો MC.	★★	3.0.10
10	Price < AVC (TR < TVC) → shut down કરો.	★★	3.0.11
11	Normal profit: AR = ATC (zero economic profit); supernormal: AR > ATC; loss: ATC > AR — short run માં બધું શક્ય.	★★	3.0.12, 3.0.13
12	Long run: entry અને exit પછી ફક્ત normal profit રહે છે.	★★	3.0.14
13	Long-run equilibrium માં: LMC = LAC = P; LAR = LMR = P = LMC = LAC.	★	3.0.15
14	Long-run optimality: minimum cost, P = MC, full capacity, કોઈ wastage નહીં, કોઈ excess capacity નહીં, firms ની optimum સંખ્યા.	★★	3.0.16
15	P = MC ફક્ત perfect competition માં; monopoly વધુ price લે છે અને ઓછું supply કરે છે (P > MC; કોઈ unique supply curve નહીં).	★★	3.0.17, 3.0.19
16	Elasticity of supply 'infinite' intense competition માં — ફક્ત ICAI key; SM demand ની વાત કરે છે.	★	3.0.18
17	Normal profit implicit cost છે, accounting cost નો ભાગ નથી; TFC = TC – TVC.	★	3.0.20
18	Cost items (પ્રકરણ 3): AFC rectangular hyperbola; MC < AVC હોય ત્યાં સુધી AVC ઘટે; LAC envelope, U-shaped; SAC returns ને કારણે U-shaped.	★★	3.0.21

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
19	Monopoly = single seller, કોઈ close substitutes નહીં; features: single seller · barriers to entry · no close substitutes · market power.	★★	3.1.1
20	**Barriers to entry = મૂળભૂત કારણ: patents and copyrights, government rights, scarce resources, natural monopoly; entry હંમેશાં restricted; nuclear power = government monopoly.**	★★★	3.1.2
21	**Cross elasticity zero કે બહુ ઓછી; price elasticity < 1; steep downward-sloping AR.**	★★★	3.1.3
22	Firm = industry; monopolist ની demand = market demand.	★★	3.1.4
23	Price પર control: monopoly માં ઘણો વધારે (very considerable); price maker.	★★	3.1.5
24	MR < AR; MR slope = 2 × AR slope; AR zero ન હોઈ શકે, MR zero કે negative હોઈ શકે.	★★	3.1.6
25	MR = AR(1 − 1/e); AR = MR·e/(e − 1); વધુ MR વાળા market તરફ output ખસેડો.	★★	3.1.7
26	Monopolist ને short-run losses થઈ શકે (ATC > AR).	★	3.1.8
27	**Long run: losses સતત ન રહે; entry blocked હોવાથી supernormal profit ટકી રહે.**	★★★	3.1.9
28	Market power = positive profit સાથે MC થી ઉપર price.	★	3.1.10
29	Monopoly ની અસરો: ઊંચી price, ઓછું output, unjust profits → government monopolies નું regulation કરે છે અને તેમને અટકાવે છે.	★★	3.1.11
30	Price discrimination: એક જ commodity ના જુદા જુદા units માટે જુદી જુદી prices, cost આધારિત નહીં; simple vs discriminating monopoly (dynamic fares).	★★	3.1.12
31	Price discrimination માટે monopoly જરૂરી; perfect competition માં અશક્ય.	★★	3.1.13
32	**Conditions: price-setting power · અલગ પાડી શકાય એવાં sub-markets · જુદી જુદી elasticities (ફક્ત ત્યારે જ લાભદાયી) · resale નહીં.**	★★★	3.1.14
33	Objectives: maximum profit, surplus stock નો નિકાલ, economies of scale, foreign markets કબજે કરવા, pricing દ્વારા equity.	★★	3.1.15
34	**Pigou ની degrees: 1st = દરેક individual consumer (આખો surplus); 2nd = વેચાયેલી quantities; 3rd = location કે customer segment.**	★★★	3.1.16
35	**Third-degree examples: dumping; domestic vs commercial (rural vs industrial) electricity; railway માં senior-citizen fares.**	★★★	3.1.17
36	Discriminating monopolist કુલ output, તેની વહેંચણી (equal MRs) અને prices (demand less elastic હોય ત્યાં ઊંચી) નક્કી કરે છે.	★	3.1.18
37	Monopolistic competition: ઘણા sellers, differentiated close substitutes, free entry, non-price competition.	★★	3.2.1
38	Product differentiation = મુખ્ય feature; perfect competition થી એ જ એકમાત્ર તફાવત છે.	★★	3.2.2
39	**ઉદાહરણો: soaps and detergents, toothpaste, restaurants, hotels, repair shops, clothing, retail.**	★★★	3.2.3

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
40	Non-price competition અને huge selling costs → monopolistic competition.	★★	3.2.4
41	Chamberlin (USA): theory of monopolistic competition આપી; selling cost vs production cost.	★	3.2.5
42	**Demand curve downward sloping, relatively elastic; MR તેની નીચે; monopoly નો demand curve વધુ steep છે.**	★★★	3.2.6
43	Short run: normal profit, supernormal profit કે loss.	★	3.2.7
44	Long run: ફક્ત normal profit (perfect competition ની જેમ).	★	3.2.8
45	Long run: ક્યારેય minimum LAC પર નહીં → excess capacity, optimum size નહીં.	★	3.2.9
46	**Differentiated products: monopolistic competition અને oligopoly.**	★★★	3.2.10, 3.3.2
47	**Oligopoly = competition among the few (2–10), homogeneous કે differentiated, મજબૂત barriers to entry, price makers.**	★★★	3.3.1
48	**Oligopoly examples: cold drinks, automobiles, airlines, telecom, ISPs, smartphones; OPEC = cartel નું શ્રેષ્ઠ example.**	★★★	3.3.3
49	Game theory: Von Neumann અને Oskar Morgenstern (1944).	★	3.3.4
50	**Pure/perfect (homogeneous: aluminium) vs imperfect (differentiated: talcum powder); open (ખુલ્લું) vs closed (બંધ).**	★★★	3.3.5
51	**Collusive vs competitive; partial (એક dominant leader) vs full; syndicated (central syndicate) vs organised (central association).**	★★★	3.3.6
52	**Characteristics: strategic interdependence (સૌથી અગત્યની) · advertising અને selling costs · group behaviour — free entry નહીં.**	★★★	3.3.7
53	Oligopoly નો demand curve indeterminate છે.	★	3.3.8
54	Oligopoly price competitive અને monopoly price ની વચ્ચે હોય છે (ફક્ત PYQ).	★	3.3.9
55	**Cartel = explicit collusion; સરખા કદની થોડી firms; producers નો subset; હેતુ price વધારવાનો; ઘણી firms હોય તો અશક્ય.**	★★★	3.3.10
56	Price leadership: dominant firm (live and let live) · low-cost firm · barometric (અનુભવી firm market conditions પારખે છે).	★★	3.3.11
57	**Kinked demand curve: Paul A. Sweezy; price rigidity સમજાવે છે.**	★★★	3.3.12
58	Kink prevailing price પર: ઉપરનો (upper) segment elastic, નીચેનો (lower) inelastic.	★★	3.3.13
59	Rivals price cut ને અનુસરે છે, પણ price rise ને નહીં.	★	3.3.14
60	Chamberlin અને kinked models: interdependence સ્વીકારાય છે, collusion નહીં, stable prices.	★	3.3.15
61	Duopoly = બે firms, oligopoly નો subset.	★★	3.3.16

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
62	Monopsony = એક જ buyer; oligopsony = થોડા મોટા buyers (factor markets).	★★	3.3.17
63	**Bilateral monopoly = એક જ buyer + એક જ seller = monopoly + monopsony.**	★★★	3.3.18
64	Zero-sum game: market share માટેની competition.	★	3.3.19

પ્રકરણ 5

National Income નું Determination (Determination of National Income)

270 Scanner પ્રશ્નો · 133 one-liners · 74 revision pointers · July 2026 ના Study Material માં SM પ્રકરણ 6

ભાગ A — Scanner પ્રશ્નો અને Study Material સાથે જોડાયેલા One-liners

એકમ 1: National Income Accounting

SM પ્રકરણ 6, એકમ 1, પાનાં 6.1 – 6.30

વિષય 1.1 National Income Accounting

1 Scanner પ્રશ્ન · આવર્તન PYQ 1 · RTP – · MTP –

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.1.1	National Income Accounting, જેની પહેલ Nobel prize વિજેતા economists Simon Kuznets અને Richard Stone એ કરી, એ goods and services ના production ના તબક્કાથી લઈને તેમના final disposal ના તબક્કા સુધીની macro-economic accounts ની system છે.	Q1	PYQ 2025-Sep	1.1, p. 6.2

વિષય 1.2 National Income Estimates નો ઉપયોગ અને મહત્ત્વ (Usefulness and Significance of National Income Estimates)

4 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 4 · RTP – · MTP –

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.1	*વિષય 1.1 જુઓ: Ministry of Statistics and Programme Implementation (MoSPI) હેઠળનું Central Statistical Organisation (CSO) National Accounts Statistics તૈયાર (compile) કરવા માટે જવાબદાર છે; State સ્તરે State Directorates of Economics and Statistics (DESs) State Domestic Product તૈયાર કરે છે.*	Q1, Q4	PYQ 2025-May, 2026-Sep	1.1, p. 6.2
1.2.2	National income estimates ના ઉપયોગ (SM ની યાદી): businesses પોતાનાં products ની ભાવિ demand નું forecasting કરે છે; sectors પ્રમાણે national income ની composition અને structure, સમયાંતરે થતા ફેરફારો (periodical variations) અને વ્યાપક sectoral shifts; sector-specific development policies; macroeconomic modelling માટે તથા economic policies પસંદ કરવા અને મૂલવવા માટે quantitative આધાર; income distribution અને inequality; structural ratios (investment, taxes, fiscal deficit, government expenditure નો GDP સાથેનો ગુણોત્તર); loans માટેની પાત્રતા નક્કી કરતી international comparisons; અને financial તથા monetary data સાથે મળીને growth અને inflation માટેની policies નું માર્ગદર્શન. Population growth અંગેની policies આ યાદીમાં **નથી**.	Q2	PYQ 2025-May	1.2, pp. 6.2 – 6.3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.3	*વિષય 1.3 જુઓ: GNPMP = GDPMP + NFIA, એટલે negative NFIA હોય તો GNPMP, GDPMP કરતાં નાનું થાય (positive NFIA હોય તો મોટું).*	Q3	PYQ 2026-Jan	1.3.2, p. 6.7

વિષય 1.3 National Income ના જુદા જુદા Concepts (Different Concepts of National Income)

86 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 51 · RTP 2 · MTP 20 · Model Q 21

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.3.1	Gross Domestic Product (GDP) એટલે દેશમાં (તેની સરહદોની અંદર) આપેલા સમયગાળામાં ઉત્પન્ન થયેલી બધી final goods and services નું મૂલ્ય, દરેકને તેની market price એ મૂલવીને (GDPMP).	Q17; MQ 1.3: Q1	PYQ 2025-Jan; Model Q	1.3.1, p. 6.3
1.3.2	GDP માં ફક્ત final goods જ ગણાય; producer આગળના production માં વાપરવા માટે ખરીદે તે good (દા.ત. professional team એ ખરીદેલા uniforms) intermediate good છે, અને તેને અલગથી ગણવું એ double counting થાય.	Q14	MTP 2024-Dec S1	1.3.1, p. 6.3 (final goods); આ ઉદાહરણ ફક્ત MTP માં છે
1.3.3	Nominal GDP એટલે current prices એ GDP; real GDP એટલે constant (base-year) prices એ GDP — final goods ની quantities ગુણ્યા constant prices નો સરવાળો — એટલે તે price changes (inflation) ની અસર દૂર કરે છે અને સમય સાથે output અને welfare ની સરખામણી માટે યોગ્ય માપ છે.	Q21, Q58; MQ 1.1: Q2; MQ 1.6: Q1	PYQ 2025-Jan; MTP 2026-Apr S1; Model Q ×2	1.3.1, pp. 6.3 – 6.4; Summary, p. 6.29
1.3.4	GDP deflator એ એક જ વર્ષના nominal GDP અને real GDP નો ગુણોત્તર (ratio) છે; તે inflation (base year ની સરખામણીએ prices નું વર્તમાન સ્તર) માપતો price index છે અને nominal GDP ને real GDP માં 'deflate' કરવા વપરાય છે. તે current year ના output પરથી બને છે, એટલે તે present production basket વાપરે છે.	Q8, Q55, Q61	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	1.3.1, pp. 6.4 – 6.5
1.3.5	GDP deflator = (Nominal GDP ÷ Real GDP) × 100 — દા.ત. 6,750 ÷ 4,500 × 100 = 150.	Q5, Q42	PYQ 2024-Jun, 2026-May	1.3.1, p. 6.4; Illustration 1, p. 6.5
1.3.6	Real GDP = (Nominal GDP ÷ GDP deflator અથવા price index) × 100; Nominal GDP = Real GDP × price index ÷ 100 (દા.ત. real 450, index 120 → nominal 540).	Q19, Q38, Q50, Q60; MQ Real GDP: Q1	PYQ 2025-Jan, 2026-Jan; RTP 2025-May; MTP 2025-Aug S2, 2026-Apr S2; Model Q	1.3.1, p. 6.5; ઉદાહરણ (Illustrations) 3 – 4, p. 6.6
1.3.7	Base year માં nominal અને real GDP સરખા હોય છે, એટલે deflator હંમેશાં 100 હોય. Deflator 100 થી વધુ → nominal GDP, real GDP કરતાં વધુ અને prices base year કરતાં ઊંચા (120 = prices base કરતાં 20% ઊંચા); 100 થી ઓછો (nominal < real) → price level base year કરતાં નીચું.	Q3, Q30, Q33, Q63; MQ GDP Deflator: Q1	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep (×2), 2026-Sep; Model Q	1.3.1, pp. 6.5 – 6.6; ઉદાહરણ (Illustrations) 1 – 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.3.8	વર્ષ 2 નો inflation rate = (વર્ષ 2 નો GDP deflator − વર્ષ 1 નો GDP deflator) ÷ વર્ષ 1 નો GDP deflator × 100. આવતા વર્ષનો deflator આ વર્ષ કરતાં ઓછો હોય તો price level ઘટ્યું છે; વધુ હોય તો prices વધ્યા છે.	Q6, Q9, Q22, Q34, Q35	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-May, 2025-Sep (×2)	1.3.1, p. 6.5; Illustration 1, pp. 6.5 – 6.6
1.3.9	Inflation price indices થી મપાય છે — Wholesale Price Index, Consumer Price Index અને GDP deflator; purchasing power parity prices એ inflation નું માપ નથી.	Q53	MTP 2025-Aug S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP); SM ફક્ત GDP deflator આવરે છે, p. 6.4
1.3.10	Net Domestic Product (NDP) = GDP − depreciation: production નું કુલ મૂલ્ય બાદ વપરાઈ ગયેલા capital નું મૂલ્ય. Gross અને net વચ્ચે ફક્ત depreciation (consumption of fixed capital) નો જ ફરક છે, એટલે NDP ક્યારેય GDP કરતાં વધી શકે નહીં, અને gross domestic investment − net domestic investment = GDP − NDP.	Q10, Q13, Q49; MQ 1.1: Q1	PYQ 2024-Sep; RTP 2024-Sep; MTP 2025-Jan S2 (×2); Model Q	1.3.1, p. 6.7
1.3.11	Gross = Net + Depreciation, એટલે gross investment = net investment + replacement investment. Depreciation, gross investment કરતાં વધી જાય તો net investment negative થાય અને economy નો capital stock ઘટી રહ્યો હોય છે.	Q15, Q51	MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Dec S1	1.3.1, p. 6.7 (capital-stock વિશેનું તારણ ફક્ત MTP માં)
1.3.12	Gross National Product (GNP) એટલે એક accounting year દરમિયાન દેશના domestic territory માં normal residents એ ઉત્પન્ન કરેલી બધી final economic goods and services નું market value, net factor income from abroad સહિત; તેમાં આપણા નાગરિકો વિદેશમાં કમાય તે income સમાય છે અને વિદેશીઓ અહીં કમાય તે income બાકાત રહે છે.	Q23; MQ 1.3: Q2	PYQ 2024-Jun, 2025-May; Model Q	1.3.2, p. 6.7
1.3.13	કોઈ foreign company India માંની પોતાની operations માંથી કમાય તે profits (દા.ત. Apple નું Indian manufacturing; South Korean company નો Indian plant) India ના GDP નો ભાગ છે પણ home country ના GNP નો — તે India ની national income નો ભાગ નથી.	Q31 (+ 1.4 MQ 1.4 Q1)	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; Model Q	1.3.2, p. 6.7
1.3.14	GNPMP = GDPMP + NFIA; GDPMP = GNPMP − NFIA. NFIA = દેશના નાગરિકો અને companies વિદેશમાં કમાય તે − વિદેશી નાગરિકો અને overseas companies તે દેશમાં કમાય તે (net compensation of employees + net income from property and entrepreneurship + net retained earnings). Negative NFIA → GDPMP, GNPMP કરતાં વધુ.	Q11, Q18; MQ 1.2: Q2; MQ 1.3.2: Q1	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-Jan; Model Q ×2	1.3.2, p. 6.7
1.3.15	'national' અને 'domestic' વચ્ચેનો ભેદ net factor income from abroad છે: National = Domestic + NFIA (depreciation gross ને net થી અલગ પાડે છે; net indirect taxes market price ને factor cost થી અલગ પાડે છે).	Q48	PYQ 2026-May	1.3.2, p. 6.8

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.3.16	NNPMP = GNPMP − Depreciation = NDPMP + NFIA = GDPMP + NFIA − Depreciation (ત્રણેય સાચાં છે; 'NDPMP − Depreciation' સાચું નથી). ફેરવીને: Depreciation = GDPMP + NFIA − NNPMP; NFIA = NNPMP − NDPMP.	Q12, Q29, Q32; MQ 1.3.3: Q1	PYQ 2024-Sep, 2025-Sep (×2); Model Q	1.3.5, p. 6.8; Illustration 7, p. 6.14
1.3.17	Market price અને factor cost વચ્ચે net indirect taxes (indirect taxes − subsidies) નો ફરક છે: Market Price = Factor Cost + Indirect Taxes − Subsidies; Factor Cost = Market Price − Indirect Taxes + Subsidies. એટલે GDPMP = GDPFC + NIT, અને National Income (NNPFC) = NNPMP − NIT.	Q1, Q46, Q52; MQ 1.3: Q3	PYQ 2024-Jun, 2026-May; MTP 2025-May S2; Model Q	1.3.6, p. 6.8
1.3.18	MP ↔ FC numericals: ફક્ત indirect taxes અને subsidies (net indirect taxes) ઉમેરો કે બાદ કરો; direct taxes ની કોઈ ભૂમિકા નથી — દા.ત. NNPMP = 15,000 + 450 − 250 = 15,200; subsidies = NNPFC − NNPMP + indirect taxes.	Q39, Q43, Q44; MQ 1.3.4: Q1	PYQ 2026-Jan, 2026-May (×2); Model Q	1.3.6, p. 6.8
1.3.19	GDPFC = Compensation of employees + Operating surplus (rent + interest + profit) + self-employed ની Mixed income + Depreciation; GDPMP = NDPFC + Consumption of fixed capital + Net indirect taxes.	Q39, Q40, Q41	PYQ 2026-Jan (×3)	1.3.6, p. 6.8; Illustration 5, pp. 6.12 − 6.13
1.3.20	Basic price = Factor cost + Production taxes − Production subsidies (tax વગરની subsidised price); Market price = Basic price + Product taxes − Product subsidies.	Q24	PYQ 2025-May	1.3.6, p. 6.9
1.3.21	Net Domestic Product at Factor Cost (NDPFC) એટલે factors of production એ કમાયેલી કુલ factor incomes: NDPFC = NDPMP − Net indirect taxes = GDPFC − Depreciation = Compensation of employees + Operating surplus + Mixed income.	MQ 1.3.5: Q1	Model Q	1.3.7, p. 6.10
1.3.22	National Income = NNP at Factor Cost: એક વર્ષમાં દેશના normal residents ને મળતી factor income = domestic factor incomes (FID) નો સરવાળો + net factor income from abroad.	Q57, Q62	PYQ 2026-Sep; MTP 2026-Apr S1	1.3.8, p. 6.10
1.3.23	Per capita income = aggregate income (output) ÷ total population (દા.ત. 1,200 billion ÷ 250 million = 4,800) — વ્યક્તિદીઠ economic output; તે દેશના standard of living ના indicator તરીકે કામ આપે છે.	MQ 1.2: Q1; MQ 1.3.6: Q1	Model Q ×2	1.3.9, p. 6.10

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.3.24	Personal income એટલે household sector ને, Non-Profit Institutions Serving Households સહિત, મળતી income — બધા sources માંથી મળતી actual current income receipts, જે productive activities માંથી કમાયેલી હોય પણ ખરી અને ન પણ હોય (એટલે તેમાં social security benefits અને unemployment compensation જેવી transfer payments સમાય છે: મળેલી પણ ન કમાયેલી income). તેમાં retained earnings, indirect business taxes, corporate income taxes અને social security માટેનાં contributions બાકાત છે. PI = NI + મળેલી પણ ન કમાયેલી income − કમાયેલી પણ ન મળેલી income.	Q2, Q20, Q26, Q56	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan, 2025-May; MTP 2025-Dec S1	1.3.10, pp. 6.10 – 6.11
1.3.25	Disposable personal income (DI) એટલે વ્યક્તિઓના હાથમાં તેમના consumption કે savings માટે ઉપલબ્ધ નાણાં: DI = PI − Personal income taxes − Non-tax payments (government ને કરવાની અન્ય ફરજિયાત ચુકવણીઓ, દા.ત. provident fund, ESI).	Q4, Q7, Q25; MQ 1.3.8: Q1, Q2	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-May; Model Q ×2	1.3.11, p. 6.11
1.3.26	Net National Disposable Income (NNDI) = Net National Income + rest of the world માંથી મળતા અન્ય net current transfers; Gross National Disposable Income = NNDI + consumption of fixed capital.	MQ 1.3: Q1	Model Q	1.3.11, p. 6.11
1.3.27	Private income એટલે દેશની અંદર અને બહારના બધા sources માંથી private sector ને મળતી income (factor અને transfer income બંને) = NDP માંથી private sector ને મળતી factor income + NFIA + national debt interest + government તરફથી current transfers + rest of the world માંથી અન્ય net transfers. PI = Private income − corporate tax − corporate saving (undistributed profits) હોવાથી, Private income = PI + corporate tax + undistributed profits.	Q27; MQ 1.3.9: Q1	PYQ 2025-May; Model Q	1.3.12, p. 6.12; Illustration 6, p. 6.13
1.3.28	*વિષય 1.4 જુઓ: pensions, scholarships અને unemployment allowance એ transfer payments છે — મેળવનારના કોઈ current contribution વગર ફરી વહેંચાતી income — એટલે તે ન તો factor payments છે, ન government final consumption expenditure (જે defence, education, healthcare આવરે છે) નો ભાગ. Defence personnel ને મફત uniforms, MPs ના salaries અને imputed rent એ factor payments છે.*	Q36, Q47, Q54	PYQ 2026-Jan, 2026-May; MTP 2025-Aug S2	1.4.4, p. 6.19; 1.4.3, p. 6.18
1.3.29	*વિષય 1.4 જુઓ: અગાઉ ઉત્પન્ન થયેલી (second-hand) goods ની અને stocks તથા bonds ની આપ-લે national income માં ગણાતી નથી.*	Q16	MTP 2024-Dec S1, 2025-Dec S1	1.4.3, p. 6.18
1.3.30	*વિષય 1.4 જુઓ: income method domestic territory ની અંદરના બધા production units એ ચૂકવેલી factor incomes (wages and salaries, rent, interest, profit) નો સરવાળો કરે છે, transfer income બાકાત રાખીને.*	Q45	PYQ 2026-May	1.4.3, p. 6.18

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.3.31	*વિષય 1.4 જુઓ: GVAMP = Value of output − Intermediate consumption = (Sales + Closing stock − Opening stock) − IC (market price એ GST માટે કોઈ adjustment જરૂરી નથી); NDPMP = GVAMP − Consumption of fixed capital (5,800 − 620 = 5,180); IC = Value of output − GVAMP (6,800 − 5,800 = 1,000).*	Q37, Q64, Q65	PYQ 2026-Jan, 2026-Sep (×2)	1.4.2, p. 6.17; 1.3.1, p. 6.7
1.3.32	*વિષય 1.4 જુઓ: C + I + G + (X − M) expenditure method થી GDPMP આપે છે; national income (NNPFC) માટે આગળ − depreciation + NFIA − net indirect taxes કરવું પડે.*	Q59	MTP 2026-Apr S1	1.4.4, p. 6.20
1.3.33	*વિષય 1.5 જુઓ: railways, communications, banking, insurance અને central government administration જેવી, states ની સરહદો ઓળંગતી activities 'supra-regional sectors' છે.*	Q28	PYQ 2025-May	1.5, p. 6.27
1.3.34	Opportunity cost એટલે choice કરતી વખતે જતો કરાતો સૌથી ઊંચા મૂલ્યનો વિકલ્પ (પ્રકરણ 1 / production-cost નો વિચાર, national income નો નહીં).	MQ 1.3: Q2	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
1.3.35	India નો real GDP constant (2011-12) prices એ report થાય છે; base year કેટલી વાર revise થાય તે SM કહેતું નથી (Model Q નો key 'every 7–10 years' છે).	MQ 1.4: Q1	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q); 2011-12 base 1.3.1, p. 6.4 પર

વિષય 1.4 India માં National Income નું Measurement (Measurement of National Income in India)

48 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 10 · RTP 3 · MTP 22 · Model Q 18

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.4.1	Circular flow of income ના ત્રણ પરસ્પર જોડાયેલા તબક્કા (phases) છે — production, distribution (income) અને disposition (expenditure); output નું મૂલ્ય factor incomes (rent, wages, interest, profit) તરીકે વહેંચાય છે, એટલે ઉત્પન્ન થયેલી income, output ના મૂલ્ય જેટલી જ થાય.	Q3; MQ 1.4.1: Q1	PYQ 2024-Sep; Model Q	1.4.1, pp. 6.15 – 6.16
1.4.2	ત્રણ methods: Value Added (Product) Method — કુલ output માં દરેક industry (production units) નો unduplicated ફાળો; Income Method — domestic territory ની અંદરના બધા production units એ ચૂકવેલી factor incomes નો સરવાળો; Expenditure (Income Disposal) Method — એક accounting year માં aggregate final expenditure.	Q30	PYQ 2026-Sep	1.4.1, Table 1.1.1, p. 6.16; 1.4.2 – 1.4.4, pp. 6.16 – 6.18

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.4.3	Value Added Method — જેને Product Method, Industrial Origin Method, Net Output Method કે production method પણ કહે છે — એક accounting year માં domestic territory ના દરેક producing enterprise નો ફાળો માપે છે, દરેક industry ના production ને consolidate કરીને તેમાંથી બીજી બધી industries પાસેથી કરેલી intermediate purchases બાદ કરીને.	Q4, Q10, Q17, Q21	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan, 2026-May; MTP 2025-May S2	1.4.2, p. 6.16; Summary, p. 6.30
1.4.4	Multiple (double) counting ફક્ત final goods (અથવા ફક્ત value added) ગણીને ટાળી શકાય છે; બધા તબક્કે ઉમેરાયેલાં values added નો સરવાળો final good ની price જેટલો, ઉત્પન્ન થયેલી કુલ income જેટલો અને profit સહિતની તેની કુલ cost જેટલો થાય છે.	Q8, Q14, Q20	RTP 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-May S2 (×2)	1.4.2, p. 6.16; 1.3.1, p. 6.3
1.4.5	Value added = Value of output − Intermediate consumption; એટલે final product નું મૂલ્ય = intermediate purchases + value added (800 + 400 = 1,200), અને firm નું value added એટલે ફક્ત તેણે પોતે ઉમેરેલું મૂલ્ય.	MQ 1.4.2: Q1, Q2, Q3	Model Q ×3	1.4.2, p. 6.17
1.4.6	GVAMP = Value of output − Intermediate consumption = (Sales + Change in stock) − Intermediate consumption, જ્યાં change in stock = closing − opening stock (750 + 200 − 300 − 250 = 400).	Q1, Q12	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan	1.4.2, p. 6.17; ઉદાહરણ (Illustrations) 9 અને 12, pp. 6.21, 6.23
1.4.7	NVAMP = GVAMP − Depreciation; factor cost = market price − indirect taxes + subsidies (GVAFC = 180 + 15 − 100 + 10 = 105); NDPFC + NFIA = National Income. Rent અને profit એ value added ની વહેંચણી છે, વધારાની items નહીં.	Q9	MTP 2024-Dec S1	1.4.2, p. 6.17; Illustration 12, pp. 6.23 – 6.24
1.4.8	Value added માં fixed assets નું own-account production (દા.ત. કારીગરે બાંધેલું નવું મકાન), self-consumption માટે ઉત્પન્ન કરેલી goods નું imputed value, owner-occupied houses નું imputed rent અને change in stock સમાય છે; unpaid household work (ગૃહિણીઓનું કામ, પોતાના બાળકને ભણાવવું) અને જૂના shares નું resale બાકાત છે.	Q27	MTP 2025-Dec S1	1.4.2, p. 6.17; 1.4.3, p. 6.18; 1.6 (d), p. 6.27
1.4.9	Income Method (Factor Income / Factor Payment / Distributed Share Method): national income એ domestic territory ના બધા production units એ ચૂકવેલી factor incomes — wages and salaries, rent, interest અને profit — નો સરવાળો છે: NDPFC; NI = Compensation of employees + Operating surplus + Mixed income + NFIA. Profits એ factor income છે; transfers, subsidies અને indirect taxes નથી.	Q25, Q26; MQ 1.1: Q2	RTP 2025-Sep (×2); Model Q	1.4.3, p. 6.18

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.4.10	ફક્ત primary factors ના માલિકોની incomes સમાવાય છે: wages (retired workers નાં pensions નહીં), bonus, DA, commission, provident fund માં employers નું contribution, rent (actual અને imputed), royalty, productive services માટેની loans પરનું interest, dividends, commissions અને brokerages. બાકાત: capital gains, windfall profits, transfer incomes, second-hand goods અને financial assets (shares અને bonds) નું વેચાણ, ભૂતકાળની savings માંથી કરેલી ચુકવણીઓ, public debt પરનું અને consumption loans પરનું interest.	Q11, Q16, Q22	PYQ 2025-Jan, 2026-Jan; MTP 2025-Aug S1	1.4.3, p. 6.18
1.4.11	Profit = Corporate (profit) tax + Dividend + Retained earnings (undistributed profit) — ત્રણેય profit ના components છે.	Q15	MTP 2025-Jan S2	1.4.3, p. 6.18
1.4.12	Self-employed (lawyers, engineers, traders, proprietors; agriculture, trade, transport) ની Mixed income એવી income છે જેમાં labour element અને capital element ને અલગ પાડી શકાતા નથી.	Q2, Q23	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	1.4.3, pp. 6.18 – 6.19
1.4.13	Income-method numericals: compensation of employees + rent + interest + profits + mixed (proprietors') income ઉમેરો; પછી GDPMP માટે + depreciation + net indirect taxes (taxes on production and imports), અને national aggregates માટે + NFIA.	MQ 1.4.3: Q1, Q2, Q3, Q4, Q5	Model Q ×5	1.4.3, p. 6.18; Illustration 5, p. 6.12
1.4.14	Compensation of employees એ national income નો સૌથી મોટો component છે.	Q18	MTP 2025-Apr S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
1.4.15	Expenditure Method (Income Disposal Approach): GDPMP = Σ final expenditure = Private final consumption expenditure + Government final consumption expenditure + Gross domestic capital formation + Net exports (C + I + G + X − M); net exports negative પણ હોઈ શકે.	MQ 1.1: Q1; MQ 1.4.4: Q1, Q2, Q3, Q4, Q5	Model Q ×6	1.4.4, pp. 6.18 – 6.20
1.4.16	Final consumption expenditure household sector (PFCE, NPISH સહિત) અને government sector (GFCE: defence, education, healthcare જેવી collective services, cost પર મૂલવાયેલી) બંનેમાં થાય છે.	Q24	MTP 2025-Aug S2	1.4.4, p. 6.19
1.4.17	Transfer payments (pensions, scholarships, unemployment allowance) GDP માંથી બાકાત છે કારણ કે તે current production દર્શાવતાં નથી; તેમને સમાવવાથી GDP વધારે પડતો (overstate) દેખાય.	Q6, Q19	MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1	1.4.4, p. 6.19; Summary, p. 6.30
1.4.18	Gross domestic capital formation = fixed assets નું acquisition (machinery and equipment, જેમ કે bank નો digital-assistant robot, construction) + change in inventories (unsold stock સહિત) + acquisition of valuables; એટલે business inventories માં વધારો investment તરીકે ગણાય છે.	Q13, Q28	MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-Dec S1	1.4.4, p. 6.20

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.4.19	Net domestic expenditure = Consumption expenditure + Net domestic investment (એટલે gross capital formation − depreciation).	Q5	MTP 2024-Dec S1	1.4.4, p. 6.20 (derivation થી; આ term SM માં નથી)
1.4.20	India national income નો અંદાજ સંપૂર્ણપણે એક જ method થી કાઢી શકતું નથી: agriculture — production (value added/output) method; small-scale sector — income method; construction — expenditure method. Income method એવી developed economies ને બંધબેસે છે જ્યાં income-tax returns યોગ્ય રીતે file થાય છે.	Q7, Q29; MQ 1.4: Q2	MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S1; Model Q	1.4.4, p. 6.20
1.4.21	*વિષય 1.3 જુઓ: foreign company એ India માંની પોતાની operations માંથી કમાયેલા profits India ના GDP નો ભાગ છે પણ India ની national income નો નહીં (તે વિદેશ ચૂકવાતી factor income છે, જે NFIA દ્વારા net out થાય છે).*	MQ 1.4: Q1	Model Q	1.3.2, p. 6.7

વિષય 1.5 India માં Regional Accounts ની System (The System of Regional Accounts in India)

4 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 1 · RTP – · MTP 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.5.1	State income (Net State Domestic Product) ના estimates સંબંધિત State Directorates of Economics and Statistics (DESs) ના State Income Units તૈયાર કરે છે; Central Statistical Organisation conceptual અને methodological problems અંગે સલાહ આપીને States ને મદદ કરે છે.	Q1, Q2	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1	1.5, p. 6.27; 1.1, p. 6.2
1.5.2	Per capita state income = NSDP ÷ state ની midyear projected population — regional economic performance નું માપ.	Q3	MTP 2024-Dec S1	1.5, p. 6.27 (poverty ratio અને employment rate ફક્ત MTP માં)
1.5.3	Labour-market measures SM માં નથી; MTP નો key labour force participation rate ને unemployment ના માપ તરીકે આપે છે.	Q4	MTP 2025-Jan S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 1.6 GDP and Welfare

5 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 2 · RTP – · MTP 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.6.1	GDP એ welfare નું perfect માપ નથી; તે બાકાત રાખે છે: income distribution (એટલે per capita GDP અપૂરતું છે); quality improvements; authorities થી છુપાવેલું કે illegal production (drugs, gambling); non-market production; leisure નું નુકસાન; crime, pollution અને traffic congestion જેવાં economic 'bads'; volunteer work; externalities; અને આપણને વધુ સારી સ્થિતિમાં મૂકતું production અને ફક્ત આપણને વધુ ખરાબ સ્થિતિમાં જતાં અટકાવતું production — એ બે વચ્ચેનો ફરક.	Q3, Q4, Q5	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-May S2, 2026-Apr S1	1.6, pp. 6.27 – 6.28
1.6.2	*વિષય 1.3 જુઓ: per capita income દેશના standard of living ના indicator તરીકે કામ આપે છે.*	Q2	PYQ 2025-May	1.3.9, p. 6.10
1.6.3	Population economy કરતાં ઝડપથી વધે તો per capita income ઘટે છે અને saving ઓછું થાય છે.	Q1	MTP 2024-Dec S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 1.7 National Income Computation ની Limitations અને Challenges (Limitations and Challenges of National Income Computation)

5 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 1 · RTP – · MTP 1 · Model Q 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.7.1	National income માપવાની conceptual difficulties: સર્વસંમત definition નો અભાવ; final અને intermediate goods વચ્ચે ચોક્કસ ભેદ; transfer payments નો પ્રશ્ન; durable goods ની services; income distribution ને સમાવવાની મુશ્કેલી; નવી good નું constant prices એ valuation; government services નું valuation. (Quality improvements GDP-and-welfare ની યાદીમાં આવે છે, આ યાદીમાં નહીં.)	Q1; MQ 1.7: Q2	PYQ 2024-Sep; Model Q	1.7, p. 6.28
1.7.2	અન્ય challenges: data ની અપૂરતતા અને અવિશ્વસનીયતા; non-monetised sector; self-consumption માટેનું production; illiteracy અને ignorance ને કારણે નોંધાતી ન હોય તેવી incomes; યોગ્ય occupational classification નો અભાવ; consumption of fixed capital નો ચોક્કસ અંદાજ.	MQ 1.7: Q3	Model Q	1.7, p. 6.29
1.7.3	Authorities થી છુપાવેલું production (tax evasion કે illegal activity) GDP માંથી રહી જાય છે, એટલે મોટી underground economy સત્તાવાર national income ને ઓછી (understate) દર્શાવે છે.	Q2; MQ 1.7: Q3	MTP 2026-Apr S1; Model Q	1.6 (c), p. 6.27
1.7.4	GDP કુલ output માપે છે, વ્યક્તિદીઠ output નહીં: per capita GDP population માટે adjust કરે છે (1.3.9), અને SM મુજબ welfare માં મુખ્ય ખામી income distribution છે (1.6).	MQ 1.7: Q1	Model Q	1.3.9, p. 6.10; 1.6 (a), p. 6.27 (population-size વાળી wording ફક્ત Model Q માં)

એકમ 2: The Keynesian Theory of Determination of National Income

SM પ્રકરણ 6, એકમ 2, પાનાં 6.34 – 6.70

વિષય 2.1 Introduction

10 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 3 · RTP 1 · MTP 8 · Model Q 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.1.1	John Maynard Keynes એ 'The General Theory of Employment, Interest, and Money' (1936) માં equilibrium aggregate income અને output ના determination નો સિદ્ધાંત (theory) રજૂ કર્યો; 1930s ની Great Depression ના classical economists પાસે persistent unemployment સમજાવી શકે એવો કોઈ સિદ્ધાંત નહોતો.	Q8; MQ 1.1: Q1	MTP 2026-Apr S1; Model Q	2.1, p. 6.35; Summary, p. 6.68
2.1.2	Keynes મુજબ national income, aggregate effective demand પર આધાર રાખે છે; economy માં spending અપૂરતું હોય ત્યાં સુધી output full employment થી નીચે રહે છે — અને Keynes ની દલીલ હતી કે Great Depression માં બરાબર આવું જ થયું હતું.	Q1, Q2	PYQ 2023-Dec, 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1, 2025-Dec S1	2.4.1, p. 6.46; 2.8, p. 6.68
2.1.3	Keynes એ unemployment ઘટાડવાના માર્ગ તરીકે government spending ને વાજબી ઠેરવતો macroeconomic સિદ્ધાંત (theory) આપ્યો: government spending (G) અને taxes માં યોગ્ય ફેરફાર કરીને government recession અને unemployment નો સામનો કરી શકે છે — એક activist, stabilising ભૂમિકા.	Q3, Q7 (+ 2.3 Q18)	MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2 (×2)	2.1, p. 6.35; 2.8, p. 6.68
2.1.4	Macroeconomics આખી economy નો અભ્યાસ કરે છે — output, income, employment, consumption, investment અને prices નું aggregate level.	Q4	RTP 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2	SM એકમ 2 માં નથી (ફક્ત MTP/RTP); સરખાવો SM પ્રકરણ 1, 1.2, pp. 1.8 – 1.9
2.1.5	Keynes ના modern macroeconomics ના પાયાના ઘટકો (building blocks): (1) consumption નો income સાથેનો સંબંધ, અને multiplier; (2) Liquidity Preference — demand for money માટે Keynes એ આપેલું નામ; (3) consumption અને investment પર અસર કરવામાં expectations (psychological factors, જે લોકપ્રિય રીતે 'animal spirits' કહેવાય છે — આ શબ્દપ્રયોગ SM માં નથી) નું મહત્ત્વ.	Q5 (+ 2.3 Q23)	PYQ 2025-May; MTP 2026-Apr S1	2.1, p. 6.36
2.1.6	Keynesian models short-period equilibrium સાથે સંબંધિત છે અને તેમાં કોઈ dynamic elements નથી — comparative statics દ્વારા એક equilibrium ની બીજા સાથે સરખામણી થાય છે (short run માં investment ને constant માનવામાં આવે છે).	Q9	MTP 2026-Apr S2	2.5, p. 6.53; 2.3.1, p. 6.38
2.1.7	*વિષય 2.3 જુઓ: Keynes એ consumption function C = a + bY આપ્યું — income સાથે consumption વધે છે, પણ income ના વધારા કરતાં ઓછું ('psychological law of consumption').*	Q6	MTP 2025-Aug S1	2.3.2, pp. 6.39 – 6.40

વિષય 2.2 Simple Two-Sector Model માં Circular Flow (Circular flow in a Simple Two-Sector Model)

8 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 2 · RTP – · MTP – · Model Q 6

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.2.1	Effective (aggregate) demand એટલે economy માં final goods and services પરનો કુલ planned expenditure; two-sector model માં AD = C + I.	MQ 1.1: Q1	Model Q	2.3.1, p. 6.38; 2.8, p. 6.68
2.2.2	Two-sector model માં household અને business sectors હોય છે (government અને foreign sectors ગેરહાજર); three-sector model government sector ઉમેરે છે અને four-sector model foreign sector ઉમેરે છે.	MQ 1.2: Q1; MQ 1.4: Q1	Model Q ×2	2.1, p. 6.36; 2.2, p. 6.36
2.2.3	Households બધાં factors of production ના માલિક છે અને factor incomes (factor payments, દા.ત. wages) ના બદલામાં firms ને factor services વેચે છે; firms households ને goods and services વેચે છે. Real flows (તૂટક રેખાઓ — broken lines) factor services અને goods ના પ્રવાહ છે; money flows (સળંગ રેખાઓ — continuous lines) ચુકવણીઓ છે — firms થી households તરફ factor payments અને households થી firms તરફ consumption payments.	MQ 1.2: Q2, Q3	Model Q ×2	2.2, pp. 6.36 – 6.37
2.2.4	Simple two-sector flow માં કોઈ injections કે leakages નથી; household ની આખી income firms ના output પર ખર્ચાય છે, એટલે Factor Payments = Household Income = Household Expenditure = Total Receipts of Firms = Value of Output.	Q2	PYQ 2026-Sep	2.2, p. 6.37
2.2.5	Circular flow of income ના ત્રણ પરસ્પર જોડાયેલા તબક્કા production, distribution અને disposition છે.	Q1	PYQ 2025-Sep	SM એકમ 2 માં નથી (ફક્ત PYQ); SM પ્રકરણ 6, એકમ 1 માં આવે છે
2.2.6	*વિષય 2.3 જુઓ: AD price level ના function તરીકે આપેલું હોય — આપેલો P મૂકો (2,000 − 100 × 15 = 500).*	MQ 1.3.1: Q1	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)

વિષય 2.3 Basic Concepts and Functions

36 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 17 · RTP 1 · MTP 13 · Model Q 8

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.3.1	Aggregate demand એટલે કુલ planned (ex ante) expenditure; two-sector economy માં AD = C + I, જ્યાં investment (investment goods માટે firms ની demand) exogenously નક્કી થાય છે અને short run માં constant રહે છે — આમ private investment એ AD નો ઘટક છે જે national income પર અસર કરે છે.	MQ 1.1: Q1; MQ 1.4: Q1	Model Q ×2	2.3.1, p. 6.38; 2.6, p. 6.56
2.3.2	AD કે SRAS price level ના function તરીકે લખેલાં હોય (AD = A − bP; SRAS = c + dP): આપેલો P મૂકો. આ Model-Q constructs છે; SM નું Keynesian model prices ને fixed માને છે.	MQ 1.3.1: Q1; MQ 1.3.5: Q1 (+ 2.2 MQ 1.3.1 Q1)	Model Q ×3	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.3.3	Consumption function aggregate consumption expenditure અને aggregate disposable income વચ્ચેનો functional relationship દર્શાવે છે, C = f(Y) — consumption disposable income થી નક્કી થાય છે.	Q4, Q27	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep; MTP 2024-Dec S1	2.3.2, p. 6.38
2.3.4	Keynes નું specific form C = a + bY છે: 'a' (autonomous consumption) એટલે શૂન્ય disposable income એ થતો positive consumption — income થી અપ્રભાવિત consumption; 'a' વધે તો consumption function ઉપર તરફ shift થાય.	Q8, Q19 (+ 2.5 Q16)	MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2, 2026-Apr S1	2.3.2, p. 6.39; ઉદાહરણ (III.) 2 – 3, p. 6.47
2.3.5	Numerical: C = a + b × Y, પછી S = Y − C (દા.ત. C = 1,000 + 0.6 × 4,000 = 3,400; S = 4,000 − 3,400 = 600).	MQ 1.3.2: Q1; MQ 1.3.3: Q1; MQ 1.3.4: Q1	Model Q ×3	2.3.2, p. 6.39; 2.3.5, p. 6.41
2.3.6	Keynesian assumption (Keynes નો 'psychological law of consumption'): disposable income સાથે consumption વધે છે, પણ income ના વધારા કરતાં ઓછું — 0 < b < 1; MPC હંમેશાં unity કરતાં ઓછું પણ શૂન્ય કરતાં વધુ હોય છે.	Q1, Q7, Q9, Q17 (+ 2.1 Q6)	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan, 2025-May; MTP 2025-Aug S1 (×2)	2.3.2, pp. 6.39 – 6.40; 2.3.5, p. 6.42
2.3.7	MPC = ΔC/ΔY = b, consumption function નો slope — ઊંચું MPC consumption function ને વધુ steep બનાવે છે (shift નહીં). Data પરથી: ΔC ÷ ΔY (75/100 = 0.75).	Q12, Q15, Q25	PYQ 2025-Sep, 2026-May; MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	2.3.2, p. 6.39; Table 1.2.1, p. 6.40
2.3.8	APC = Total Consumption ÷ Total Income = C/Y, એટલે Y = C/APC (900/0.45 = 2,000). Income વધે તેમ income નો consumption પર ખર્ચાતો હિસ્સો ઘટે છે — consumption, income કરતાં ધીમું વધે છે.	Q2, Q6, Q20, Q26	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan, 2026-Sep; MTP 2025-Dec S1	2.3.3, p. 6.40
2.3.9	Income કાં તો ખર્ચાય છે કાં તો બચે છે (Y = C + S); MPS = ΔS/ΔY = 1 − b, એટલે MPC + MPS = 1.	Q10	PYQ 2025-May; MTP 2025-Apr S1	2.3.5, pp. 6.41 – 6.42
2.3.10	APS = Total Saving ÷ Total Income = S/Y, જ્યાં S = Y − C; S = APS × Y. (C 300, Y 1,200 → 0.75; C 800, Y 4,000 → 0.8; Y 500, C 400 → 0.2.)	Q5, Q11, Q14, Q28	PYQ 2025-Jan, 2025-Sep, 2026-May, 2026-Sep	2.3.5, p. 6.42; ઉદાહરણ (III.) 1, p. 6.42
2.3.11	Ex ante aggregate supply એટલે firms જે કુલ supply વેચવાનું plan કરે છે; તે national income બરાબર છે, જે કાં તો consume થાય છે કાં તો save: AS = C + S (એટલે saving = income − consumption).	Q13; MQ 1.4.1: Q1	PYQ 2026-Jan; Model Q	2.3.8, p. 6.42; 2.3.5, p. 6.41
2.3.12	ભૂતકાળની savings માંથી consumer goods (sofa, holiday) ખરીદવા એ consumption માટે dissaving છે — consumption વધે છે; government bonds એ financial asset છે, અને વિદેશમાં કરેલો ખર્ચ import છે.	Q3	RTP 2024-Sep	2.3.2, p. 6.39; 2.6, p. 6.56; 2.7, p. 6.63
2.3.13	Rate of interest ઘટે તો investment expenditure વધે છે; liquidity preference સમજાવે છે કે monetary policy interest rates અને aggregate demand પર કેવી અસર કરે છે.	Q24	MTP 2026-Apr S2	2.1, p. 6.36 (interest–investment link ફક્ત MTP માં)

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.3.14	*વિષય 2.4 જુઓ: AD < AS હોય ત્યારે unsold inventories એકઠી થાય છે, firms output ઘટાડે છે અને national income ઘટે છે; AD = AS ન થાય ત્યાં સુધી adjustment ચાલુ રહે છે (spending અને output માં ફેરફાર દ્વારા, prices દ્વારા નહીં).*	Q21, Q22	MTP 2026-Apr S1 (×2)	2.4, pp. 6.44 – 6.45; 2.6, pp. 6.57 – 6.58
2.3.15	*વિષય 2.5 જુઓ: k = ΔY/ΔI = 1/(1 − MPC), એટલે MPC = 1 − 1/k (2,000/1,600 = 1.25 → MPC 0.2).*	Q16	PYQ 2026-May	2.5, p. 6.51; ઉદાહરણ (III.) 10, p. 6.53
2.3.16	*વિષય 2.1 જુઓ: recession અને unemployment નો સામનો કરવા Keynes એ government spending વધારવાની હિમાયત કરી.*	Q18	MTP 2025-Aug S2	2.1, p. 6.35; 2.8, p. 6.68
2.3.17	*વિષય 2.1 જુઓ: 'animal spirits' — consumption અને investment decisions માં expectations (psychological factors) ની ભૂમિકા.*	Q23	MTP 2026-Apr S1	2.1, p. 6.36

વિષય 2.4 The Two-Sector Model of National Income Determination

17 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 9 · RTP – · MTP 5 · Model Q 5

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.4.1	Equilibrium output ત્યારે થાય છે જ્યારે આપેલા સમયગાળામાં બધા agents દ્વારા માગવામાં આવતો output નો ઇચ્છિત જથ્થો ઉત્પન્ન થયેલા જથ્થા જેટલો જ હોય: aggregate demand (C + I) = aggregate supply (C + S), એટલે કે C + I = C + S, અથવા I = S (planned saving = planned investment).	Q8, Q11; MQ 1.4: Q1	PYQ 2026-May, 2026-Sep; MTP 2024-Dec S1; Model Q	2.4, p. 6.43; Summary, pp. 6.68 – 6.69
2.4.2	Numerical: Y = C + I ઉકેલો. C = a + bY અને I = Ī હોય તો Y = (a + Ī)/(1 − b); I પણ Y પર આધારિત હોય (I = Ī + iY) તો Y વાળાં બધાં terms ભેગાં કરો: Y = (a + Ī)/(1 − b − i). ((10 + 200)/0.5 = 420; (12 + 188)/0.25 = 800; 42/0.35 = 120.)	Q2, Q5, Q12	PYQ 2024-Sep, 2025-Sep, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S2	2.4, ઉદાહરણ (III.) 4 – 6 અને 8, pp. 6.47 – 6.50
2.4.3	Saving function પરથી numerical: S = I મૂકો (−20 + 0.25Y = 100 → Y = 480); પછી C = Y − S (240 − 100 = 140).	Q6, Q7	PYQ 2026-Jan, 2026-May	2.4, ઉદાહરણ (III.) 7, p. 6.49
2.4.4	Leakages, injections કરતાં વધી જાય (AD output કરતાં ઓછી) તો unplanned inventories એકઠી થાય છે અને national income ઘટે છે; injections, leakages કરતાં વધી જાય (AD output કરતાં વધુ — દા.ત. ફક્ત consumption જ income કરતાં વધી જાય) તો inventories ઘટે છે અને income વધે છે; spending અને output માં ફેરફાર દ્વારા, prices દ્વારા નહીં, થતું readjustment equilibrium પાછું સ્થાપે છે.	MQ 1.4: Q2 (+ 2.3 Q21, 2.3 Q22)	MTP 2026-Apr S1 (×2); Model Q	2.4, pp. 6.44 – 6.45; 2.6, pp. 6.57 – 6.58

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.4.5	Keynesian equilibrium full employment એ જ હોય એ જરૂરી નથી. Deficient demand — full-employment output કરતાં ઓછા output માટેની aggregate demand — deflationary (recessionary કે contractionary) gap ઊભો કરે છે.	Q1, Q10	PYQ 2024-Jun, 2026-Sep	2.4.1, p. 6.45
2.4.6	Excess demand — full-employment output કરતાં વધુ aggregate demand — inflationary gap ઊભો કરે છે: real output સ્થિર રહે છે જ્યારે price level વધે છે (demand-pull inflation), એટલે ફક્ત nominal output વધે છે.	Q4 (+ 2.7 Q8)	RTP 2025-May; MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S2	2.4.1, p. 6.46; 2.8, p. 6.68
2.4.7	Keynesian ઉપાય (prescription): recession માં government spending વધારો અને taxes ઘટાડો; inflation માં ખર્ચ પર અંકુશ રાખો (SM fiscal policy ની વાત કરે છે — G અને taxes; monetary tightening આ એકમના દાયરાની બહાર છે).	MQ 1.1: Q1; MQ 1.8: Q1	Model Q ×2	2.8, p. 6.68
2.4.8	Excess demand સુધારવાનાં monetary measures: repo rate, CRR અને margin requirements વધારવાં.	Q3	MTP 2024-Dec S1	SM એકમ 2 માં નથી (ફક્ત MTP)
2.4.9	Investment spending rate of interest પ્રત્યે જેટલું વધુ sensitive હોય, તેટલો AD curve (price–output space માં) વધુ સપાટ (flatter) બને છે.	Q9	MTP 2025-Aug S1	SM એકમ 2 માં નથી (ફક્ત MTP)
2.4.10	AD = 2,000 − 100P અને SRAS = 1,000 + 150P: AD = AS મૂકો → 250P = 1,000, P = 4, Y = 1,600.	MQ 1.4.1: Q1	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)

વિષય 2.5 The Investment Multiplier

24 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 11 · RTP 2 · MTP 8 · Model Q 6

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.5.1	Investment multiplier k = ΔY/ΔI — national income માં થતા ફેરફાર અને investment માં થતા ફેરફારનો ગુણોત્તર (ratio); investment માં વધારો equilibrium income માં પ્રમાણ કરતાં વધુ (multiple) ફેરફાર લાવે છે — ખર્ચમાં થયેલા શરૂઆતના ફેરફારનું આખી economy માં વિસ્તરણ (magnification) ('ripple effect').	Q2, Q6, Q14; MQ 1.8: Q1	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan; RTP 2025-Sep; Model Q	2.5, pp. 6.50 – 6.52
2.5.2	k = 1/(1 − MPC) = 1/MPS — multiplier એ MPS નો reciprocal (વ્યસ્ત) છે; તેનું મૂલ્ય MPC (અને તેથી MPS) નક્કી કરે છે.	Q15, Q18; MQ 1.5: Q1, Q3	PYQ 2026-Sep; MTP 2025-Dec S1; Model Q ×2	2.5, pp. 6.51 – 6.52
2.5.3	સીધો સંબંધ (direct relationship): MPC જેટલો ઊંચો (MPS જેટલો નીચો), multiplier તેટલો મોટો; MPC = 1 હોય ત્યારે તેનું મહત્તમ મૂલ્ય infinity (અનંત) છે.	Q8, Q11	PYQ 2025-Sep, 2026-May; MTP 2024-Dec S1, 2024-Dec	2.5, p. 6.51
2.5.4	Numerical — ΔY શોધો: k = 1/(1 − MPC) (કે 1/MPS), પછી ΔY = k × ΔI (કે ΔG). (MPS 0.2 કે b 0.8 → k 5; MPC 0.6 → k 2.5, ΔY = 2.5 × 300 = 750; MPC 0.8, ΔG 100 → ΔY 500.)	Q5, Q13; MQ 1.5: Q2; MQ 1.6.1: Q1	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S2; Model Q ×2	2.5, Ill. 9, 11, 12, pp. 6.53 – 6.54

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.5.5	Numerical — k કે MPC શોધો: k = ΔY/ΔI, પછી MPC = 1 − 1/k. (1,500/500 = 3 → 0.67; 2,000/200 = 10 → 0.9; 600/150 = 4 → 0.75; 12,000/4,000 = 3.)	Q3, Q7, Q9, Q17 (+ 2.3 Q16)	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep, 2026-May, 2026-Sep; RTP 2025-Jan	2.5, p. 6.51; ઉદાહરણ (Ill.) 10, p. 6.53
2.5.6	Autonomous spending (I કે G) માં વધારો aggregate demand schedule ને ઉપર તરફ ખસેડે છે (C + I થી C + I + ΔI) અને equilibrium income ને એ વધારા કરતાં વધુ વધારે છે; જ્યારે MPC (behavioural coefficient) માં ફેરફાર તેને બદલે slope બદલે છે.	Q12; MQ 1.6.1: Q2	MTP 2025-Aug S1; Model Q	2.5, pp. 6.50 – 6.51; 2.7, p. 6.66
2.5.7	Leakages — હાલ ઉત્પાદિત consumption goods પર ન ખર્ચાતી income — multiplier ઘટાડે છે: progressive taxation; ઊંચી liquidity preference અને idle saving; stocks કે imports માંથી સંતોષાતી demand; existing wealth કે securities ની ખરીદી; corporations ના undistributed profits; debt repayment (દેવાની ચુકવણી); full employment પર inflation; goods ની scarcity. Distributed profits leakage **નથી**; saving એ withdrawal છે.	Q1, Q4, Q10	PYQ 2024-Jun, 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1	2.5, p. 6.52
2.5.8	*વિષય 2.3 જુઓ: autonomous consumption ('a') માં વધારો consumption function ને ઉપર તરફ ખસેડે છે.*	Q16	MTP 2026-Apr S1	2.3.2, p. 6.39

વિષય 2.6 Determination of Equilibrium Income: Three Sector Model

9 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 5 · RTP – · MTP 2 · Model Q 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.6.1	Three-sector closed economy માં (foreign trade ને અવગણીને) aggregate demand = household consumption (C) + business investment (I) + government demand (G); equilibrium Y = C + I + G (AD = Y = AS: C + I + G = C + S + T). Foreign sector આમાં સામેલ નથી.	Q2, Q4; MQ 1.6: Q1, Q2	PYQ 2024-Sep, 2025-May; Model Q ×2	2.6, pp. 6.54 – 6.56
2.6.2	Taxes અને transfers સાથેનું numerical: C = a + bYd, Yd = Y − T + TR; Y = (a − bT + bTR + I + G)/(1 − b). (C = 8 + 0.6(Y − 10), I 60, G 10 → Y 180; C = 200 + 0.8(Y − 150 + 75), I 200, G 150 → Y 2,450.)	Q1, Q3	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan	2.6.1, pp. 6.58 – 6.60
2.6.3	Government spending autonomous છે — તે aggregate demand માં ઉમેરો કરે છે (C + I + G રેખા C + I ની ઉપર રહે છે) અને multiplier મારફતે equilibrium income વધારે છે.	Q6	MTP 2026-Apr S1	2.6, p. 6.57; 2.7, p. 6.66
2.6.4	Leakage એટલે હાલ ઉત્પાદિત consumption goods and services પર ન ખર્ચાતી income (saving, taxes, imports); injections છે investment, government spending અને exports.	Q5	PYQ 2026-May	2.5, p. 6.52; 2.6, p. 6.56
2.6.5	Balanced budget multiplier એક (one) બરાબર છે.	Q7	MTP 2026-Apr S1	SM એકમ 2 માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 2.7 Determination of Equilibrium Income: Four Sector Model

11 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 4 · RTP 1 · MTP 4 · Model Q 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.7.1	Four-sector model માં household, business, government અને foreign sectors આવે છે; net exports (X − M) એ aggregate expenditure માં foreign sector નો ફાળો છે, અને equilibrium Y = C + I + G + (X − M) છે.	MQ 1.7: Q2, Q3	Model Q ×2	2.7, pp. 6.62 – 6.63
2.7.2	Numerical: AD = C + I + G + (X − M) (2,000 + 700 + 750 + 100 = 3,550); C = a + bY હોય ત્યારે Y = (a + I + G + X − M)/(1 − b), જેમાં net imports બાદ કરાય છે ((300 + 800 − 100)/0.25 = 4,000).	Q1, Q2	PYQ 2024-Jun; MTP 2024-Dec S1	2.7, p. 6.63; Ill. 17 – 18, pp. 6.66 – 6.68
2.7.3	Foreign trade multiplier = 1/(1 − b + m), જ્યાં b = MPC અને m = marginal propensity to import; m જેટલો વધુ, multiplier તેટલો ઓછો (1/(1 − 0.6 + 0.04) = 2.27).	Q3	PYQ 2026-Jan	2.7, pp. 6.63 – 6.66
2.7.4	Exports injections છે અને imports leakages: equilibrium income પર exports માં વધારો expansionary અસર કરે છે, જ્યારે imports માં autonomous વધારો contractionary અસર કરે છે.	Q4	PYQ 2026-Jan	2.7, pp. 6.63, 6.66
2.7.5	Leakages (S + T + M) ફક્ત equilibrium income પર જ injections (I + G + X) બરાબર થાય છે — investment એ injection છે, saving એ leakage.	Q6, Q7	MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S1	2.7, p. 6.65
2.7.6	Households અને firms (business) દરેક sector model માં સામાન્ય છે; three- અને four-sector models માં government અને foreign sectors ઉમેરાય છે.	Q5	PYQ 2026-May	2.1, p. 6.36
2.7.7	*વિષય 2.4 જુઓ: Keynes મુજબ inflationary gap excess demand ને કારણે થાય છે.*	Q8	RTP 2025-May; MTP 2026-Apr S2	2.4.1, p. 6.46
2.7.8	Consumption અને taxes નો સરવાળો income કરતાં વધી જાય (Y = C + S + T) તો તે negative saving (dissaving) સૂચવે છે; આ અર્થમાં 'deficit' એ SM નો શબ્દ નથી.	MQ 1.7: Q1	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)

વિષય 2.8 Conclusion

2 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ – · RTP 1 · MTP 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.8.1	Keynesian theory મુજબ national income aggregate effective demand પર આધાર રાખે છે: તે full-employment output કરતાં ઓછી રહે તો unemployment થાય છે; તેનાથી વધી જાય તો inflation થાય છે.	Q1 (+ 2.1 Q1)	PYQ 2024-Sep; RTP 2025-Jan; MTP 2025-Dec S1	2.8, p. 6.68

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.8.2	Stabilisation policy વિના incomes અસ્થિર રહે છે કારણ કે investment અસ્થિર છે; government સક્રિય ભૂમિકા ભજવે છે — government spending અને taxes માં યોગ્ય ફેરફાર (fiscal policy), અને monetary policy interest rates અને aggregate demand પર અસર કરે છે.	Q2	MTP 2025-Apr S1	2.8, p. 6.68; 2.1, p. 6.36

ભાગ B — પ્રકરણ 5 One-liner પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet)

બેવડાયેલી પંક્તિઓ દૂર કરીને, Study Material ના ક્રમમાં. પૂરા શબ્દો, Scanner પ્રશ્નો અને SM પાનું ધરાવતી ભાગ A ની પંક્તિ(ઓ) પર જવા 'ભાગ A સંદર્ભ' પર click કરો. આ પ્રકરણમાં ICAI એ જેટલી વાર પૂછ્યું છે તેમાંથી આશરે 28% ફક્ત ★★★ પંક્તિઓ જ આવરી લે છે.

એકમ 1 — National Income Accounting

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	NI accounting ના પ્રણેતા Kuznets અને Stone; national accounts CSO (MoSPI) તૈયાર કરે છે; State Domestic Product રાજ્યોના DESs તૈયાર કરે છે.	★★	1.1.1, 1.2.1
2	NI estimates ના ઉપયોગ: demand forecasting, sectoral composition અને તેમાં થતા ફેરફાર, sector policies, macro modelling, income distribution, structural ratios, international comparisons, growth અને inflation policy — population policy નહીં.	★	1.2.2
3	GDP = કોઈ સમયગાળામાં દેશમાં ઉત્પાદિત બધાં final goods and services નું market prices પર મૂલ્ય; ફક્ત final goods જ ગણાય છે.	★	1.3.1, 1.3.2
4	Nominal = current prices; Real = constant (base-year) prices — price effect દૂર કરે છે; સમય સાથે સરખામણી માટે real GDP જ વપરાય છે.	★	1.3.3
5	**GDP deflator = Nominal ÷ Real × 100 — inflation માપતો price index (PPP prices માપતા નથી).**	★★★	1.3.4, 1.3.5, 1.3.9
6	Real = Nominal × 100 ÷ deflator; અને Nominal = Real × index ÷ 100.	★★	1.3.6
7	Base-year deflator = 100; > 100 → nominal > real, prices base કરતાં ઊંચા; < 100 → prices base કરતાં નીચા.	★★	1.3.7
8	Inflation = (D2 − D1) ÷ D1 × 100; deflator આગલા વર્ષ કરતાં ઘટે → price level ઘટ્યું.	★★	1.3.8
9	**Gross − Net = depreciation: NDP = GDP − dep, એટલે NDP ≤ GDP; gross investment = net + replacement; dep > gross investment → capital stock ઘટે છે.**	★★★	1.3.10, 1.3.11
10	GNP = GDP + NFIA; વિદેશી firm નો અહીં કમાયેલો profit આપણા GDP માં અને તેના પોતાના દેશના GNP માં ગણાય છે, આપણી national income માં નહીં.	★★	1.3.12, 1.3.13, 1.4.21
11	NFIA negative (ઋણ) → GDP > GNP; National = Domestic + NFIA.	★★	1.3.14, 1.3.15, 1.2.3
12	NNPMP = GNPMP − dep = NDPMP + NFIA = GDPMP + NFIA − dep (dep એટલે depreciation).	★★	1.3.16
13	**MP − FC = net indirect taxes (IT − subsidies); direct taxes અપ્રસ્તુત છે.**	★★★	1.3.17, 1.3.18
14	GDPFC = CoE + OS (rent + interest + profit) + mixed income + dep; અને GDPMP = NDPFC + CFC + NIT.	★★	1.3.19, 1.4.13
15	Basic price = FC + production taxes − production subsidies; અને MP = basic price + product taxes − product subsidies.	★	1.3.20
16	NDPFC = CoE + OS + MI = NDPMP − NIT; અને National Income (NNPFC) = domestic factor incomes + NFIA.	★	1.3.21, 1.3.22
17	Per capita income = aggregate ÷ population — જીવનધોરણ (standard of living) નો સૂચક.	★	1.3.23, 1.6.2

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
18	Personal income = બધા sources માંથી households (NPISH સહિત) ની પ્રાપ્તિઓ (transfers સહિત); તેમાં retained earnings, corporate tax, social security contributions સામેલ નથી.	★★	1.3.24
19	DI = PI − personal income taxes − non-tax payments; consumption કે saving માટે ઉપલબ્ધ.	★★	1.3.25
20	NNDI = NNI + વિદેશથી મળતાં અન્ય net current transfers; GNDI = NNDI + CFC.	MQ	1.3.26
21	Private income = દેશની અંદર અને બહારના બધા sources માંથી private sector ને મળતી factor + transfer income = PI + corporate tax + undistributed profits.	★	1.3.27
22	Circular flow (ચક્રીય પ્રવાહ): production → distribution → disposition; output = income = expenditure.	★	1.4.1
23	ત્રણ methods: value added (industry નો બેવડાયા વિનાનો ફાળો), income (ચૂકવાયેલી factor incomes), expenditure / income disposal (final expenditure).	★	1.4.2, 1.3.30
24	**Value added = Product = Industrial Origin = Net Output method; double counting ટાળવા ફક્ત final goods / value added જ ગણો.**	★★★	1.4.3, 1.4.4, 1.4.5
25	**GVAMP = (Sales + closing − opening stock) − IC; NVA = GVA − dep; અને FC = MP − IT + subsidies.**	★★★	1.4.6, 1.4.7, 1.3.31
26	સામેલ કરો: own-account fixed assets, self-consumption, imputed rent, change in stock; બાકાત રાખો: unpaid household work અને જૂના shares નું ફરી વેચાણ (resale).	★	1.4.8
27	Income method = Factor Payment = Distributed Share method; અને NI = CoE + OS + MI + NFIA.	★	1.4.9
28	સામેલ કરો: wages, PF contribution, commissions, brokerages, imputed rent, royalty, productive loans પરનું interest; બાકાત રાખો: pensions, transfers, capital gains, windfalls, second-hand goods, shares અને bonds, black money.	★★	1.4.10, 1.3.29
29	Profit = corporate tax + dividend + undistributed profit; mixed income = self-employed ની અલગ ન પાડી શકાય એવી (inseparable) labour અને capital income.	★★	1.4.11, 1.4.12
30	Expenditure method: GDPMP = PFCE + GFCE + GDCF + (X − M) — આ GDPMP છે, national income નહીં.	★	1.4.15, 1.3.32
31	Final consumption households અને government માં થાય છે; GFCE માં pensions, scholarships, unemployment allowance (transfers) સામેલ નથી.	★★	1.4.16, 1.3.28
32	Transfer payments GDP માંથી બાકાત છે — તેનાથી કોઈ current production થતું નથી.	★★	1.4.17, 1.7.1
33	GDCF = fixed assets + inventory change + valuables; ન વેચાયેલી inventory investment તરીકે ગણાય છે; net domestic expenditure = C + net investment.	★★	1.4.18, 1.4.19
34	India કોઈ એક જ method વાપરતું નથી: agriculture — product; small-scale — income; construction — expenditure.	★	1.4.20
35	State income (NSDP) નો અંદાજ DESs ના State Income Units કાઢે છે, CSO સલાહ આપે છે; supra-regional sectors (railways, banking, insurance) ની ફાળવણી indicators ના આધારે; per capita state income = NSDP ÷ midyear population.	★★	1.5.1, 1.5.2, 1.3.33

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
36	GDP ≠ welfare: તેમાં income distribution, quality improvements, hidden/illegal output, non-market work, leisure (ફુરસદ), economic bads (traffic congestion), volunteer work, externalities આવરી લેવાતાં નથી.	★★	1.6.1
37	Conceptual difficulties (વિભાવનાત્મક મુશ્કેલીઓ): definition, final vs intermediate, transfers, durable goods ની services, income distribution, constant prices પર નવાં goods, government services.	★	1.7.1
38	અન્ય challenges: data, non-monetised sector, self-consumption, unrecorded incomes, occupational classification, CFC નો અંદાજ; underground economy ને કારણે NI ઓછી અંકાય છે.	★	1.7.2, 1.7.3

એકમ 2 — The Keynesian Theory of Determination of National Income

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Keynes, 'The General Theory of Employment, Interest, and Money' (1936) — Great Depression ની લાંબી ચાલેલી બેરોજગારી (persistent unemployment) નો જવાબ.	★	2.1.1
2	**National income aggregate effective demand પર આધાર રાખે છે; Depression = અપૂરતો ખર્ચ (insufficient spending).**	★★★	2.1.2, 2.8.1
3	Recession અને unemployment સામે લડવા government spending અને taxes — government ની સક્રિય ભૂમિકા.	★★	2.1.3, 2.4.7, 2.8.2
4	પાયાના ઘટકો (building blocks): consumption–income સંબંધ અને multiplier · liquidity preference (= demand for money) · expectations (અપેક્ષાઓ).	★	2.1.5
5	Keynesian analysis = short period અને comparative statics.	★	2.1.6
6	Macroeconomics = આખી economy નો અભ્યાસ (SM પ્રકરણ 1).	★	2.1.4
7	Models ના પ્રકાર: two-sector (households + firms) · three-sector (+ government) · four-sector (+ foreign).	★★	2.2.2, 2.6.1, 2.7.6
8	Circular flow: real flows (factor services, goods) સામે money flows (factor payments, consumption payments).	MQ	2.2.3
9	Two-sector model ની identity: Factor payments = Household income = Household expenditure = Firms' receipts = Value of output.	★	2.2.4
10	Circular flow ના તબક્કા: production, distribution, disposition (એકમ 1).	★	2.2.5
11	AD = total planned expenditure = C + I; I exogenous છે, short run માં સ્થિર.	MQ	2.2.1, 2.3.1
12	Consumption function C = f(Y): consumption અને disposable income વચ્ચેનો સંબંધ.	★★	2.3.3
13	C = a + bY; a = autonomous consumption (intercept) — a માં વધારો C ને ઉપર ખસેડે છે.	★★	2.3.4, 2.3.5, 2.5.8
14	0 < MPC < 1: consumption income કરતાં ઓછું વધે છે.	★★	2.3.6
15	MPC = ΔC/ΔY = slope; ઊંચો MPC → વધુ steep (ઢાળવાળું) C.	★★	2.3.7

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
16	APC = C/Y; income વધે તેમ ઘટે છે.	★★	2.3.8
17	Y = C + S; MPS = 1 − b; MPC + MPS = 1.	★	2.3.9
18	APS = S/Y; S = APS × Y.	★★	2.3.10
19	AS = C + S = national income (રાષ્ટ્રીય આવક).	★	2.3.11
20	Equilibrium: C + I = C + S, એટલે કે I = S; output demanded = output produced.	★★	2.4.1
21	**Y = C + I (કે S = I) થી ઉકેલો; C = Y − S.**	★★★	2.4.2, 2.4.3
22	AD < output → inventories ભેગી થાય → income ઘટે; AD > output → income વધે; adjustment output મારફતે થાય છે, prices મારફતે નહીં.	★	2.4.4, 2.3.14
23	Deflationary (recessionary) gap = full-employment output થી નીચે deficient demand.	★	2.4.5
24	Inflationary gap = excess demand; real output સ્થિર, prices વધે છે.	★★	2.4.6, 2.7.7
25	k = ΔY/ΔI; income માં multiple (પ્રમાણ કરતાં વધુ) ફેરફાર.	★★	2.5.1
26	**k = 1/(1 − MPC) = 1/MPS; ઊંચો MPC → મોટો k; MPC = 1 હોય ત્યારે k = ∞.**	★★★	2.5.2, 2.5.3
27	**ΔY = k × ΔI; MPC = 1 − 1/k.**	★★★	2.5.4, 2.5.5, 2.3.15
28	Autonomous spending માં ફેરફાર = AD line નું ઉપર તરફ ખસવું; MPC માં ફેરફાર = slope માં ફેરફાર.	★	2.5.6
29	Leakages ની યાદી — UNdistributed (distributed નહીં) profits; saving એ withdrawal છે.	★★	2.5.7, 2.6.4
30	Three-sector model માં: AD = C + I + G; C + I + G = C + S + T.	★	2.6.1
31	Y = (a − bT + bTR + I + G)/(1 − b).	★	2.6.2
32	G autonomous છે → income પર multiplier effect.	★	2.6.3
33	Four-sector model માં: Y = C + I + G + (X − M).	★	2.7.1, 2.7.2
34	Foreign trade multiplier 1/(1 − b + m); ઊંચો m → નાનો multiplier.	★	2.7.3
35	Exports ની અસર expansionary; autonomous imports ની contractionary.	★	2.7.4
36	Equilibrium પર leakages S + T + M = injections I + G + X.	★	2.7.5

પ્રકરણ 6

Business Cycles

191 Scanner પ્રશ્નો · 58 one-liners · 40 revision pointers · July 2026 ના Study Material માં SM પ્રકરણ 5

ભાગ A — Scanner પ્રશ્નો અને Study Material સાથે જોડાયેલા One-liners

Business Cycles

SM પ્રકરણ 5, પાનાં 5.1 – 5.15

વિષય 6.0 Introduction

10 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 5 · RTP 5 · MTP 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
6.0.1	Business cycles (trade cycles) એ economy એ સમયગાળા દરમિયાન અનુભવેલી aggregate economic activity માંની rhythmic fluctuations છે — એકંદર business activity નું વારાફરતી expansion અને contraction, જે aggregate economic activity નાં માપ જેવાં કે gross national product (output), employment અને income ની fluctuations માં દેખાય છે.	Q3, Q4, Q9, Q10	PYQ 2021-Jan, 2021-Jul; RTP 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1, 2025-Jan S2	5.0, p. 5.3; Summary, p. 5.14
6.0.2	SM નાં પ્રારંભિક ઉદાહરણો: 1920 ના દાયકાનો UK boom (GDP, production અને living standards માં ઝડપી growth, જેને assembly line જેવી નવી technology એ વેગ આપ્યો), અને China નો તાજેતરનો slowdown, જેણે દુનિયાના મોટા ભાગમાં decline અને panic નું ચક્ર ઊભું કર્યું — recessionary phase ની શરૂઆત.	Q2	PYQ 2019-Nov	5.0, p. 5.2
6.0.3	Information Technology (Dot.Com) bubble (આશરે 1997–2000) એ business cycle નું ઉદાહરણ છે: 1998–99 ના નીચા interest rates અને વધુ પડતા optimism એ internet companies ના stock prices ઊંચે ચડાવ્યા; 1999–2001 દરમિયાન bubble તૂટી પડ્યો અને economies એ downturn અનુભવ્યો.	Q6	RTP 2024-Sep, 2025-May	5.1 (ઉદાહરણો), p. 5.8
6.0.4	Global Economic Crisis (2008–09) ની શરૂઆત US financial markets માં થઈ: IT bubble તૂટ્યા પછી US Federal Reserve એ interest rates ઘટાડ્યા, જેનાથી મોટી liquidity ઊભી થઈ; સસ્તી credit અને creditworthiness તપાસ્યા વગર sub-prime households ને અપાયેલા lending થી house prices ફૂલી ગયા; 2006 માં prices ઘટવા લાગ્યા અને 2007 ના બીજા અર્ધમાં housing bubble ફૂટ્યો.	Q5	PYQ 2022-Dec	5.1 (ઉદાહરણો), p. 5.9
6.0.5	Subprime Crisis અને Greece Crisis માં high financial leverage, low interest rates અને credit expansion સમાન હતાં — 'all of the above'. SM ફક્ત subprime બાજુ વર્ણવે છે (low interest rates, excess liquidity, easy credit); Greece crisis SM માં નથી.	Q7	RTP 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1	SM માં નથી (ફક્ત RTP/MTP); subprime બાજુ p. 5.9 પર

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
6.0.6	Counter-cyclical variable એ aggregate economic activity ની ઊલટી દિશામાં ચાલે છે — expansions માં નીચે, contractions માં ઉપર (દા.ત. unemployment); pro-cyclical variable તેની સાથે ચાલે છે.	Q1	PYQ 2018-May	SM માં નથી (ફક્ત PYQ)
6.0.7	Globalisation દેશો વચ્ચેનું ઝડપી integration સૂચવે છે. (SM ફક્ત એટલું કહે છે કે લગભગ બધા દેશોની economies trade દ્વારા એકબીજા સાથે જોડાયેલી છે, એટલે દુનિયાના એક ભાગની fluctuations બીજા ભાગોમાં સહેલાઈથી ફેલાય છે.)	Q8	RTP 2024-Sep	SM માં નથી (ફક્ત RTP); સરખાવો 5.3, p. 5.13

વિષય 6.1 Phase of Business Cycle

110 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 103 · RTP 3 · MTP 24

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
6.1.1	સામાન્ય business cycle ના ચાર અલગ phases છે: (1) Expansion (જેને Boom કે Upswing પણ કહે છે); (2) Peak (અથવા boom કે Prosperity); (3) Contraction (જેને Downswing કે Recession પણ કહે છે); (4) Trough (અથવા Depression). 'Reconstruction' phase **નથી**. (એક RTP આ ચારને Peak, recession, trough અને recovery તરીકે ગણાવે છે — trough માંથી બહાર ચડવાની પ્રક્રિયાનું SM નું નામ Recovery છે.)	Q5, Q11, Q28, Q65, Q78, Q89, Q91	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2020-Nov, 2023-Jun, 2025-Sep, 2026-Jan; RTP 2024-Sep	5.1, p. 5.3; Summary, pp. 5.14 – 5.15
6.1.2	ક્રમ: cycle trough થી શરૂ થાય છે → expansion → peak → contraction → ફરી trough; expansion એ trough અને peak ની વચ્ચે હોય છે; peak એ expansion નો અંત અને contraction ની શરૂઆત દર્શાવે છે; peak થી trough સુધીનો ગાળો contraction છે — એટલે કે economic expansions પછી contractions આવે છે.	Q24, Q81, Q82, Q100	PYQ 2019-Nov, 2020-Nov; MTP 2025-Jan S2 (×2), 2025-Aug S2	5.1, p. 5.3
6.1.3	Peak અને trough એ cycle ના turning points છે (trough એ 'lowest turning point' છે); SM peak ને 'Peak or boom' અને trough ને 'Trough or Depression' નામ આપે છે, એટલે boom અને depression ને પણ turning points કહેવાય છે.	Q12, Q38, Q54, Q73	PYQ 2019-May, 2021-Jul, 2022-Dec, 2023-Dec; MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1	5.1, pp. 5.3, 5.5 – 5.6
6.1.4	Expansion ત્યારે છે જ્યારે economic activity વધતી હોય — તેનાં લક્ષણો: national output, employment, aggregate demand, capital અને consumer expenditure, sales, profits માં વધારો, વધતા stock prices અને bank credit; prices અને costs વધુ ઝડપથી વધે છે; સારું net investment; ઊંચું consumer spending અને business confidence. વધતું unemployment તેનું લક્ષણ **નથી**.	Q13, Q43, Q45, Q55, Q60	PYQ 2019-May, 2021-Jul, 2021-Dec (×2), 2022-Dec, 2023-Jun	5.1, p. 5.4; Summary, p. 5.14

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
6.1.5	Expansion ત્યાં સુધી ચાલે છે જ્યાં સુધી resources નું full employment થાય અને production તેના મહત્તમ શક્ય સ્તરે પહોંચે; involuntary unemployment લગભગ શૂન્ય હોય છે — જે unemployment રહે છે તે frictional (નોકરી બદલવી, હડતાળો, labour ની imperfect mobility) કે structural (economy માં structural changes ને કારણે) હોય છે.	Q17, Q19, Q66, Q85	PYQ 2019-Nov (×2), 2022-Jun, 2023-Dec, 2025-May	5.1, p. 5.4
6.1.6	Peak એ business cycle નું ટોચનું કે સૌથી ઊંચું બિંદુ છે (maximum production), જે expansion ના પાછલા તબક્કામાં આવે છે; તે expansion નો અંત છે, જ્યાં economic growth થોડા સમય માટે સ્થિર થાય છે અને પછી ઊલટી દિશામાં ફરે છે.	Q16, Q18, Q46, Q102	PYQ 2019-Nov (×2), 2021-Dec; MTP 2025-Apr S1, 2025-Dec S1	5.1, p. 5.4; Summary, p. 5.15
6.1.7	Peak (prosperity) પર: demand સામે inputs ની અછત હોય છે એટલે input prices વધે છે; output prices ઝડપથી વધે છે, જેથી cost of living અને fixed income earners પરનો ભાર વધે છે; consumers housing અને durables પરના ખર્ચની ફેરવિચારણા કરે છે; actual demand સ્થગિત (stagnate) થાય છે.	Q21, Q40, Q48, Q92, Q95, Q108	PYQ 2019-May, 2019-Nov, 2021-Jul, 2022-Jun, 2026-Jan, 2026-May, 2026-Sep	5.1, p. 5.4
6.1.8	Contraction (Downswing/Recession): peak પર પહોંચ્યા પછી demand નો વધારો અટકી જાય છે અને તે ઘટવા માંડે છે; investment અને employment ઘટે છે; producers economy ની નાડ (pulse) તરત પારખતા નથી અને investment તથા production ચાલુ રાખે છે, એટલે supply demand કરતાં ઘણો વધી જાય છે; પછી તેઓ investment અટકાવે છે અને equipment તથા inputs ના orders રદ કરે છે, જેનાથી input markets માં પ્રતિક્રિયાઓની સાંકળ શરૂ થાય છે — આ turning point અને recession ની શરૂઆત છે.	Q7, Q9, Q22, Q30, Q63, Q76, Q98, Q103	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2019-Nov, 2020-Nov, 2021-Jul, 2023-Jun, 2024-Sep, 2026-May; MTP 2025-Aug S2	5.1, p. 5.5; Summary, p. 5.15
6.1.9	Recession ઊંડું થાય તેમ: input prices ઘટે છે, wage અને interest incomes ઘટે છે, producers inventories ખાલી કરવા prices ઘટાડે છે, consumers ખરીદી મુલતવી રાખે છે અને aggregate demand ઘટે છે, જેથી સામાન્ય રીતે prices ઘટે છે; production, employment અને income ઘટે છે; bank credit સંકોચાય છે, investor confidence સૌથી નીચું હોય છે, stock prices ઘટે છે અને wage rates ઘટવા છતાં unemployment વધે છે. Bad trade = ઘટતા prices અને ઊંચું unemployment; recession માં unemployment વધે છે અને output ઘટે છે.	Q26, Q33, Q71, Q83, Q88, Q90	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jan, 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	5.1, p. 5.5; 5.0, p. 5.3
6.1.10	Depression એ recession નું ગંભીર સ્વરૂપ છે (તેનું ઊલટું નહીં) અને recession પ્રક્રિયાનો છેલ્લો તબક્કો છે — અત્યંત મંદ (sluggish) economic activity; growth rate negative થાય છે; national income અને expenditure ઝડપથી ઘટે છે; prices સૌથી નીચે હોય છે; firms પોતાની facilities બંધ કરે છે; વધતું જતું (rampant) unemployment consumers પાસે બહુ ઓછી disposable income રહેવા દે છે.	Q1, Q3, Q27, Q53, Q56, Q86, Q99	PYQ 2018-May (×2), 2020-Nov, 2022-Jun, 2022-Dec, 2025-May; MTP 2025-May S2	5.1, pp. 5.5 – 5.6; Summary, p. 5.15

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
6.1.11	Depression નું લાક્ષણિક feature: interest rate ઘટે છે, એટલે લોકોની liquid money (cash) રાખવાની demand વધે છે; investor confidence ઘટી ગયો હોવાથી credit ની demand તો પણ ઘટે છે; capital અને consumer durable goods industries માં excess capacity રહે છે; bankruptcies અને liquidations થી trade ઘટે છે.	Q15, Q23, Q31, Q41, Q49	PYQ 2019-Nov (×3), 2021-Jan, 2021-Jul, 2022-Jun	5.1, pp. 5.5 – 5.6
6.1.12	Trough: depression ના તળિયે બધી economic activities નીચલી સપાટીએ પહોંચે છે — economic activity નું સૌથી નીચું બિંદુ, જ્યાં production સૌથી ઓછું અને unemployment સૌથી વધુ હોય છે; trough થોડો સમય ટકે છે અને pessimism નો અંત તથા optimism ની શરૂઆત દર્શાવે છે.	Q20, Q77, Q104	PYQ 2019-Nov, 2022-Jun, 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1	5.1, p. 5.6
6.1.13	Recovery: પરિવર્તન (reversal) ની પ્રક્રિયા સૌ પ્રથમ labour market માં અનુભવાય છે — વ્યાપક unemployment workers ને ઓછાં wages સ્વીકારવા મજબૂર કરે છે; producers ઓછા costs ની અપેક્ષા રાખે છે, ફરી investment કરે છે અને stocks ભેગો કરે છે; banks credit વધારે છે; employment અને aggregate demand વધવા માંડે છે — depression થી expansion તરફનો turning point.	Q75	PYQ 2024-Sep	5.1, p. 5.6
6.1.14	Phase ની ઓળખ (SM ના શબ્દોમાં): Expansion — national output, employment, demand, capital અને consumer expenditure માં વધારો; Contraction — investment અને employment માં ઘટાડો અને demand તથા supply વચ્ચે mismatch; Depression (Trough) — અત્યંત મંદ (extremely sluggish) economic activities; Recovery — employment વધે છે અને expansion થાય છે.	Q110	PYQ 2026-Sep	5.1, pp. 5.4 – 5.6
6.1.15	Business cycles ના turning points ની આગાહી કરવી ઘણું અઘરું છે; cycle માપવા અને economy કઈ દિશામાં જઈ રહી છે તેની આગાહી કરવા economists વિવિધ activities માંના ફેરફારો વાપરે છે — જેને indicators કહે છે. ત્રણ પ્રકાર: leading, lagging અને coincident (concurrent).	Q47	PYQ 2021-Dec; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S1	5.1, pp. 5.6 – 5.7
6.1.16	Leading indicator એ માપી શકાય એવું economic factor છે જે economy કોઈ ચોક્કસ pattern કે trend અનુસરવા લાગે તે પહેલાં બદલાય છે — એવા variables જે real output બદલાય તે પહેલાં બદલાય છે, ઘણી વાર મોટાં economic adjustments પહેલાં (બહોળા પ્રમાણમાં વપરાય છે પણ હંમેશાં ચોક્કસ નથી હોતા).	Q8, Q34, Q37, Q61, Q67	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2023-Jun, 2023-Dec	5.1, p. 5.7; Summary, p. 5.15
6.1.17	Leading indicators (upturns/downturns ના અગ્રદૂત — precursors): stock prices, profit margins અને profits માં ફેરફાર, housing, interest rates અને prices જેવા indices; consumer goods ના new orders નું value, plant and equipment માટેના new orders, private houses માટેની building permits, ધીમી deliveries, index of consumer confidence અને money growth rate.	Q4, Q52, Q69, Q79, Q101, Q109	PYQ 2018-May, 2022-Jun, 2023-Dec, 2025-Jan, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S1	5.1, p. 5.7

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
6.1.18	Lagging indicators economy ની ભૂતકાળની કામગીરી (historical performance) દર્શાવે છે — એવા variables જે real output બદલાયા પછી બદલાય છે; જો leading indicators business cycles ની શરૂઆતનો સંકેત આપે, તો lagging indicators આ trends ની પુષ્ટિ કરે છે.	Q39, Q50, Q57, Q62, Q70, Q74, Q80	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun, 2022-Dec, 2023-Jun, 2024-Jun, 2025-Jan; MTP 2024-Aug	5.1, p. 5.7; Summary, p. 5.15
6.1.19	Lagging indicators: unemployment, corporate profits, labour cost per unit of output, interest rates, consumer price index અને commercial lending activity. Stock prices માં ફેરફાર leading છે; personal income coincident છે.	Q58, Q64, Q72, Q93, Q96, Q109	PYQ 2022-Dec, 2023-Jun, 2026-Jan, 2026-May, 2026-Sep; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2, 2025-Dec S1	5.1, p. 5.7
6.1.20	Coincident indicators — જેને concurrent indicators પણ કહે છે — business-cycle ની હિલચાલ સાથે સુસંગત કે એકસાથે થાય છે, cycle ની વર્તમાન સ્થિતિ વર્ણવે છે અને expansion કે contraction ના rate of change ની માહિતી લગભગ તે જ સમયે આપે છે જ્યારે તે થાય છે.	Q25, Q35, Q42, Q44, Q51, Q59, Q87	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Jun, 2023-Jun, 2025-May	5.1, pp. 5.7 – 5.8; Summary, p. 5.15
6.1.21	Coincident indicators: Gross Domestic Product, industrial production, inflation, personal income, retail sales અને stock market prices જેવા financial market trends. Plant and equipment માટેના new orders (leading) અને interest rates (lagging) coincident **નથી**.	Q14, Q29, Q68, Q84, Q94, Q109	PYQ 2019-Nov, 2020-Nov, 2023-Dec, 2026-May, 2026-Sep; RTP 2025-Jan, 2025-Sep	5.1, pp. 5.7 – 5.8
6.1.22	Great Depression: 20મી સદીનું સૌથી લાંબું, સૌથી ઊંડું અને સૌથી વ્યાપક depression, 1930 ના દાયકામાં (1929–33); તે US માં શરૂ થયું અને વિશ્વવ્યાપી બન્યું (1929 અને 1932 વચ્ચે global GDP આશરે 15% ઘટ્યો). Keynes એ ઓછા aggregate expenditure ને જવાબદાર ગણ્યો; monetarists એ banking crisis અને **ઓછા** money supply ને (excess money supply ને નહીં) જવાબદાર ગણ્યાં; recovery 1933 માં શરૂ થઈ.	Q2, Q6, Q10, Q36	PYQ 2018-May, 2018-Nov (×2), 2019-May, 2021-Jan; MTP 2025-Apr S1 (×2)	5.1, pp. 5.6, 5.8
6.1.23	Stagflation એટલે નીચો growth rate અને સાથે general price level માં વધારો.	Q105	MTP 2026-Apr S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
6.1.24	Recession ની સામાન્ય વ્યાખ્યા છે: real GDP માં છ મહિના કે તેથી વધુ સમય ચાલતો ઘટાડો (SM આવી કોઈ સમય-કસોટી આપતું નથી — ફક્ત ઘટતાં investment, employment, output અને prices).	Q106	MTP 2026-Apr S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
6.1.25	*વિષય 6.3 જુઓ: expansionary fiscal policy (વધુ government spending અને/અથવા tax cuts) aggregate demand વધારે છે — એટલે તે contraction phase માં બંધબેસે છે.*	Q97	PYQ 2026-May	5.3, p. 5.11
6.1.26	*વિષય 6.3 જુઓ: Keynes મુજબ economic activity માંની fluctuations aggregate effective demand ની fluctuations ને કારણે થાય છે — અપૂરતી demand એટલે ઓછાં output, income અને employment (involuntary unemployment સાથેની કડી MTP ની છે; SM ના શબ્દો નથી).*	Q107	MTP 2026-Apr S1	5.3, pp. 5.10 – 5.11

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
6.1.27	*વિષય 6.4 જુઓ: જે businesses નું ભાવિ economic growth ના rate સાથે નજીકથી જોડાયેલું છે તે 'cyclical' businesses છે.*	Q32	PYQ 2021-Jan	5.4, p. 5.14

વિષય 6.2 Features of Business Cycle

23 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 18 · RTP – · MTP 12

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
6.2.1	Business cycles સમયાંતરે (periodically) આવે છે (તે recurrent છે) પણ એકસરખી નિયમિતતા દર્શાવતાં નથી — નિયમિત અંતરે નહીં; જુદાં જુદાં cycles duration અને intensity માં જુદાં હોય છે; phases ભાગ્યે જ smoothness અને regularity દર્શાવે છે અને દરેક phase ની લંબાઈ નિશ્ચિત નથી; કોઈ economy સંપૂર્ણ સમયબદ્ધ cycle અનુસરતી નથી — કેટલીકમાં booms લાંબા હોય છે, તો બીજીમાં depressions.	Q12, Q13, Q14, Q16, Q18, Q19, Q21, Q22, Q23	PYQ 2023-Dec (×3), 2025-Jan, 2025-May, 2025-Sep, 2026-Sep; MTP 2026-Apr S2, 2026-Apr S1	5.2 (a)–(b), p. 5.9; 5.0, p. 5.3; 5.1, p. 5.6
6.2.2	Features: સમયાંતરે આવે છે; expansion, peak, contraction અને trough ના અલગ phases હોય છે; સામાન્ય રીતે free market economies માં ઉદ્ભવે છે; વ્યાપક (pervasive) હોય છે — એક કે વધુ sectors ની ગરબડ બીજા બધા sectors માં સહેલાઈથી ફેલાય છે.	Q3, Q4, Q5, Q11, Q15	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2020-Nov, 2023-Jun; MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1 (×2), 2025-Dec S1	5.2 (a)–(c), p. 5.9
6.2.3	Business cycles અત્યંત જટિલ (complex) phenomena છે; તેમની characteristics અને causes uniform (એકસરખાં) **નથી** — તે જુદાં જુદાં factors થી થાય છે, એટલે તે બને તે પહેલાં તેની ચોક્કસ આગાહી અઘરી છે. Society ના well-being પર તેનાં ગંભીર પરિણામો આવે છે.	Q6, Q8, Q9, Q11	PYQ 2021-Jan, 2021-Jul, 2021-Dec, 2023-Jun; MTP 2025-Apr S1	5.2 (e) and (h), pp. 5.9 – 5.10
6.2.4	Business cycles ચેપી (contagious) અને international સ્વરૂપનાં છે: તે એક દેશમાં શરૂ થાય છે અને મોટે ભાગે trade relations દ્વારા બીજા દેશોમાં ફેલાય છે (દા.ત. 1930 ના દાયકાનું Great Depression); economies trade દ્વારા જોડાયેલી હોવાથી financial disruptions દેશો વચ્ચે સહેલાઈથી ફેલાય છે.	Q2, Q7, Q9, Q10, Q17	PYQ 2018-Nov, 2021-Jan, 2021-Dec, 2022-Jun; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	5.2 (g), p. 5.10; 5.3, p. 5.13
6.2.5	Business cycles ની અસરો લગભગ બધા economic variables પર એકસાથે અનુભવાય છે — output, employment, investment, consumption, interest, trade અને price levels (એટલે 'asynchronous' feature **નથી**).	Q10, Q20	PYQ 2022-Jun; MTP 2025-Apr S1 (×2), 2025-Dec S1	5.2 (f), p. 5.10
6.2.6	બધા sectors પર અસર થાય છે, પણ capital goods industries અને durable consumer goods industries પર અપ્રમાણસર વધુ અસર થાય છે; industrial sector agriculture કરતાં trade cycles માટે વધુ સંવેદનશીલ (prone) છે.	Q1	PYQ 2018-May; MTP 2025-Aug S2	5.2 (d), p. 5.9

વિષય 6.3 Causes of Business Cycles

38 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 36 · RTP 1 · MTP 8

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
6.3.1	Internal causes (endogenous factors): effective demand માં fluctuations; investment માં fluctuations; government spending માં ફેરફાર; macroeconomic (monetary અને fiscal) policies; money supply; psychological factors. Natural factors, technology shocks, population growth અને post-war reconstruction internal **નથી**.	Q3, Q5, Q10, Q13, Q20, Q23, Q29, Q33, Q36, Q38	PYQ 2018-Nov (×2), 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jul, 2023-Jun, 2023-Dec, 2025-Jan, 2026-May, 2026-Sep; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S2, 2026-Apr S1	5.3, pp. 5.10 – 5.12
6.3.2	External causes (exogenous factors): war; post-war reconstruction; technology shocks; natural factors; population growth. Effective demand માં fluctuations, money supply, government spending, macro policies અને psychological factors external **નથી**.	Q2, Q8, Q21, Q22, Q24, Q27	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2022-Dec, 2023-Jun, 2023-Dec, 2024-Jun; RTP 2024-Sep	5.3, pp. 5.10, 5.12 – 5.13
6.3.3	Keynes: economic activities માંની fluctuations aggregate effective demand (ખરીદવાની ઇચ્છા અને ક્ષમતા) ની fluctuations ને કારણે થાય છે — ઊંચી aggregate demand output, income અને employment વધારે છે (અને aggregate supply કરતાં આગળ નીકળી જાય તો inflation લાવે છે); નીચી aggregate demand તેમને ઘટાડે છે.	Q16, Q17	PYQ 2021-Dec, 2022-Dec; MTP 2025-Apr S1	5.3, pp. 5.10 – 5.11; Summary, p. 5.15
6.3.4	કેટલાક economists મુજબ investment માંની fluctuations business cycles નું મુખ્ય કારણ છે — investment spending એ aggregate demand નો સૌથી અસ્થિર (volatile) ઘટક છે, જે entrepreneurs ની profit expectations, નવી શોધો (inventions) અને rate of interest સાથે બદલાય છે.	Q6	PYQ 2019-May	5.3, p. 5.11
6.3.5	Macroeconomic (monetary અને fiscal) policies aggregate demand બદલીને cycles સર્જે છે: expansionary policies (વધુ government spending, tax cuts, નરમ interest rates) booms લાવે છે; anti-inflationary measures (government spending માં ઘટાડો, ઊંચા taxes અને interest rates) aggregate demand પર નીચે તરફ દબાણ લાવે છે અને economy ને ધીમી પાડે છે, કદાચ recession સુધી.	Q31, Q37	PYQ 2025-Sep; MTP 2026-Apr S1	5.3, p. 5.11
6.3.6	Hawtrey: trade cycle એ શુદ્ધ monetary phenomenon છે — money supply માં અનાયોજિત (unplanned) ફેરફારો fluctuations સર્જે છે (વધુ money → expansion; ઓછા money → recession). Monetarists એ પણ એ જ રીતે Great Depression માટે low money supply ને જવાબદાર ગણ્યો.	Q1, Q12, Q15, Q19	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2021-Dec, 2022-Dec; MTP 2025-Aug S2	5.3, pp. 5.11 – 5.12; 5.1, p. 5.8

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
6.3.7	Pigou: આધુનિક business activities business community ની અપેક્ષાઓ (anticipations) પર આધારિત છે અને optimism કે pessimism નાં મોજાંથી પ્રભાવિત થાય છે — fluctuations આ psychological મનોદશાઓનું પરિણામ છે; optimism → investment અને expansion; pessimism → મર્યાદિત investment અને contraction.	Q7, Q9, Q11, Q14, Q28	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2025-Jan	5.3, p. 5.12
6.3.8	Theorist map: Hawtrey — money supply; Pigou — psychological factors; Schumpeter — innovations (સમયે સમયે થતાં innovations ના પરિણામે trade cycles આવે છે); Keynes — effective aggregate demand. ('Pigou — fluctuations in investment' ખોટું છે.)	Q4, Q18, Q25	PYQ 2018-Nov, 2021-Jan, 2022-Dec, 2024-Jun	5.3, pp. 5.10 – 5.12; Summary, p. 5.15
6.3.9	Nicholas Kaldor એ cobweb theory રજૂ કરી: વર્તમાન prices ભવિષ્યની કોઈ તારીખના production ને નોંધપાત્ર રીતે પ્રભાવિત કરે છે, એટલે વર્તમાન price fluctuations પાછળથી output અને employment માં fluctuations સર્જે છે.	Q34, Q35	MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	5.3, p. 5.12
6.3.10	War: war goods (weapons, arms) નું production વધે છે અને મોટા ભાગનાં resources તેમાં વળે છે, જેથી capital અને consumer goods નું production ઘટે છે — income, profits અને employment ઘટે છે, જે contraction શરૂ કરે છે.	Q26	PYQ 2024-Sep	5.3, p. 5.12
6.3.11	Post-war reconstruction (external cause): war પછી દેશ ઘરો, રસ્તા અને પુલ ફરી બાંધે છે, જેનાથી effective demand, output, employment અને income વધે છે.	Q30	PYQ 2025-May	5.3, p. 5.12
6.3.12	Technology shocks (external): વિકસતી technology ને મોટા investment ની જરૂર પડે છે, જેનાથી employment, income અને profits વધે છે — દા.ત. mobile phones ના આગમનથી telecom industry માં boom આવ્યો.	Q32	PYQ 2025-Sep	5.3, p. 5.12
6.3.13	Natural factors (exogenous): weather cycles — દુષ્કાળ (droughts) કે અતિશય પૂર (floods) — agricultural output અને farm incomes ઘટાડે છે, જેથી industrial goods ની demand ઘટે છે અને ખાસ કરીને agrarian economies માં industrial recession આવી શકે છે.	Q21	PYQ 2022-Dec, 2023-Jun	5.3, p. 5.13

વિષય 6.4 Relevance of Business Cycles in Business Decision Making

10 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 7 · RTP – · MTP 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
6.4.1	જે businesses નું ભાવિ economic growth ના rate સાથે નજીકથી જોડાયેલું છે તે 'cyclical' businesses છે — fashion retailers, electrical goods, house-builders, restaurants, advertising, overseas tour operators, construction અને બીજી infrastructure firms: boom માં મજબૂત demand, slump માં તીવ્ર ઘટાડો. Agriculture અને washing powder આ યાદીમાં નથી.	Q1, Q2, Q3, Q5, Q6 (+ 6.1 Q32)	PYQ 2018-Nov, 2021-Jan, 2022-Jun, 2022-Dec, 2023-Dec, 2024-Sep	5.4, p. 5.14

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
6.4.2	Business cycles બધા sectors ને એકસરખી રીતે અસર કરતાં નથી — કેટલાક businesses ને downturn થી ખરેખર ફાયદો થાય છે, જ્યારે તેમનાં products value for money કે સસ્તા વિકલ્પ (cheaper alternative) તરીકે જોવાય છે; એટલે recession માં બધા producers ને ફટકો **નથી** પડતો.	Q7	MTP 2025-Jan S2	5.4, p. 5.14
6.4.3	Capital goods અને durable consumer goods industries પર સૌથી વધુ અસર થાય છે (output સૌથી volatile); food-grain processing જેવી agriculture આધારિત necessities ઓછી સંવેદનશીલ છે (આ SM પરથી કાઢેલું અનુમાન છે; SM ફક્ત સૌથી વધુ અસર પામતા sectors નાં નામ આપે છે).	Q4, Q10	PYQ 2023-Jun; MTP 2026-Apr S1	5.2 (d), p. 5.9
6.4.4	Market entry નો નિર્ણય કરતા નવા business માટે business cycle નો phase મહત્ત્વનો છે અને new product launch ની સફળતાનું મહત્ત્વનું નિર્ણાયક પરિબળ (determinant) છે; expansion કે down-sizing ના નિર્ણયો માટે cycle નો stage નિર્ણાયક છે.	Q9	MTP 2026-Apr S2	5.4, pp. 5.13 – 5.14
6.4.5	*વિષય 6.3 જુઓ: Pigou મુજબ આધુનિક business activities business community ની અપેક્ષાઓ (anticipations / expectations) પર આધારિત છે.*	Q8	PYQ 2026-Jan	5.3, p. 5.12

ભાગ B — પ્રકરણ 6 One-liner પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet)

બેવડાયેલી પંક્તિઓ દૂર કરીને, Study Material ના ક્રમમાં. પૂરા શબ્દો, Scanner પ્રશ્નો અને SM પાનું ધરાવતી ભાગ A ની પંક્તિ(ઓ) પર જવા 'ભાગ A સંદર્ભ' પર click કરો. આ પ્રકરણમાં ICAI એ જેટલી વાર પૂછ્યું છે તેમાંથી આશરે 74% ફક્ત ★★★ પંક્તિઓ જ આવરી લે છે.

Business Cycles (SM પ્રકરણ 5)

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	1920 ના દાયકાનો UK boom; China નો slowdown → વિશ્વભરમાં decline અને panic નું ચક્ર (recession ની શરૂઆત).	★	6.0.2
2	Business/trade cycle = સમય સાથે aggregate economic activity માં rhythmic fluctuations; GNP, employment, income થી માપાય છે.	★★	6.0.1
3	**Good trade = વધતા prices, ઓછું unemployment; bad trade = ઘટતા prices, ઊંચું unemployment.**	★★★	6.1.9
4	**ચાર phases: Expansion (boom/upswing) · Peak (boom/prosperity) · Contraction (downswing/recession) · Trough (depression). 'reconstruction' નહીં.**	★★★	6.1.1
5	Trough → expansion → peak → contraction → trough; expansions પછી contractions આવે છે; peak થી contraction શરૂ થાય છે.	★★	6.1.2
6	**Turning points = peak અને trough (boom અને depression).**	★★★	6.1.3
7	**Expansion: output, employment, AD, capital & consumer expenditure, sales, profits, stock prices, bank credit — બધું વધે છે.**	★★★	6.1.4
8	Expansion: involuntary unemployment લગભગ શૂન્ય; ફક્ત frictional કે structural unemployment.	★★	6.1.5
9	Peak = સૌથી ઊંચું બિંદુ, maximum production, expansion નો પાછલો તબક્કો; growth સ્થિર થાય, પછી ઊલટાય.	★★	6.1.6
10	**Peak: input અને output prices વધે, cost of living ઊંચે, fixed income earners પર ભાર; actual demand સ્થગિત.**	★★★	6.1.7
11	**Contraction: demand અટકે; investment અને employment ઘટે; supply demand કરતાં ઘણો વધુ; orders રદ → recession ની શરૂઆત.**	★★★	6.1.8
12	**Recession ઊંડું થાય: prices ઘટે, unemployment વધે, output ઘટે, bank credit સંકોચાય, stock prices ઘટે.**	★★★	6.1.9
13	**Depression = recession નું ગંભીર સ્વરૂપ: negative growth, national income અને expenditure માં ઝડપી ઘટાડો, rampant unemployment.**	★★★	6.1.10
14	**Depression: interest rate ઘટે, liquidity preference વધે; capital અને durable goods industries માં excess capacity.**	★★★	6.1.11
15	Trough = સૌથી નીચું બિંદુ: pessimism નો અંત, optimism ની શરૂઆત.	★★	6.1.12
16	Recovery: reversal સૌ પ્રથમ labour market માં અનુભવાય; depression થી expansion તરફનો turning point.	★	6.1.13, 6.1.14

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
17	**Great Depression 1930 નો દાયકો (1929–33): US માં શરૂ થયું; Keynes → ઓછો aggregate expenditure; monetarists → ઓછો money supply.**	★★★	6.1.22
18	IT/Dot.Com bubble 1997–2000, 2000 માં ફૂટ્યો; US housing bubble 2007 ના બીજા અર્ધમાં ફૂટ્યો → 2008–09 ની crisis.	★★	6.0.3, 6.0.4
19	Turning points ની આગાહી અઘરી → indicators: leading, lagging, coincident.	★★	6.1.15
20	**Leading = real output પહેલાં બદલાય (upturns અને downturns નો precursor).**	★★★	6.1.16
21	**Leading ઉદાહરણો: stock prices, consumer goods અને plant & equipment ના new orders, building permits, consumer confidence, money growth.**	★★★	6.1.17
22	**Lagging = real output પછી બદલાય; ઇતિહાસ દર્શાવે; trends ની પુષ્ટિ કરે.**	★★★	6.1.18
23	**Lagging ઉદાહરણો: unemployment, corporate profits, labour cost per unit of output, interest rates, CPI, commercial lending.**	★★★	6.1.19
24	**Coincident = concurrent: cycle ની સાથે ચાલે; વર્તમાન સ્થિતિ અને rate of change દર્શાવે.**	★★★	6.1.20
25	**Coincident ઉદાહરણો: GDP, industrial production, inflation, personal income, retail sales, financial market trends.**	★★★	6.1.21
26	**Features: periodic પણ regular નહીં; duration, intensity અને phase ની લંબાઈ બદલાય છે.**	★★★	6.2.1
27	**Features: ચાર અલગ phases; free market economies માં ઉદ્ભવ; pervasive.**	★★★	6.2.2
28	Complex; uniform characteristics કે causes નથી; આગાહી અઘરી; society ના well-being પર ગંભીર પરિણામો.	★★	6.2.3
29	**Contagious અને international; trade દ્વારા ફેલાય; અસરો લગભગ બધા variables પર એકસાથે.**	★★★	6.2.4, 6.2.5, 6.0.7
30	Capital goods અને durable consumer goods ને સૌથી વધુ ફટકો; industry agriculture કરતાં વધુ prone.	★★	6.2.6, 6.4.3
31	**Internal (endogenous) કારણો: effective demand, investment, govt spending, macro policies, money supply, psychological factors.**	★★★	6.3.1
32	**External (exogenous) કારણો: war, post-war reconstruction, technology shocks, natural factors, population growth.**	★★★	6.3.2
33	Keynes → aggregate effective demand; 'some economists' → investment (AD નો સૌથી volatile ઘટક).	★★	6.3.3, 6.3.4
34	Expansionary policy → boom; anti-inflationary (ઓછું govt spending, ઊંચા taxes અને interest rates) → slowdown.	★★	6.3.5, 6.1.25
35	**Hawtrey → શુદ્ધ monetary (money supply); Pigou → psychology (optimism/pessimism); Schumpeter → innovations; Kaldor → cobweb.**	★★★	6.3.6, 6.3.7, 6.3.8, 6.3.9
36	War resources ને arms તરફ વાળે → contraction; reconstruction → demand વધે; mobile phones → telecom boom; droughts/floods → agrarian slump.	★★	6.3.10, 6.3.11, 6.3.12, 6.3.13

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
37	**Cyclical businesses ના દાખલા: fashion retail, electrical goods, house-building, restaurants, advertising, overseas tours, construction.**	★★★	6.4.1
38	Slump માં બધી firms ને નુકસાન નથી થતું — value-for-money અને સસ્તા વિકલ્પો ફાયદો મેળવી શકે.	★	6.4.2
39	Cycle નો stage market entry, new product launch અને expansion vs down-sizing નક્કી કરે છે.	★	6.4.4
40	SM ની બહાર: counter-cyclical variable; stagflation = low growth + વધતા prices; recession = real GDP માં 6+ મહિના સુધી ઘટાડો.	★★	6.0.6, 6.1.23, 6.1.24

પ્રકરણ 7

Public Finance

259 Scanner પ્રશ્નો · 174 one-liners · 86 revision pointers

ભાગ A — Scanner પ્રશ્નો અને Study Material સાથે જોડાયેલા One-liners

એકમ 1: Fiscal Functions: એક ઝલક, Centre and State Finance (Fiscal Functions: An Overview, Centre and State Finance)

SM પ્રકરણ 7, એકમ 1, પાનાં 7.1 – 7.18

વિષય 1.2 Economic System માં Government ની ભૂમિકા (The Role of Government in an Economic System)

7 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 3 · RTP 1 · MTP 6

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.1	Richard Musgrave એ 'The Theory of Public Finance' (1959) માં market economy માં government ની ભૂમિકાનું three-branch taxonomy (ત્રણ શાખાનું વર્ગીકરણ) રજૂ કર્યું: resource allocation (efficiency સુનિશ્ચિત કરવા), income redistribution (fairness ની ખાતરી આપવા) અને macroeconomic stabilisation (price stability સુનિશ્ચિત કરવા).	Q2, Q5, Q7	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep; MTP 2025-Jan S2, 2025-May S2, 2025-Aug S2, 2026-Apr S2	1.2, p. 7.4
1.2.2	Allocation અને distribution functions મુખ્યત્વે microeconomic functions છે, જ્યારે stabilisation એ macroeconomic function છે.	Q1	PYQ 2024-Jun	1.2, p. 7.4
1.2.3	Adam Smith ના canons of taxation માં canon of equity (certainty, convenience અને economy સાથે) આવે છે; canons of productivity, diversity વગેરે પછીથી ઉમેરાયેલા છે. SM નું આ એકમ Smith ને ફક્ત defence, justice અને public works માં State ની ભૂમિકા માટે ટાંકે છે.	Q3	RTP 2024-Sep	SM માં નથી (ફક્ત RTP)
1.2.4	Economic Survey, Ministry of Finance, Government of India દ્વારા પ્રકાશિત થાય છે.	Q4	MTP 2025-May S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
1.2.5	*વિષય 1.5 જુઓ: Finance Commission (Article 280) એ fiscal federalism ના કેન્દ્રમાં રહેલી constitutional body છે, જે union અને states વચ્ચે resources ની વહેંચણી સંભાળે છે.*	Q6	MTP 2026-Apr S2	1.5 Centre and State Finance (કેન્દ્ર અને રાજ્યની નાણાવ્યવસ્થા), pp. 7.12 – 7.13

વિષય 1.3 The Allocation Function

6 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 2 · RTP – · MTP 4 · Model Q 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.3.1	Resource allocation એટલે ઉપલબ્ધ resources કે factors of production ને તેના જુદા જુદા સંભવિત ઉપયોગો વચ્ચે કઈ રીતે ફાળવવામાં આવે છે તે; resources મર્યાદિત છે જ્યારે wants અમર્યાદિત છે, તેથી આ એક ગંભીર (critical) problem છે.	MQ 1.3: Q1	Model Q	1.3, p. 7.5

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.3.2	Private sector માં allocation market supply and demand અને price mechanism દ્વારા થાય છે, જે consumer sovereignty અને producers ના profit motive થી નક્કી થાય છે; State નું allocation budget ની revenue અને expenditure દ્વારા કામ કરે છે. વાસ્તવિક દુનિયામાં allocation market અને government બંને દ્વારા નક્કી થાય છે.	Q1, Q3; MQ 1.3: Q2	PYQ 2024-Jun; MTP 2025-Aug S1, 2025-Aug S2; Model Q	1.3, p. 7.5
1.3.3	Allocation function નો હેતુ economic system માં inefficiency ના sources સુધારવાનો છે: market failures (monopoly power, public goods, merit goods, common property resources, externalities, factor immobility, imperfect information, inequalities) government ના allocative function નો તર્ક (rationale) પૂરો પાડે છે.	Q4	MTP 2026-Apr S1	1.2, p. 7.4; 1.3, pp. 7.5 – 7.6
1.3.4	Allocation ના instruments: economic good નું direct production (દા.ત. electricity, public transportation), price mechanism દ્વારા taxes અને subsidies, legislation અને force (single-use plastic પર પ્રતિબંધ), competition અને merger policies, regulatory activities (licensing, controls, minimum wages) અને legal frameworks.	Q2	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-Jan S2	1.3, p. 7.7

વિષય 1.4 The Redistribution Function

11 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 4 · RTP – · MTP 3 · Model Q 5

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.4.1	Market પર છોડી દેવાય તો income અને wealth નું distribution એકતરફી (skewed) થવાની શક્યતા છે, તેથી વધુ socially optimal અને egalitarian distribution સુનિશ્ચિત કરવા government દખલ કરે છે; distributive function economy એ 'for whom' (કોના માટે) ઉત્પાદન કરવું તે મૂળભૂત પ્રશ્ન સાથે સંકળાયેલું છે.	Q6; MQ 1.4: Q1	PYQ 2026-Sep; Model Q	1.4, p. 7.8
1.4.2	Redistribution ફક્ત taxation થી નહીં, budget ની બંને બાજુથી થાય છે: expenditure બાજુએ, મફત કે subsidised education, healthcare, housing, food અને basic goods; revenue બાજુએ, progressive taxation.	Q2, Q6	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep	1.4, p. 7.8
1.4.3	Progressive taxation માં income વધે તેમ tax rate વધે છે, તેથી ઊંચી આવક ધરાવનારા (વધુ ability to pay) મોટો હિસ્સો ભોગવે છે — આ redistribution નું revenue-side tool છે.	Q1; MQ 1.4: Q2; MQ 1.13: Q3	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-Apr S1; Model Q ×2	1.4, p. 7.8 (rate ની વ્યાખ્યા: ફક્ત Model Q માં)
1.4.4	Distribution function નો હેતુ societal output નું households વચ્ચે equitable distribution છે — વંચિતો (deprived) ના well-being ને આગળ વધારવું, income, wealth અને opportunities ની equality આપવી, અને દરેક માટે minimum standard of living સાથે basic needs ની security આપવી.	Q6; MQ 1.13: Q1	PYQ 2026-Sep; Model Q	1.4, p. 7.8; 2.13, p. 7.40

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.4.5	Progressive taxes ની આવકનો ઉપયોગ BPL households ને ખૂબ subsidised ભાવે આવશ્યક food grains પૂરાં પાડવા માટે થાય, તે redistribution function નું ઉદાહરણ છે.	Q2	PYQ 2025-Sep	1.4, p. 7.8
1.4.6	Redistribution ના efficiency costs કે deadweight losses હોય છે: ધનિકો પર ઊંચા tax rates entrepreneurship અને કામ માટે disincentive બની શકે અને saving, investment અને risk-taking ને નિરુત્સાહ કરી શકે — તેથી equity અને efficiency વચ્ચે સંતુલન જાળવવું પડે.	Q3	PYQ 2026-Jan	1.4, p. 7.9
1.4.7	આધુનિક State એ welfare state છે: મોટા ભાગનાં egalitarian welfare states મફત કે subsidised education, health care, unemployment benefits, pensions અને અન્ય social security આપે છે; State નો પ્રાથમિક ધ્યેય society ના general welfare ને પ્રોત્સાહન આપવાનો છે.	Q4	MTP 2025-May S2	1.1, p. 7.2; 1.4, p. 7.9
1.4.8	Income અને wealth નું inequitable distribution poverty અને social unrest નાં ઊંચાં સ્તર તરફ દોરી જાય છે.	MQ 1.13: Q2	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
1.4.9	*વિષય 1.5 જુઓ: fiscal federalism માં vertical equity એટલે centre દ્વારા એકત્ર થયેલી revenue માં બધાં states નો હિસ્સો નક્કી કરવો (centre–state revenue sharing); horizontal equity એટલે તે હિસ્સાની states વચ્ચે ફાળવણી.*	Q5	MTP 2026-Apr S2	1.5 Centre and State Finance (કેન્દ્ર અને રાજ્યની નાણાવ્યવસ્થા), p. 7.13

વિષય 1.5 Stabilization Function

31 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 14 · RTP 5 · MTP 11 · Model Q 5

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.5.1	Macroeconomic stability ત્યારે હોય જ્યારે output production capacity ને સમાન હોય, total spending total output ને સમાન હોય, labour પૂરેપૂરો રોજગારીમાં હોય અને inflation નીચું અને સ્થિર હોય; stabilisation function એ fluctuations સામે aggregate economy (employment, output, prices, balance of payments, growth) ને સ્થિર રાખવાનો government નો પ્રયાસ છે.	MQ 1.5: Q1	Model Q	1.5, pp. 7.9 – 7.10
1.5.2	Stagflation એવી સ્થિતિ છે જેમાં inflation અને unemployment સાથોસાથ હોય; 'contagion effect' એટલે એક દેશમાંથી બીજા દેશોમાં instability નો સહેલાઈથી ફેલાવો.	Q12	PYQ 2026-Jan	1.5, p. 7.10
1.5.3	Stabilisation function એ fiscal policy નાં મુખ્ય functions માંનું એક છે, અને resources ના suboptimal allocation થી ઊભી થતી macroeconomic fluctuations દૂર કરવાનો તેનો હેતુ છે.	Q9	PYQ 2025-May	1.5, p. 7.10

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.5.4	Stabilisation monetary policy (money supply અને interest rates પર નિયંત્રણ — central bank) તેમ જ fiscal policy (government expenditure અને taxation) બંને દ્વારા થઈ શકે.	Q6; MQ 1.2: Q1; MQ 1.3: Q1	MTP 2024-Dec S1; Model Q ×2	1.5, p. 7.10
1.5.5	ઊંચું inflation કાબૂમાં લેવા: contractionary fiscal policy — government expenditure ઘટાડો અને/અથવા taxes વધારો — અને money supply ઘટાડો; recession માં: spending વધારો, taxes ઘટાડો, money supply વધારો. Interest rates વધારવા એ monetary પગલું છે, fiscal **નહીં**.	Q22; MQ 1.2: Q1; MQ 1.5: Q2	RTP 2025-Sep; Model Q ×2	1.5, p. 7.11
1.5.6	Progressive taxes automatic stabilisers તરીકે કામ કરે છે: કોઈ નવા policy decision વિના booms માં tax collections income કરતાં ઝડપથી વધે છે અને recessions માં ઘટે છે.	Q25	MTP 2026-Apr S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
1.5.7	*વિષય 1.1 જુઓ: કોઈ પણ રાષ્ટ્રના ત્રણ મુખ્ય macroeconomic goals છે economic growth, employment નું ઊંચું સ્તર અને stable price levels (universal education તેમાંનું એક **નથી**).*	Q13	PYQ 2026-Jan	1.1, p. 7.3
1.5.8	Fiscal federalism — Richard Musgrave એ રજૂ કરેલો શબ્દ — government ના જુદા જુદા સ્તરો વચ્ચે governmental functions ની વહેંચણી અને financial relations સાથે સંકળાયેલો છે.	Q5, Q20	RTP 2025-May; MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S1	1.5 Centre and State Finance (કેન્દ્ર અને રાજ્યની નાણાવ્યવસ્થા), p. 7.11
1.5.9	Musgrave: economic stabilisation અને income redistribution ની જવાબદારી central government ની હોવી જોઈએ; resources નું allocation state અને local governments ની જવાબદારી હોવી જોઈએ.	Q1	PYQ 2024-Jun	1.5 Centre and State Finance (કેન્દ્ર અને રાજ્યની નાણાવ્યવસ્થા), p. 7.11
1.5.10	Article 246 union અને states ની સત્તાઓને ત્રણ lists માં વહેંચે છે — union, state અને concurrent; concurrent list માં સંઘર્ષ થાય તો centre એ પસાર કરેલો law ટકે છે (prevails).	Q24, Q26	PYQ 2026-Sep; RTP 2026-Jan	1.5 Centre and State Finance (કેન્દ્ર અને રાજ્યની નાણાવ્યવસ્થા), pp. 7.11 – 7.12
1.5.11	Union taxes: agricultural income સિવાયની income, customs અને export duties, corporation tax, security transaction tax, CGST, union excise. State taxes: agricultural income, lands and buildings, mineral rights, electricity, vehicles, tolls, professions, land revenue અને અમુક items પર excise.	Q7, Q16	PYQ 2025-Jan, 2026-May	1.5 Centre and State Finance (કેન્દ્ર અને રાજ્યની નાણાવ્યવસ્થા), p. 7.12

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.5.12	Articles 268 થી 281 માં states વચ્ચે finances ની વહેંચણીની જોગવાઈઓ છે: Art. 268 union દ્વારા લાદવામાં આવતી, states દ્વારા એકત્ર અને appropriate કરાતી duties; 269 union દ્વારા લાદવામાં અને એકત્ર કરાતા, states ને assign કરાતા; 270 union દ્વારા લાદવામાં અને એકત્ર કરાતા અને union અને states વચ્ચે વહેંચાતા; 271 union ના હેતુઓ માટે surcharge; 275 statutory grants-in-aid; 282 કોઈ પણ public purpose માટે grants; 293 કોઈ પણ public purpose માટે loans.	Q3, Q10, Q14, Q26	PYQ 2024-Sep, 2025-Sep, 2026-May, 2026-Sep	1.5 Centre and State Finance (કેન્દ્ર અને રાજ્યની નાણાવ્યવસ્થા), p. 7.12
1.5.13	2000 ના constitutional amendment થી divisible pool માં union ના બધા taxes (Art. 270) આવે છે — income tax, corporation tax અને union excise બધા states સાથે વહેંચાય છે.	Q19	MTP 2025-May S2	1.5 Centre and State Finance (કેન્દ્ર અને રાજ્યની નાણાવ્યવસ્થા), pp. 7.12 – 7.13
1.5.14	Article 280 Finance Commission ની જોગવાઈ કરે છે — fiscal federalism ના કેન્દ્રમાં રહેલી constitutionally mandated body — જે union અને states વચ્ચે taxes ની વહેંચણી અને states વચ્ચે તેના distribution ના principles ની ભલામણ કરે છે, અને તેમાં vertical equity (central revenue માં બધાં states નો હિસ્સો) અને horizontal equity (states વચ્ચે ફાળવણી) ને ધ્યાનમાં લે છે.	Q4, Q8, Q26 (+ 1.2 Q6, 1.4 Q5)	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep; MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2026-Apr S2 (×2)	1.5 Centre and State Finance (કેન્દ્ર અને રાજ્યની નાણાવ્યવસ્થા), pp. 7.12 – 7.13
1.5.15	Finance Commission જરૂરિયાતવાળાં states ને આપવાની grants-in-aid ના principles અને quantum નક્કી કરે છે (statutory grants, Art. 275); Planning Commission ની નાબૂદી સાથે Plan/non-Plan નો ભેદ પૂરો થયો.	Q21	MTP 2025-Aug S1	1.5 Centre and State Finance (કેન્દ્ર અને રાજ્યની નાણાવ્યવસ્થા), p. 7.13
1.5.16	Net divisible pool: union ની gross tax revenue માંથી cesses, surcharges અને non-tax revenue બાદ કરવામાં આવે છે; NDP એ centre અને states વચ્ચે વહેંચાતો ભાગ છે (15th FC: 2021-26 માટે states નો હિસ્સો 41%).	Q11	PYQ 2026-Jan; RTP 2026-May	1.5 Centre and State Finance (કેન્દ્ર અને રાજ્યની નાણાવ્યવસ્થા), p. 7.13
1.5.17	2021-26 માટે states વચ્ચે central taxes ની વહેંચણી માટેના 15th Finance Commission ના criteria: income distance, area, population (2011), demographic performance, forest and ecology, અને tax and fiscal efforts — infrastructure performance કે adult literacy **નહીં**.	Q2, Q15	PYQ 2026-May; MTP 2024-Aug	1.5 Centre and State Finance (કેન્દ્ર અને રાજ્યની નાણાવ્યવસ્થા), pp. 7.13 – 7.14
1.5.18	GST (1 July 2017) મોટા ભાગના indirect taxes — excise, service tax, sales tax, octroi — ને સમાવી લે છે (subsumes), જેથી India નું indirect tax regime એકીકૃત (unitary) બને છે; તેણે production-based taxation ની જગ્યાએ consumption-based taxation લાગુ કર્યું.	Q23	RTP 2025-Sep	1.5 Centre and State Finance (કેન્દ્ર અને રાજ્યની નાણાવ્યવસ્થા), p. 7.14
1.5.19	GST union ની gross tax revenue નો 35 ટકા અને states ની own tax revenue નો આશરે 44 ટકા હિસ્સો ધરાવે છે.	MQ 1: Q1	Model Q	1.5 Centre and State Finance (કેન્દ્ર અને રાજ્યની નાણાવ્યવસ્થા), p. 7.14

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.5.20	Cascading effect એટલે 'tax on tax' — જે value માં પહેલેથી tax સમાયેલો હોય તેના પર tax લાગે, જેથી costs વધે; GST ની input tax credit તેને દૂર કરે છે.	Q18	MTP 2025-Apr S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
1.5.21	Centre: defence, foreign affairs, foreign trade and exchange management, money and banking, આંતર-રાજ્ય (cross-state) transport and communication. States: agriculture and industry, health and education, police protection, state roads. Local bodies: water supply, sanitation, local roads.	Q17	PYQ 2026-May	1.5 Centre and State Finance (કેન્દ્ર અને રાજ્યની નાણાવ્યવસ્થા), p. 7.15

એકમ 2: Market Failure/Government Intervention to Correct Market Failure

SM પ્રકરણ 7, એકમ 2, પાનાં 7.23 – 7.44

વિષય 2.1 Introduction

5 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 2 · RTP – · MTP 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.1.1	*વિષય 2.4 જુઓ: public goods non-excludable છે, તેથી લોકો free-ride કરે છે અને profit-maximising firms તેનું ઉત્પાદન કરતી નથી — આ એક market failure છે.*	Q1	MTP 2025-Jan S2	2.4, p. 7.28
2.1.2	*વિષય 2.4 જુઓ: public goods non-rival અને non-excludable, indivisible છે અને externalities તથા free-riding સામે વધુ vulnerable છે; excludability એ private goods નું લક્ષણ છે.*	Q2, Q3	PYQ 2025-May; MTP 2025-Aug S1	2.4, p. 7.28
2.1.3	*વિષય 2.4 જુઓ: Paul A. Samuelson એ 'collective consumption good' (1954) રજૂ કર્યો, જે પછીથી public good તરીકે ઓળખાયો.*	Q4	PYQ 2025-Sep	2.4, p. 7.27
2.1.4	Impure public goods એ public અને private goods નું package છે — અંશત: rival અને/અથવા અંશત: excludable.	Q5	MTP 2025-Dec S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 2.2 The Concept of Market Failure

5 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 3 · RTP – · MTP 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.2.1	Market failure એટલે resources નું inefficient allocation: free market scarce resources ને ખોટી રીતે ફાળવે છે, જેથી અમુક goods નું overproduction કે underproduction થાય છે — optimal કરતાં ઊતરતું પરિણામ.	Q3	MTP 2025-Jan S2	2.2, p. 7.24
2.2.2	Complete market failure ('missing markets'): લોકોને product જોઈતું હોવા છતાં market તે બિલકુલ supply કરતું નથી (દા.ત. pure public goods). Partial market failure: market કામ કરે છે પણ ખોટી quantity કે ખોટી price આપે છે.	Q5	PYQ 2025-Sep	2.2, p. 7.24

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.2.3	*વિષય 2.3 જુઓ: externalities market failure સર્જે છે, કારણ કે તે એવા costs કે benefits છે જે free market prices માં પ્રતિબિંબિત થતા નથી — market માટે 'external'.*	Q1	PYQ 2024-Jun	2.3.2, p. 7.25
2.2.4	*વિષય 2.3 જુઓ: Social Cost = Private Cost + External Cost.*	Q4	PYQ 2025-May	2.3.2, p. 7.27
2.2.5	*વિષય 2.8 જુઓ: education subsidy નો આધાર એ છે કે education નોંધપાત્ર positive externalities ધરાવતો merit good છે (fees પરની subsidy એ consumption subsidy છે).*	Q2	MTP 2024-Dec S1	2.7, p. 7.37; 2.8, p. 7.37

વિષય 2.3 Market કેમ Fail થાય છે (Why Do Market Fail)

8 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 4 · RTP – · MTP 5

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.3.1	Market failure નાં ચાર મુખ્ય કારણો: market power, externalities, public goods અને incomplete information; perfect competition વ્યવહારુ નથી, અને prices સાચા social costs અને benefits દર્શાવતી નથી.	Q3, Q6	MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	2.3, p. 7.24; 2.3.2, p. 7.27
2.3.2	Externalities એટલે કોઈ activity ના costs (negative) કે benefits (positive) જે third parties ભોગવે છે અને market prices માં પ્રતિબિંબિત થતા નથી — તેને spillover, neighbourhood, third-party કે side-effects પણ કહે છે; તે internal costs **નથી**.	Q7 (+ 2.2 Q1)	PYQ 2024-Jun; MTP 2026-Apr S1	2.3.2, p. 7.25
2.3.3	ચાર પ્રકાર — negative/positive production અને negative/positive consumption externalities, દરેક consumption કે production માં received; વર્ગમાં ખલેલ પહોંચાડતા undisciplined students એ negative consumption externality છે (production ને અસર કરતી).	Q5	PYQ 2026-May	2.3.2, p. 7.26
2.3.4	Social Cost = Private Cost + External Cost; firms ફક્ત private cost ગણે છે, તેથી negative externality હોય ત્યારે market output socially optimal level કરતાં વધી જાય છે (positive externality → under-production).	Q8 (+ 2.2 Q4)	PYQ 2025-May; MTP 2026-Apr S1	2.3.2, p. 7.27; Summary p. 7.42
2.3.5	*વિષય 2.7 જુઓ: જાહેર સ્થળોએ smoking પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ એ negative consumption externality સામેનું direct control, કે command solution, છે.*	Q1	PYQ 2024-Jun	2.7, p. 7.34
2.3.6	*વિષય 2.7 જુઓ: cap and trade એ (negative) externalities સુધારવા માટેનું market-based government intervention છે.*	Q2	PYQ 2025-Jan	2.7, pp. 7.35 – 7.36
2.3.7	*વિષય 2.8 જુઓ: Right of Children to Free and Compulsory Education Act, 2009 (છ થી ચૌદ વર્ષની વય) એ merit goods ના કિસ્સામાં government intervention છે.*	Q4	PYQ 2025-Sep	2.8, p. 7.37

વિષય 2.4 Public Goods

9 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ – · RTP 1 · MTP 3 · Model Q 6

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.4.1	Paul A. Samuelson ('The Pure Theory of Public Expenditure', 1954) એ 'collective consumption good' રજૂ કર્યો: public (social) good સૌ સાથે મળીને ભોગવે છે, અને એક વ્યક્તિના consumption થી બીજાના consumption માં કશો ઘટાડો થતો નથી — દા.ત. defence, street lights, બધા માટે પૂરા પડાતા public parks.	MQ 1.2: Q1; MQ 1.3: Q1 (+ 2.1 Q4)	PYQ 2025-Sep; Model Q ×2	2.4, p. 7.27; 2.10, p. 7.39
2.4.2	Public goods non-rival, non-excludable અને indivisible છે, વધુ એક user નો additional cost શૂન્ય હોય છે, અને તે externalities, inadequate property rights અને free-riding સામે વધુ vulnerable છે; private goods rivalrous અને excludable છે.	Q1 (+ 2.1 Q2, 2.1 Q3)	PYQ 2025-May; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S1	2.4, p. 7.28
2.4.3	Free-rider problem: કોઈને બાકાત રાખી શકાતા નથી, તેથી લોકો પૈસા ચૂકવ્યા વિના consume કરે છે, એટલે firms public goods નું ઉત્પાદન કરતી નથી કે ઘણું ઓછું કરે છે; free-riding મોટે ભાગે public goods માં થાય છે.	Q3 (+ 2.1 Q1)	MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S2	2.4, p. 7.28
2.4.4	Common property resources (દા.ત. environment) નો individual self-interest ની પાછળ વધુ પડતો ઉપયોગ (overuse) થાય છે; સામાન્ય ઉપાય તેમના ઉપયોગનું government regulation છે.	Q2	RTP 2025-Sep; MTP 2026-Apr S1	1.3, p. 7.6; ઉપાય SM માં નથી (ફક્ત RTP/MTP)
2.4.5	*વિષય 2.3 જુઓ: market power એટલે firm ની market price ને તેના marginal cost થી ઉપર નફાકારક રીતે વધારવાની ક્ષમતા; આવી firms price makers છે જે output મર્યાદિત રાખે છે.*	MQ 1.3.1: Q1	Model Q	2.3.1, p. 7.25
2.4.6	Oligopoly નું વિશિષ્ટ લક્ષણ market ની firms વચ્ચેની interdependence છે.	MQ 1.3.1: Q2	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
2.4.7	*વિષય 2.6 જુઓ: competition/antitrust laws competition ને રોકતાં પગલાં પર પ્રતિબંધ મૂકે છે; natural monopoly અનેક firms કરતાં ઓછા cost પર આખા market નું output પેદા કરી શકે છે (electricity, gas, water) અને તેની price regulate થાય છે.*	MQ 1.6: Q1, Q2	Model Q ×2	2.6, pp. 7.32 – 7.33

વિષય 2.5 Incomplete Information

17 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 4 · RTP 1 · MTP 6 · Model Q 9

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.5.1	Complete information એ competitive market નું આવશ્યક તત્ત્વ છે; complex products, સાચી માહિતી મેળવવાની મુશ્કેલી અને જાણીજોઈને ખોટી માહિતી (deliberate misinformation) ને કારણે તે મળતી નથી — information failure નું પરિણામ market failure છે.	MQ 1.12: Q1	Model Q	2.5, p. 7.29

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.5.2	Asymmetric information એટલે buyer અને seller વચ્ચે માહિતીનું અસંતુલન — બેમાંથી કોઈ પણ વધુ જાણતો હોઈ શકે (landlord, borrower, used-car seller, health-insurance buyer, insider trader); તે choices ને વિકૃત (distort) કરે છે.	MQ 1.3: Q1; MQ 1.5: Q1	Model Q ×2	2.5.1, p. 7.29
2.5.3	Adverse selection asymmetric information થી ઉદ્ભવે છે અને transaction પહેલાં કામ કરે છે: high-risk લોકો low-risk લોકો કરતાં વધુ પ્રમાણમાં insurance cover માગે છે, જેથી premiums વધે છે અને healthy buyers બહાર નીકળી જાય છે.	Q6; MQ 1.5: Q3	MTP 2025-Aug S1; Model Q	2.5.1, pp. 7.29 – 7.30
2.5.4	Insurers underwriting દ્વારા risks નું screening અને pooling કરીને adverse selection નો સામનો કરે છે; SM ફક્ત એટલું નોંધે છે કે દરેક buyer નું risk ઓળખવું ખર્ચાળ છે અને તેનાથી premiums વધે છે.	MQ 1.5.1: Q1	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
2.5.5	George Akerlof નો 'lemons problem' (used-car market): 'lemons' એટલે poor-quality cars; buyers ફક્ત average quality જેટલું જ ચૂકવે છે, તેથી સારી cars પાછી ખેંચાઈ જાય છે અને market lemons થી ભરાઈ જાય છે — ભૂતકાળનું accident damage છુપાવતો seller તેનું ઉદાહરણ છે.	Q1, Q3; MQ 1.5.1: Q2	PYQ 2024-Sep, 2025-May; MTP 2024-Aug; Model Q	2.5.1, pp. 7.30 – 7.31
2.5.6	Asymmetric information high-quality goods ને market માંથી બહાર કરી દે છે; economic agents છેવટે sub-standard product પસંદ કરે છે કે market જ છોડી દે છે.	Q2	RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	2.5.1, p. 7.31
2.5.7	Moral hazard: exchange પછી, જાણકાર પક્ષ unobserved action દ્વારા ઓછા જાણકાર પક્ષનો ગેરલાભ ઉઠાવે છે, કારણ કે તેણે પરિણામો ભોગવવાં પડવાનાં નથી — દા.ત. comprehensive insurance ધરાવતો driver ઓછી કાળજીથી ગાડી ચલાવે છે, જેથી claims ની probability વધે છે.	Q5, Q7; MQ 1.5: Q2	PYQ 2025-Sep; MTP 2025-Dec S1; Model Q	2.5.1, p. 7.31
2.5.8	*વિષય 2.9 જુઓ: free markets માં demerit goods નું production અને consumption optimal કરતાં વધુ થવાની શક્યતા છે, કારણ કે firms ને તે નફાકારક લાગે છે.*	MQ 1.9: Q1	Model Q	2.9, p. 7.38
2.5.9	*વિષય 2.12 જુઓ: mandatory disclosure અને labelling (દા.ત. mutual-fund risk disclaimer, SEBI disclosure) એ information failure સુધારવા માટેનું government intervention છે.*	Q4; MQ 1.12: Q2	PYQ 2025-May; Model Q	2.12, p. 7.40
2.5.10	*વિષય 2.8 જુઓ: insurance ફરજિયાત બનાવવો એ merit good ને પ્રોત્સાહન આપવા માટેનું regulation છે.*	Q8	MTP 2026-Apr S1	2.8, p. 7.37

વિષય 2.6 Government Intervention to Minimize Market Power

1 Scanner પ્રશ્ન · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.6.1	Market power ઓછો કરવા governments competition laws ઘડે છે (Competition Act, 2002; US antitrust laws) અને market liberalisation, merger controls, price capping, rate-of-return regulation, anti-cartel investigation, import controls માં ઘટાડો અને nationalisation નો ઉપયોગ કરે છે — income-tax cuts **નહીં**.	Q1 (+ 2.4 MQ 1.6 Q1)	MTP 2025-Jan S2; Model Q	2.6, pp. 7.32 – 7.33
2.6.2	Natural monopoly અનેક firms કરી શકે તેના કરતાં ઓછા cost પર આખા market નું output પેદા કરી શકે છે (electricity, gas, water supply); governments તેની prices regulate કરે છે.	(+ 2.4 MQ 1.6 Q2)	Model Q	2.6, p. 7.33

વિષય 2.7 Government Intervention to Correct Externalities

6 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP 7

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.7.1	Negative externalities નો સામનો direct controls (command solutions — દા.ત. emission standards, જાહેર સ્થળોએ smoking પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ) કે taxes અને subsidies દ્વારા prices બદલતી market-based policies (market correction) થી થાય છે.	Q6 (+ 2.3 Q1)	PYQ 2024-Jun; MTP 2026-Apr S2	2.7, p. 7.34
2.7.2	A.C. Pigou ના નામ પરથી Pigouvian taxes કહેવાતા pollution taxes 'making the polluter pay' (પ્રદૂષણ કરનાર ચૂકવે) દ્વારા negative externalities ને internalise કરે છે.	Q2, Q5	MTP 2025-May S2, 2026-Apr S2	2.7, p. 7.35
2.7.3	Tax burden અને elasticity: inelastic demand હોય ત્યારે producers સહેલાઈથી tax ને ઊંચી prices રૂપે buyers પર ખસેડી દે છે; relatively elastic demand હોય ત્યારે burden નો મોટો ભાગ seller પર પડે છે.	Q3	MTP 2025-May S2	2.7, p. 7.35 (elastic case અનુમાન દ્વારા)
2.7.4	Cap and trade (tradable emission permits): government કુલ pollution પર મર્યાદા (cap) મૂકે છે અને firms permits નો વેપાર કરે છે — વહીવટી રીતે સસ્તું અને સરળ, અને સૌથી cost-effective રીતે pollution ઘટાડે છે.	(+ 2.3 Q2)	PYQ 2025-Jan	2.7, pp. 7.35 – 7.36
2.7.5	Positive externalities માટે governments producers ને (supply વધારવા) કે consumers ને (demand વધારવા) corrective subsidies આપે છે; producer subsidy production cost અને તેથી price ઘટાડે છે.	Q1, Q4	MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2, 2025-Dec S1	2.7, pp. 7.36 – 7.37

વિષય 2.8 Government Intervention in The Case of Merit Goods

3 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP 2 · Model Q 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.8.1	Merit goods નોંધપાત્ર positive (negative **નહીં**) externalities ધરાવે છે અને socially desirable છે, પણ market માં તેનું under-production અને under-consumption થાય છે; ઉદાહરણો: education, health care, welfare services, housing, public libraries, public parks.	Q1, Q2 (+ 2.2 Q2)	MTP 2024-Dec S1, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	2.8, p. 7.37
2.8.2	Merit goods ની under-provision સામેના પ્રતિભાવો: regulation, subsidies, direct provision, કે તેનું મિશ્રણ; compulsory insurance, compulsory immunisation અને Right of Children to Free and Compulsory Education Act, 2009 જેવા mandates.	(+ 2.3 Q4, 2.5 Q8)	PYQ 2025-Sep; MTP 2026-Apr S1	2.8, p. 7.37
2.8.3	સમુદાય માટે government public park બાંધે તે સૌ સાથે ભોગવાય તેવા good ની direct provision છે; parks એ excludable public goods છે, જેનું financing entry fees દ્વારા થઈ શકે.	MQ 1.2: Q1	Model Q	2.8, p. 7.37; 2.10, p. 7.39

વિષય 2.12 Government Intervention for Correcting Information Failure

1 Scanner પ્રશ્ન · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.12.1	Information failure સુધારવા governments સચોટ labelling અને content disclosure (cigarette packets, nutritional information) તથા mandatory disclosure (SEBI) ફરજિયાત બનાવે છે, તેમ જ માહિતીનો public dissemination અને advertising નું regulation કરે છે.	Q1 (+ 2.5 Q4)	PYQ 2025-May; MTP 2026-Apr S1	2.12, p. 7.40

એકમ 3: Budget Making ની પ્રક્રિયા: Sources of Revenue, Expenditure Management અને Management of Public Debt (The Process of Budget Making: Sources of Revenue, Expenditure Management and Management of Public Debt)

SM પ્રકરણ 7, એકમ 3, પાનાં 7.51 – 7.71

વિષય 3.1 Introduction

20 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 4 · RTP – · MTP 1 · Model Q 15

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.1.1	Budget એ 'where the money comes from' (પૈસા ક્યાંથી આવે છે) અને 'where the money goes to' (પૈસા ક્યાં જાય છે) નું statement છે — government આવતા વર્ષ દરમિયાન જે સમગ્ર revenues મેળવવાની અપેક્ષા રાખે છે અને જે expenditures કરવાનું આયોજન કરે છે તેનું schedule (budgeted estimates); તે government ના finances નો સૌથી વ્યાપક (comprehensive) report છે.	MQ 1.1: Q1; MQ 1.5: Q1	Model Q ×2	3.1, p. 7.52

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.1.2	Budget એ દેશની economic priorities ને નિયંત્રિત અને પુનર્ગઠિત કરવા માટે government ના હાથમાં એક શક્તિશાળી policy instrument છે. જરૂરિયાત: maximum social welfare માટે મર્યાદિત resources નું efficient allocation; અન્ય objectives: જાહેર કરેલી priorities મુજબ reallocation, income અને wealth નું redistribution, economic fluctuations માં ઘટાડો (stability), real GDP માં sustainable વધારો અને regional disparities માં ઘટાડો.	Q5; MQ 1.1: Q1	PYQ 2026-Sep; Model Q	3.1, pp. 7.51 – 7.52
3.1.3	Consolidated budget Central અને State Governments ની receipts અને expenditures સાથે મળીને રજૂ કરે છે. SM ફક્ત union budget આવરે છે — states અને local bodies ની પોતાની budgetary processes હોય છે.	MQ 1.1: Q1	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q); સરખાવો 3.1, p. 7.52
3.1.4	Cash budget એ short-term cash flow અને liquidity ના management નું tool છે (business-finance concept; SM માં government-budget નો શબ્દ નથી).	MQ 1.5: Q2	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
3.1.5	India માં budget Ministry of Finance, NITI Aayog અને અન્ય સંબંધિત ministries સાથે પરામર્શ કરીને તૈયાર કરે છે, અને fiscal year (1 April થી 31 March) શરૂ થાય તે પહેલાં Parliament નાં બંને Houses માં તે રજૂ અને મંજૂર થવું જરૂરી છે.	MQ 1.2: Q1, Q2	Model Q ×2	3.2, p. 7.52
3.1.6	Budgetary procedures છે (i) Preparation of the budget, (ii) Presentation and enactment of the budget અને (iii) Execution of the budget — એટલે કે drafting → presentation → approval → execution.	Q1; MQ 1.1: Q2 (+ 3.2 Q9)	MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S1; Model Q	3.2, p. 7.52
3.1.7	Article 112: President દરેક financial year માટે Government of India ની estimated receipts અને expenditure નું statement Parliament નાં બંને Houses સમક્ષ મુકાવશે — 'Annual Financial Statement' (Constitution માં 'budget' શબ્દ વપરાયો નથી).	Q2	PYQ 2025-May	3.2, p. 7.52
3.1.8	Budget documents receipts અને expenditure આ રીતે દર્શાવે છે: ચાલુ અને આગામી financial year માટે Budget Estimates (BE); ફક્ત ચાલુ વર્ષ માટે Revised Estimates (RE); અને ચાલુ વર્ષના આગલા વર્ષના Actuals — ચાલુ વર્ષના actuals **નહીં**.	Q4	PYQ 2025-May	3.2, p. 7.53
3.1.9	Finance Bill: budget રજૂ થયા પછી તરત Lok Sabha માં રજૂ થાય છે; તેમાં budget માં સૂચવેલા taxes ના imposition, abolition, alteration કે regulation ની વિગતો હોય છે (taxation proposals). Parliament એ તેને 75 દિવસમાં પસાર કરવું પડે; money bill હોવાથી Rajya Sabha એ તેને 14 દિવસમાં પરત કરવું પડે; બંને Houses પસાર કરે અને President ની assent મળે ત્યારે તે Act બને છે.	MQ Finance Bill: Q1, Q2 (+ 3.2 Q8)	MTP 2025-Aug S2; Model Q ×2	3.2, p. 7.55; 3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.64

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.1.10	Outcome budget યોજનાઓ (schemes) ની budgetary allocations અને output અને outcome indicators થી મપાતા તેમના annual performance targets વચ્ચે સીધી કડી સ્થાપે છે — ministries એ ગયા વર્ષનાં outlays સાથે શું કર્યું અને પૈસા મંજૂર થયેલા હેતુ માટે ખર્ચાયા કે નહીં તેનું progress card.	MQ Outcome budget: Q1, Q2 (+ 3.5 Q14)	MTP 2025-Aug S2; Model Q ×2	3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.64
3.1.11	Guillotine: demands for grants પર ચર્ચા માટેનો નિયત સમયગાળો (છેલ્લો ફાળવેલો દિવસ) પૂરો થાય એટલે Lok Sabha ના Speaker બાકી રહેલી બધી demands for grants, ચર્ચા થઈ હોય કે નહીં, House ના vote માટે મૂકે છે — financial proposals પરની ચર્ચા નિર્ધારિત સમયમાં પૂરી કરવાની એક પદ્ધતિ (device).	Q3; MQ Guillotine: Q1, Q2 (+ 3.5 Q12)	PYQ 2025-May; MTP 2025-Aug S2; Model Q ×2	3.2, p. 7.55; 3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.64
3.1.12	Cut motions એટલે demands for grants માં government એ માગેલી રકમો ઘટાડવા માટેની motions — economy ના આધારે, policy પર મતભેદને કારણે, કે ફરિયાદ (grievance) રજૂ કરવા; Lok Sabha કોઈ પણ demand સાથે સંમત થઈ શકે, તેને નકારી શકે કે ઘટાડી શકે.	MQ Cut Motions: Q1, Q2	Model Q ×2	3.2, p. 7.55; 3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.64

વિષય 3.2 The Process of Budget Making

9 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 3 · RTP 1 · MTP 7

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.2.1	*વિષય 3.1 જુઓ: ત્રણ budgetary procedures — Preparation; Presentation and enactment; Execution.*	Q9	MTP 2026-Apr S1	3.2, p. 7.52
3.2.2	Finance Minister budget (Annual Financial Statement) budget speech સાથે સૌપ્રથમ Lok Sabha સમક્ષ રજૂ કરે છે; ત્યાર પછી તરત તે Rajya Sabha ના table પર મુકાય છે. Rajya Sabha demands for grants પર vote કરતી નથી — તે ફક્ત general discussion કરે છે.	Q5	RTP 2025-May; MTP 2025-Apr S1	3.2, pp. 7.53 – 7.55
3.2.3	Budget speech ઉપરાંત રજૂ થતા budget documents: Annual Financial Statement (AFS); Demands for Grants (DG); Finance Bill; અને FRBM Act હેઠળ ફરજિયાત બે statements — Macro-Economic Framework Statement અને Medium-Term Fiscal Policy cum Fiscal Policy Strategy Statement (ઉપરાંત નવ explanatory documents).	Q6 (+ 3.5 Q1)	MTP 2024-Aug, 2025-May S2, 2025-Aug S1	3.2, p. 7.54
3.2.4	*વિષય 3.1 જુઓ: Finance Bill government ની taxation proposals ને અમલમાં મૂકે છે અને Lok Sabha માં રજૂ થાય છે.*	Q8	MTP 2025-Aug S2	3.2, p. 7.55; 3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.64

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.2.5	Capital expenditure થી physical કે financial assets નું સર્જન થાય છે કે financial liabilities માં ઘટાડો થાય છે — land, buildings, machinery and equipment, shares માં investment, અને loans and advances — તેથી capital budget long-term investments અને projects નું financing કરે છે.	Q7	MTP 2025-Apr S1	3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), pp. 7.62 – 7.63
3.2.6	*વિષય 3.3 જુઓ: SM મુજબ tax revenue ના વ્યાપક sources છે corporation tax, taxes on income, wealth tax, customs duties, union excise duties, GST (compensation cess સહિત) અને taxes on union territories — stamp duty યાદીમાં **નથી**.*	Q1	MTP 2024-Dec S1	3.3, p. 7.56
3.2.7	*વિષય 3.3 જુઓ: revenue receipts કોઈ liability ઊભી કરતી નથી કે assets માં ઘટાડો કરતી નથી; non-debt capital receipts એટલે loans and advances ની recoveries અને miscellaneous capital receipts (disinvestment).*	Q2, Q3	PYQ 2025-Jan (×2)	3.3, pp. 7.56 – 7.57; 3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.62
3.2.8	*વિષય 3.5 જુઓ: Public Account (Article 266) એવા બધા fund flows માટે વપરાય છે જેમાં government banker તરીકે કામ કરે છે.*	Q4	PYQ 2025-Sep	3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.65

વિષય 3.3 Sources of Revenue

6 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 5 · RTP – · MTP 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.3.1	Government receipts બે પ્રકારની છે: Revenue receipts (tax revenue + non-tax revenue), જે government ની કોઈ liability ઊભી કરતી નથી કે assets માં ઘટાડો કરતી નથી; અને Capital receipts (debt receipts + non-debt capital receipts), જે assets ઘટાડે છે કે liabilities વધારે છે.	(+ 3.2 Q3)	PYQ 2025-Jan	3.3, p. 7.56; 3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.62
3.3.2	(Tax) revenue ના વ્યાપક sources: corporation tax; taxes on income; wealth tax; customs duties; union excise duties; GST compensation cess સહિત goods and services tax; taxes on union territories. એટલે GST compensation cess એ tax revenue છે.	Q4, Q6 (+ 3.2 Q1)	PYQ 2026-May, 2026-Sep; MTP 2024-Dec S1	3.3, p. 7.56
3.3.3	Non-tax revenues: interest receipts; public sector enterprises નાં dividends and profits અને RBI તરફથી surplus transfers; other non-tax revenues; અને union territories ની receipts.	Q4, Q5, Q6	PYQ 2026-May, 2026-Sep; MTP 2026-Apr S1	3.3, pp. 7.56 – 7.57
3.3.4	Capital receipts: Non-debt — loans and advances ની recoveries, miscellaneous capital receipts (disinvestment વગેરે); Debt — market loans, short-term/Treasury bill borrowings, small savings સામે issue થયેલી securities, State provident fund (net), net external debts, other receipts (net).	Q6 (+ 3.2 Q2)	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep	3.3, p. 7.57

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.3.5	GST (1 July 2017 થી) એ production-based system ની જગ્યાએ consumption-based system લાગુ કર્યું અને મોટા ભાગના indirect taxes — excise, service tax, sales tax/VAT, octroi — ને subsume કર્યા, પણ income tax ને **નહીં**; goods and services ની inter-state movement પર અને imports અને exports પર IGST લાગુ પડે છે (states દ્વારા SGST, union દ્વારા CGST).	Q1, Q2, Q3	PYQ 2025-Jan, 2026-Jan (×2)	એકમ 1, 1.5 (Centre and State Finance — કેન્દ્ર અને રાજ્યની નાણાવ્યવસ્થા), p. 7.14

વિષય 3.4 Public Expenditure Management

39 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 9 · RTP 2 · MTP 17 · Model Q 11

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.4.1	Unproductive public expenditure ના economic costs: મોટી deficits, taxation નું ઊંચું સ્તર, નીચો economic growth, અન્યત્ર ઉપયોગ માટે ઓછાં resources અને ભવિષ્યમાં વધુ debt burden — વધુ પડતો કે આયોજન વિનાનો ખર્ચ fiscal crisis અને debt burden તરફ દોરી જાય છે.	Q17, Q22	RTP 2026-Jan; MTP 2025-May S2	3.4, p. 7.58
3.4.2	SM માં expenditure ના classifications: Centre's expenditure (establishment expenditure, central sector schemes, CPSEs અને autonomous bodies સહિત other central expenditure) vs. centrally sponsored schemes and other transfers (CSS, Finance Commission transfers, states ને other transfers); revenue vs. capital; અને 'charged' vs. voted. Plan / non-Plan નો ભેદ નાબૂદ થયો છે.	Q16	MTP 2024-Dec S1	3.4, p. 7.59; 3.2, p. 7.54; Unit 1, p. 7.13
3.4.3	જૂના (pre-2017-18) classification હેઠળ Non-Plan expenditure માં defence, interest payments, salaries and pensions, અને subsidies આવતાં.	Q23	MTP 2026-Apr S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
3.4.4	અસરકારક government budgeting નાં તત્ત્વો: aggregate fiscal discipline, allocative efficiency અને operational efficiency (revenue maximisation **નહીં**). Allocative efficiency medium-term fiscal framework સાથેના strategic planning થી અને programme budgeting and evaluation થી સુધરે છે; operational efficiency ને information asymmetry નુકસાન કરે છે — resources ફાળવનારા કરતાં service providers outputs અને costs વિશે વધુ જાણે છે.	Q18, Q19, Q20	MTP 2025-Aug S2 (×3)	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
3.4.5	સારા public expenditure management નાં તત્ત્વોમાં economy, productivity અને elasticity આવે છે — 'deficit' તેમાંનું એક **નથી**.	Q21	MTP 2025-Dec S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
3.4.6	Balanced budget: revenue = expenditure. Unbalanced budget: surplus (receipts > expenditure) કે deficit (estimated receipts < expenditure); expected revenue કરતાં planned expenditure વધી જાય તે budget deficit છે, જે liabilities વધારે છે કે reserves ઘટાડે છે.	Q8	MTP 2025-Jan S2	3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.62

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.4.7	Budgetary (overall) deficit = કુલ estimated revenue કરતાં કુલ estimated expenditure નો વધારો — revenue અને capital બંનેની, બધી receipts અને expenditure વચ્ચેનો તફાવત (દા.ત. 60,000 − 54,000 = 6,000).	Q13, Q14; MQ Budgetary Deficit or: Q1	PYQ 2025-Sep, 2026-Jan; Model Q	3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.63
3.4.8	Revenue deficit = Revenue expenditure − Revenue receipts (ફક્ત revenue account); તે દર્શાવે છે કે government ની સામાન્ય કામગીરી પરના current expenditure કરતાં current receipts ઓછી પડે છે.	Q15, Q27; MQ Revenue Deficit: Q1, Q2	PYQ 2026-Jan, 2026-Sep; Model Q ×2	3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.63
3.4.9	Fiscal deficit = Total expenditure − Total receipts excluding borrowing = (Revenue exp. + Capital exp.) − (Revenue receipts + Capital receipts excluding borrowing) = Revenue deficit + (Capital exp. − Capital receipts excluding borrowing). તે revenue અને capital બંને accounts આવરે છે અને ઘણી વાર GDP ના % તરીકે દર્શાવાય છે.	Q7, Q28; MQ Budgetary Deficit or: Q2; MQ Revenue Deficit: Q2; MQ Fiscal Deficit: Q1, Q2	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep; Model Q ×4	3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.63
3.4.10	Fiscal deficit નું financing borrowing થી જ કરવું પડે, તેથી તે બધા sources માંથી government ની કુલ borrowing requirement દર્શાવે છે; જો તેમાં revenue deficit નો હિસ્સો મોટો હોય, તો borrowing investment ને બદલે consumption માટે વપરાય છે (તેથી capital formation માટે revenue surplus જરૂરી છે).	Q6, Q24	MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S2	3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.64
3.4.11	Primary deficit = Fiscal deficit − Net interest liabilities (interest payments − interest receipts): interest સિવાયની borrowing requirement. તેથી Fiscal deficit = Primary deficit + Net interest liabilities (20,500 + 3,500 = 24,000).	Q2, Q12, Q25, Q26; MQ Primary Deficit: Q1, Q2	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep; MTP 2025-May S2, 2026-Apr S2; Model Q ×2	3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.64
3.4.12	Deficit financing લોકોની purchasing power ને output કરતાં આગળ વધારી દે છે, એટલે prices spiral થાય છે (inflation); ભારે government borrowing interest rates વધારે છે અને ભાવિ પેઢીઓ (future generations) પર બોજ નાખે છે.	Q9	MTP 2025-Jan S2	4.4.7, p. 7.82 (Unit 4)
3.4.13	*વિષય 3.5 જુઓ: treasury bills સરકારની short-term cash requirements પૂરી કરવા બહાર પડાય છે; dated securities fiscal deficit ને finance કરવા લાંબા ગાળાનાં resources ઊભાં કરે છે.*	Q10	RTP 2025-Jan	3.5, p. 7.60
3.4.14	*વિષય 3.5 જુઓ: public debt એટલે લોકોની savings ને વ્યાજ સાથે પરત ચૂકવવાપાત્ર loans તરીકે એકત્ર કરવામાં સરકારે લીધેલું debt; public debt management એટલે debt ને sustainable રાખીને, લાંબા ગાળે સૌથી ઓછા cost એ, તેના size, composition, maturity, interest અને redemption નું સંચાલન.*	Q11; MQ 1.1: Q1; MQ 1.5: Q1	MTP 2025-Apr S1; Model Q ×2	3.5, pp. 7.59 – 7.60
3.4.15	*વિષય 3.5 જુઓ: external debt નું સંચાલન Department of Economic Affairs (Ministry of Finance) કરે છે; Public Debt Management Cell 2016 માં DEA હેઠળ રચાયો.*	Q1, Q4	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1	3.5, pp. 7.60 – 7.61

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.4.16	Debt-to-GDP ratio દેશના economic output ની સરખામણીએ debt નું પ્રમાણ માપે છે — તે debt sustainability નો સૂચક (indicator) છે, જે debt ના સ્તર અને તેને service કરવાની સરકારની ક્ષમતા પર આધાર રાખે છે.	Q3; MQ 1.5: Q2	MTP 2024-Dec S1; Model Q	3.5, p. 7.59 (આ ratio નું નામ SM માં નથી)
3.4.17	External debt ને debt લેતી વખતે (at the time of contracting the debt) લાગુ પડતા (historical) exchange rate એ દર્શાવાય છે.	Q5	MTP 2024-Dec S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 3.5 Public Debt Management

25 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 6 · RTP – · MTP 14 · Model Q 6

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.5.1	Public debt એટલે Consolidated Fund of India માં લેવાયેલું, internal અને external sources માંથી આવતું government debt — લોકોની savings ને વ્યાજ સાથે પરત ચૂકવવાપાત્ર loans તરીકે એકત્ર કરવામાં લીધેલું debt. Public debt management એટલે debt નું size અને composition, તેની maturity pattern, interest rates અને redemption (repayment) નક્કી કરવાં — જરૂરી funding ઇચ્છિત risk અને cost levels એ ઊભું કરવું.	Q10, Q18 (+ 3.4 MQ 1.5 Q1, 3.4 Q11)	MTP 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2026-Apr S2; Model Q	3.5, pp. 7.59 – 7.60
3.5.2	Debt management નો હેતુ (objective): central government ની financing needs લાંબા ગાળે શક્ય એટલા ઓછા borrowing cost એ પૂરી કરવી, કુલ debt ને sustainable levels માં રાખવું અને domestic bond market વિકસાવવું; strategy ત્રણ સ્તંભ (pillars) પર ઊભી છે — low cost of borrowing, risk mitigation અને market development.	Q15 (+ 3.4 MQ 1.1 Q1)	MTP 2026-Apr S1; Model Q	3.5, p. 7.60
3.5.3	Public debt management ની સંસ્થાઓ: RBI — પોતાના Internal Debt Management Department દ્વારા domestic marketable debt (dated securities, treasury bills, cash management bills); Ministry of Finance / Department of Economic Affairs — external debt; MoF Budget Division અને RBI — other liabilities (small savings, deposits, reserve funds). SEBI ની કોઈ ભૂમિકા નથી. Public Debt Management Cell (PDMC) 2016 માં DEA હેઠળ રચાયો.	Q9, Q13 (+ 3.4 Q1, 3.4 Q4)	PYQ 2024-Sep, 2026-May; MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S2	3.5, pp. 7.60 – 7.61
3.5.4	T-bills short-term cash requirements પૂરી કરે છે; dated securities fiscal deficit ને finance કરે છે. 1997 થી RBI રાજ્ય સરકારોને cash flows ના કામચલાઉ mismatches દૂર કરવા ત્રણ મહિના સુધીની short-term credit, Ways and Means Advances (WMA) તરીકે આપે છે.	Q17 (+ 3.4 Q10)	RTP 2025-Jan; MTP 2026-Apr S2	3.5, p. 7.60

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.5.5	FRBM Act, 2003 deficit ને, અને એ રીતે debt ને, sustainable level સુધી ઘટાડવા માટે legislative framework આપે છે. Objectives: fiscal management માં inter-generational equity; long-run macroeconomic stability; fiscal અને monetary policy વચ્ચે વધુ સારું coordination; fiscal operations માં transparency.	Q5, Q19	PYQ 2026-Sep; MTP 2025-Jan S2	3.5, p. 7.61
3.5.6	*વિષય 3.2 જુઓ: FRBM Act હેઠળ ફરજિયાત (mandated) budget documents ફક્ત Macro-Economic Framework Statement અને Medium-Term Fiscal Policy cum Fiscal Policy Strategy Statement છે.*	Q1	MTP 2024-Aug	3.2, p. 7.54
3.5.7	Fiscal deficit એ fiscal framework નો મુખ્ય operational target છે (debt એ anchor છે).	Q4	MTP 2024-Dec S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
3.5.8	Department of Expenditure (Ministry of Finance) એ central government માં public financial management system ની દેખરેખ માટે અને state finances સંબંધી બાબતો (Finance Commission અને Pay Commission ની recommendations, audit observations, central government accounts) માટેનો nodal department છે.	Q3, Q6	PYQ 2025-May; MTP 2024-Dec S1	3.4, p. 7.58
3.5.9	Consolidated Fund of India (Article 266): મળેલી બધી revenues, લીધેલી loans અને loans ની repayment રૂપે મળેલાં નાણાં તેમાં credit થાય છે અને સરકારનો બધો expenditure તેમાંથી થાય છે — ફક્ત Parliament appropriate કરે તો જ; તેમાં revenue અને capital divisions છે.	Q2; MQ Consolidated Fund of: Q1	PYQ 2024-Sep; Model Q	3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.65
3.5.10	'Charged' expenditure — દા.ત. President અને તેમના/તેણીના office, Supreme Court ના Judges અને ઉચ્ચ constitutional personnel ના emoluments અને allowances (અને public debt પરનું interest) — Consolidated Fund of India પર charged છે અને Parliament ના vote ને આધીન નથી.	Q16; MQ Consolidated Fund of: Q2	MTP 2026-Apr S1; Model Q	3.2, p. 7.54
3.5.11	Contingency Fund of India: અગાઉની legislative approval વિના urgent unforeseen expenditure ને પહોંચી વળવા advances આપવા માટે President ના નિકાલ (disposal) પર મુકાયેલું fund; આ advances પછીથી Consolidated Fund માંથી recoupment માટે Parliament ને report કરાય છે. (તેનું corpus Parliament નક્કી કરે છે.)	MQ Contingency Fund of: Q1, Q2	Model Q ×2	3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.65
3.5.12	Public Account (Article 266; SM 266(1) કહે છે): જ્યાં સરકાર banker તરીકે કામ કરે છે તે બધા fund flows માટે વપરાય છે — દા.ત. provident funds અને small savings; આ નાણાં depositors નાં છે અને તેના expenditure માટે Parliamentary approval જરૂરી નથી.	MQ Public Account: Q1, Q2 (+ 3.2 Q4)	PYQ 2025-Sep; Model Q ×2	3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.65

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.5.13	*વિષય 3.4 જુઓ: Fiscal deficit = Total expenditure – (Revenue receipts + Capital receipts excluding borrowing) = Revenue deficit + Capital expenditure – Capital receipts excluding borrowing (17,000 – 12,000 = 5,000; 5,000 + 45,000 – 42,500 = 7,500).*	Q7, Q8	PYQ 2025-Sep, 2026-May	3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.63
3.5.14	Effective revenue deficit = Revenue deficit – Grants for creation of capital assets (capital assets ઊભી કરવા માટેની grants).	Q11	MTP 2025-Aug S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
3.5.15	*વિષય 3.1 જુઓ: Guillotine — બાકી રહેલી બધી demands for grants એકસાથે vote માટે મુકાય છે.*	Q12	MTP 2025-Aug S2	3.2, p. 7.55
3.5.16	*વિષય 3.1 જુઓ: outcome budget budgetary allocations ને performance (output અને outcome) targets સાથે જોડે છે.*	Q14	MTP 2025-Aug S2	3.5 (Budget ના ખ્યાલો — Budget concepts), p. 7.64

એકમ 4: Fiscal Policy

SM પ્રકરણ 7, એકમ 4, પાનાં 7.72 – 7.85

વિષય 4.1 Introduction

15 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 7 · RTP – · MTP 9

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.1.1	Fiscal policy એ સરકાર (Finance Ministry, RBI નહીં) ની ઇરાદાપૂર્વકની (deliberate) policy છે, જેમાં તે economic activity ની pattern અને aggregate demand, output અને employment ના level ને પ્રભાવિત કરવા taxation, public expenditure અને public borrowing નો ઉપયોગ કરે છે; સરકારની taxation અને expenditure policies મળીને તેની fiscal policy બને છે.	Q1, Q5, Q6, Q9, Q15 (+ 4.4 Q12)	PYQ 2020-Nov, 2023-Dec, 2026-Sep; MTP 2024-Dec S1 (×2), 2025-Jan S2, 2025-Aug S1	4.1, p. 7.72
4.1.2	Fiscal policy નાં tools: taxes, government expenditure, public debt અને government budget (budgetary tools: taxation સહિત public revenue, public expenditure, public debt અને deficit financing). Interest rates, money supply અને inflation targeting એ monetary tools છે.	Q3, Q4	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Aug	4.1, p. 7.72; 4.4, p. 7.76
4.1.3	Fiscal policy એ demand-side policy છે; full employment એ ઉત્પાદન કરતી economy ને fiscal policy રૂપે government action ની જરૂર નથી.	Q11	PYQ 2025-May	4.1, p. 7.72
4.1.4	*વિષય 4.2 જુઓ: સામાન્ય objectives — full employment, price stability, accelerated economic development, income અને wealth નું equitable distribution (export/import promotion નહીં).*	Q14	PYQ 2026-Jan	4.2, p. 7.73
4.1.5	*વિષય 4.4 જુઓ: fiscal policy progressive taxation અને targeted welfare spending દ્વારા inequality ઘટાડે છે.*	Q12	MTP 2025-Aug S2	4.4.6, p. 7.80

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.1.6	*વિષય 3.4 જુઓ: revenue કે capital expenditure માં મોટો વધારો (total expenditure non-borrowed receipts કરતાં વધી જાય) fiscal deficit ને વધારે છે.*	Q7	MTP 2024-Dec S1	3.5 (Budget concepts), p. 7.63 (એકમ 3)
4.1.7	Deficit budget ને borrowing થી કે monetisation (વધારાનાં નાણાંનું સર્જન — creation of additional money) થી finance કરી શકાય; ફક્ત monetisation (deficit financing) જ money supply માં ઉમેરો કરે છે — public પાસેથી borrowing aggregate demand ઘટાડે છે.	Q8	MTP 2024-Dec S1	4.4.1, p. 7.77; 4.4.3, p. 7.78
4.1.8	વધતું government borrowing ભાવિ પેઢીઓ પર કાયમી (perpetual) બોજ ઊભો કરે છે, કારણ કે debts પાછાં ચૂકવવાં પડે છે (ઊંચા taxes અને debt-servicing); ઉધાર લીધેલાં નાણાં productive રીતે ન વપરાય તો surpluses debt ને service કરવા પૂરતા નહીં થાય.	Q10	MTP 2025-Apr S1	4.4.7, p. 7.82
4.1.9	India માં fiscal federalism ને Finance Commission (Article 280) જાળવે છે — fiscal federalism ના કેન્દ્રમાં રહેલી constitutional body.	Q2	PYQ 2024-Jun	એકમ 1, 1.5 (Centre and State Finance), pp. 7.12 – 7.13
4.1.10	Fiscal reforms (1991) માં stable અને transparent tax structure, વધુ સારું tax compliance, government expenditure પર અંકુશ, subsidies માં ઘટાડો, disinvestment અને private sector participation ને પ્રોત્સાહન સામેલ હતાં.	Q13	PYQ 2025-Sep	SM Chapter 10, 10.4.1, pp. 10.10 – 10.11

વિષય 4.2 Objectives of Fiscal Policy

9 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 3 · RTP 1 · MTP 6

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.2.1	Fiscal policy ના સૌથી સામાન્ય objectives: full employment પ્રાપ્ત કરવું અને જાળવવું; price stability જાળવવી; economic development ના rate ને વેગ આપવો; income અને wealth નું equitable distribution (પ્રાથમિકતાઓ જુદી પડે છે — developed nations માં stability અને equality; developing nations માં growth, employment અને equity).	Q8 (+ 4.1 Q14)	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-Dec S1	4.2, p. 7.73
4.2.2	GDP = C + I + G + NX: સરકાર G ને સીધો control કરે છે અને taxes, transfers અને expenditure દ્વારા C, I અને NX ને આડકતરી રીતે પ્રભાવિત કરે છે — એટલે વધુ government spending, અથવા વધુ spending સાથે tax cut, aggregate demand ને જમણી તરફ shift કરે છે; tax increase તેને ડાબી તરફ shift કરે છે.	Q3	MTP 2024-Dec S1	4.2, p. 7.74
4.2.3	*વિષય 4.3 જુઓ: recession માં counter-cyclical (expansionary) policy — demand ને ઉત્તેજન આપવા taxes ઘટાડો અને/અથવા government expenditure વધારો.*	Q5, Q6	RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2 (×2)	4.3, pp. 7.74 – 7.75

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.2.4	*વિષય 4.3 જુઓ: contractionary fiscal policy inflationary phase દરમિયાન economic activity ને અંકુશમાં રાખે છે — government spending ઘટાડો અને/અથવા taxes વધારો.*	Q1, Q7	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep	4.3, p. 7.75
4.2.5	*વિષય 4.3 જુઓ: deflation કે મંદ activity (resources નો ઓછો utilisation) માં fiscal policy aggregate spending વધારીને effective demand ની ઊણપ (deficiency) ની ભરપાઈ કરે છે.*	Q2	PYQ 2024-Jun	4.3, pp. 7.75 – 7.76
4.2.6	*વિષય 4.3 જુઓ: pump priming — મંદીગ્રસ્ત (depressed) economy માં government expenditure નું એક વખતનું (one-shot) injection — એ fiscal policy measure છે.*	Q4, Q9	MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 4.3 Types of Fiscal Policy

7 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 2 · RTP 1 · MTP 4

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.3.1	Expansionary fiscal policy contractionary phase (recession) માં economy ને ઉત્તેજન આપે છે — 'recessionary gap' પૂરે છે — taxes (direct અને indirect) ઘટાડીને, government expenditure વધારીને, કે બંનેના સંયોજનથી; તેનાથી budget deficits થઈ શકે.	Q6, Q7 (+ 4.2 Q5, 4.2 Q6)	RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2 (×2), 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	4.3 (a), pp. 7.74 – 7.75
4.3.2	Contractionary fiscal policy inflationary phase દરમિયાન economic activity ને અંકુશમાં રાખે છે — 'inflationary gap' દૂર કરે છે — government spending માં ઘટાડો, personal income અને/અથવા business taxes માં વધારો, કે બંને દ્વારા; તેનાથી નાનો budget deficit કે મોટો surplus મળવો જોઈએ.	Q4 (+ 4.2 Q1, 4.2 Q7)	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2	4.3 (b), p. 7.75
4.3.3	Inflation દરમિયાન સરકાર disposable incomes ઘટાડવા અને surplus purchasing power દૂર કરવા પોતાનો expenditure ઘટાડે છે, નવા taxes નાખે છે અને હાલના taxes ના rates વધારે છે.	Q1	PYQ 2024-Sep	4.4.1 and 4.4.2, p. 7.77
4.3.4	સારાંશ: inflation માં fiscal policy વધુ પડતા aggregate spending ને control કરે છે; deflation માં aggregate spending વધારીને effective demand ની ઊણપની ભરપાઈ કરે છે. Recession દરમિયાન સરકાર expenditure વધારે છે કે taxes ઘટાડે છે; deficit budgets economic activity ને ઉત્તેજન આપે છે, surplus budgets તેને ધીમી પાડે છે.	Q3 (+ 4.2 Q2)	PYQ 2024-Jun, 2026-Jan	4.3, pp. 7.75 – 7.76; Unit 1, 1.5, p. 7.11
4.3.5	Pump priming: private spending અપૂરતું બને ત્યારે મંદીગ્રસ્ત (depressed, deflationary) economy માં public spending નું એક વખતનું (one-shot) injection business confidence ને પુનર્જીવિત કરે છે અને મોટા private investment ને પ્રોત્સાહન આપે છે — એક fiscal policy measure.	Q5 (+ 4.2 Q4, 4.2 Q9)	MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP); Glossary આ term ની વ્યાખ્યા આપે છે

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.3.6	Automatic (built-in) stabilisers — દા.ત. unemployment benefits અને progressive income taxes — નવા policy decisions વિના, economic fluctuations સાથે government spending અને taxation ને આપમેળે adjust કરે છે.	Q2 (+ 4.4 MQ 1.4.9 Q2)	RTP 2025-Jan; Model Q	SM માં નથી (ફક્ત RTP)

વિષય 4.4 The Instruments of Fiscal Policy

19 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 2 · RTP – · MTP 10 · Model Q 7

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.4.1	Government expenditure (current, capital અને transfer payments) income-generating છે: recession માં public works સીધી incomes ઊભી કરે છે અને multiplier દ્વારા output અને employment વધારે છે (primary employment secondary અને tertiary employment ને પ્રેરે છે); તેમાં કાપ મૂકવાથી inflationary excess demand ઘટે છે.	Q4	MTP 2025-Aug S1	4.4.1, pp. 7.76 – 7.77
4.4.2	વધારાનું spending deficit budget દ્વારા finance થાય છે — borrowing કે monetisation (printing money) થી — taxes વધારીને નહીં, કારણ કે એ self-defeating થાય; borrowing થી private spending ના crowding out નું જોખમ રહે છે.	Q3 (+ 4.1 Q8)	MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S1	4.4.1, p. 7.77
4.4.3	Taxes સરકારો માટે revenue નો સૌથી મહત્ત્વનો source છે; તે disposable income અને તેથી aggregate demand નક્કી કરે છે — recession માં ઘટાડાય છે, inflation માં વધારાય છે (અને નવા taxes નખાય છે).	Q8	MTP 2025-Dec S1	4.4.2, p. 7.77
4.4.4	Instrument તરીકે budget: balanced budget (expenditure = tax revenue) ની aggregate demand પર કોઈ net effect નથી; surplus ની negative અને deficit ની positive net effect હોય છે. Surplus national debt ઘટાડે છે; deficit તેમાં ઉમેરો કરે છે.	Q6 (+ 4.3 Q3)	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-Aug S1	4.4.4, p. 7.78
4.4.5	Fiscal policy (taxation અને public spending) redistribution અને inequality ઘટાડવાનું મુખ્ય instrument છે: progressive direct taxes; differential indirect taxes (luxuries પર ભારે, necessities પર હળવા કે બિલકુલ નહીં); welfare spending — poverty alleviation, subsidised health, education અને housing, social security વગેરે.	MQ 1: Q1; MQ 1.2: Q1; MQ 1.4: Q1 (+ 4.1 Q12)	MTP 2025-Aug S2; Model Q ×3	4.4.6, pp. 7.79 – 7.80
4.4.6	Lags fiscal policy ને મર્યાદિત કરે છે: recognition lag, decision lag, implementation lag અને impact lag (policy નાં outcomes થોડા સમય સુધી દેખાતાં નથી); lags ને કારણે policy ખોટા સમયે આવી શકે — recovery શરૂ થઈ ગઈ હોય ત્યારે expansion શરૂ થાય.	Q1, Q2, Q10; MQ 1.4.7: Q2	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-Apr S1, 2026-Apr S1; Model Q	4.4.7, p. 7.81

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.4.7	બીજી limitations: spending અને taxes તરત બદલવાની મુશ્કેલી; defence, social security અને અધૂરા projects પરનું spending ઘટાડવું અઘરું; public works નો લાંબો gestation; disincentives (supply-side view); deficit financing થી prices spiral થાય; borrowing ભાવિ પેઢીઓ પર બોજ નાખે; government borrowing interest rates ઊંચા ધકેલે.	Q2, Q5; MQ 1.4.7: Q1	MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1; Model Q	4.4.7, pp. 7.81 – 7.82
4.4.8	Crowding out: વધુ spending અને/અથવા tax cuts થી થતી deficit government borrowing થી finance થાય છે, જે loanable funds ઘટાડે છે અને interest rates ઊંચા ધકેલે છે, એટલે interest-sensitive private investment અને consumption ઘટે છે — private spending 'crowded out' થાય છે; deep recession માં આની શક્યતા ઓછી છે.	Q5, Q7, Q9	MTP 2025-Aug S1 (×2), 2025-Dec S1	4.4.8, p. 7.82
4.4.9	SM માં fiscal deficit ની અસરો (implications): private spending નું crowding out (ઊંચા interest rates), deficit financing થી inflationary price spiral, અને ભાવિ પેઢીઓ પર debt burden.	Q9	MTP 2025-Dec S1	4.4.7 and 4.4.8, p. 7.82
4.4.10	*વિષય 4.1 જુઓ: fiscal policy = public expenditure, taxation અને public borrowing (subsidies અને bonds સામેલ; population control નહીં); monetary policy = money supply અને interest rates (bank rate, OMO, CRR).*	Q11, Q12; MQ 1.4.9: Q1	PYQ 2026-Sep; MTP 2026-Apr S2; Model Q	4.1, p. 7.72
4.4.11	*વિષય 4.3 જુઓ: automatic stabilisers economic fluctuations સાથે government spending અને taxation ને આપમેળે adjust કરે છે.*	MQ 1.4.9: Q2	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)

ભાગ B — પ્રકરણ 7 One-liner પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet)

બેવડાયેલી પંક્તિઓ દૂર કરીને, Study Material ના ક્રમમાં. પૂરા શબ્દો, Scanner પ્રશ્નો અને SM પાનું ધરાવતી ભાગ A ની પંક્તિ(ઓ) પર જવા 'ભાગ A સંદર્ભ' પર click કરો. આ પ્રકરણમાં ICAI એ જેટલી વાર પૂછ્યું છે તેમાંથી આશરે 17% ફક્ત ★★★ પંક્તિઓ જ આવરી લે છે.

એકમ 1 — Fiscal Functions: એક ઝલક, Centre and State Finance (Fiscal Functions: An Overview, Centre and State Finance)

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	ત્રણ macro goals: economic growth, high employment, stable prices.	★	1.5.7
2	**Musgrave નું 'The Theory of Public Finance' (1959): allocation (કાર્યક્ષમતા — efficiency), redistribution (ન્યાયીપણું — fairness), stabilisation (price stability).**	★★★	1.2.1
3	Allocation અને distribution = micro; stabilisation = macro.	★	1.2.2
4	Allocation: market દ્વારા price mechanism થી (consumer sovereignty, profit motive); State દ્વારા budget થી; વાસ્તવમાં બંને.	★★	1.3.1, 1.3.2
5	Market failures = allocation function નો આધાર (rationale).	★	1.3.3
6	Allocation નાં instruments: direct production (electricity, public transport), taxes/subsidies, legislation, competition policy, regulation.	★	1.3.4
7	Redistribution 'for whom' નો જવાબ આપે છે; expenditure side (subsidised services) + revenue side (progressive tax); BPL ને food grains.	★★	1.4.1, 1.4.2, 1.4.3, 1.4.5
8	હેતુઓ (aims): income, wealth અને opportunities ની equality; minimum standard of living.	★	1.4.4
9	Equity v. efficiency: ધનિકો પર ઊંચા taxes = કામ અને enterprise માટે disincentive → deadweight loss. આધુનિક state = welfare state.	★	1.4.6, 1.4.7
10	Stabilisation: Keynesian rationale; fiscal policy નું મુખ્ય function; stagflation = inflation + unemployment.	★	1.5.1, 1.5.2, 1.5.3
11	Tools: monetary (money supply, interest rate) + fiscal (spending, taxes). Inflation → spending ઘટાડો, taxes વધારો, money supply ઘટાડો.	★	1.5.4, 1.5.5
12	Fiscal federalism (Musgrave): જુદાં જુદાં levels વચ્ચે functions અને finances ની વહેંચણી; Centre → stabilisation અને redistribution, states → allocation.	★★	1.5.8, 1.5.9
13	Art. 246: union, state અને concurrent lists. Agricultural income અને vehicles → states.	★★	1.5.10, 1.5.11
14	Arts. 268–281: finances ની વહેંચણી; 271 surcharge; 275 statutory grants; divisible pool = 2000 થી બધા union taxes.	★★	1.5.12, 1.5.13
15	**Art. 280: Finance Commission — tax sharing, grants-in-aid, vertical અને horizontal equity; NDP = gross tax revenue minus cesses, surcharges, non-tax revenue.**	★★★	1.5.14, 1.5.15, 1.5.16
16	15th FC (2021-26): states ને 41%; criteria — income distance, area, population (2011), demographic performance, forest and ecology, tax and fiscal efforts.	★	1.5.17
17	GST (1 July 2017): મોટા ભાગના indirect taxes ને સમાવી લે છે; union gross tax revenue ના 35%.	★	1.5.18, 1.5.19

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
18	Centre: defence, વિદેશી બાબતો (foreign affairs), money and banking; states: police, health, education; local bodies: પાણી (water), sanitation.	★	1.5.21
19	SM ની બહાર: Adam Smith ના canons (equity), Economic Survey (Finance Ministry), automatic stabilisers, cascading effect.	★★	1.2.3, 1.2.4, 1.5.6, 1.5.20

એકમ 2 — Market Failure/Government Intervention to Correct Market Failure

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Market failure = વધુ પડતું કે ઓછું production (over- or under-production); complete (missing markets) v. partial.	★	2.2.1, 2.2.2
2	ચાર કારણો: market power, externalities, public goods, incomplete information.	★★	2.3.1
3	Market power = price ને marginal cost થી ઉપર લઈ જવાની ક્ષમતા.	MQ	2.4.5
4	Externalities = prices માં પ્રતિબિંબિત ન થતા third-party costs/benefits; ખલેલ પહોંચાડતા (disruptive) students = negative consumption externality.	★★	2.3.2, 2.2.3, 2.3.3
5	Social Cost = Private Cost + External Cost; negative externality → output social optimum થી ઉપર.	★	2.3.4, 2.2.4
6	Samuelson (1954): collective consumption goods નો ખ્યાલ.	★	2.4.1, 2.1.3
7	Public goods: non-rival, non-excludable, indivisible → free-rider problem → ઓછો પુરવઠો (under-provision).	★★	2.4.2, 2.4.3, 2.1.2, 2.1.1
8	Information failure → market failure; asymmetric information કોઈ પણ પક્ષે હોઈ શકે.	MQ	2.5.1, 2.5.2
9	Adverse selection (સોદા પહેલાં): high-risk buyers insurance વધુ શોધે છે.	★	2.5.3
10	**Akerlof ના lemons = નબળી quality ની used cars; સારી cars બજારમાંથી બહાર ધકેલાય; buyers ને અંતે sub-standard goods મળે.**	★★★	2.5.5, 2.5.6
11	Moral hazard (સોદા પછી): insured driver બેદરકારીથી ગાડી ચલાવે.	★	2.5.7
12	Market power: competition laws, liberalisation, price regulation; natural monopoly = એક જ firm સાથે સૌથી ઓછો cost.	★	2.6.1, 2.6.2
13	Negative externalities: direct controls (command solutions, smoking ban) કે market-based tools (Pigouvian tax, cap and trade).	★★	2.7.1, 2.7.2, 2.7.4
14	Inelastic demand → tax buyers પર shift થાય; elastic → બોજ sellers પર વધુ.	★	2.7.3
15	Positive externalities: producer કે consumer subsidies → ઓછો cost અને price.	★★	2.7.5
16	Merit goods: positive externalities, ઓછો consumption (under-consumed); regulation, compulsory insurance, RTE Act 2009.	★★	2.8.1, 2.8.2, 2.3.7
17	Demerit goods: free markets માં વધુ પડતું production (over-produced).	MQ	2.5.8
18	Information failure: labelling, mandatory disclosure (SEBI, mutual-fund disclaimer), advertising ના નિયમો.	★	2.12.1, 2.5.9

એકમ 3 — Budget Making ની પ્રક્રિયા, Revenue, Expenditure અને Public Debt (The Process of Budget Making, Revenue, Expenditure and Public Debt)

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Budget = નાણાં ક્યાંથી આવે છે / ક્યાં જાય છે; આવતા વર્ષની revenues અને expenditures નું schedule; govt finances નો સૌથી comprehensive report.	MQ	3.1.1
2	Budget = economic priorities ને regulate અને restructure કરવાનું policy instrument; હેતુઓ: allocation, redistribution, stability, real GDP growth, regional balance.	★	3.1.2
3	Ministry of Finance, NITI Aayog સાથે મળીને તૈયાર કરે છે; fiscal year 1 April – 31 March.	MQ	3.1.5
4	Art. 112 → 'Annual Financial Statement' (Constitution માં ક્યાંય 'budget' શબ્દ નથી).	★	3.1.7
5	પ્રક્રિયાઓ (procedures): Preparation → Presentation & enactment → Execution.	★	3.1.6, 3.2.1
6	Documents માં BE (ચાલુ + આગામી વર્ષ), RE (ચાલુ વર્ષ), Actuals (અગાઉનું વર્ષ) દર્શાવાય છે.	★	3.1.8
7	Budget speech પહેલાં Lok Sabha માં; Rajya Sabha ફક્ત ચર્ચા કરે છે, demands પર vote કરતી નથી.	★	3.2.2
8	દસ્તાવેજો (documents): AFS · Demands for Grants · Finance Bill · FRBM statements (Macro-Economic Framework; Medium-Term Fiscal Policy cum Fiscal Policy Strategy).	★★	3.2.3, 3.5.6
9	CFI પર charged, vote થતું નથી: President, SC Judges, constitutional authorities (અને debt પરનું interest).	★	3.5.10
10	Cut motions demands for grants ઘટાડે છે (economy / policy / grievance).	MQ	3.1.12
11	Finance Bill = tax proposals; budget પછી Lok Sabha માં રજૂ થાય; 75 દિવસમાં pass; Rajya Sabha 14 દિવસમાં પાછું મોકલે.	★	3.1.9, 3.2.4
12	Guillotine: સમય પૂરો થાય ત્યારે Speaker બાકી રહેલી બધી demands ને vote માટે મૂકે છે.	★	3.1.11, 3.5.15
13	Receipts: revenue (tax + non-tax; કોઈ liability નહીં, asset માં ઘટાડો નહીં) vs capital (debt + non-debt).	★	3.3.1, 3.2.7
14	Tax ના sources: corporation tax, income tax, wealth tax, customs, union excise, GST + compensation cess, UT taxes.	★★	3.3.2, 3.2.6
15	Non-tax: interest, PSEs ના dividends/profits + RBI surplus, અન્ય, UT receipts.	★★	3.3.3
16	Non-debt capital = loans ની recoveries + disinvestment; debt capital = market loans, T-bills, small savings, State PF, external debt.	★	3.3.4
17	GST: consumption-based; excise, service tax, VAT ને સમાવી લીધા (income tax ને નહીં); inter-state અને imports/exports પર IGST.	★★	3.3.5
18	Unproductive spending → મોટી deficits, ઊંચા taxes, નીચો growth, ભવિષ્યમાં મોટું debt.	★	3.4.1
19	Dept of Expenditure = public financial management માટેનો nodal department.	★	3.5.8
20	Expenditure ના વર્ગો: Centre's expenditure vs CSS & transfers; revenue vs capital; charged vs voted (Plan/non-Plan નાબૂદ).	★	3.4.2, 3.4.3

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
21	Public debt = CFI માં લેવાયેલું debt; PDM = size, composition, maturity, interest, redemption.	★★	3.5.1, 3.4.14
22	PDM ના હેતુઓ: લાંબા ગાળે સૌથી ઓછો cost, sustainable debt; pillars — low cost, risk mitigation, market development.	★	3.5.2, 3.4.16
23	RBI (IDMD) → આંતરિક (internal) marketable debt; DEA (MoF) → external debt; PDMC 2016.	★★	3.5.3, 3.4.15
24	T-bills = short-term cash needs; WMA = રાજ્યોને 3 મહિના સુધી RBI credit.	★	3.5.4, 3.4.13
25	FRBM 2003: deficit અને debt ઘટાડવાં; inter-generational equity, LONG-run stability, fiscal–monetary coordination, transparency.	★	3.5.5
26	Balanced માં R = E; surplus માં R > E; deficit માં R < E.	★	3.4.6
27	Budgetary deficit = કુલ expenditure − કુલ receipts (revenue + capital).	★	3.4.7
28	Revenue deficit = revenue expenditure − revenue receipts (આવક કરતાં ખર્ચનો વધારો).	★	3.4.8
29	**Fiscal deficit = કુલ expenditure − borrowing સિવાયની receipts = RD + (CE − non-debt capital receipts) = borrowing requirement (ઉધારની જરૂરિયાત).**	★★★	3.4.9, 3.4.10, 3.5.13
30	Primary deficit = fiscal deficit − net interest liabilities (ચોખ્ખી વ્યાજ જવાબદારી).	★★	3.4.11
31	Outcome budget allocations ને output/outcome targets સાથે જોડે છે.	★	3.1.10, 3.5.16
32	CFI: બધી revenues, loans, repayments; Parliament appropriate કરે તો જ ખર્ચ.	★	3.5.9
33	Contingency Fund: President પાસે, urgent unforeseen spending માટે, પછીથી CFI માંથી recoup થાય.	MQ	3.5.11
34	Public Account: banker તરીકે govt (PF, small savings); Parliamentary approval જરૂરી નહીં.	★	3.5.12, 3.2.8

એકમ 4 — Fiscal Policy

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	**Fiscal policy = AD, output, employment ને પ્રભાવિત કરવા govt દ્વારા taxation, public expenditure અને borrowing નો ઇરાદાપૂર્વકનો (deliberate) ઉપયોગ.**	★★★	4.1.1, 4.4.10
2	Fiscal policy demand-side છે; full employment એ જરૂરી નથી.	★	4.1.3
3	Tools: taxes, govt expenditure, public debt, budget (interest rate monetary tool છે).	★	4.1.2
4	Objectives: full employment, price stability, ઝડપી development, equitable distribution.	★	4.2.1, 4.1.4
5	GDP = C + I + G + NX: G સીધો; C, I, NX આડકતરી રીતે taxes, transfers, spending દ્વારા.	★	4.2.2
6	Expansionary (recession, recessionary gap): taxes ઘટાડો અને/અથવા spending વધારો.	★★	4.3.1, 4.2.3

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
7	Contractionary (inflation, inflationary gap): spending ઘટાડો અને/અથવા taxes વધારો → નાની deficit.	★★	4.3.2, 4.2.4, 4.3.3
8	Deficit budget ઉત્તેજન આપે, surplus ધીમું પાડે; balanced ની AD પર કોઈ net effect નહીં.	★★	4.3.4, 4.4.4
9	Pump priming = મંદીગ્રસ્ત economy ને પુનર્જીવિત કરવા one-shot public spending.	★★	4.3.5, 4.2.6
10	Govt spending → incomes + multiplier → output અને employment; borrowing કે monetisation થી finance.	★★	4.4.1, 4.4.2, 4.1.7
11	Taxes: revenue નો મુખ્ય source; recession માં ઘટાડાય, inflation માં વધારાય.	★	4.4.3
12	Redistribution માટે: progressive direct taxes, differential indirect taxes, welfare spending.	★	4.4.5, 4.1.5
13	Lags: recognition, decision, implementation, impact (પરિણામો હજી દેખાતાં નથી).	★★	4.4.6
14	Limits: rigid spending, લાંબો gestation, disincentives, price spiral, ભાવિ પેઢીઓ પર debt burden.	★★	4.4.7, 4.1.8
15	Crowding out: govt borrowing → ઊંચું interest → ઓછું private investment; deep recession માં અસંભવિત.	★★	4.4.8, 4.4.9

પ્રકરણ 8

Money Market

201 Scanner પ્રશ્નો · 101 one-liners · 53 revision pointers

ભાગ A — Scanner પ્રશ્નો અને Study Material સાથે જોડાયેલા One-liners

એકમ 1: Money Demand નો ખ્યાલ: મહત્ત્વની Theories (The Concept of Money Demand: Important Theories)

SM પ્રકરણ 8, એકમ 1, પાનાં 8.1 – 8.18

વિષય 1.1 પરિચય (Introduction)

5 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 3 · RTP – · MTP 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.1.1	Money એ એવી કોઈ પણ વસ્તુ છે જે store of value (લોકો તેને બચાવીને પછી વાપરે છે), unit of account (prices માટેનો સામાન્ય આધાર) અને medium of exchange તરીકે કામ કરે; Summary તેમાં 'common measure of value' અને 'standard of deferred payments' ઉમેરે છે. Easily reproducible હોવું એ function **નથી**.	Q1, Q4	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.1, p. 8.2; Summary, p. 8.16
1.1.2	Money generally acceptable; durable કે long-lasting; સહેલાઈથી ઓળખી શકાય એવું (effortlessly recognisable); counterfeit કરવું અઘરું, એટલે કે લોકો સહેલાઈથી reproduce કરી શકે એવું **નહીં**; relatively scarce પણ elasticity of supply ધરાવતું; portable કે સહેલાઈથી લઈ જઈ શકાય એવું; uniformity ધરાવતું; અને value ગુમાવ્યા વગર divisible હોવું જોઈએ. 'Perishable' અને 'easily reproducible' એ characteristics **નથી**.	Q1, Q2, Q3	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan, 2026-May	1.1, pp. 8.3 – 8.4
1.1.3	Fiat money ભૌતિક રીતે (materially) મૂલ્યહીન છે, પણ તેની value ફક્ત એટલા માટે છે કે આખો દેશ સામૂહિક રીતે તેને value આપવા સંમત થાય છે (money ચાલે છે કારણ કે લોકો માને છે કે તે ચાલશે); તેનો source individuals (barter) પાસેથી ખસીને governments પાસે આવ્યો છે.	Q5	MTP 2026-Apr S1	1.1, p. 8.3

વિષય 1.2 The Demand for Money

4 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 2 · RTP 1 · MTP 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.1	Demand for money એ derived demand છે અને real balances ની demand છે, એટલે કે price level પ્રમાણે adjust કરેલું nominal money, કારણ કે લોકોને real goods and services પર command જોઈએ છે.	Q1	PYQ 2024-Sep	1.2, pp. 8.4 – 8.5

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.2	Nominal money demand income, general price level, rate of interest, real GDP અને financial innovation ની માત્રા (degree) પર આધાર રાખે છે. વધુ income અને ઊંચા prices તેને વધારે છે; ઊંચો interest rate (money રાખવાની opportunity cost) તેને ઘટાડે છે, એટલે interest rate ઘટે તેમ money demand વધે છે. Fiscal deficit એ direct determinant **નથી**.	Q2, Q3	RTP 2025-May; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	1.2, p. 8.5
1.2.3	એકમ 8.3, વિષય 3.3 જુઓ: saving and investment channel માં bank deposits પરના નીચા interest rates households ની બચત કરવાની incentive ઘટાડે છે અને ખર્ચ કરવાની incentive વધારે છે.	Q4	PYQ 2026-Sep	3.3.2, p. 8.46 (Unit 3)

વિષય 1.3 Theories of Demand for Money

43 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 11 · RTP 1 · MTP 18 · Model Q 20

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.3.1	Quantity Theory of Money (Irving Fisher, 'The Purchasing Power of Money', 1911): quantity of money એ price level કે value of money નો મુખ્ય determinant છે. વધુ money price level વધારે છે (inflation); V અને T constant હોય તો P, M ના પ્રમાણમાં વધે છે. Value of money નો price level સાથે inverse સંબંધ છે.	Q7, Q16; MQ 1.1: Q1	PYQ 2026-Jan; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-May S2; Model Q	1.3.1, p. 8.5
1.3.2	Fisher નું equation of exchange (transaction approach): MV = PT, જ્યાં M = money in circulation, V = transactions velocity of circulation, P = average price level (P = MV/T) અને T = transactions ની કુલ સંખ્યા; તેનું extended form MV + M'V' = PT છે. V (અને V') ને constant અને short run માં T ને fixed (full employment) માનવાથી તે quantity theory બને છે, એટલે તે money supply ને price level સાથે જોડે છે.	Q22; MQ 1.2.1: Q1, Q2	MTP 2026-Apr S2; Model Q ×2	1.3.1, pp. 8.5 – 8.6
1.3.3	Fisher numericals: MV = PT ને ફરી ગોઠવો, એટલે V = PT/M, P = MV/T અને M = PT/V. Units એકસરખા રાખો (₹ crore ÷ transactions ની સંખ્યા થી ₹ crore મળે; ₹0.25 crore = ₹25 lakh).	Q23 (+ 2.1 Q1)	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2026-Sep	1.3.1, p. 8.6
1.3.4	Fisher ના version માં transactions નું total volume ગુણ્યા price level (PT) એ demand for money છે, અને લોકો જેટલાં વધુ transactions ઇચ્છે તેટલી demand for money વધુ. Demand (PT) supply (MV + M'V') ની બરાબર છે, પણ Fisher નું focus prices નક્કી કરનાર તરીકે money ના supply (quantity) પર હતું.	Q15, Q19; MQ 1.2.3: Q2	MTP 2025-May S2, 2026-Apr S1; Model Q	1.3.1, p. 8.6; 1.5, p. 8.15

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.3.5	Cambridge cash-balance approach (Marshall, Pigou, Robertson, Keynes): Md = kPY, જ્યાં Md = money balances ની demand, Y = real national income, P = average price level, PY = nominal income અને k ('Cambridge k') = nominal income નો એ હિસ્સો જે લોકો cash balances તરીકે રાખવા ઇચ્છે છે. Demand for money એ total money income ના k ગણી છે, એટલે તે income ના proportional છે.	Q3, Q9; MQ 1.1: Q2; MQ 1.2.2: Q1, Q2	PYQ 2025-May; MTP 2024-Dec S1; Model Q ×3	1.3.2, p. 8.7
1.3.6	Cambridge version એ quantity theory નું focus money demand તરફ ખસેડ્યું: money ની demand તેના પોતાના માટે થાય છે, transactions માટે અને wealth ના temporary store (precautionary) તરીકે પણ. એટલે Cambridge approach માં value of money, demand for money પર આધાર રાખે છે, જ્યારે Fisher એ તેના supply પર ભાર મૂક્યો હતો.	Q4	MTP 2024-Dec S1	1.3.2, pp. 8.6 – 8.7; 1.5, p. 8.15
1.3.7	Cambridge: કેટલા money ની demand થાય છે તે અંશત: income પર અને અંશત: બીજાં પરિબળો, મુખ્યત્વે wealth અને interest rates, પર આધાર રાખે છે, પણ neoclassical theory એ money demand ને ફક્ત money income ના function તરીકે hypothesise કરી. Interest rate ને formally દાખલ કરનાર Keynes હતા.	MQ 1.2: Q2	Model Q	1.3.2, p. 8.7; 1.5, p. 8.15
1.3.8	Keynes ની 'Liquidity Preference Theory' ('The General Theory', 1936): લોકો ત્રણ motives થી money રાખે છે — transactions, precautionary અને speculative. 'investment motive' તેમાંનો એક નથી. Money demand income સાથે વધે છે (transactions અને precautionary motives) અને interest rate સાથે inverse સંબંધ ધરાવે છે (speculative motive).	MQ 1.1: Q1; MQ 1.2: Q1; MQ 1.2.3: Q1, Q2, Q3	Model Q ×5	1.3.3, p. 8.8
1.3.9	Transactions motive: 'the need for cash for current transactions for personal and business exchange', જે receipts અને expenditure વચ્ચે synchronisation ના અભાવથી ઊભી થાય છે (income motive અને business motive). તેના પર interest rates ની અસર થતી નથી અને તે income નું directly proportional, positive function છે: Lr = kY (k = transactions માટે રાખેલો earnings નો ratio, Y = earnings).	Q1, Q6, Q14; MQ 1.2.3: Q1	PYQ 2024-Jun, 2026-May; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1; Model Q	1.3.3 (a), p. 8.8
1.3.10	Precautionary motive: અણધાર્યા અને unpredictable contingencies પહોંચી વળવા money રાખવામાં આવે છે. રકમ income ના કદ, પ્રવર્તમાન economic અને political conditions, અને optimism કે pessimism તથા farsightedness જેવા personal traits પર આધાર રાખે છે. તે income elastic છે અને interest rate પ્રત્યે બહુ sensitive નથી, એટલે વધુ income કે વધુ uncertainty તેને વધારે છે.	MQ 1.2.3: Q1, Q2	Model Q ×2	1.3.3 (b), pp. 8.8 – 8.9

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.3.11	Speculative motive: cash માગતી કોઈ પણ આકર્ષક investment opportunity નો લાભ લેવા cash રાખવાની ઇચ્છા, એટલે કે interest rate (bond prices) માં ભાવિ ફેરફારોનો લાભ લેવો. લોકો interest rates વધવાની (bond prices ઘટવાની) અપેક્ષા રાખે ત્યારે cash રાખે છે, એટલે speculative demand વધે છે. Speculative demand અને interest rate વચ્ચે inverse સંબંધ છે.	Q2, Q12; MQ 1.2.3: Q1, Q2	PYQ 2024-Jun, 2026-Jan; Model Q ×2	1.3.3 (c), pp. 8.9 – 8.11
1.3.12	Liquidity trap એ monetary policy ની extreme અસર છે. Short-term interest rate લગભગ શૂન્ય (near-zero) હોય ત્યારે public bonds ને બદલે જેટલું money supply થાય તે બધું રાખી લે છે, અને speculative demand perfectly elastic બને છે (curve X-axis ને parallel હોય છે). ત્યારે money supply વધવાથી interest rate કે income બેમાંથી કશું બદલાતું નથી, એટલે monetary policy ineffective બને છે.	Q5, Q10, Q11, Q17, Q18, Q21	PYQ 2024-Jun, 2025-May, 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S1, 2025-Aug S2, 2025-Dec S1 (×2), 2026-Apr S2	1.3.3, p. 8.11; Summary, p. 8.17
1.3.13	Keynes 'rate of interest' ને bonds પરના return તરીકે ગણે છે; SM nominal અને real interest rates વચ્ચે ભેદ કરતું નથી.	MQ 1.3: Q1	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q); cf. 1.3.3, p. 8.9
1.3.14	Inflation મુખ્યત્વે money supply ની વધુ પડતી growth થી થાય છે એ મત monetarist (Friedman) position છે. SM નું સૌથી નજીકનું statement QTM નું છે: quantity of money એ price level નો મુખ્ય determinant છે.	MQ 1.3.2: Q1	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q); cf. 1.3.1, p. 8.5
1.3.15	એકમ 8.2, વિષય 2.7 જુઓ: required reserve ratio ઘટે ત્યારે એટલા જ reserves વધુ deposits ને support કરે છે, એટલે money supply વધે છે.	Q8	MTP 2025-Jan S2	2.7 (b), pp. 8.29 – 8.30 (Unit 2)
1.3.16	*વિષય 1.4 જુઓ: Baumol–Tobin inventory-theoretic approach value સાચવવા માટે બે media (money અને interest-bearing financial asset) ધારે છે, અને transfers ની cost તથા interest forgone ને minimum કરવા money રાખે છે.*	Q13, Q20	PYQ 2026-May; MTP 2026-Apr S1	1.4.1, pp. 8.12 – 8.13

વિષય 1.4 Theory of Demand for Money માં Post-Keynesian Developments (Post-Keynesian Developments in the Theory of Demand for Money)

19 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 6 · RTP – · MTP 5 · Model Q 9

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.4.1	Money demand income, price level, interest rate, real GDP અને financial innovation પર આધાર રાખે છે. બધી theories તેને real income સાથે positive અને interest rate સાથે inverse રીતે જોડે છે; real income, interest rates અને inflation expectations તેના significant predictors છે. Money supply એ money demand નક્કી કરતું નથી.	MQ 1.2: Q1	Model Q	1.2, p. 8.5; 1.5, p. 8.16

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.4.2	Post-Keynesian theories money ના store-of-value (asset) function પર ભાર મૂકે છે. SM તેમાંની ત્રણ આવરે છે: Baumol–Tobin inventory approach, Friedman નું quantity theory નું restatement, અને Tobin ની demand for money as behaviour toward risk.	MQ 1.3: Q1	Model Q	1.4, p. 8.12
1.4.3	Inventory Theoretic Approach (Baumol 1952, Tobin 1956): real cash balance એ transactions માટે રાખેલી inventory છે. Value સાચવવાનાં બે media છે, money અને interest-bearing financial asset, અને બંને વચ્ચે switch કરવાની fixed cost (દા.ત. brokerage) હોય છે. Money રાખવાની cost તેની opportunity cost, એટલે કે interest forgone, છે; એટલે savings deposits માં રાખવી અને જરૂર મુજબ cash ની નાની રકમો ઉપાડવી એ Baumol નો inventory approach છે.	Q10; MQ 1.3.1: Q1, Q2 (+ 1.3 Q13)	PYQ 2026-May, 2026-Sep; Model Q ×2	1.4.1, pp. 8.12 – 8.13
1.4.4	Baumol: cost ને minimum કરતો average cash withdrawal C = √(2bY/r) (Square Root Rule) છે, અને લોકો total cost minimum કરવા cash અને bonds ને combine કરે છે. Optimal average money holding એ income Y, price level P અને transaction costs c નું positive function છે, અને nominal interest rate i નું negative function છે.	Q5, Q8 (+ 1.3 Q20)	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S1	1.4.1, p. 8.13; Summary, p. 8.17
1.4.5	Friedman (1956) demand for money ને demand for capital assets ની વધુ general theory ના application તરીકે જુએ છે. તે permanent income (current income નહીં) અને assets પરના relative returns પર આધાર રાખે છે. Nominal money demand total wealth નું function છે, price level સાથે positive સંબંધ ધરાવે છે, bonds અને stocks પરના returns ઘટે ત્યારે વધે છે, અને inflation થી ઘટે છે.	Q2, Q3, Q7	PYQ 2025-Sep; MTP 2024-Aug S2, 2024-Dec S1, 2025-Aug S1	1.4.2, p. 8.14
1.4.6	Inflation અને velocity અંગેના Friedman ના મત પરના Model questions SM માં નથી; SM નો Friedman વિભાગ ફક્ત money-demand function (ઉપર) આવરે છે. Keyed answers: (b) inflation મુખ્યત્વે money supply માં ફેરફારોથી નક્કી થાય છે; (c) velocity — શંકાસ્પદ, editorial note જુઓ.	MQ 1.3.2: Q1, Q2	Model Q ×2	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
1.4.7	Tobin, demand for money as behaviour toward risk ('aversion to risk'): આપેલા return પર લોકો વધુ risk કરતાં ઓછું risk પસંદ કરે છે, એટલે તેઓ safe money (cash અને demand deposits: લગભગ શૂન્ય risk, કોઈ return નહીં) અને risky bonds અને shares વચ્ચે diversify કરે છે. Bonds અને shares નો મોટો હિસ્સો વધુ return અને વધુ risk લાવે છે; money એ safe, liquid asset છે, એટલે વધુ uncertainty risk-averter નું money holding વધારે છે.	Q1, Q9; MQ 1.3.3: Q1, Q2, Q3	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep; Model Q ×3	1.4.3, pp. 8.14 – 8.15; Summary, p. 8.18

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.4.8	Tobin નું liquidity preference function rate of interest ને demand for money સાથે જોડે છે. ઊંચા interest rate પર લોકો વધુ bonds અને ઓછું money રાખે છે, એટલે asset-demand curve નીચે તરફ ઢળે છે (slopes downwards).	Q4	PYQ 2026-Jan	1.4.3, p. 8.15
1.4.9	SM માં liquidity trap નું real-life ઉદાહરણ Bank of Japan છે, જ્યાં છાપેલું money વધુ deflation ની અપેક્ષાએ સંઘરી રખાયું (10-year yield 0.2 per cent). MTP Global Financial Crisis ને key કરે છે, જે SM માં નથી.	Q6	MTP 2025-Aug S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP); cf. 1.3.3, p. 8.12

વિષય 1.5 નિષ્કર્ષ (Conclusion)

2 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP 2 · Model Q 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.5.1	Fisher નું focus prices નક્કી કરનાર તરીકે money ના supply પર હતું અને Cambridge approach નું real income સામે real money ની demand પર. Keynes એ demand for real balances ના explanatory variable તરીકે interest rate ને formally દાખલ કર્યો.	Q1 (+ 1.3 MQ 1.2 Q2)	MTP 2025-Aug S2, 2025-Dec S1; Model Q	1.5, p. 8.15
1.5.2	Post-Keynesian models real money balances ને real income અને interest rates સાથે જોડે છે. બધી theories real income સાથે positive અને interest rate સાથે inverse સંબંધ આપે છે, અને real income, interest rates અને inflation expectations significant predictors છે.	MQ 1.3: Q1 (+ 1.4 MQ 1.2 Q1)	Model Q ×2	1.5, pp. 8.15 – 8.16

એકમ 2: Money Supply નો ખ્યાલ (The Concept of Money Supply)

SM પ્રકરણ 8, એકમ 2, પાનાં 8.22 – 8.39

વિષય 2.1 Introduction

5 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 2 · RTP – · MTP 3 · Model Q 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.1.1	Money supply એ stock છે: કોઈ ચોક્કસ સમયબિંદુએ (at a particular point of time) means of payment અને store of value તરીકે 'public' પાસે ઉપલબ્ધ money ની કુલ રકમ. તેમાં inter-bank deposits સામેલ નથી.	MQ 1.1: Q1 (+ 2.4 Q10)	RTP 2025-May; Model Q	Summary, p. 8.37
2.1.2	Economic stability માટે money supply ને optimum level પર રાખવું જરૂરી છે, એટલે તેના stock નો અંદાજ ચોકસાઈથી અને નિયમિત રીતે કાઢવો અને દેશની monetary requirements મુજબ તેને regulate કરવો જરૂરી છે. આથી તે spending માટે ઉપલબ્ધ funds નો indicator બને છે.	MQ 1.2: Q1	Model Q	2.1, p. 8.23; 2.2, pp. 8.24 – 8.25
2.1.3	Broad money એ M3 = M1 + banking system પાસેના time deposits છે.	Q3	MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	2.1, p. 8.24
2.1.4	એકમ 8.1, વિષય 1.3 જુઓ: P = MV/T = ₹500 crore × 5 ÷ 10,000 = ₹0.25 crore = ₹25 lakh.	Q1	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep	1.3.1, p. 8.6 (Unit 1)

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.1.5	Call money, certificates of deposit, trade bills અને commercial paper બધાં money-market instruments છે. SM certificates of deposit અને commercial paper નો ઉલ્લેખ ફક્ત broad-money securities તરીકે કરે છે.	Q2	MTP 2025-Aug S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP); cf. 1.1, p. 8.4

વિષય 2.2 Money Supply માપવા પાછળનું કારણ (Rationale of Measuring Money Supply)

5 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 1 · RTP 1 · MTP 1 · Model Q 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.2.1	Monetary-policy ની દૃષ્ટિએ money supply માપવું મહત્ત્વનું છે: તે બતાવે છે કે stock of money price stability સાથે સુસંગત છે કે નહીં. Central banks money ના supply ને સીધું control કરીને, મુખ્યત્વે monetary base ના management દ્વારા, price level અને GDP growth ને stabilise કરવા monetary policy અપનાવે છે.	MQ 1.2: Q1; MQ 1.4: Q1; MQ 1.8: Q1	Model Q ×3	2.2, pp. 8.24 – 8.25
2.2.2	'Public' એટલે money ના producers, એટલે કે government અને banking system, સિવાયનાં બધાં economic units (households, firms, institutions). Government અને banking system પાસેનું money (central bank પાસેની currency સહિત) અને inter-bank deposits money supply નો ભાગ નથી.	Q1, Q2	PYQ 2025-Jan; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2	2.1, p. 8.24

વિષય 2.3 Money Supply ના Sources (The Sources of Money Supply)

8 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 4 · RTP 3 · MTP 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.3.1	Central bank એ issue કરેલી currency 'fiat money' છે: ફક્ત sovereign (કે તેના પ્રતિનિધિ તરીકે central bank) દ્વારા issue થતું legal tender, જેની પાછળ supporting reserves હોય છે અને જેની value government guarantee કરે છે. Gold કે silver coins નહીં, પણ currency notes fiat money છે.	Q1, Q2, Q3	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-Jan	2.3, p. 8.25
2.3.2	Central bank (India માં RBI) money supply નો primary source છે. તેનું high-powered money (currency વત્તા bank reserves) money નાં બીજાં બધાં સ્વરૂપોનો source છે. Paper currency એ representative money છે, 'minimum reserve system' હેઠળ issue થતું debt instrument.	Q5, Q6, Q8	RTP 2025-Jan, 2025-May; MTP 2026-Apr S1	2.3, p. 8.25; 2.5, p. 8.27
2.3.3	બીજો મુખ્ય source banking system છે. Banks public સાથે borrowing અને lending દ્વારા money create કરે છે; આ 'credit money' fractional-reserve banking હેઠળ deposits પર આધારિત છે.	Q4, Q7 (+ 3.3 Q42)	PYQ 2025-Jan; RTP 2025-May; MTP 2026-Apr S2	2.3, p. 8.25; 2.9, p. 8.34
2.3.4	Crypto currencies સામે નોંધપાત્ર legislative uncertainties છે, India માં તેમને currency તરીકે કાયદેસર માન્યતા (legally recognised) નથી, એટલે તેમને money માં categorise કરાતી નથી.	(+ 2.5 Q15)	PYQ 2025-Sep	2.3, p. 8.26

વિષય 2.4 Money Supply નું Measurement (Measurement of Money Supply)

14 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 10 · RTP 4 · MTP 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.4.1	RBI નાં ચાર measures (April 1977 થી, Second Working Group ની ભલામણ પર): • M1 = લોકો પાસેની currency notes અને coins + banking system પાસેના demand deposits (current અને savings) + RBI પાસેના other deposits • M2 = M1 + post office savings banks પાસેના savings deposits • M3 = M1 + banking system પાસેના (net) time deposits (broad money) • M4 = M3 + total post office deposits (NSCs સિવાય) Time deposits M1 માં **નથી**.	Q1, Q3, Q6, Q9	PYQ 2024-Jun, 2025-May; RTP 2024-Sep, 2025-Jan, 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1	2.4, p. 8.27; Summary, p. 8.38
2.4.2	Money-aggregate numericals: ફક્ત યાદીમાં આપેલા components જ ઉમેરો. • M1 = public પાસેની currency અને coins + demand deposits + RBI પાસેના other deposits • M3 = M1 + time deposits (post office deposits સામેલ નથી) • M4 = M3 + total post office deposits (NSCs સિવાય)	Q4, Q12, Q13, Q14	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep (×3)	2.4, p. 8.27; Illustration 1, pp. 8.35 – 8.36
2.4.3	Currency with the public = notes in circulation + rupee coins નું circulation + small coins નું circulation – banks પાસે હાથ પરની cash (notes અને coins).	Q2, Q5, Q7 (+ 2.9 Q1)	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan, 2025-May, 2026-May; RTP 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1	Illustration 3, p. 8.36
2.4.4	Broad money (M3) માં currency, બે વર્ષ સુધીની agreed maturity વાળી deposits, ત્રણ મહિના સુધીની notice પર redeemable deposits, repurchase agreements, money market fund shares/units અને બે વર્ષ સુધીની debt securities આવે છે.	Q8	PYQ 2025-May	2.1, p. 8.24
2.4.5	Money supply એ કોઈ ચોક્કસ સમયબિંદુએ public પાસેના money નું total volume છે, એટલે કે સમયગાળા દરમિયાનનો flow નહીં પણ stock.	Q10	RTP 2025-May	Summary, p. 8.37
2.4.6	*વિષય 2.7 જુઓ: public deposits ની સરખામણીએ વધુ currency રાખે ત્યારે money multiplier અને money supply ઘટે છે.*	Q11	MTP 2026-Apr S1	2.7 (c), p. 8.31

વિષય 2.5 Money Supply ના Determinants (Determinants of Money Supply)

21 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 13 · RTP – · MTP 9

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.5.1	Money multiplier ત્રણ ratios પર આધાર રાખે છે: currency ratio c (public નક્કી કરે), excess-reserves ratio e (banks નક્કી કરે) અને required reserve ratio r (central bank નક્કી કરે). એટલે reserve ratio માં central bank નો policy influence રહેલો છે.	Q20	MTP 2026-Apr S2	2.7, p. 8.32
2.5.2	Money multiplier m = money supply ÷ monetary base: આ ratio monetary base (high-powered money) માં આપેલા ફેરફારને money supply ના ફેરફાર સાથે જોડે છે. એટલે M = m × MB.	Q1, Q7	PYQ 2024-Jun; MTP 2024-Dec S1	2.6, p. 8.28

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.5.3	Multiplier numericals: m = M ÷ MB (કે ΔM ÷ ΔMB) અને MB = M ÷ m. ઉદાહરણ તરીકે, ₹100 crore નું OMO injection money supply ₹500 crore વધારે તો m = 5.	Q4, Q11, Q16, Q19	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan, 2025-Sep, 2026-May	2.6, p. 8.28
2.5.4	Credit (deposit) multiplier = 1 ÷ required reserve ratio. એટલે credit created = initial deposit × 1/RRR, RRR = initial deposit ÷ credit created, અને ΔMoney supply = (1/R) × ΔReserves.	Q5, Q8, Q12, Q14, Q17	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan, 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1	2.9, p. 8.34; Illustration 2, p. 8.36; 2.8, p. 8.33
2.5.5	Monetary base ને high-powered money, reserve money, base money કે central bank money પણ કહે છે; તે currency in circulation + bank reserves બરાબર છે. Narrow money (M1) અલગ aggregate છે. Money supply monetary base સાથે direct રીતે (M = m × H) અને currency તથા reserve ratios સાથે inverse રીતે બદલાય છે.	Q6, Q21	MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S2	2.5, p. 8.27; 2.7, p. 8.31; Summary, p. 8.38
2.5.6	Excess reserves = total reserves − required reserves (ER = TR − RR). Excess reserves કોઈ deposits create કરતા નથી, એટલે banks ઓછા excess reserves રાખે ત્યારે multiplier અને money supply વધે છે.	Q2, Q3, Q10	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1, 2025-Aug S2	2.7 (b), p. 8.30; Summary, p. 8.39
2.5.7	Currency અને excess reserves સાથે m = (1 + c)/(r + e + c), જ્યાં c = C/D અને e = ER/D. ઉદાહરણ તરીકે, r = 0.10, c = 0.5 અને e = 0.001 હોય તો m = 1.5/0.601 = 2.5.	Q9	MTP 2024-Dec S1	2.7, pp. 8.32 – 8.33; Illustration 4, p. 8.37
2.5.8	Currency–deposit ratio જેટલો નાનો, money multiplier તેટલો મોટો. Time deposit–demand deposit (TD/DD) ratio વધે તો વધુ reserves છૂટા થાય છે અને multiple deposit expansion તથા monetary expansion મોટાં થાય છે.	Q13, Q18	PYQ 2025-May, 2026-Jan	2.7 (c), p. 8.31
2.5.9	*વિષય 2.3 જુઓ: India માં crypto currencies ને currency તરીકે કાયદેસર માન્યતા નથી અને તેમને money માં categorise કરાતી નથી.*	Q15	PYQ 2025-Sep	2.3, p. 8.26

વિષય 2.6 Money Multiplier નો ખ્યાલ (The Concept of Money Multiplier)

4 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP 4

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.6.1	Money supply = money multiplier × monetary base (M = m × MB), અને money કાં તો public પાસેની currency છે કાં bank deposits (M = C + D).	Q1	MTP 2025-Aug S2	2.6, p. 8.28
2.6.2	Simple money multiplier = 1/R (દા.ત. R = 10% હોય તો 10; R = 20% હોય તો 5). ઊંચો reserve ratio એટલે નાનો multiplier, અને currency તરીકે રખાયેલું money multiply થતું નથી, એટલે public વધુ currency રાખે તો m ઘટે છે.	Q3, Q4	MTP 2026-Apr S1, 2026-Apr S2	2.6, pp. 8.28 – 8.29

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.6.3	ઊંચો money multiplier base money ના દરેક unit ને વધુ money supply માં ફેરવે છે અને એટલે inflation risk વધારે છે. SM ફક્ત એટલું કહે છે કે reserve money liquidity અને price level નક્કી કરે છે.	Q2	MTP 2025-Aug S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP); cf. Summary, p. 8.38

વિષય 2.7 Supply of Money માટેનો Money Multiplier Approach (The Money Multiplier Approach to Supply of Money)

7 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 2 · RTP 3 · MTP 5

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.7.1	Reserve ratio: ઊંચો required reserve ratio banks ને loans ઘટાડવા ફરજ પાડે છે, એટલે deposits અને money supply ઘટે છે (money supply ઘટાડવાનું tool). નીચો ratio, જેમ કે CRR cut, એટલા જ reserves ને વધુ deposits support કરવા દે છે, એટલે lending capacity અને money supply વધે છે.	Q1, Q2, Q3 (+ 1.3 Q8)	RTP 2025-Jan, 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2 (×3), 2025-Apr S1	2.7 (b), pp. 8.29 – 8.30
2.7.2	Currency–deposit ratio c = C/D (public પાસેની currency ÷ bank deposits) માપે છે કે લોકોએ banking habits કેટલી અપનાવી છે. Money multiplier અને money supply નો c સાથે negative સંબંધ છે.	Q4, Q5 (+ 2.4 Q11)	PYQ 2026-May; RTP 2025-May; MTP 2025-May S2, 2026-Apr S1	2.7 (c), p. 8.31
2.7.3	Excess reserves સાથે money multiplier m = (1 + c)/(r + e + c) છે, અને M = [(1 + c)/(r + e + c)] × H.	Q6	MTP 2025-Aug S1	2.7, p. 8.32
2.7.4	M = m × MB reserve money અને total money stock વચ્ચેનો સંબંધ બતાવે છે.	Q7	PYQ 2026-Sep	Summary, p. 8.38

વિષય 2.8 Monetary Policy અને Money Supply (Monetary Policy and Money Supply)

2 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 1 · RTP – · MTP 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.8.1	Open market operations: central bank government securities ખરીદે ત્યારે high-powered money inject થાય છે, અને પછી credit creation થી ΔMoney supply = (1/R) × ΔReserves મળે છે. Open market sale ઊલટી દિશામાં કામ કરે છે, reserves અને money supply ઘટાડે છે.	Q1, Q2	PYQ 2026-Jan; MTP 2026-Apr S1	2.8, p. 8.33

વિષય 2.9 Money Supply પર Government Expenditure ની અસર (Effect of Government Expenditure on Money Supply)

2 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 2 · RTP 1 · MTP 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.9.1	Credit multiplier = 1/RRR, એટલે RRR = 1 ÷ credit multiplier (4 નો multiplier 25% આપે છે).	Q2	PYQ 2026-May	2.9, p. 8.34
2.9.2	*વિષય 2.4 જુઓ: currency with the public = notes in circulation + rupee coins + small coins – banks પાસે હાથ પરની cash.*	Q1	PYQ 2026-May; RTP 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1	Illustration 3, p. 8.36

એકમ 3: Monetary Policy

SM પ્રકરણ 8, એકમ 3, પાનાં 8.44 – 8.53

વિષય 3.1 Introduction

2 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP 3 · Model Q 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.1.1	RBI money ના supply ને adjust કરીને economic fluctuations ને manage કરવા અને price stability (low અને stable inflation) મેળવવા monetary policy વાપરે છે. તેનો primary objective price stability અને economic growth વચ્ચે judicious balance છે.	MQ 1.1: Q1 (+ 2.2 MQ 1.8 Q1)	Model Q ×2	3.2, p. 8.45; 3.3.1, p. 8.45
3.1.2	Hawtrey: trade cycle એ (purely) monetary phenomenon છે.	Q1	MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2, 2025-Aug S2	SM પ્રકરણ 8 માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 3.2 Monetary Policy એટલે શું (Monetary Policy Defined)

3 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 1 · RTP 2 · MTP 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.2.1	India માં monetary policy RBI અમલમાં મૂકે છે, જે economic fluctuations (business cycle) ને manage કરવા અને price stability મેળવવા તેનો ઉપયોગ કરે છે.	Q1, Q2	PYQ 2021-Dec; MTP 2024-Aug	3.2, p. 8.45
3.2.2	RBI money supply ને adjust કરીને monetary policy ચલાવે છે, સામાન્ય રીતે OMOs દ્વારા. તે short-term interest rates ને અસર કરે છે, જે બદલામાં longer-term rates અને economic activity ને અસર કરે છે; એટલે monetary policy interest rate ને સીધું influence કરીને કામ કરે છે. Rates ઘટાડવા એ easing છે; વધારવા એ tightening છે.	Q3 (+ 3.3 Q33)	RTP 2024-Sep, 2025-Jan; MTP 2025-Dec S1	3.2, p. 8.45; 3.3.2, p. 8.46

વિષય 3.3 The Monetary Policy Framework

44 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 19 · RTP 2 · MTP 29

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.3.1	Objectives: RBI Act, 1934 ની preamble નો હેતુ monetary stability સુનિશ્ચિત કરવાનો છે. Primary objective price stability અને economic growth વચ્ચે judicious balance છે, અને સૌથી સામાન્ય goals inflation control અને growth છે. Developing countries તેમાં growth, productive sectors તરફ પૂરતો credit flow, moderate interest-rate structure અને efficient government-securities market ઉમેરે છે.	Q9, Q11, Q16	PYQ 2025-Sep; RTP 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2 (×2)	3.3.1, pp. 8.45 – 8.46; Summary, p. 8.51
3.3.2	MTP label: employment અને growth પર focus કરતો objective 'stabilisation objective' છે. SM ફક્ત એટલું કહે છે કે monetary policy growth, price stability, optimum output અને employment ને promote કરે છે.	Q38	MTP 2026-Apr S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP); cf. Summary, p. 8.51

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.3.3	SM માં monetary policy transmission ની channels saving and investment channel, cash-flow channel, asset prices and wealth channel અને exchange rate channel છે; Summary તેમાં interest rate, quantum અને credit channels ઉમેરે છે. 'International trade channel' અને 'open market channel' એ channels **નથી**.	Q1, Q20	PYQ 2024-Jun, 2026-Jan	3.3.2, pp. 8.46 – 8.48; Summary, p. 8.51
3.3.4	Saving and investment channel: નીચા deposit rates households ની બચત કરવાની incentive ઘટાડે છે અને ખર્ચ કરવાની incentive વધારે છે. નીચા lending rates borrowing અને business investment ને પ્રોત્સાહન આપે છે.	(+ 1.2 Q4)	PYQ 2026-Sep	3.3.2, pp. 8.46 – 8.47
3.3.5	Monetary-policy instruments એ RBI નાં tools છે: CRR, SLR, OMO, bank rate, LAF (repo અને reverse repo), MSF અને qualitative tools. Tax rates અને public expenditure fiscal instruments છે, monetary નહીં.	Q8, Q25	RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S1	3.3.3, pp. 8.48 – 8.49
3.3.6	Quantitative tools આખી economy ના money supply પર અસર કરે છે: reserve ratios (CRR, SLR) અને OMO. Qualitative (selective) tools ચોક્કસ sectors પર અસર કરે છે: margin requirements, moral suasion, selective credit control અને MSS. SM bank rate, LAF અને MSF ને 'policy rates' તરીકે અલગ યાદીમાં મૂકે છે.	Q14, Q17, Q28	PYQ 2025-May, 2025-Sep; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S1	3.3.3, pp. 8.48 – 8.49
3.3.7	CRR એ NDTL નો એ ભાગ છે જે bank એ RBI પાસે cash તરીકે રાખવો પડે છે, જેને તે ન તો ધીરી શકે છે કે ન તેના પર interest કમાઈ શકે છે. SLR એ liquid assets (gold કે RBI-approved government securities) માં રખાતો ભાગ છે, જેના પર ઓછું interest મળે છે. Reserve ratios વધારવાથી lending અને inflation પર અંકુશ આવે છે, અને CRR, SLR અને repo ત્રણેય bank lending capacity ને અસર કરે છે.	Q10, Q31, Q37	MTP 2025-Jan S2, 2025-May S2, 2025-Aug S2, 2026-Apr S2, 2026-Apr S1	3.3.3, p. 8.48; Summary, p. 8.52
3.3.8	CRR numerical: RBI પાસે રાખવાની વધારાની cash = NDTL × CRR માં વધારો. ઉદાહરણ તરીકે, ₹1,800 crore × (4.5% − 3%) = ₹27 crore.	Q43	PYQ 2026-Sep	Summary, p. 8.52; 3.3.3, p. 8.48
3.3.9	OMO: money supply control કરવા RBI open market માં government securities ખરીદે અને વેચે છે. વેચાણ liquidity absorb કરે છે; ખરીદી liquidity inject કરે છે અને bank reserves વધારે છે. હેતુ foreign capital flows થી ઊભા થતા temporary liquidity mismatches ને રોકવાનો, અને rupee liquidity ને નિયમિત રીતે adjust કરવાનો છે.	Q2, Q12, Q19, Q30	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2	3.3.3, pp. 8.48 – 8.49; Summary, p. 8.53
3.3.10	Margin requirements: RBI collateral સામે margin નક્કી કરે છે, એટલે ઊંચો margin એટલે ઓછું borrowing. Moral suasion: RBI banks ને અમુક sectors ને ધીરવાને બદલે money government securities માં રાખવા સમજાવે છે. Selective credit control: પસંદગીના industries કે speculative businesses ને ધિરાણ ન આપીને credit control કરાય છે.	Q21, Q23, Q28	PYQ 2026-Jan, 2026-May; MTP 2025-Aug S1	3.3.3, p. 8.49

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.3.11	Bank rate એ દર છે જેના પર RBI banks ને long-term funds ધીરે છે, અને જેના પર તે bills of exchange ખરીદે કે rediscount કરે છે તે standard rate છે. CRR કે SLR જાળવવામાં નિષ્ફળતા માટે penalty તરીકે પણ તે વપરાય છે. ઊંચો bank rate borrowing મોંઘું બનાવે છે અને borrowing તથા spending ને નિરુત્સાહ કરે છે, અને નીચો bank rate CRR increase ની અસરને સરભર (offset) કરી શકે છે.	Q3, Q24, Q41 (+ 3.4 Q5)	PYQ 2024-Jun; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2025-Aug S2, 2026-Apr S2	3.3.3, p. 8.49; Summary, p. 8.53
3.3.12	Narasimham Committee ની ભલામણો પર દાખલ કરાયેલી Liquidity Adjustment Facility (LAF) repo અને reverse repo દ્વારા liquidity અને money supply ને adjust કરે છે.	Q7, Q29	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-Aug S1	3.3.3, p. 8.49; Summary, p. 8.52
3.3.13	Repo rate: જે દરે banks repurchase agreement હેઠળ government securities સામે RBI પાસેથી short-term borrow કરે છે. Reverse repo rate: banks ના surplus funds પોતાની પાસે રાખવા માટે RBI જે દર ચૂકવે છે (banks RBI ને ધીરે છે), જે liquidity absorb કરે છે અને banks ને interest income આપે છે. Reverse Repo Rate = Repo Rate − 1.	Q4, Q5, Q15, Q34, Q35	PYQ 2024-Sep, 2025-May; MTP 2024-Dec S1, 2025-Dec S1 (×2)	3.3.3, p. 8.49; Summary, pp. 8.52 – 8.53
3.3.14	MSF rate: repo (LAF) window ઉપરાંત RBI banks ને overnight ધીરે તે penal rate. Banks પોતાની SLR securities માં dip કરીને, તેના 1% સુધી, borrow કરે છે. MSF Rate = Repo Rate + 1.	Q6, Q13, Q18, Q32	PYQ 2025-Jan, 2025-May, 2025-Sep; MTP 2025-Aug S2	3.3.3, p. 8.49; Summary, p. 8.53
3.3.15	Market Stabilisation Scheme (MSS): Government of India પોતાના normal borrowing ઉપરાંત RBI પાસેથી borrow કરે છે અને treasury bills કે dated securities issue કરે છે. MSS નું money સામાન્ય government expenditure માટે નથી. Treasury bills એ RBI મારફતે issue થતી Government of India securities છે.	Q26, Q27	MTP 2025-Aug S1 (×2)	Summary, p. 8.53
3.3.16	Quantitative easing: central bank financial assets ખરીદીને money supply વધારે છે.	Q36	MTP 2026-Apr S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
3.3.17	Macro-prudential policy measures નું લક્ષ્ય systemic risk છે.	Q40	MTP 2026-Apr S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
3.3.18	એકમ 8.1, વિષય 1.3 જુઓ: liquidity trap માં monetary policy ineffective છે (SM આ વાત expansionary policy માટે મૂકે છે).	Q39	MTP 2026-Apr S1	1.3.3, p. 8.11 (Unit 1)
3.3.19	એકમ 8.2, વિષય 2.3 જુઓ: credit (credit money) create કરવાનું કામ commercial banks કરે છે; central bank currency (high-powered money) issue કરે છે.	Q42	MTP 2026-Apr S2	2.3, p. 8.25 (Unit 2)
3.3.20	*વિષય 3.2 જુઓ: monetary policy short run માં spending ને અસર કરવા interest rate ને સીધું influence કરવા તરફ દોરાયેલી છે.*	Q33	MTP 2025-Dec S1	3.2, p. 8.45

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.3.21	*વિષય 3.4 જુઓ: MPFA એ Government of India અને RBI વચ્ચેનો કરાર છે, જેમાં RBI એ target કરવાનો maximum tolerable inflation rate નક્કી થાય છે.*	Q22, Q44	PYQ 2026-May, 2026-Sep	3.4, p. 8.50

વિષય 3.4 Monetary Policy Decisions નું Organisational Structure (The Organisational Structure for Monetary Policy Decisions)

7 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 3 · RTP – · MTP 5

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.4.1	27 June 2016 ના રોજ RBI Act માં સુધારો (amend) કરીને flexible inflation targeting હેઠળ MPFA (maximum tolerable inflation rate અંગે Government of India–RBI agreement) અને MPC ને statutory backing અપાયું. Government RBI સાથે પરામર્શ કરીને દર પાંચ વર્ષે એક વાર target નક્કી કરે છે: 5 August 2016 થી 31 March 2021 માટે 4% CPI inflation, 6% upper અને 2% lower tolerance limit સાથે (4% ± 2%).	Q3, Q4, Q7 (+ 3.3 Q22, 3.3 Q44)	PYQ 2026-Jan, 2026-May (×2), 2026-Sep; MTP 2025-Dec S1	3.4, p. 8.50; Summary, p. 8.53
3.4.2	RBI એ દર છ મહિને Monetary Policy Report પ્રકાશિત કરવો પડે છે, જેમાં inflation ના sources સમજાવવા અને આગામી છ થી અઢાર મહિના માટે inflation નું forecast આપવું પડે છે.	Q1, Q2	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1	3.4, p. 8.50
3.4.3	છ સભ્યોની Monetary Policy Committee (MPC) debate અને majority vote દ્વારા inflation target મેળવવા policy (repo) rate નક્કી કરે છે.	Q6	MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	Summary, p. 8.53
3.4.4	*વિષય 3.3 જુઓ: bank rate એ દર છે જેના પર RBI banks ને long-term funds ધીરે છે.*	Q5	MTP 2025-May S2	3.3.3, p. 8.49

વિષય 3.5 નિષ્કર્ષ (Conclusion)

4 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ – · RTP 1 · MTP 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.5.1	India જેવા emerging market ના challenges માં rudimentary અને non-competitive financial systems, તથા integrated money અને interbank markets નો અભાવ સામેલ છે. Bank rate અને OMO જેવાં instruments ને કામ કરવા well-developed money, bill અને securities market જોઈએ.	Q1, Q4	RTP 2025-May; MTP 2025-May S2	3.5, p. 8.51
3.5.2	Explicit inflation targeting માટે central bank ને operational autonomy અને fiscal તથા monetary authorities વચ્ચે સારું coordination જોઈએ, એટલે inflation monetary અને fiscal policies બંને સાથે મળીને control થાય છે.	Q2	MTP 2025-May S2	3.5, p. 8.51
3.5.3	Call money: banks પોતાનો cash reserve ratio જાળવવા એકબીજા પાસેથી (overnight) borrow કરે છે.	Q3	MTP 2025-Aug S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

ભાગ B — પ્રકરણ 8 One-liner પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet)

બેવડાયેલી પંક્તિઓ દૂર કરીને, Study Material ના ક્રમમાં. પૂરા શબ્દો, Scanner પ્રશ્નો અને SM પાનું ધરાવતી ભાગ A ની પંક્તિ(ઓ) પર જવા 'ભાગ A સંદર્ભ' પર click કરો. આ પ્રકરણમાં ICAI એ જેટલી વાર પૂછ્યું છે તેમાંથી આશરે 43% ફક્ત ★★★ પંક્તિઓ જ આવરી લે છે.

એકમ 1 — Money Demand નો ખ્યાલ: મહત્ત્વની Theories (The Concept of Money Demand: Important Theories)

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Functions of money: store of value, unit of account, medium of exchange (અને standard of deferred payments).	★	1.1.1
2	Characteristics of money: acceptable, durable, recognisable, counterfeit કરવું અઘરું, scarce, portable, uniform, divisible. Perishable કે easily reproducible money નિષ્ફળ જાય છે.	★★	1.1.2
3	Fiat money material તરીકે મૂલ્યહીન છે; તેની value ફક્ત એટલા માટે છે કે લોકો સામૂહિક રીતે એમ માનવા સંમત છે.	★	1.1.3
4	Money demand એ real balances (nominal money ÷ price level) ની derived demand છે.	★	1.2.1
5	Determinants: income (+), price level (+), interest rate (−, opportunity cost), real GDP, financial innovation. Fiscal deficit તેમાંનું એક નથી.	★★	1.2.2, 1.4.1
6	**Fisher (1911): MV = PT, જેનું extended form MV + M'V' = PT. V અને T constant હોય તો P, M ના પ્રમાણમાં બદલાય છે.**	★★★	1.3.1, 1.3.2
7	Numericals: V = PT/M અને P = MV/T. Crore અને lakh ના conversions પર ધ્યાન રાખો.	★★	1.3.3
8	Fisher: PT એ demand for money છે અને money નો supply prices નક્કી કરે છે. Cambridge: value of money demand પર આધાર રાખે છે.	★★	1.3.4, 1.3.6
9	Cambridge: Md = kPY, જ્યાં k = cash તરીકે રખાતો nominal income નો હિસ્સો અને Y = real national income.	★	1.3.5
10	Keynes (1936), liquidity preference: transactions, precautionary અને speculative motives. 'investment motive' જેવું કશું નથી.	MQ	1.3.8
11	Transactions motive: Lr = kY, income પર આધાર રાખે છે, interest rate પર નહીં.	★★	1.3.9
12	Precautionary motive: અણધાર્યા contingencies માટે; income, conditions અને personality પર આધાર.	MQ	1.3.10
13	Speculative motive: investment opportunities નો લાભ લેવો; interest rate સાથે inverse સંબંધ. Rates વધવાની અપેક્ષા એટલે cash રાખવી.	★	1.3.11
14	**Liquidity trap: interest rate લગભગ 0, speculative demand perfectly elastic, curve X-axis ને parallel, monetary policy ineffective.**	★★★	1.3.12, 1.4.9
15	Post-Keynesian theories money ને asset (store of value) તરીકે મહત્ત્વ આપે છે.	MQ	1.4.2
16	Baumol–Tobin inventory approach: બે media (money અને interest-bearing asset); opportunity cost = interest forgone.	★★	1.4.3, 1.3.16

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
17	Square Root Rule C = √(2bY/r): optimal money holding Y, P અને c સાથે વધે છે અને i સાથે ઘટે છે.	★★	1.4.4
18	Friedman (1956): money capital asset તરીકે; permanent income (current income નહીં); P સાથે demand વધે છે.	★★	1.4.5
19	Tobin: risk aversion અને diversified portfolio. વધુ bonds અને shares એટલે વધુ return અને વધુ risk. Liquidity preference curve interest rate ને money demand સાથે જોડે છે.	★★	1.4.7, 1.4.8
20	Keynes એ money demand માં interest rate ને formally દાખલ કર્યો. બધી theories: + real income, − interest rate.	★	1.5.1, 1.5.2, 1.3.7

એકમ 2 — Money Supply નો ખ્યાલ (The Concept of Money Supply)

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Money supply એ કોઈ સમયબિંદુએ public પાસેનો stock છે.	★	2.1.1, 2.4.5
2	Measurement monetary policy ના કામમાં આવે છે: તે stock of money ને price stability સામે ચકાસે છે.	MQ	2.2.1, 2.1.2
3	'Public' માં government અને banking system સામેલ નથી, એટલે RBI પાસેની currency અને inter-bank deposits ગણાતાં નથી.	★★	2.2.2
4	Central bank ની currency fiat money છે: reserves ના આધારવાળું અને government ની guarantee વાળું legal tender.	★★	2.3.1
5	**Sources: central bank (high-powered money) અને banks (credit money, deposits પર create થતું).**	★★★	2.3.2, 2.3.3
6	Crypto currencies India માં legal currency નથી અને money નથી.	★	2.3.4
7	**M1 = C + DD + OD(RBI); M2 = M1 + post office savings deposits; M3 = M1 + time deposits; M4 = M3 + total post office deposits (NSCs સિવાય).**	★★★	2.4.1, 2.1.3
8	Broad money: 2 વર્ષ સુધીની maturity, 3 મહિના સુધીની notice, 2 વર્ષ સુધીની debt securities.	★	2.4.4
9	**Currency with the public = notes + rupee coins + small coins − banks પાસેની cash.**	★★★	2.4.3
10	**M = m × MB, અને m = M/MB (ΔM/ΔMB).**	★★★	2.5.2, 2.5.3, 2.6.1, 2.7.4
11	**Simple multiplier = 1/R; credit multiplier = 1/RRR; સર્જાતું credit (credit created) = deposit × 1/RRR.**	★★★	2.6.2, 2.5.4, 2.9.1
12	High-powered money = reserve money = base money = currency + bank reserves (M1 નહીં).	★	2.5.5
13	Excess reserves ER = TR − RR. ઓછા excess reserves એટલે મોટો multiplier.	★★	2.5.6
14	m = (1 + c)/(r + e + c), જે public (c), banks (e) અને central bank (r) નક્કી કરે છે.	★★	2.5.7, 2.7.3, 2.5.1

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
15	**Required reserve ratio વધે એટલે money supply ઘટે; CRR cut lending capacity વધારે છે.**	★★★	2.7.1
16	**Currency–deposit ratio = banking habits. નાનો ratio એટલે મોટો multiplier; વધુ cash રાખવાથી money supply નાનો થાય.**	★★★	2.7.2, 2.6.2
17	ઊંચો TD/DD ratio વધુ reserves છૂટા કરે છે અને monetary expansion વધારે છે.	★	2.5.8
18	OMO purchase high-powered money inject કરે છે; OMO sale money supply ઘટાડે છે.	★	2.8.1

એકમ 3 — Monetary Policy

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	RBI fluctuations ને manage કરવા અને price stability મેળવવા monetary policy અમલમાં મૂકે છે; rates ઘટાડવા એ easing છે, વધારવા એ tightening.	★★	3.2.1, 3.2.2
2	Primary objective: price stability અને growth વચ્ચે judicious balance.	★★	3.3.1, 3.1.1
3	Transmission channels: saving and investment, cash-flow, asset prices and wealth, exchange rate. 'Open market' અને 'international trade' channels નથી.	★★	3.3.3, 3.3.4
4	**Quantitative tools: CRR, SLR, OMO. Qualitative tools: margin requirements, moral suasion, selective credit control. Taxes અને spending fiscal છે.**	★★★	3.3.6, 3.3.5, 3.3.10
5	**CRR = RBI પાસેની cash, કોઈ interest નહીં. SLR = liquid assets (gold કે government securities). વધારાની CRR = NDTL × ΔCRR.**	★★★	3.3.7, 3.3.8
6	OMO: ખરીદી liquidity inject કરે છે અને વેચાણ absorb કરે છે; foreign capital flows થી ઊભા થતા temporary mismatches માટે વપરાય છે.	★★	3.3.9
7	Bank rate: long-term lending અને bills નું rediscounting; CRR/SLR ની ઘટ માટે penalty; ઊંચો rate borrowing ને નિરુત્સાહ કરે છે.	★★	3.3.11
8	**LAF (Narasimham Committee) = repo + reverse repo. Reverse repo = repo − 1 અને liquidity absorb કરે છે (banks RBI ને ધીરે છે).**	★★★	3.3.12, 3.3.13
9	MSF = repo + 1: penal overnight rate, SLR securities ના 1% સુધી.	★★	3.3.14
10	MSS: Government RBI પાસેથી borrow કરે છે અને T-bills તથા dated securities issue કરે છે; આ money normal expenditure માટે નથી.	★	3.3.15
11	RBI Act માં 27 June 2016 એ સુધારો: MPFA (Government of India અને RBI) અને MPC.	★★	3.4.1, 3.3.21
12	Inflation target: 4% CPI ± 2% (5 August 2016 થી 31 March 2021), Government RBI સાથે મળીને દર પાંચ વર્ષે નક્કી કરે છે.	★★	3.4.1
13	દર છ મહિને Monetary Policy Report, 6–18 મહિનાના inflation forecasts સાથે.	★	3.4.2
14	MPC (છ સભ્યો) repo rate નક્કી કરે છે.	★	3.4.3
15	Emerging-market મર્યાદાઓ: નબળાં, non-integrated money markets; fiscal અને monetary coordination જરૂરી છે.	★★	3.5.1, 3.5.2

પ્રકરણ 9

International Trade

257 Scanner પ્રશ્નો · 165 one-liners · 85 revision pointers

ભાગ A — Scanner પ્રશ્નો અને Study Material સાથે જોડાયેલા One-liners

એકમ 1: Theories of International Trade

SM પ્રકરણ 9, એકમ 1, પાનાં 9.1 – 9.11

વિષય 1.1 પરિચય (Introduction)

3 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 2 · RTP – · MTP 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.1.1	International trade ના લાભ (SM ની યાદી): economic efficiency અને growth ને વેગ; resources નો કાર્યક્ષમ ઉપયોગ (efficient deployment) (અને ઓછી domestic monopolies); નવાં markets અને નવી materials સુધી પહોંચ તથા inputs નું competitive sourcing; automation, technological change અને R&D; banking, insurance, logistics અને consultancy માં innovative services ને વધુ વેગ; emerging economies માટે output ની quality માં સુધારો, superior products અને વધુ સારાં labour અને environmental standards; વિશાળ productive base અને export diversification; human resource development; રાષ્ટ્રો વચ્ચે વધુ મજબૂત સંબંધો.	Q1	PYQ 2026-Jan	1.1, pp. 9.2 – 9.3
1.1.2	Trade openness વિરુદ્ધની દલીલો (એટલે કદી 'benefits' નહીં): રાષ્ટ્રો વચ્ચે અસમાન લાભ (unequal gains); economic exploitation, કારણ કે underprivileged દેશો વૈશ્વિક સ્તરે કામ કરતાં corporations ની વધતી political power સામે નબળા (vulnerable) બને છે; environmental damage અને natural resources નો ક્ષય (exhaustion); trade cycles નું ઝડપી transmission; underdeveloped દેશોની foreign nations પરની જોખમી dependence, જે economic autonomy અને political sovereignty ને નબળી પાડે છે; વધુ પડતું export orientation; partners ની trade policies માં transparency અને predictability નો અભાવ.	Q1, Q3	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-May S2	1.1, pp. 9.3 – 9.4
1.1.3	*વિષય 1.2 જુઓ: Absolute Advantage theory ધારે છે કે કોઈ transportation cost **નથી** (બીજી assumptions: બે દેશ, બે commodities, labour-cost નો આધાર, labour દેશની અંદર mobile પણ દેશો વચ્ચે immobile).*	Q2	PYQ 2026-May	1.2.2, p. 9.5

વિષય 1.2 Important Theories of International Trade

21 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 8 · RTP 2 · MTP 19

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.1	Mercantilism (Europe, 16મી–18મી સદી): imports કરતાં સતત મોટા પ્રમાણમાં exports દ્વારા national power પ્રાપ્ત થાય છે — 'massive and aggressive export over import to accumulate wealth' અને અનુકૂળ (favourable) balance of payments અને trade મેળવવા; તે precious metals (bullion) લાવવા exports ને maximise કરવાની અને બહુ ઊંચા tariffs દ્વારા imports ને minimise કરવાની હિમાયત કરતું હતું. તેનો માપદંડ (yardstick) balance of trade છે, overall welfare નહીં.	Q2, Q6, Q19, Q20	PYQ 2024-Jun; MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2 (×2)	1.2.1, p. 9.4; Summary, p. 9.10
1.2.2	Adam Smith (father of economics): trade absolute cost advantage પર આધારિત છે — એટલે સમાન જથ્થાનાં resources વાપરીને competitors કરતાં કોઈ good નો વધુ જથ્થો ઉત્પન્ન કરવાની ક્ષમતા. તેમણે labour ને એકમાત્ર input તરીકે લીધું, એટલે જે nation પાસે કશામાં absolute advantage નથી તે trade નહીં કરે; દેશ જે commodity માં absolute cost advantage ધરાવે છે તેમાં specialise કરે છે અને તેની export કરે છે.	Q4, Q17	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.2.2, p. 9.5; Summary, p. 9.10
1.2.3	Absolute Advantage theory ની assumptions: બે દેશો વચ્ચે trade; two-country, two-commodity framework; કોઈ transportation cost નહીં; costs જરૂરી labour ના relative જથ્થા પરથી ગણાય; labour દેશની અંદર mobile પણ દેશો વચ્ચે immobile; દરેક દેશની કોઈ એક commodity માં absolutely ઓછી cost હોય તો trade થાય.	Q17 (+ 1.1 Q2)	PYQ 2026-May; MTP 2025-Aug S2	1.2.2, p. 9.5
1.2.4	David Ricardo — Theory of Comparative Advantage: trade absolute નહીં પણ comparative costs થી ચાલે છે; દેશ જે products માં તેનો absolute advantage સૌથી વધુ છે તેની export કરીને અને જેમાં absolute advantage પ્રમાણમાં ઓછો છે તેની import કરીને લાભ મેળવે છે (એટલે કે જ્યાં તેનો absolute disadvantage નાનો હોય ત્યાં export). બધામાં વધુ efficient દેશને પણ લાભ થાય છે, એટલે comparative cost ratios જુદા હોય ત્યારે trade હંમેશાં ઉપયોગી છે.	Q8, Q12, Q15	PYQ 2025-Jan, 2025-Sep; MTP 2025-May S2	1.2.3, pp. 9.5 – 9.6; Summary, p. 9.10
1.2.5	Ricardo ની comparative cost theory labour theory of value પર ટકેલી છે: labour એકમાત્ર factor છે (one-factor model) અને comparative advantage માંના તફાવતો workers ની productive efficiency ના તફાવતોને આભારી ગણાય છે — એ તફાવતોનું કારણ theory સમજાવતી નથી. પછીથી Haberler એ opportunity-cost concept દ્વારા તેને ફક્ત labour પરની dependence માંથી મુક્ત કરી.	Q3, Q10	RTP 2025-Sep; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	1.2.4 Table 4.1.3, pp. 9.7 – 9.8; Summary, p. 9.10
1.2.6	Classical trade theory (Smith, Ricardo) constant costs સાથે કામ કરે છે; Haberler એ તેને opportunity-cost ની ભાષામાં ફરી રજૂ કરી (opportunity cost = જતા કરાયેલા option નું value), એટલે classical model constant opportunity costs ધારે છે.	Q21	MTP 2026-Apr S2	Summary (સારાંશ), p. 9.10 ('constant opportunity costs' એ SM નું wording નથી)

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
1.2.7	Theory of Comparative Costs normative છે (international trade થી થતા લાભ દર્શાવવાનો પ્રયાસ કરે છે) અને factor price differences ને ધ્યાનમાં **લેતી નથી**; તે labour theory of value પર આધારિત છે, money cost પર નહીં.	Q1, Q11	PYQ 2024-Jun, 2025-May	1.2.4 Table 4.1.3, pp. 9.7 – 9.8
1.2.8	Modern (Heckscher-Ohlin) theory positive છે (trade ના આધાર પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે); money cost પર આધારિત, જે વધુ વાસ્તવિક છે; 2-factor (labour અને capital) model; international trade ને inter-regional trade નો ફક્ત એક special case ગણે છે; factors ની relative prices ને ધ્યાનમાં લે છે અને factor price differences ને commodity price differences નું મુખ્ય કારણ ગણે છે. તે labour theory of value પર આધારિત **નથી**.	Q13, Q16	PYQ 2026-May; MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	1.2.4 Table 4.1.3, pp. 9.7 – 9.8
1.2.9	Heckscher-Ohlin theory (Swedish economists Eli Heckscher અને Bertil Ohlin) = Factor-Endowment Theory = Modern Theory of Trade: comparative advantage ને factor endowments ના તફાવતોથી સમજાવાય છે (બે factors, labour અને capital); દેશ એવી goods ની export કરે છે જેના production માં તેનો relatively abundant factor વધુ પ્રમાણમાં (intensively) વપરાય છે (capital-abundant → capital-intensive goods; labour-abundant → labour-intensive goods) અને એવી goods ની import કરે છે જેમાં તેનો scarce factor વપરાય છે.	Q5, Q7, Q9, Q18	PYQ 2025-Jan; RTP 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2026-Apr S2	1.2.4, pp. 9.6 – 9.7; Summary, pp. 9.10 – 9.11
1.2.10	Balance of trade એ flow concept છે — તે સમયના એક ગાળા (period of time) દરમિયાન મપાય છે, stock ની જેમ સમયના એક બિંદુ (point of time) એ નહીં.	Q14	MTP 2025-May S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

એકમ 2: The Instruments of Trade Policy

SM પ્રકરણ 9, એકમ 2, પાનાં 9.14 – 9.29

વિષય 2.1 Introduction

3 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 1 · RTP – · MTP – · Model Q 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.1.1	Trade policy માં એ બધાં instruments આવે છે જે governments imports અને exports ને પ્રોત્સાહન આપવા કે મર્યાદિત કરવા વાપરી શકે — સામાન્ય રીતે domestic industries ના રક્ષણ માટે imports ને મર્યાદિત કરવા અને/અથવા exports ને પ્રોત્સાહન આપવા; trade negotiations માં અપનાવાતો અભિગમ પણ તેમાં આવે છે.	MQ 1.1: Q1	Model Q	2.1, p. 9.16; Summary, p. 9.27
2.1.2	Trade policy નાં instruments નું વ્યાપક વર્ગીકરણ: tariffs જેવાં price-related measures, અને non-price measures એટલે કે non-tariff measures (NTMs).	MQ 1.1: Q2	Model Q	2.1, p. 9.16; Summary, p. 9.27

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.1.3	Protectionism એ state policy છે જેનો હેતુ tariffs, quotas અને non-tariff trade policy instruments દ્વારા domestic producers નું foreign competition સામે રક્ષણ કરવાનો છે; trade liberalisation એટલે trade barriers ઘટાડીને domestic markets ને બાકીના વિશ્વની goods અને services માટે ખુલ્લાં કરવાં.	Q1; MQ 1.1: Q2	PYQ 2026-Jan; Model Q	2.1, p. 9.15

વિષય 2.2 Tariffs

22 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 16 · RTP – · MTP 6

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.2.1	Ad valorem tariff = traded commodity ના value ની નિશ્ચિત ટકાવારી (fixed percentage) તરીકે લેવાતી duty (imported good ના એક unit ના monetary value ની constant percentage). Specific tariff = દરેક physical unit દીઠ કે weight/measurement પ્રમાણે નિશ્ચિત રકમ — તેનું protective value import price સાથે ઊલટી દિશામાં (inversely) બદલાય છે.	Q1, Q9	PYQ 2024-Jun, 2025-May	2.2.1(i)–(ii), pp. 9.16 – 9.17
2.2.2	Numerical: ad valorem duty = rate × value, એટલે duty price ના પ્રમાણમાં બદલાય છે — duty માં ફેરફાર = rate × price માં ફેરફાર (દા.ત. 15% × (₹90 lakh – ₹60 lakh) = ₹4.50 lakh). Specific duty price સાથે બદલાતી નથી.	Q21	PYQ 2026-Sep	2.2.1(ii), p. 9.17
2.2.3	Mixed tariff = ad valorem rate **અથવા** specific duty, બંનેમાંથી જે વધુ (કે ક્યારેક ઓછી) આવક આપે તે — દા.ત. 5% ad valorem અથવા ₹3,000 પ્રતિ tonne, બંનેમાંથી જે વધુ હોય; ફક્ત એક જ વસૂલાય છે. Compound tariff = ad valorem **વત્તા** specific duty, બંને સાથે ઉમેરીને (દા.ત. 5% ad valorem વત્તા ₹100 પ્રતિ kg).	Q6, Q11	PYQ 2025-Jan, 2025-Sep	2.2.1(a), p. 9.17
2.2.4	Technical/Other tariff imported goods ના specific contents ના આધારે ગણાય છે, એટલે કે duty તેના components કે related items પ્રમાણે ભરવાની થાય છે (દા.ત. દરેક solar panel પર ₹3,000 વત્તા battery પર ₹50 પ્રતિ kg).	Q8, Q14	PYQ 2025-Jan, 2026-May	2.2.1(b), p. 9.17
2.2.5	Tariff Rate Quotas (TRQs) બે policy instruments — quotas અને tariffs — ને જોડે છે: quota ની અંદરની imports પર ઓછો (ક્યારેક શૂન્ય) tariff લાગે છે; quantitative threshold થી ઉપરની imports પર ઘણો ઊંચો tariff લાગે છે.	Q13, Q17	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-Aug S2	2.2.1(c), p. 9.17
2.2.6	Preferential tariff: reciprocal preferential agreement હેઠળ partner ની goods પર MFN rate કરતાં ઓછો tariff — દા.ત. EU ની અંદર zero tariff, અને Canada, Mexico અને USA વચ્ચેનો North American Free Trade Agreement (NAFTA) (લગભગ બધી products પર zero); GSP એ unilateral preference છે.	Q5	PYQ 2024-Sep	2.2.1(f), p. 9.18

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.2.7	Bound tariff: WTO member પોતાને legal commitment થી બાંધે છે કે tariff rate ને અમુક સ્તરથી (તે product પરની maximum duty) ઉપર નહીં વધારે; applied tariff = MFN ધોરણે ખરેખર લેવાતી duty, જે bound level કરતાં ઓછી હોઈ શકે પણ કદી વધુ નહીં.	Q4	PYQ 2024-Sep	2.2.1(g)–(h), p. 9.18
2.2.8	Variable tariff: imported commodity ની price ને તે commodity ની domestic support price ના સ્તર સુધી લાવવા નક્કી કરાતી duty.	Q15	PYQ 2026-May	2.2.1(e), p. 9.18
2.2.9	Escalated tariff structure: manufactured goods ની imports પરના nominal tariff rates intermediate inputs અને raw materials પરના rates કરતાં ઊંચા હોય છે — product જેમ value-added chain માં ઉપર જાય તેમ tariff વધે છે (દા.ત. iron ore પર 4%, steel pipes પર 12%); તે developing exporters સામે discriminatory છે.	Q3, Q7, Q18	PYQ 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	2.2.1(i), pp. 9.18 – 9.19
2.2.10	Prohibitive tariff: એટલો ઊંચો tariff કે કોઈ imports પ્રવેશી ન શકે.	Q10	PYQ 2025-May	2.2.1(j), p. 9.19
2.2.11	Dumping ત્યારે થાય છે જ્યારે manufacturers foreign country માં goods ને તેમના domestic market ની sales prices કરતાં ઓછી કિંમતે કે તેમની full average cost થી નીચે વેચે છે. Anti-dumping duty એ fair market value થી નીચી કિંમતે હોવાનું મનાતી foreign imports પરનો protectionist tariff છે — 'trigger-price' પ્રતિભાવ, જે foreign firm ના અયોગ્ય (unfair) price advantage ને સરભર કરે છે.	Q16, Q19 (+ 2.3 Q7, 2.3 Q10)	PYQ 2025-Sep; RTP 2025-Jan; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2025-Aug S2	2.2.1(l)–(m), p. 9.19
2.2.12	Countervailing duties (CVD) એવા tariffs છે જેનો હેતુ પોતાની home governments પાસેથી export subsidies અને tax concessions મેળવતા exporters ની કૃત્રિમ રીતે નીચી prices ને સરભર કરવાનો છે, જેથી subsidy નો advantage નિષ્ફળ થાય (દા.ત. ASEAN થી આવતી gold jewellery પર India નો 12.5% CVD, 2016).	Q12, Q22	PYQ 2026-Jan, 2026-Sep	2.2.1(n), p. 9.20
2.2.13	Tariff ની અસરો: trade volume અને exporter નો market access ઘટે છે; domestic consumers consumer surplus ગુમાવે છે (ઊંચી price, ઓછો જથ્થો); domestic import substitutes ને પ્રોત્સાહન મળે છે; domestic producers નું well-being અને producer surplus વધે છે, કારણ કે foreign competition ઘટવાથી તેઓ ઊંચી prices લઈ શકે છે; industry માં output, firms અને employment વધે છે; comparative advantage ની અવગણના થાય છે (બાકીના વિશ્વમાં efficient production ને નિરુત્સાહ મળે છે); government revenue વધે છે.	Q2, Q20	PYQ 2024-Jun; MTP 2026-Apr S1	2.2.2, pp. 9.20 – 9.21

વિષય 2.3 Non-Tariff Measures (NTMs)

17 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 11 · RTP 2 · MTP 6

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.3.1	NTMs એ સામાન્ય customs tariffs સિવાયનાં policy measures છે જે goods ના international trade ને અસર કરી શકે — traded quantities, prices કે બંનેમાં ફેરફાર કરીને; tariffs દેખાતા (visible) barriers છે, NTMs છુપા કે 'invisible' barriers. Non-tariff barriers (NTBs) એ NTMs નો એવો subset છે જેની પાછળ protectionist કે discriminatory ઇરાદો હોય. તેથી tariffs — countervailing અને anti-dumping duties સહિત — NTBs નથી, જ્યારે import quotas અને technical standards (TBT) NTMs છે.	Q4, Q15	MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S2	2.3, p. 9.21
2.3.2	Technical measures product-specific properties ને લગતાં છે — product ની characteristics, technical specifications અને production processes (SPS, TBT). Non-technical measures trade requirements ને લગતાં છે — shipping requirements, custom formalities, trade rules, taxation policies — અને તે hard (price અને quantity control), threat (anti-dumping, safeguards) કે other (trade-related finance અને investment) measures હોય છે.	Q11, Q17	PYQ 2026-Jan, 2026-Sep	2.3, p. 9.22
2.3.3	Sanitary and Phytosanitary (SPS) measures additives, pests, contaminants, toxins કે disease-causing organisms થી ઊભાં થતાં જોખમો સામે human, animal કે plant life નું રક્ષણ કરે છે, અને biodiversity નું રક્ષણ કરે છે (દા.ત. avian-flu વાળા દેશોમાંથી poultry પર પ્રતિબંધ); તે technical measures છે.	Q5, Q17	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep	2.3.1(I), p. 9.22
2.3.4	Technical Barriers to Trade (TBT) food અને non-food બંને traded products ને આવરે છે: size, shape, design, labelling/marking/packaging, functionality, performance અને production methods (SPS સિવાય) અંગેનાં mandatory standards અને technical regulations, ઉપરાંત conformity assessment (testing, inspection, certification). ઉદાહરણો: food laws, quality standards, industrial standards, organic certification, eco-labelling, marketing અને label requirements — import quotas TBT **નથી**.	Q2, Q9, Q14	PYQ 2024-Sep, 2025-Sep; MTP 2025-Dec S1	2.3.1(II), pp. 9.22 – 9.23
2.3.5	Imports પરનાં non-technical measures (SM ની યાદી): import quotas; price control (para-tariff) measures; non-automatic licensing અને prohibitions; financial measures; competition ને અસર કરતાં measures; government procurement policies; trade-related investment measures; distribution restrictions; post-sales services પર restriction; administrative procedures; rules of origin; safeguard measures; embargoes. SPS એ technical measure છે, non-technical નહીં.	Q17	PYQ 2026-Sep	2.3.2, pp. 9.23 – 9.26

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.3.6	Import quota: સીધું restriction જે આપેલા ગાળામાં, સામાન્ય રીતે એક વર્ષમાં, કોઈ good ના ફક્ત અમુક physical જથ્થાને દેશમાં આવવા દે છે, અને licences દ્વારા અમલમાં મુકાય છે — તેનો હેતુ imports ના જથ્થાને મર્યાદિત કરવાનો છે; government ને કોઈ revenue મળતી નથી અને licence holders 'quota rents' કમાય છે. Quantity limits imports (quotas, prohibitions) અને exports (export bans, VERs) બંનેને લાગુ પડી શકે.	Q3, Q16	RTP 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	2.3.2(i), pp. 9.23 – 9.24; 2.4, p. 9.26 ('quantitative restrictions' ની વ્યાખ્યા SM માં નથી)
2.3.7	Non-automatic licensing અને prohibitions નો હેતુ import કરી શકાય એવી goods ના જથ્થાને મર્યાદિત કરવાનો છે, પછી ભલે તે જુદા જુદા sources માંથી આવે કે કોઈ એક ચોક્કસ supplier પાસેથી (દા.ત. textiles ફક્ત discretionary licence પર).	Q12	PYQ 2026-May	2.3.2(iii), p. 9.24
2.3.8	Financial measures foreign exchange સુધીની પહોંચ અને તેની cost નું નિયમન કરીને તથા terms of payment નક્કી કરીને import costs વધારે છે — દા.ત. માલ આવે તેના ત્રણ મહિના પહેલાં value ની અમુક ટકાવારીનું advance payment, અથવા અમુક imports માટે foreign exchange નકારવું.	Q8	PYQ 2025-Sep	2.3.2(iv), p. 9.24
2.3.9	Safeguard measures કોઈ product ની imports ને કામચલાઉ (temporarily) મર્યાદિત કરે છે, જો imports માં અચાનક ઉછાળા (surge) થી તેની domestic industry ને injury થાય કે serious injury નો ભય ઊભો થાય; તે મર્યાદિત સમય માટે અને non-discriminatory હોવાં જોઈએ.	Q13	PYQ 2026-May	2.3.2(xii), p. 9.26
2.3.10	Embargo: government દ્વારા કોઈ ચોક્કસ દેશ કે પ્રદેશ સાથે કેટલીક કે બધી commodities ની import કે export પર નિશ્ચિત કે અનિશ્ચિત ગાળા માટે મુકાતો સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ (political, health કે religious કારણોસર) — trade barrier નું સૌથી આત્યંતિક (most extreme) સ્વરૂપ.	Q1, Q6	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan	2.3.2(xiii), p. 9.26
2.3.11	*વિષય 2.2 જુઓ: dumping = home-market price કે full average cost થી નીચી કિંમતે વિદેશમાં વેચાણ; fair market value થી નીચી કિંમતની imports પર anti-dumping duty લેવાય છે.*	Q7, Q10	PYQ 2025-Sep; RTP 2025-Jan; MTP 2025-May S2	2.2.1(m), p. 9.19

વિષય 2.4 Export-Related Measures

2 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 1 · RTP – · MTP 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.4.1	Voluntary Export Restraints (VERs) એ **નિકાસ કરનાર** દેશ દ્વારા સંચાલિત અનૌપચારિક (informal) quota છે, જે નિશ્ચિત ગાળા દરમિયાન export થતા જથ્થાને સ્વેચ્છાએ મર્યાદિત કરે છે; તે importer સાથેની negotiations માંથી ઊભા થાય છે, તેને સંતોષવા અને retaliatory restraints ટાળવા. તેથી VERs ન તો importing દેશો દ્વારા લદાય છે, ન તો formal legal quotas છે.	Q2	PYQ 2026-Sep	2.4(iv), pp. 9.26 – 9.27

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
2.4.2	*વિષય 2.2 જુઓ: CVD export subsidies ને સરભર કરે છે. Levy ની શરતો — export performance ને લગતી subsidy, export article માં imported goods ને બદલે domestic goods ના ઉપયોગને લગતી subsidy, કે મર્યાદિત સંખ્યાની વ્યક્તિઓને અપાતી subsidy — customs law માંથી આવે છે, SM માંથી નહીં; ICAI નો key 'all the above' છે.*	Q1	MTP 2026-Apr S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

એકમ 3: Trade Negotiations

SM પ્રકરણ 9, એકમ 3, પાનાં 9.33 – 9.47

વિષય 3.1 Introduction

1 Scanner પ્રશ્ન · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.1.1	UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) developing countries ને world economy માં development-friendly રીતે સાંકળવા (integration) ને પ્રોત્સાહન આપે છે.	Q1	MTP 2026-Apr S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 3.2 Taxonomy of Regional Trade Agreements (RTAs)

6 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 2 · RTP – · MTP 5

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.2.1	RTAs એ દેશોનાં જૂથો છે (જરૂરી નથી કે એક જ પ્રદેશનાં હોય) જે members વચ્ચે trade barriers ઘટાડવા રચાય છે — બે કે વધુ governments વચ્ચેની treaty જે બધા signatories માટે trade ના rules નક્કી કરે છે; 1 February 2021 ના રોજ 339 RTAs અમલમાં હતાં.	(+ 3.5 Q3)	PYQ 2024-Sep	3.2, p. 9.34
3.2.2	RTA ના પ્રકારો: unilateral, bilateral, regional preferential, trading bloc, free-trade area, customs union, common market, economic and monetary union. Bilateral agreements બે દેશો, બે blocs કે એક bloc અને એક દેશ વચ્ચે trade ના rules નક્કી કરે છે, અને તેમની વચ્ચેના tariffs અને barriers ઘટાડે છે (દા.ત. EU–South Africa FTA; ASEAN–India FTA).	Q1	MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	3.2, pp. 9.34 – 9.35
3.2.3	Multilateral negotiations અને agreements માં સમગ્ર WTO membership સામેલ હોય છે — GATT એ ઘડેલી અને હવે WTO ની multilateral trading system; WTO agreements multilateral છે, જ્યારે NAFTA અને EU regional arrangements છે.	Q3	MTP 2025-Jan S2	3.2, p. 9.36; 3.5.3 ક્રમ 16, p. 9.43
3.2.4	Trading bloc: દેશોનું એવું જૂથ જેમની વચ્ચે free trade agreement હોય અને જે બીજા દેશો પર common external tariff લાગુ કરી શકે (દા.ત. Arab League, EFTA).	Q4 (+ 3.5 Q2, 3.5 Q5)	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1	3.2, pp. 9.34 – 9.35

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.2.5	Free-trade area: members એકબીજા સાથે tariff-free trade કરે છે પણ પોતપોતાના અલગ external tariffs જાળવે છે (દા.ત. ASEAN–India FTA, 2005). Customs union: members બધા internal tariffs દૂર કરે છે અને common external tariff જાળવે છે — EU (27 members), Gulf Cooperation Council (GCC), MERCOSUR.	Q5 (+ 3.5 Q8)	PYQ 2025-Jan, 2026-May	3.2, p. 9.35
3.2.6	Common market એ customs union ને output અને factors of production (labour, capital) ના free flow અને harmonised laws સાથે વધુ ઊંડું બનાવે છે; Economic and Monetary Union તેમાં common currency અને macroeconomic policies નું મજબૂત convergence ઉમેરે છે (દા.ત. EU ની single currency).	Q6	MTP 2025-Aug S1	3.2, pp. 9.35 – 9.36
3.2.7	મુખ્ય exporting industries ને લક્ષ્ય બનાવતી policies તે sector માં employment વધારે છે અને exports વધારીને current account balance સુધારે છે.	Q2	MTP 2025-Jan S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 3.3 The General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)

2 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP 1 · Model Q 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.3.1	GATT goods ના international trade ને આવરે છે; તેણે 47 વર્ષ (1948–1994) સુધી world trade ના મોટા ભાગ માટે rules પૂરા પાડ્યા, અને તેના નેજા હેઠળ યોજાયેલા આઠ multilateral 'trade rounds' એ tariffs ઘટાડ્યા અને નોંધપાત્ર trade liberalisation લાવ્યા. GATT એક agreement હતો — treaty નહીં અને international organisation પણ નહીં.	Q1; MQ 1.3: Q1 (+ 3.4 MQ 1.3 Q2)	MTP 2026-Apr S2; Model Q ×2	3.3, pp. 9.36 – 9.37; Summary, p. 9.46

વિષય 3.4 The Uruguay Round and the Establishment of WTO

10 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 3 · RTP 1 · MTP 1 · Model Q 5

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.4.1	SM GATT ની શરૂઆત 1948 થી ગણે છે — તેણે 47 વર્ષ, 1948 થી 1994 સુધી, world trade ના rules પૂરા પાડ્યા.	Q1; MQ 1.3: Q1	PYQ 2024-Jun; Model Q	Summary, p. 9.46
3.4.2	*વિષય 3.3 જુઓ: GATT એ multilateral trade negotiations — આઠ 'trade rounds' — યોજીને trade barriers ઘટાડ્યા.*	MQ 1.3: Q2	Model Q	Summary, p. 9.46
3.4.3	1980s સુધીમાં GATT ની relevance ઘટી ગઈ, કારણ કે: ઊભરતા globalisation માટે તે જૂનો (obsolete) બની ગયો હતો; international investments નોંધપાત્ર રીતે વધ્યાં હતાં; intellectual property rights અને services તેમાં આવરાયાં ન હતાં; merchandise trade તેના વ્યાપથી આગળ વધી ગયો હતો; અસ્પષ્ટતાઓ (ambiguities) નો ગેરલાભ લેવાતો હતો; agricultural trade ને liberalise કરવાના પ્રયાસો સફળ ન થયા; institutional structure અને dispute settlement system માં ખામીઓ હતી; તે treaty ન હતો.	Q4	PYQ 2025-May	3.3, pp. 9.36 – 9.37

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.4.4	Uruguay Round (આઠમો, સૌથી મોટો અને સૌથી મહત્ત્વાકાંક્ષી round; 123 દેશો): September 1986 માં Punta del Este, Uruguay માં શરૂ થયો અને December 1993 માં પૂર્ણ થયો (1986–94 નો round); 15 April 1994 ના રોજ તેના પર સહીઓ થઈ, અને તેમાંથી 1995 માં World Trade Organisation નો જન્મ થયો.	MQ 1.1: Q1; MQ 1.4: Q1, Q2; MQ 1.5: Q1	MTP 2025-Aug S1; Model Q ×3	3.4, p. 9.37; Summary, p. 9.46
3.4.5	WTO એ એકમાત્ર institutional framework છે જે Uruguay Round થી સુધારાયેલા GATT ને સમાવે છે — તે Uruguay Round ના final act, એટલે કે GATT નું સ્થાન લેનારા agreements ના નવા set, ના અમલ માટે સ્થપાયું હતું.	Q2	RTP 2025-Jan	3.4, p. 9.37; Summary, p. 9.46
3.4.6	*વિષય 3.1 જુઓ: USMCA (United States–Mexico–Canada Agreement), જે Canada, Mexico અને United States વચ્ચે 2020 માં થયો, તે NAFTA નો successor છે.*	Q3	PYQ 2025-May	3.1, pp. 9.33 – 9.34

વિષય 3.5 The World Trade Organisation (WTO)

39 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 7 · RTP 1 · MTP 9 · Model Q 23

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.5.1	*વિષય 3.1 જુઓ: trade negotiations એવી interactive processes છે જેમાં હરીફ objectives ધરાવતા દેશો trade ના rules ઘડવા સહકાર કરે છે — એક પક્ષ નીચા tariffs દ્વારા market access માટે સોદો કરે છે, બીજો domestic industry ના રક્ષણ માટે; agenda market access થી લઈને trade-related intellectual property સુધી વિસ્તરે છે.*	MQ 1.1: Q1, Q2	Model Q ×2	3.1, pp. 9.33 – 9.34; 3.4, p. 9.37 (ફક્ત Model Q)
3.5.2	WTO એ રાષ્ટ્રો વચ્ચેના trade ના rules સાથે કામ કરતી એકમાત્ર global international organisation છે; તેનો મુખ્ય objective international trade ના પ્રવાહને સરળતાથી, મુક્તપણે, ન્યાયી રીતે અને predictable રીતે ચાલવામાં મદદ કરવાનો છે, અને multilateral talks નો હેતુ trade barriers ઘટાડવાનો છે ('freer trade: gradually, through negotiation').	Q11; MQ 1.4: Q1	RTP 2026-Jan; Model Q	3.5, p. 9.37; 3.5.2, p. 9.40
3.5.3	WTO ના છ objectives: international trade માટે rules નક્કી કરવા અને અમલમાં મૂકવા; વધુ trade liberalisation ની negotiation અને monitoring માટે forum પૂરું પાડવું; trade disputes ઉકેલવા; decision-making ની transparency વધારવી; બીજી international economic institutions સાથે સહકાર કરવો; developing countries ને trading system નો પૂરો લાભ મળે તેમાં મદદ કરવી. ગુપ્તતા (secrecy) કદી objective નથી.	Q9	PYQ 2026-Jan	3.5, p. 9.38
3.5.4	WTO નું structure: Geneva માં Secretariat, જેના વડા Director General છે; ત્રણ સ્તરનું decision-making — Ministerial Conference સર્વોચ્ચ body છે (ઓછામાં ઓછું દર બે વર્ષે એક વાર મળે છે); પછી General Council (જે Trade Policy Review Body અને Dispute Settlement Body તરીકે પણ મળે છે); પછી Goods, Services અને TRIPS Councils.	MQ 1.5: Q2; MQ 1.5.1: Q1	Model Q ×2	3.5.1, p. 9.38

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.5.5	Dispute-panel ના નિર્ણયો સામેની appeals WTO Appellate Body માં જાય છે (SM ફક્ત Dispute Settlement Body નો ઉલ્લેખ કરે છે).	MQ 1.5.1: Q2	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
3.5.6	Most-favoured-nation (MFN): દેશો સામાન્ય રીતે તેમના trading partners વચ્ચે ભેદભાવ કરી શકતા નથી — એકને કોઈ ખાસ favour આપો તો બધા WTO members ને એ જ આપવું પડે (બધા માટે સમાન terms). તે GATT નો પહેલો article છે (એટલે GATT એ દાખલ કર્યો), અને GATS (Art. 2) અને TRIPS (Art. 4) માં પણ છે; FTAs અને developing countries માટેનો special access માન્ય exceptions છે.	Q1, Q6, Q10, Q12; MQ 1.3: Q1	PYQ 2024-Jun; MTP 2024-Dec S1, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	3.5.2, p. 9.39
3.5.7	National treatment: imported અને locally produced goods (અને foreign અને domestic services, trademarks, copyrights, patents) market માં પ્રવેશ્યા પછી સમાન રીતે treat થવાં જોઈએ; તેથી post-sales services ને local companies માટે અનામત રાખવી national treatment નો ભંગ છે, પણ import પર customs duty લેવી ભંગ નથી.	Q7; MQ (ix) Restriction on: Q1; MQ 1.5.2: Q1	MTP 2024-Dec S1; Model Q ×2	3.5.2, p. 9.39; 2.3.2(ix), p. 9.25
3.5.8	WTO ના guiding principles: ભેદભાવ વગરનો trade (MFN અને national treatment); negotiation દ્વારા ધીમે ધીમે freer trade; binding અને transparency દ્વારા predictability; fair competition ને પ્રોત્સાહન; development અને economic reform ને પ્રોત્સાહન. 'Special treatment' તેમાંનો એક નથી.	Q15; MQ 1.5.2: Q1	PYQ 2026-Sep; Model Q	3.5.2, pp. 9.39 – 9.41
3.5.9	Trade Policy Review Mechanism (TPRM): Trade Policy Review Body દ્વારા members ની trade policies અને practices નું નિયમિત surveillance અને સમયાંતરે review, જે transparency ને પ્રોત્સાહન આપે છે.	Q13	MTP 2025-Aug S2	3.5.2, p. 9.40; 3.5.3 ક્રમ 15, p. 9.43
3.5.10	Encouraging development: developing countries ને લાંબા transition periods, special assistance અને trade concessions મળે છે; least-developed countries માટે સમૃદ્ધ (better-off) members market access ઝડપી બનાવે છે, technical assistance વધારે છે અને duty-free, quota-free imports ની છૂટ આપે છે.	MQ 1.5.2: Q2	Model Q	3.5.2, p. 9.41
3.5.11	મુખ્ય WTO agreements: Agriculture; SPS; Textiles and Clothing; TBT; TRIMs; Anti-Dumping; Customs Valuation; Pre-shipment Inspection; Rules of Origin; Import Licensing; Subsidies and Countervailing Measures; Safeguards; GATS; TRIPS; TPRM; Plurilateral Agreements (GATT પોતે પણ આવરાયેલો છે) — NAFTA એ regional agreement છે, WTO agreement નહીં.	MQ 1.5: Q1	Model Q	3.5.3, pp. 9.41 – 9.43
3.5.12	TRIPS = Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights: copyright, trademarks, geographical indications, industrial designs, patents વગેરે માટે MFN અને national treatment, ઊંચા protection અને enforcement સાથે.	Q4	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1	3.5.3 ક્રમ 14, p. 9.43

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.5.13	Trade-related investment measures investment rules દ્વારા trade ને મર્યાદિત કરે છે — local content requirements (દા.ત. automobile components નો 25% દેશમાંથી મેળવવો), imported components પર મર્યાદા, trade balancing (imports ને export earnings ના 75% સુધી મર્યાદિત કરવી); TRIMs Agreement national treatment અને quantitative restrictions ના general elimination સાથે અસંગત measures પર પ્રતિબંધ મૂકે છે.	MQ (vii) Trade-Related Investment: Q1, Q2	Model Q ×2	2.3.2(vii), p. 9.25; 3.5.3 ક્રમ 5, p. 9.42
3.5.14	Agreement on Agriculture ત્રણ ક્ષેત્રોમાં binding commitments દ્વારા farm trade પરની GATT disciplines ને મજબૂત કરે છે: market access, domestic support અને export subsidies.	Q14	MTP 2026-Apr S2	3.5.3 ક્રમ 1, p. 9.42 (માન્ય support ની વિગત ફક્ત MTP માં છે)
3.5.15	*વિષય 2.3 જુઓ: WTO agreements હેઠળ NTMs ફક્ત અમુક સંજોગોમાં જ માન્ય છે, એટલે import quotas, price controls, non-automatic licensing, financial measures, competition ને અસર કરતાં measures અને government procurement policies ને WTO rules હેઠળ પડકારી શકાય છે; WTO quotas ને નિરુત્સાહિત કરે છે.*	MQ (i) Import Quotas:: Q1; MQ (ii) Price Control: Q1; MQ (iii) Non-automatic Licensing: Q1; MQ (iv) Financial Measures:: Q1; MQ (v) Measures Affecting: Q1; MQ (vi) Government Procurement: Q1	Model Q ×6	2.3, p. 9.21; 3.5.2, p. 9.40 (ફક્ત Model Q)
3.5.16	*વિષય 2.3 જુઓ: distribution restrictions અને ખર્ચાળ administrative procedures (licences, વિલંબ, red tape) transaction costs વધારે છે અને imports ને નિરુત્સાહિત કરે છે; WTO નો Agreement on Import Licensing Procedures procedures ને સરળ બનાવે છે જેથી તે trade barriers તરીકે કામ ન કરે — streamlined procedures efficiency ને પ્રોત્સાહન આપે છે અને cross-border transactions સરળ બનાવે છે.*	MQ (viii) Distribution Restrictions:: Q1; MQ (x) Administrative Procedures:: Q1, Q2	Model Q ×3	2.3.2(viii), (x), p. 9.25; 3.5.3 ક્રમ 10, p. 9.43
3.5.17	Safeguard measures એ imports પરનાં કામચલાઉ emergency restrictions છે, જ્યારે imports માં અચાનક ઉછાળો (sudden surge) domestic industry ને injury પહોંચાડે કે serious injury નો ભય ઊભો કરે; Agreement on Safeguards તેની disciplines નક્કી કરે છે.	MQ (xii) Safeguard Measures:: Q1	Model Q	2.3.2(xii), p. 9.26; 3.5.3 ક્રમ 12, p. 9.43
3.5.18	SM ફક્ત એટલું જ માગે છે કે safeguards મર્યાદિત સમય માટે અને non-discriminatory હોય; તે કોઈ અવધિ (duration) આપતું નથી (WTO Agreement on Safeguards ચાર વર્ષ સુધીની છૂટ આપે છે, જે વધુમાં વધુ આઠ વર્ષ સુધી લંબાવી શકાય).	MQ (xii) Safeguard Measures:: Q2	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.5.19	*વિષય 3.2 જુઓ: trading bloc = દેશોનું જૂથ જેમની વચ્ચે FTA હોય અને જે બીજાઓ પર common external tariff લાગુ કરી શકે; EU એ customs union છે; 1 February 2021 ના રોજ 339 RTAs અમલમાં હતાં.*	Q2, Q3, Q5, Q8	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-Jan; MTP 2024-Dec S1	3.2, pp. 9.34 – 9.35

વિષય 3.6 The Doha Round

3 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 2 · RTP – · MTP 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.6.1	Doha Round = Doha Development Agenda: Second World War પછીનો નવમો round, જે November 2001 માં Doha, Qatar માં WTO ની Fourth Ministerial Conference માં શરૂ થયો; તે 20 ક્ષેત્રો (agriculture, services, NAMA, trade facilitation, environment, IP issues) ને આવરે છે અને તેનો સૌથી વિવાદાસ્પદ વિષય agriculture trade હતો.	Q1, Q3	PYQ 2025-May, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S1	3.6, p. 9.44
3.6.2	Doha Development Agenda developing countries ની ચિંતાઓ હાથ ધરે છે, જેમાં Uruguay Round agreements ના અમલમાં તેમને પડતી મુશ્કેલીઓ પણ સામેલ છે.	Q2	MTP 2026-Apr S2	3.5.2, p. 9.41; 3.6, p. 9.44

વિષય 3.7 G 20 Economies: Facilitating Trade

1 Scanner પ્રશ્ન · આવર્તન PYQ 1 · RTP – · MTP –

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
3.7.1	G20 members: Argentina, Australia, Brazil, Canada, China, European Union, France, Germany, India, Indonesia, Italy, Japan, Republic of Korea, Mexico, Russian Federation, Saudi Arabia, South Africa, Türkiye, United Kingdom અને United States (Tunisia member નથી).	Q1	PYQ 2025-Jan	3.7, p. 9.45

એકમ 4: Exchange Rate and its Economic Effects

SM પ્રકરણ 9, એકમ 4, પાનાં 9.50 – 9.66

વિષય 4.1 Introduction

3 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP – · Model Q 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.1.1	Exchange rate એ દર છે જેના પર એક દેશની currency બીજા દેશની currency સાથે બદલાય છે.	MQ 1.1: Q1	Model Q	Summary, p. 9.64
4.1.2	આપેલા quoted rate પર રકમ બદલવા, દરેક unit દીઠ બીજી currency ના units થી ગુણાકાર કરો: 1 USD = 0.85 EUR હોય તો 100 USD = 100 × 0.85 = 85 EUR.	MQ 1.2: Q1	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
4.1.3	*વિષય 4.4 જુઓ: nominal exchange rate એ દર છે જેના પર વ્યક્તિ એક દેશની currency ને બીજા દેશની currency સાથે trade કરી શકે.*	MQ 1.4: Q1	Model Q	4.4, p. 9.54

વિષય 4.2 The Exchange Rate

1 Scanner પ્રશ્ન · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP 1

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.2.1	Forex market માં dollars નો supply એ US residents કરે છે જેઓ foreign goods, services અને assets ખરીદે છે (તેમને foreign currency જોઈએ છે — SM નું demand-side કારણ 'purchase goods and services from another country'); જો ઓછા US residents વિદેશ પ્રવાસ કરે તો dollars નો quantity supplied ઘટે છે.	Q1	MTP 2025-Dec S1	4.6, pp. 9.56 – 9.57 (US-side framing ફક્ત MTP માં)

વિષય 4.3 The Exchange Rate Regimes

16 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 1 · RTP 1 · MTP 5 · Model Q 10

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.3.1	Exchange rate regime એ system છે જેના દ્વારા દેશ foreign currencies ના સંદર્ભમાં પોતાની currency નું સંચાલન કરે છે — foreign currencies ના રૂપમાં domestic currency નું value નક્કી કરવાની પદ્ધતિ; તેના બે છેડા floating (flexible) અને fixed regime છે.	MQ 1.3: Q1	Model Q	4.3, p. 9.52
4.3.2	Floating regime હેઠળ exchange rate market-determined હોય છે — બીજી currencies ની સરખામણીએ currency ની demand અને supply થી; free float માં governments અને central banks foreign exchange market માં ભાગ લેતી નથી.	MQ 1.1: Q1	Model Q	4.3, p. 9.52; Summary, p. 9.64
4.3.3	Managed float: rates હજી float થવા માટે મુક્ત હોય છે, પણ government કે central bank currency ખરીદી કે વેચીને ભાગ લે છે જેથી તેના value ને પ્રભાવિત કરી શકાય, સામાન્ય રીતે અચાનક મોટા ઉતાર-ચઢાવ (swings) રોકવા. RBI ના intervention ને કારણે India ની system managed float છે (જેને ઢીલી રીતે 'dirty float' પણ કહે છે — floating regimes નું લક્ષણ, fixed નું નહીં).	Q2, Q4, Q6; MQ Managed Float Systems: Q1, Q2	MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S1, 2026-Apr S1; Model Q ×2	4.3, pp. 9.52 – 9.53 (India નું regime અને 'dirty float' SM માં નામથી આપેલાં નથી)
4.3.4	Fixed (pegged) exchange rate: government policy થી નક્કી થાય છે — government જાહેર કરે છે કે તેની currency નું value બીજી currency, currencies ની basket કે gold જેવા value ના બીજા માપના સંદર્ભમાં કેટલું છે; central bank એ forex market માં intervene કરવા (foreign currency ખરીદવા કે વેચવા) તૈયાર રહેવું પડે છે અને પૂરતાં foreign exchange reserves જાળવવાં પડે છે.	MQ 1.2: Q2; MQ Fixed Exchange Rates: Q1, Q2	Model Q ×3	4.3, p. 9.53; Summary, p. 9.64
4.3.5	Soft peg: exchange rate સામાન્ય રીતે market થી નક્કી થાય છે; hard peg: central bank નિશ્ચિત અને અપરિવર્તિત value નક્કી કરે છે. IMF ના સૌથી વધુ members soft peg regime વાપરે છે.	Q1	RTP 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1	Summary (સારાંશ), p. 9.64 (IMF-membership ની હકીકત ફક્ત RTP/MTP માં)

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.3.6	Crawling peg (નિશ્ચિત indicators ના આધારે સમય જતાં ધીમે ધીમે ગોઠવાતો rate) અને currency board (domestic currency ને foreign currency સાથે fixed rate પર pegged) એ intermediate regimes છે, જેનું વર્ણન SM માં નથી.	MQ 1.3: Q2, Q3	Model Q ×2	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
4.3.7	Fixed regime ના advantages: currency fluctuations ટાળે છે અને exchange rate risks અને transaction costs દૂર કરે છે; international trade અને investment ને ઘણો વેગ આપે છે; exchange rate movements પરની speculation માં **ઘટાડો**; monetary authority પર discipline (નીચું inflation); stability investment ને પ્રોત્સાહન આપે છે; monetary policy ની credibility વધારે છે. Cost: central bank એ intervene કરવું પડે અને પૂરતાં reserves રાખવાં પડે.	Q3	PYQ 2025-Sep	4.3, p. 9.53
4.3.8	Floating regime — advantages: independent monetary policy; exchange rate ને policy tool તરીકે વાપરી શકાય; મોટાં forex reserves ની જરૂર નહીં. સૌથી મોટો disadvantage: volatile exchange rates international transactions માં અનિશ્ચિતતા (uncertainty) ઊભી કરે છે અને costs માં risk premium ઉમેરે છે. Fixed = stability અને credibility પણ flexibility નહીં; floating = policy flexibility પણ ઓછી stability.	Q5	MTP 2025-Aug S2	4.3, p. 9.54
4.3.9	*વિષય 4.7 જુઓ: કોઈ currency appreciate થાય છે જ્યારે બીજી currency કે બીજી currencies ની basket ની સરખામણીએ તેનું value વધે છે.*	MQ 1.2: Q1	Model Q	4.7, p. 9.57

વિષય 4.4 Nominal versus Real Exchange Rates

6 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 4 · RTP – · MTP 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.4.1	Nominal exchange rate: એક દેશના currency ને બીજા દેશના currency સામે વ્યક્તિ જે દરે બદલી (trade) શકે તે દર. Real exchange rate: એક દેશનાં goods and services ને બીજા દેશનાં goods and services સામે વ્યક્તિ જે દરે બદલી શકે તે દર — એક દેશમાં કોઈ good કે service ના 'how many' (કેટલા) ને foreign country માં એ જ good કે service ના 'one' (એક) સામે બદલી શકાય. Trade flows પર nominal નહીં, real rate ની અસર થાય છે.	(+ 4.1 MQ 1.4 Q1, 4.5 Q4)	PYQ 2026-Sep; Model Q	4.4, p. 9.54
4.4.2	Real exchange rate = Nominal exchange rate × (Domestic price index ÷ Foreign price index) — nominal rate અને prices ના ratio નો ગુણાકાર. Nominal rate શોધવા ફેરવીને લખો: NER = RER × Foreign index ÷ Domestic index (25 × 70/140 = 12.5); સીધી દિશામાં (forwards): 15 × 250/200 = 18.75.	Q2, Q3 (+ 4.6 MQ 1.4 Q1)	PYQ 2026-Jan, 2026-May; Model Q	4.4, p. 9.55

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.4.3	REER = nominal effective exchange rate (વિવિધ foreign currencies ની weighted average સામે domestic currency નું મૂલ્ય) ને price deflator કે index of costs વડે ભાગતાં મળે, એટલે કે inflation માટે adjust કરેલો NEER; nominal rate સ્થિર હોય ત્યારે REER ફક્ત ત્યારે જ વધે જ્યારે domestic inflation foreign inflation કરતાં વધુ હોય.	Q4, Q5	MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S1	4.4, p. 9.55; Summary, p. 9.65
4.4.4	REER માં વધારો (ઊંચો real exchange rate) એટલે exports મોંઘાં અને imports સસ્તાં થાય — trade competitiveness માં ઘટાડો, એટલે exports ઓછાં competitive બને અને current account deficit તરફ ઢળે.	Q1, Q6	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2026-Apr S1	4.4, p. 9.55; 4.9, p. 9.63

વિષય 4.5 The Foreign Exchange Market

7 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 2 · RTP – · MTP 2 · Model Q 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.5.1	Foreign exchange market એ foreign currencies ના વિનિમય (exchange) નું કામ કરતાં markets અને institutions નો વ્યાપક સમૂહ છે — over-the-counter, electronically linked network (કોઈ ભૌતિક સ્થળ નહીં), જેમાં spreads ખૂબ સાંકડા (very narrow) હોય છે.	MQ 1.5: Q1	Model Q	Summary, p. 9.65
4.5.2	મોટા ભાગના forex transactions માં foreign currencies ને US dollars સામે બદલવામાં આવે છે, ભલે dollar importer કે exporter બેમાંથી કોઈનું national currency ન હોય — એટલે dollar 'vehicle currency' છે.	Q1, Q2	PYQ 2026-Jan; MTP 2024-Aug	4.5, p. 9.56
4.5.3	સૌથી વધુ traded currency pair EUR/USD છે (dollar ની vehicle ભૂમિકા સાથે સુસંગત).	MQ 1.5: Q2	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
4.5.4	Foreign currency ની demand નાં કારણોમાં speculation અને hedging પણ છે; speculative trading political events અને economic indicators પરથી બનેલી expectations પર ચાલે છે.	MQ 1.6: Q1	Model Q	4.6, p. 9.57 (expectations driver ફક્ત Model Q માં)
4.5.5	India માં foreign exchange નું નિયમન Foreign Exchange Management Act (FEMA), 1999 થી થાય છે, જેનો અમલ RBI કરે છે.	Q3	MTP 2026-Apr S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
4.5.6	Direct quote (European) = foreign currency ના એક unit દીઠ local currency ના units (₹65/US$; foreign currency base છે); indirect quote (American) = local currency ના એક unit દીઠ foreign currency ના units (rupee દીઠ $0.0151; domestic currency base છે). Cross rate = X–Y અને X–Z rates પરથી તારવેલો Y અને Z વચ્ચેનો rate.	(+ 4.9 Q1, 4.9 Q2)	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep	Summary, p. 9.64

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.5.7	Arbitrage — કોઈ asset ના જુદાં જુદાં dealing places પરના price differences નો લાભ લઈને risk-less profits કમાવા — ને કારણે કોઈ પણ ક્ષણે આપેલા currency માટે બધાં markets માં એક જ exchange rate રહે છે.	(+ 4.9 Q3)	MTP 2024-Dec S1	Summary, p. 9.65
4.5.8	*વિષય 4.4 જુઓ: real exchange rate દર્શાવે છે કે એક દેશમાં કોઈ good કે service ના 'how many' ને foreign country માં એ જ good કે service ના 'one' સામે બદલી શકાય.*	Q4	PYQ 2026-Sep	4.4, p. 9.54; Summary, p. 9.65

વિષય 4.6 Determination of Nominal Exchange Rate

10 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP – · Model Q 10

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.6.1	સામાન્ય રીતે foreign exchange ની supply અને demand domestic currency નું external value નક્કી કરે છે; equilibrium rate ત્યાં છે જ્યાં નીચે ઢળતો demand curve (D$) ઉપર ચઢતા supply curve (S$) ને મળે છે. Foreign currency ની demand: foreign goods and services ની ખરીદી, unilateral transfers, વિદેશમાં investment income payments, foreign financial assets ની ખરીદી, foreign bank account ખોલવું, real capital ની direct ownership, speculation અને hedging. Supply: home exports ની ખરીદી, home country માં transfers, investment income, FDI અને portfolio investment, bank deposits, speculation.	MQ 1.5: Q1 (+ 4.2 Q1)	MTP 2025-Dec S1; Model Q	4.6, pp. 9.56 – 9.57
4.6.2	*વિષય 4.9 જુઓ: depreciation દેશનાં exports ની relative price ઘટાડે છે (વધુ competitive); appreciation તેનાં imports ની relative price ઘટાડે છે (domestic consumers માટે વધુ આકર્ષક).*	MQ 1.1: Q1, Q2	Model Q ×2	4.9, p. 9.60
4.6.3	Trade deficit: દેશનાં imports તેનાં exports કરતાં વધી જાય.	MQ 1.2: Q1	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
4.6.4	*વિષય 4.4 જુઓ: RER = NER × (domestic price ÷ foreign price); US inflation 2% અને Eurozone inflation 1% હોય ત્યારે 0.85 × 1.02/1.01 ≈ 0.858 EUR (છપાયેલી key 0.8685 — Editorial Note જુઓ).*	MQ 1.4: Q1, Q2	Model Q ×2	4.4, p. 9.55
4.6.5	SM ની બહાર: short term માં relative inflation, relative interest rates અને trade balances — ત્રણેય nominal rate ને ખસેડે છે; long-term trend relative inflation rates (purchasing power parity) ને અનુસરે છે.	MQ 1.6: Q1, Q2	Model Q ×2	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
4.6.6	SM ની બહાર: ઊંચા domestic interest rates અને political stability foreign capital ને આકર્ષે છે, જેથી domestic currency ની demand વધે છે અને તે appreciate થાય છે.	MQ 1.7: Q1, Q2	Model Q ×2	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)

વિષય 4.7 Changes in Exchange Rates

3 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 1 · RTP – · MTP – · Model Q 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.7.1	કોઈ currency નું મૂલ્ય બીજા currency કે currencies ના basket સામે વધે ત્યારે તે appreciate થાય છે, અને ઘટે ત્યારે depreciate થાય છે; એક depreciate થાય ત્યારે બીજું એકસાથે appreciate થાય છે. Home-currency depreciation = foreign currency ની home-currency price માં વધારો: $1 = ₹70 → ₹75 (કે €1 = ₹80 → ₹85) એટલે rupee depreciate થયો છે.	Q1 (+ 4.3 MQ 1.2 Q1)	PYQ 2024-Sep; Model Q	4.7, pp. 9.57 – 9.58
4.7.2	Floating rate હેઠળ કોઈ currency ની demand વધે (supply યથાવત્) તો તેનું exchange value વધે — તે appreciate થાય; foreign currency ની demand માં rightward shift home currency ને depreciate કરે છે, અને foreign exchange ની supply માં rightward shift તેને appreciate કરે છે.	MQ 1.6: Q1; MQ 1.7: Q1 (+ 4.9 MQ 1.6 Q1)	Model Q ×3	4.7, pp. 9.58 – 9.59

વિષય 4.8 Devaluation Vs Depreciation

5 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 1 · RTP – · MTP 1 · Model Q 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.8.1	Devaluation: currency ના fixed par value માં ઇરાદાપૂર્વકનો, discrete, official ઘટાડો (fixed કે લગભગ fixed regime); revaluation: એ par value માં discrete official વધારો. Depreciation / appreciation: floating rate હેઠળ demand and supply ના market forces ને કારણે મૂલ્યમાં ઘટાડો / વધારો, government action થી નહીં.	Q1; MQ 1.8: Q1, Q2	MTP 2024-Dec S1; Model Q ×2	4.8, pp. 9.59 – 9.60
4.8.2	Devaluation કે revaluation એ policy act છે: monetary authority કોઈ reference currency કે basket સામે ઔપચારિક રીતે નવો fixed rate નક્કી કરે છે; પછી central bank foreign currency ખરીદી કે વેચીને એ rate ટકાવી રાખે છે.	MQ 1.8: Q3	Model Q	4.8, p. 9.59; 4.3, p. 9.53
4.8.3	*વિષય 4.9 જુઓ: depreciation imports ની relative price વધારે છે (ઘટાડતું નથી); તે output expansion લાવે છે, economic activity ને પ્રોત્સાહન આપે છે અને trade balance સુધારે છે.*	Q2	PYQ 2026-May	Summary, p. 9.66

વિષય 4.9 Impacts of Exchange Rate Fluctuation on Domestic Economy

16 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 5 · RTP 4 · MTP 5 · Model Q 6

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.9.1	Depreciation દેશનાં exports ની relative price ઘટાડે છે અને imports ની relative price વધારે છે: foreigners ને તેનાં exports સસ્તાં લાગે (વધુ competitive), residents ને imports મોંઘાં લાગે — એટલે dollar euro સામે depreciate થાય તો Eurozone માં US exports વધે છે.	Q6; MQ 1.7: Q1; MQ 1.9: Q1 (+ 4.6 MQ 1.1 Q1)	PYQ 2024-Jun; RTP 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2; Model Q ×3	4.9, p. 9.60

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
4.9.2	Appreciation exports ની relative price વધારે છે અને imports ની ઘટાડે છે: foreigners દેશનાં products માટે વધુ ચૂકવે છે, domestic consumers foreign products માટે ઓછું ચૂકવે છે — US exchange rate વધે ત્યારે foreign goods સસ્તાં થાય છે અને US imports વધે છે; revaluation પણ એ જ રીતે imports નો ખર્ચ ઘટાડે છે.	Q5, Q9 (+ 4.6 MQ 1.1 Q2)	MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S2; Model Q	4.9, p. 9.60
4.9.3	Currency નું appreciation કે strong currency domestic currency ને વધુ મૂલ્યવાન બનાવે છે, એટલે તેના બદલામાં વધુ foreign currency મળી શકે છે.	Q7	PYQ 2025-May	4.9, p. 9.62
4.9.4	Appreciation exports ની price વધારે છે અને તેથી exports ની quantity ઘટશે; સસ્તાં imports ને કારણે import quantity વધે છે, aggregate demand અને growth ઘટે છે, અને current account બગડવા તરફ જાય છે (elasticities પર આધાર રાખીને).	Q10	PYQ 2026-Sep	4.9, p. 9.63
4.9.5	Depreciation ખર્ચને domestic goods તરફ વાળે છે, economic activity અને output expansion ને પ્રોત્સાહન આપે છે અને trade balance સુધારે છે — એટલે જ તે price competitiveness પર domestic inflation ની અસરને સરભર (offset) કરી શકે છે; પરંતુ short run માં તે consumer price inflation વધારે છે (imported goods મોંઘાં) અને imported inputs મારફતે cost-push inflation લાવી શકે છે.	Q8; MQ 1.9: Q2 (+ 4.8 Q2)	PYQ 2026-May; RTP 2025-May; Model Q	4.9, p. 9.61; Summary, p. 9.66
4.9.6	Exchange rate volatility (અચાનક, નોંધપાત્ર ઉતાર-ચઢાવ) forecasting ને વધુ અઘરું બનાવે છે અને hedging costs વધારે છે; foreign investors અનિર્ણાયક કે અત્યંત સાવચેત બને છે, એટલે FPI અને FDI inflows ઘટવાની શક્યતા છે.	MQ 1.7: Q2; MQ 1.9: Q3	Model Q ×2	4.9, p. 9.62 ('volatility' ની definition ફક્ત Model Q માં)
4.9.7	Flexible regime માં વધતી trade deficit foreign currency ની demand વધારે છે, એટલે domestic currency depreciate થાય છે (છપાયેલી key 'appreciation' ખોટી છે — Editorial Note જુઓ).	MQ 1.6: Q1	Model Q	4.7, p. 9.58
4.9.8	Current account deficit: imports (payments) exports (receipts) કરતાં વધી જાય; વધતી current account deficit growth prospects માટે ભયસૂચક સંકેત (danger signal) છે.	Q4	RTP 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2	4.9, p. 9.61 (definition SM માં નથી)
4.9.9	*વિષય 4.5 જુઓ: indirect quote = local currency ના એક unit દીઠ foreign currency ના units; cross rate = બીજી બે currency pairs પરથી તારવેલો rate; arbitrage ને કારણે બધાં markets એક જ rate quote કરે છે.*	Q1, Q2, Q3	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1	Summary, pp. 9.64 – 9.65

એકમ 5: International Capital Movements

SM પ્રકરણ 9, એકમ 5, પાનાં 9.70 – 9.86

વિષય 5.2 Type of Foreign Capital

6 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ – · RTP 1 · MTP 3 · Model Q 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
5.2.1	International capital movements એ financial assets અને liabilities ના cross-border flows છે; 'foreign capital' માં વિદેશથી home country માં આવતો કોઈ પણ capital inflow સમાય છે — દા.ત. FDI મેળવતો દેશ.	MQ 1.1: Q1, Q2	Model Q ×2	5.2, p. 9.71 (definition નો શબ્દપ્રયોગ ફક્ત Model Q માં)
5.2.2	Foreign capital ના components: (1) foreign aid — bilateral, multilateral (World Bank જેવી international organisations પાસે એકઠાં કરાયેલાં funds), tied કે untied, grants; (2) borrowings — inter-government loans, international institutions (World Bank, IMF, ADB) પાસેથી loans, soft loans (IDA), external commercial borrowing, trade credit; (3) NRI deposits; (4) investments — FPI અને FDI.	MQ 1.2: Q1	Model Q	5.2, pp. 9.71 – 9.72
5.2.3	World Bank એ International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) છે.	Q1	RTP 2025-Jan	SM માં નથી (ફક્ત RTP)
5.2.4	World Bank નું lending medium અને long periods માટેનું development lending છે (IMF નું lending short-term છે); MTP key માં 'medium term loans' છપાયું છે — Editorial Note જુઓ.	Q2	MTP 2025-May S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
5.2.5	Global Depository Receipt એ domestic company ના shares ના બદલામાં overseas (depository) bank દ્વારા બહાર પડાતી negotiable receipt છે.	Q3	MTP 2026-Apr S2, 2026-Apr S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 5.3 Foreign Direct Investment (FDI)

7 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 4 · RTP – · MTP 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
5.3.1	FDI (IMF): એવું investment જેમાં long-term relationship હોય અને એક economy ની resident entity નો બીજી economy માં resident enterprise માં lasting interest અને control પ્રતિબિંબિત થાય — સામાન્ય રીતે ordinary shares કે voting power ના ઓછામાં ઓછા 10%; investor control જાળવી રાખે છે અને management પર પ્રભાવ પાડે છે.	Q7	MTP 2026-Apr S1	5.3, p. 9.72
5.3.2	FDI ના ત્રણ components છે: equity capital, reinvested earnings અને other direct capital (intra-company loans) — portfolio investment તેનો component **નથી**.	Q1	PYQ 2024-Jun	5.3, p. 9.72

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
5.3.3	Direct investment નાં મુખ્ય સ્વરૂપો (forms): overseas subsidiaries કે branches, joint ventures, natural resources નો joint development, companies ની ખરીદી કે annexation; external commercial borrowing એ borrowing (debt) છે અને કોઈ ownership કે control આપતું નથી, એટલે તે FDI નથી.	Q4	PYQ 2026-May	5.3, p. 9.72; 5.2, p. 9.71
5.3.4	Horizontal FDI: વિદેશમાં પણ દેશ જેવો જ business (US cell-phone provider India માં એ જ service આપે); vertical: વિદેશમાં મુખ્ય business ને પૂરક એવી જુદી activity (car maker parts supplier ને acquire કરે); conglomerate: અસંબંધિત (unrelated) business, ઘણી વાર industry માં પહેલેથી હોય એવી firm સાથે joint venture, કારણ કે investor ને અગાઉનો કોઈ અનુભવ નથી; two-way: દેશો વચ્ચે reciprocal investments.	Q2, Q3 (+ 5.9 Q4, 5.9 Q6)	PYQ 2025-Jan, 2025-Sep, 2026-Jan, 2026-Sep	5.3, p. 9.73
5.3.5	તાજેતરનાં વર્ષોમાં India માં FDI inflows નો મુખ્ય source Singapore રહ્યું છે.	Q5	MTP 2025-Dec S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
5.3.6	FDI inflow capital account balance સુધારે છે પણ foreign liabilities માં ઉમેરો કરે છે, જેથી Net International Investment Position બગડે છે.	Q6	MTP 2026-Apr S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 5.4 Foreign Portfolio Investment (FPI)

10 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 1 · RTP 1 · MTP 1 · Model Q 7

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
5.4.1	FPI એ 'real capital' નહીં પણ 'financial capital' નો flow છે — capital market મારફતે stocks, bonds અને અન્ય financial instruments માં investment, જેમાં ownership કે control નથી, હિસ્સો 10% થી ઓછો હોય છે અને એકમાત્ર હેતુ remunerative return નો હોય છે; તે ઊંચાં returns ની સંભાવના દર્શાવતા દેશો તરફ જાય છે.	Q1; MQ 1.2: Q1; MQ 1.4: Q1, Q3	MTP 2024-Dec S1; Model Q ×3	5.4, pp. 9.73 – 9.74
5.4.2	FDI vs FPI (Table 4.5.1): FDI physical assets ઊભી કરે છે, long-term interest ધરાવે છે, તેને પાછું ખેંચવું (withdraw) પ્રમાણમાં અઘરું છે, speculative નથી, technology transfer લાવે છે, employment અને wages પર સીધી અસર કરે છે અને સ્થાયી management control ધરાવે છે; FPI ફક્ત financial assets માં, short-term, withdraw કરવું સહેલું, speculative, કોઈ technology transfer નહીં, employment પર કોઈ સીધી અસર નહીં અને કોઈ management control નહીં.	Q2; MQ 1.4: Q2	PYQ 2025-May; Model Q	5.4, p. 9.74
5.4.3	Control મેળવવાના હેતુ વિના shares ખરીદવા એ portfolio investment છે — FDI નો mode નથી (Editorial Note જુઓ).	MQ 1.6: Q1	Model Q	5.4, p. 9.73

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
5.4.4	FII = domestic securities માં foreign institutions નું investment — portfolio capital, જે capital market વિકસાવે છે, equity capital નો flow સુધારે છે અને financial innovation ને પ્રોત્સાહન આપે છે.	Q3; MQ 1.2: Q2	RTP 2025-May; Model Q	SM માં નથી (ફક્ત RTP)
5.4.5	Capital flight = economic કે political uncertainty ના પ્રતિભાવમાં દેશમાંથી capital નો ઝડપી outflow (છપાયેલી key સામાન્ય investment flows નું વર્ણન કરે છે — Editorial Note જુઓ).	MQ 1.1: Q1	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
5.4.6	બીજાં એકમોમાંથી matching items: developing countries ને global trading system નો પૂરો લાભ અપાવવો = WTO (એકમ 3); governments અને central banks forex market માં ભાગ ન લે = free-floating exchange rate system.	Q2	PYQ 2025-May	4.3, p. 9.52; WTO, SM એકમ 3 માં

વિષય 5.5 Reason for Foreign Direct Investment

7 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 1 · RTP – · MTP 2 · Model Q 4

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
5.5.1	પ્રદેશો કે industries વચ્ચે capital ખસેડવાનો મુખ્ય હેતુ (chief motive) દેશમાં શક્ય હોય તેના કરતાં ઊંચા rate of return ની અપેક્ષા છે (economic interests નું maximisation); superior management skills કે મહત્ત્વની patent જેવી firm-specific assets foreign firm ને host-country firms કરતાં સારો દેખાવ કરવા દે છે.	MQ 1.1: Q1	Model Q	5.5, pp. 9.74 – 9.75
5.5.2	FDI નાં કારણોમાં સમાય છે: મોટાં, ઝડપથી વધતાં markets કબજે કરવાં; strategic raw materials પર control અને mineral કે raw-material deposits સુધી પહોંચ (resource-seeking); નીચા relative wages; large-scale operation ની economies; risk diversification — ટૂંકમાં, નવાં markets, resources અને technologies સુધી પહોંચ.	Q2; MQ 1.3: Q1; MQ 1.5: Q1	MTP 2025-Jan S2; Model Q ×2	5.5, pp. 9.75 – 9.76; Table 4.5.2, pp. 9.76 – 9.77
5.5.3	'Getting behind the tariff wall': blanket bans, ઊંચી customs duties કે non-tariff barriers થી સુરક્ષિત markets માં પ્રવેશ FDI સરળ બનાવે છે — સ્થાનિક ઉત્પાદન (producing locally) import tariffs અને quotas ને ટાળી દે છે.	MQ 1.5: Q2	Model Q	5.5, p. 9.75
5.5.4	Tax breaks અને પ્રમાણમાં નીચા salaries જેવા investment privileges નો લાભ લેવા foreign corporations India માં investment કરે, તે Foreign Direct Investment છે.	Q1	PYQ 2024-Sep	5.9, pp. 9.82 – 9.83; 5.5, p. 9.76
5.5.5	FDI ને આકર્ષતી host-country policies: સહાયક tax policies (tax holidays), openness અને special economic zones જેવી preferential investment systems, સ્થિર અને અનુકૂળ investment climate, business facilitation (ease of doing business); protectionist import bans FDI incentive નથી.	Q3	MTP 2025-Dec S1	5.5, p. 9.76; Table 4.5.2, p. 9.77

વિષય 5.6 Modes of Foreign Direct Investment (FDI)

8 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 1 · RTP – · MTP 5 · Model Q 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
5.6.1	FDI ના modes: (i) વિદેશમાં subsidiary કે associate company ખોલવી; (ii) overseas company માં equity injection; (iii) હાલની foreign company માં controlling interest મેળવવું; (iv) mergers and acquisitions; (v) joint venture; (vi) greenfield investment; (vii) brownfield investment.	Q5; MQ 1.3: Q1; MQ 1.6: Q1	MTP 2026-Apr S2; Model Q ×2	5.6, pp. 9.77 – 9.78
5.6.2	Greenfield investment: parent company દ્વારા નવેસરથી production શરૂ કરવા નવી overseas affiliate ની સ્થાપના (fresh assets નું સર્જન) — દા.ત. ONGC Videsh, જેની સ્થાપના (incorporated) ONGC એ વિદેશમાં exploration and production માટે કરી.	Q1, Q4; MQ 1.6: Q2	MTP 2024-Aug, 2026-Apr S1; Model Q	5.6, p. 9.78
5.6.3	Brownfield investment: તદ્દન નવું infrastructure વિકસાવવાને બદલે merging, acquiring કે leasing દ્વારા હાલના infrastructure નો ઉપયોગ કરે છે; India માં brownfield airport projects માં automatic route હેઠળ 100% FDI ની છૂટ છે.	Q2, Q3 (+ 5.9 Q3)	PYQ 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Aug S2, 2025-Dec S1	5.6, p. 9.78

વિષય 5.7 Benefits of Foreign Direct Investment

2 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
5.7.1	FDI production base ઊભો કરે છે અને તેથી direct employment, ઉપરાંત backward and forward linkages, ancillary units અને multiplier effects મારફતે indirect employment પેદા કરે છે; તે technological know-how, management skills અને skill development લાવે છે.	Q1, Q2	MTP 2025-Jan S2, 2025-Dec S1	5.7, pp. 9.78 – 9.79
5.7.2	અન્ય benefits: competition (cost ઘટાડતાં, quality સુધારતાં innovations, નીચા prices), domestic savings ઉપરાંતનું finance, technology spill-overs, foreign markets અને exports સુધી વધુ સારી પહોંચ, નવી tax revenue, economies of scale, નબળી પડતી domestic monopolies, અનુકૂળ balance of payments, વધુ સારું work culture.	(+ 5.8 MQ 1.7 Q1)	Model Q	5.7, pp. 9.78 – 9.80

વિષય 5.8 Potential Problems Associated with Foreign Direct Investment

6 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 1 · RTP – · MTP – · Model Q 5

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
5.8.1	*વિષય 5.7 જુઓ: job creation, technology transfer અને competition-led નીચા prices એ FDI ના benefits છે; capital flight અને foreign exchange reserves ની ખોટ benefits નથી — FDI તો foreign exchange લાવે છે.*	MQ 1.7: Q1	Model Q	5.7, pp. 9.78 – 9.80

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
5.8.2	FDI foreign exchange લાવે છે, balance of payments સુધારે છે અને host currency નું value વધારે છે; imported inputs અને profits નું repatriation balance of payments પર દબાણ લાવે છે અને તેને depreciate કરે છે.	MQ 1.1: Q1	Model Q	5.8, p. 9.81
5.8.3	FDI ના problems: labour-abundant દેશોમાં capital-intensive methods, regional disparity, tax revenue ની ખોટ, crowding-out, balance-of-payments અને exchange rate instability, low-skill jobs, distorted production, anti-ethical practices, monopoly power, off-shoring, નીચાં labour અને environmental standards, security risks, બગડતી terms of trade, natural resources નું exploitation, dual economy (વિકસિત foreign sector, અલ્પવિકસિત domestic sector) અને sovereignty ની ખોટ.	MQ 1.8: Q4	PYQ 2026-Sep	5.8, pp. 9.80 – 9.82
5.8.4	Tax competition / 'race to the bottom': host governments FDI આકર્ષવા અતિશય tax incentives, subsidies અને નીચાં standards સાથે હરીફાઈ કરે છે; tax holidays ને કારણે host country tax revenue ગુમાવે છે.	MQ 1.8: Q2, Q3	Model Q ×2	5.8, pp. 9.80, 9.82 (આ શબ્દો SM માં નથી)
5.8.5	'Resource curse' (આ શબ્દ SM માં નથી): resource-rich countries નો ધીમો growth; SM ના સંબંધિત આક્ષેપો natural resources નું ruthless exploitation અને foreign capital પર dependence છે — છપાયેલી key વિશે Editorial Note જુઓ.	MQ 1.8: Q1	Model Q	5.8, pp. 9.80, 9.82 (આ શબ્દ ફક્ત Model Q માં)

વિષય 5.9 Foreign Direct Investment in India (FDI)

9 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 5 · RTP 1 · MTP – · Model Q 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
5.9.1	FDI economic growth નો મુખ્ય driver અને India માટે નોંધપાત્ર non-debt financial resource છે; FY22 માં IT, telecommunication અને automobile FDI ના મુખ્ય receivers હતા (Model Q ની key એકંદરે top sector તરીકે 'Services' આપે છે).	MQ 1.9: Q1	Model Q	5.9, pp. 9.82 – 9.83
5.9.2	'Make in India' નો હેતુ foreign investment આકર્ષવાનો અને India માં manufacturing ને પ્રોત્સાહન આપવાનો છે.	MQ 1.9: Q2	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
5.9.3	India માં FDI નું નિયમન RBI, Foreign Exchange Management Act (FEMA) હેઠળ, Government ની FDI Policy સાથે કરે છે.	MQ 1.9: Q3	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
5.9.4	Sectoral caps સમય સાથે બદલાતી (dated) હકીકતો છે — વર્તમાન FDI Policy તપાસો: telecom માં 100% સુધી વધારાયું; food products નું marketing અને food e-commerce automatic route હેઠળ 100%; 2019 ની key: private sector banking માં 49%.	Q1, Q2, Q5	PYQ 2019-May, 2026-May; RTP 2025-Jan	SM માં નથી (ફક્ત PYQ)
5.9.5	*વિષય 5.6 જુઓ: brownfield airport projects માં automatic route હેઠળ 100% FDI ની છૂટ છે.*	Q3	PYQ 2025-Sep	5.6, p. 9.78

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
5.9.6	*વિષય 5.3 જુઓ: વિદેશમાં દેશ જેવો જ business સ્થાપવો (India માં US cell-phone provider; Canada માં એ જ outlets ખોલતી Indian restaurant chain) એ horizontal direct investment છે.*	Q4, Q6	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep	5.3, p. 9.73

વિષય 5.10 Overseas Direct Investment by Indian Companies

5 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ – · RTP – · MTP – · Model Q 5

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
5.10.1	Overseas direct investment (outbound FDI) = Indian companies નું foreign countries માં investment; inward FDI દેશમાં આવે છે, outward FDI દેશમાંથી બહાર જાય છે. ODI capital controls ના ક્રમિક relaxation ને કારણે શક્ય બન્યું — capital controls એટલે દેશો વચ્ચે capital ના flow ને મર્યાદિત કરતાં નિયંત્રણો.	MQ 1.1: Q1; MQ 1.6: Q1; MQ 1.10: Q1	Model Q ×3	5.10, p. 9.83; Summary, p. 9.86
5.10.2	RBI ODI data બહાર પાડે છે (September 2022 માં US$ 1,922.51 million) અને FEMA હેઠળ ODI નું monitoring અને regulation કરે છે.	MQ 1.10: Q2	Model Q	5.10, p. 9.83 (regulatory role ફક્ત Model Q માં)
5.10.3	SM નાં ODI examples steel, telecom, energy, IT, pharma અને retail brands ને આવરે છે (Tata Steel, Tata Communications, Wipro, ONGC Videsh, Dr Reddy's); Model Q ની key 'IT and BPO' SM માં જણાવેલી નથી.	MQ 1.10: Q3	Model Q	5.10, pp. 9.83 – 9.85 (ફક્ત Model Q)

ભાગ B — પ્રકરણ 9 One-liner પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet)

બેવડાયેલી પંક્તિઓ દૂર કરીને, Study Material ના ક્રમમાં. પૂરા શબ્દો, Scanner પ્રશ્નો અને SM પાનું ધરાવતી ભાગ A ની પંક્તિ(ઓ) પર જવા 'ભાગ A સંદર્ભ' પર click કરો. આ પ્રકરણમાં ICAI એ જેટલી વાર પૂછ્યું છે તેમાંથી આશરે 22% ફક્ત ★★★ પંક્તિઓ જ આવરી લે છે.

એકમ 1 — Theories of International Trade

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Benefits: efficiency અને growth, નવાં markets અને materials, innovative services, emerging economies માટે quality upgrade.	★	1.1.1
2	Trade ની વિરુદ્ધ: global corporations દ્વારા underprivileged countries નું exploitation; જોખમી dependence; trade-cycle નું transmission.	★	1.1.2
3	**Mercantilism (16મી–18મી સદી): imports કરતાં exports પર આક્રમક ભાર → wealth, bullion, favourable BoT; ઊંચા import tariffs.**	★★★	1.2.1
4	Adam Smith — absolute advantage: એ જ resources માંથી વધુ output; labour એકમાત્ર input.	★	1.2.2
5	Absolute advantage ની assumptions: 2 દેશો × 2 goods, transport cost નહીં, labour-cost આધાર, labour દેશો વચ્ચે immobile.	★	1.2.3, 1.1.3
6	Ricardo — comparative advantage: જ્યાં absolute advantage સૌથી વધુ ત્યાં export, જ્યાં comparatively ઓછો ત્યાં import; બધામાં ચડિયાતો હોય તો પણ લાભ.	★★	1.2.4
7	Comparative cost theory: labour theory of value, એક જ factor; Haberler → opportunity cost (constant).	★★	1.2.5, 1.2.6
8	Comparative costs = normative, factor prices ને અવગણે; Modern = positive, money cost, factor price differences, inter-regional trade નો special case.	★★	1.2.7, 1.2.8
9	**H-O = Factor-Endowment = Modern theory: 2 factors; abundant factor વાપરતી goods ની export.**	★★★	1.2.9
10	Balance of trade = flow concept (SM માં નથી).	★	1.2.10

એકમ 2 — The Instruments of Trade Policy

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Trade policy = imports/exports ને પ્રોત્સાહન આપવાનાં કે મર્યાદિત કરવાનાં બધાં instruments; price-related (tariffs) vs non-price (NTMs).	MQ	2.1.1, 2.1.2
2	Protectionism = domestic producers ને રક્ષણ આપવા tariffs, quotas, NTMs; liberalisation = barriers ઘટાડવા.	★	2.1.3
3	Specific = unit દીઠ નિશ્ચિત રકમ; ad valorem = value ના નિશ્ચિત % (duty change = rate × price change).	★★	2.2.1, 2.2.2
4	Mixed = ad valorem અથવા specific, જે વધારે હોય તે; compound = બંને ઉમેરીને; technical = contents/components પર.	★★	2.2.3, 2.2.4
5	TRQ = quota + tariff: quota ની અંદર નીચું tariff, તેનાથી આગળ ઊંચું.	★	2.2.5

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
6	Preferential (NAFTA: USA, Canada, Mexico); bound = કાનૂની ઉપલી મર્યાદા (legal ceiling), applied ≤ bound; variable → domestic support price.	★★	2.2.6, 2.2.7, 2.2.8
7	Escalated = raw materials કરતાં manufactures પર ઊંચું tariff; prohibitive = કોઈ imports પ્રવેશતાં નથી.	★★	2.2.9, 2.2.10
8	**Dumping = home price કે full average cost કરતાં નીચા ભાવે વિદેશમાં વેચાણ; fair market value થી નીચે આવતાં imports પર ADD; CVD export subsidies ને સરભર કરે છે.**	★★★	2.2.11, 2.2.12, 2.3.11, 2.4.2
9	Tariff ની અસરો: consumers surplus ગુમાવે છે; foreign competition ઘટતાં producers ને લાભ; revenue વધે છે; comparative advantage અવગણાય છે.	★	2.2.13
10	NTMs = non-tariff, અદૃશ્ય (invisible); NTBs = ભેદભાવવાળો (discriminatory) subset; tariffs અને CVD NTBs નથી.	★	2.3.1
11	Technical = product properties અને production processes (SPS, TBT); non-technical = trade requirements (hard, threat, other).	★	2.3.2, 2.3.5
12	SPS: માનવ, પ્રાણી, વનસ્પતિ જીવન અને biodiversity; TBT: food અને non-food standards, labels, eco-labels, organic certification — quotas નહીં.	★★	2.3.3, 2.3.4
13	Import quota = ભૌતિક મર્યાદા (physical limit), સામાન્ય રીતે વર્ષ દીઠ; government ને કોઈ revenue નહીં; quota rents.	★★	2.3.6
14	Non-automatic licensing કોઈ પણ source માંથી quantity મર્યાદિત કરે છે; financial measures = advance payment, forex controls.	★	2.3.7, 2.3.8
15	Safeguards: કામચલાઉ, non-discriminatory, imports ના અચાનક વધારા (surges) સામે; embargo = સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ (total ban), સૌથી extreme barrier.	★★	2.3.9, 2.3.10
16	VERs: negotiation પછી exporting country દ્વારા સંચાલિત informal quota.	★	2.4.1

એકમ 3 — Trade Negotiations

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	UNCTAD: developing countries નું development-friendly integration (SM માં નથી).	★	3.1.1
2	Trade negotiations: market access vs protection; USMCA (2020) = NAFTA નો અનુગામી (successor) (USA, Mexico, Canada).	★	3.5.1, 3.4.6
3	**RTAs: 1 Feb 2021 ના રોજ 339 અમલમાં; આઠ પ્રકાર, unilateral → EMU; bilateral = બે દેશો/blocs.**	★★★	3.2.1, 3.2.2, 3.5.19
4	Multilateral = આખી WTO membership (WTO agreements); NAFTA/EU regional છે.	★	3.2.3
5	Trading bloc: FTA + common external tariff લાગુ કરી શકે (Arab League, EFTA).	★★	3.2.4
6	FTA પોતાના external tariffs રાખે છે; customs union માં common external tariff હોય છે (EU, GCC, MERCOSUR); common market તેમાં factor mobility ઉમેરે છે; EMU common currency ઉમેરે છે.	★★	3.2.5, 3.2.6
7	Export-industry targeting → sector jobs, વધુ સારો current account (SM માં નથી).	★	3.2.7

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
8	GATT: goods; 1948–1994; આઠ trade rounds; agreement છે, treaty નહીં.	★	3.3.1, 3.4.1, 3.4.2
9	GATT ની relevance ઘટી: investments, IPR અને services તેની બહાર, agriculture માં નિષ્ફળતા, નબળી institutions અને dispute settlement, treaty નહીં.	★	3.4.3
10	Uruguay Round 1986–94 (8મો, 123 દેશો) → WTO 1995, જેમાં સુધારેલું GATT સમાવાયું.	★	3.4.4, 3.4.5
11	WTO નો objective: trade સરળતાથી, મુક્ત રીતે, ન્યાયી રીતે અને predictable રીતે વહે; transparency સહિત છ objectives — secrecy ક્યારેય નહીં.	★	3.5.2, 3.5.3
12	Structure: DG હેઠળ Geneva Secretariat; Ministerial Conference (સૌથી ઉપર, દર 2 વર્ષે) → General Council (TPRB, DSB) → Goods, Services, TRIPS Councils.	MQ	3.5.4, 3.5.5
13	MFN: trade partners વચ્ચે કોઈ discrimination નહીં; GATT નો Article 1.	★★	3.5.6
14	National treatment: market માં પ્રવેશ્યા પછી imported = local goods; post-sales restrictions તેનો ભંગ કરે છે.	★	3.5.7
15	Guiding principles: non-discrimination, freer trade, predictability (binding અને transparency), fair competition, development and reform.	★	3.5.8, 3.5.10
16	TPRM: members ની trade policies નો સમયાંતરે review.	★	3.5.9
17	WTO agreements: AoA (market access, domestic support, export subsidies), SPS, TBT, TRIMs, TRIPS, GATS ... — NAFTA તેમાંનું એક નથી.	★★	3.5.11, 3.5.12, 3.5.13, 3.5.14
18	WTO હેઠળ NTMs: quotas, licensing, procedures પર શિસ્ત (disciplined); safeguards કામચલાઉ emergency measures.	MQ	3.5.15, 3.5.16, 3.5.17, 3.5.18
19	Doha Development Agenda: 9મો round, Doha, Nov 2001; સૌથી વિવાદાસ્પદ = agriculture; developing-country concerns.	★★	3.6.1, 3.6.2
20	G20: 19 દેશો + EU (Tunisia member નથી).	★	3.7.1

એકમ 4 — Exchange Rate and its Economic Effects

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Exchange rate = જે દરે એક currency બીજા currency સામે બદલાય તે દર; quoted rate વડે ગુણીને convert કરો.	MQ	4.1.1, 4.1.2
2	Regime = દેશ foreign currencies સામે પોતાના currency નું સંચાલન જે system થી કરે તે; બે છેડા: floating (flexible) અને fixed.	MQ	4.3.1
3	Free float: demand and supply થી market-determined; governments અને central banks દૂર રહે છે.	MQ	4.3.2
4	Managed float: rate float થાય છે પણ central bank તેના પર પ્રભાવ પાડવા ખરીદ/વેચાણ કરે છે — India = managed float.	★★	4.3.3
5	Fixed (pegged): government કોઈ currency, basket કે gold સામે value જાહેર (decree) કરે છે; central bank intervene કરે છે અને reserves રાખે છે.	MQ	4.3.4

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
6	Soft peg (market-led; મોટા ભાગના IMF members) vs hard peg (fixed, unchanging); crawling peg અને currency board SM ની બહાર છે.	★	4.3.5, 4.3.6
7	Fixed: fluctuation risk નહીં, વધુ trade અને investment, ઓછું speculation, monetary discipline, credibility.	★	4.3.7
8	Floating: independent monetary policy, policy tool તરીકે rate, મોટા reserves ની જરૂર નહીં — પણ volatility, uncertainty, risk premium.	★	4.3.8
9	Nominal = currency સામે currency; real = goods સામે goods ('one' માટે 'how many'); trade flows real rate ને અનુસરે છે.	★	4.4.1, 4.5.8, 4.1.3
10	RER = NER × Domestic price index ÷ Foreign price index; NER શોધવા ફેરવીને લખો.	★	4.4.2, 4.6.4
11	REER = NEER ÷ price deflator; વધતો REER → exports મોંઘાં, imports સસ્તાં, competitiveness ગુમાવાય, current account deficit.	★★	4.4.3, 4.4.4
12	Forex market: over-the-counter electronic network, ખૂબ સાંકડા spreads; US dollar = vehicle currency; India માં forex નું નિયમન FEMA કરે છે.	★★	4.5.1, 4.5.2, 4.5.3, 4.5.5
13	Direct quote (European) = 1 foreign દીઠ local; indirect (American) = 1 local દીઠ foreign; બે pairs પરથી cross rate; arbitrage rates ને સરખા કરે છે.	★★	4.5.6, 4.5.7, 4.9.9
14	Equilibrium rate ત્યાં જ્યાં D$ અને S$ મળે; demand imports, transfers, income payments, assets, speculation માંથી; supply exports, FDI/FPI inflows માંથી.	★	4.6.1, 4.2.1, 4.5.4
15	SM ની બહાર: short run — interest, inflation, trade balance; long run — relative inflation; ઊંચું interest અને stability → appreciation.	MQ	4.6.5, 4.6.6
16	Appreciation = value વધે, depreciation = value ઘટે; $1 = ₹70 → ₹75 એટલે rupee depreciate થયો, dollar appreciate થયો.	★	4.7.1, 4.3.9
17	Currency ની demand વધે → તે appreciate થાય; foreign currency ની demand વધે (દા.ત. વધતી trade deficit) → home currency depreciate થાય.	MQ	4.7.2, 4.9.7
18	Devaluation / revaluation = fixed par value માં official ફેરફાર; depreciation / appreciation = floating હેઠળ market forces.	★	4.8.1, 4.8.2
19	**Depreciation: exports સસ્તાં, imports મોંઘાં → output expansion, વધુ સારું trade balance, inflation થી થતી competitiveness ની ખોટને સરભર કરે; પણ inflation વધારે છે.**	★★★	4.9.1, 4.9.5, 4.8.3, 4.6.2
20	Appreciation: currency વધુ મૂલ્યવાન, વધુ foreign currency ખરીદી શકે; exports મોંઘાં એટલે તેમની quantity ઘટે; imports સસ્તાં એટલે તે વધે.	★★	4.9.2, 4.9.3, 4.9.4
21	Volatility FDI અને FPI ને અટકાવે (deters) છે અને hedging costs વધારે છે; trade deficit / CAD = imports exports કરતાં વધુ.	★	4.9.6, 4.6.3, 4.9.8

એકમ 5 — International Capital Movements

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	Capital movements = financial assets અને liabilities ના cross-border flows; foreign capital = કોઈ પણ capital inflow.	MQ	5.2.1
2	Foreign capital: aid, borrowings (World Bank/IMF/ADB, IDA soft loans, ECB, trade credit), NRI deposits, FPI અને FDI.	MQ	5.2.2
3	SM ની બહાર: World Bank = IBRD (long-term development loans); GDR = domestic shares સામે overseas bank ની receipt.	★★	5.2.3, 5.2.4, 5.2.5
4	FDI (IMF): lasting interest અને control, ઓછામાં ઓછો 10% voting power; components: equity, reinvested earnings, intra-company loans.	★	5.3.1, 5.3.2
5	ECB debt છે, FDI નહીં; FDI inflow capital account સુધારે છે પણ NIIP બગાડે છે.	★	5.3.3, 5.3.6
6	Horizontal = વિદેશમાં એ જ business; vertical = પૂરક (supplementary) activity; conglomerate = અસંબંધિત (unrelated) (ઘણી વાર JV); two-way = reciprocal.	★★	5.3.4, 5.9.6
7	FPI: stocks/bonds માં financial capital, 10% થી ઓછું, control નહીં, short-term, speculative, return-seeking.	★	5.4.1, 5.4.3
8	FDI vs FPI: physical vs financial, long vs short, અઘરી vs સહેલી exit, technology અને employment vs કંઈ નહીં.	★	5.4.2, 5.4.6
9	SM ની બહાર: FII capital market અને equity flows વિકસાવે છે; capital flight = uncertainty વખતે ઝડપી outflow.	★	5.4.4, 5.4.5
10	મુખ્ય હેતુ (chief motive): દેશ કરતાં ઊંચું return; firm-specific assets (management skill, patents).	MQ	5.5.1
11	કારણો: markets, resources, નીચા wages, scale, diversification, tariff-jumping, tax breaks, SEZs, સ્થિર climate.	★★	5.5.2, 5.5.3, 5.5.4, 5.5.5
12	Modes (રીતો): subsidiary, equity injection, controlling interest, M&A, joint venture, greenfield, brownfield.	★	5.6.1
13	**Greenfield = નવી affiliate, fresh assets; brownfield = merger, acquisition કે lease દ્વારા હાલનું infrastructure (brownfield airports માં 100% automatic).**	★★★	5.6.2, 5.6.3, 5.9.5
14	Benefits: direct અને indirect employment, technology, competition, savings ઉપરાંતનું finance, exports, tax revenue, BoP.	★	5.7.1, 5.7.2, 5.8.1
15	FDI inflow host currency ને appreciate કરે છે; imported inputs અને profit repatriation તેને depreciate કરે છે.	MQ	5.8.2
16	સમસ્યાઓ (Problems): capital-intensive methods, regional disparity, crowding-out, BoP instability, distortions, monopoly, dual economy, sovereignty; tax competition.	★	5.8.3, 5.8.4, 5.8.5
17	India માં FDI: non-debt resource; tax breaks અને નીચા salaries તેને આકર્ષે છે; RBI/FEMA નિયમન કરે છે; Make in India; sectoral caps સમય સાથે બદલાય છે (dated).	★★	5.9.1, 5.9.2, 5.9.3, 5.9.4, 5.5.4
18	ODI = Indian companies નું વિદેશમાં investment (outbound FDI), હળવાં કરાયેલાં capital controls થી શક્ય બન્યું; RBI તેનો data પ્રકાશિત કરે છે.	MQ	5.10.1, 5.10.2, 5.10.3

પ્રકરણ 10

Indian Economy

178 Scanner પ્રશ્નો · 113 one-liners · 45 revision pointers

ભાગ A — Scanner પ્રશ્નો અને Study Material સાથે જોડાયેલા One-liners

Indian Economy

SM પ્રકરણ 10, પાનાં 10.1 – 10.34

વિષય 10.1 Indian Economy ની સ્થિતિ (Status of Indian Economy): Pre Independence Period (1850-1947)

7 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 2 · RTP – · MTP 3 · Model Q 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.1.1	ઈસુની પહેલીથી સત્તરમી સદી (AD) વચ્ચે India પ્રાચીન અને મધ્યયુગીન વિશ્વની સૌથી મોટી economy ધરાવતો હોવાનું મનાય છે — સમૃદ્ધ અને સ્વાવલંબી (prosperous and self-reliant), વિશ્વની સંપત્તિના એક તૃતીયાંશથી એક ચતુર્થાંશ જેટલો હિસ્સો ધરાવતો; તેમાં self-sufficient ગામડાં તેમ જ commerce, તીર્થયાત્રા (pilgrimage) અને administration નાં કેન્દ્રો સમાં શહેરો હતાં.	Q5 (+ 10.2 Q1, 10.2 Q2)	PYQ 2025-May, 2025-Sep, 2026-Sep	10.1, p. 10.1
10.1.2	British rule (East India Company 1757–1858; British government 1858–1947) એ India ના trade ને ઊલટાવી દીધો — manufactures ના exporter માંથી raw materials નો exporter; discriminatory tariffs અને સસ્તી machine-made imports એ Indian handicrafts નો નાશ કર્યો. પરિણામો: મોટા પાયે unemployment અને agriculture પર ફરજિયાત નિર્ભરતા (agriculture જ dominant sector), holdings નું sub-division અને fragmentation, subsistence farming, low productivity અને ગરીબી, zamindari, અતિશય rents, absentee landlordism, indebtedness અને શોષણખોર money-lenders — Indian agriculture નું લગભગ સંપૂર્ણ પતન (virtual collapse). એટલે 1850–1947 ની economy ગરીબ, under-developed economy હતી, 'prosperous and self-reliant' નહીં (એ વર્ણન 1લી–17મી સદીનું છે).	Q5; MQ 1.1: Q2	PYQ 2026-Sep; Model Q	10.1, pp. 10.2 – 10.3
10.1.3	British સમયગાળામાં modern industrial sector નો વિકાસ એકતરફી (lopsided growth) રહ્યો, જેમાં cotton અને jute નું પ્રભુત્વ (preponderance) હતું: 1850 પહેલાં કોઈ factory production નહોતું; 1930s માં cotton mills પાસે 9 million spindles હતા (વિશ્વમાં 5મો ક્રમ); 19મી સદીના અંત સુધીમાં Indian jute mills વિશ્વમાં સૌથી મોટી હતી; iron industry છેક 1814 માં સ્થપાઈ (1930 માં વિશ્વમાં 8મો ક્રમ); Great Depression પહેલાં તરત India વિશ્વનો 12મો સૌથી મોટો industrialised દેશ હતો. Producer goods industries પાછળ રહી; 1946 માં manufacturing, NDP ના માંડ 7% હતું; factory employment વસ્તીના ફક્ત 0.4% (1900) અને 1.4% (1941) હતું.	Q1	PYQ 2025-Jan	10.1, p. 10.4; Summary, p. 10.27

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.1.4	1930s ની Great Depression એ India માં નોંધપાત્ર આર્થિક મુશ્કેલી અને unemployment સર્જ્યાં (SM, Depression નો ઉલ્લેખ ફક્ત India ના industrial ક્રમમાં 12મા સ્થાનની તારીખ દર્શાવવા જ કરે છે).	MQ 1.1: Q1	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
10.1.5	Economic growth વધુ resources (labour, capital), વધુ સારી technology અને education કે અનુભવથી મળતા knowledge માંથી આવે છે — ફક્ત વસ્તીના કદમાં વધારો પોતે growth માં ફાળો આપતો નથી.	Q2	MTP 2025-Jan S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
10.1.6	Disguised unemployment એ agricultural sector ની લાક્ષણિકતા છે — SM ની colonial કથા (handicraft કામદારો જમીન પર ધકેલાયા, over-crowding, sub-division, subsistence farming) તેનું મૂળ છે.	Q3	MTP 2025-May S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
10.1.7	Industry પોતાના કામદારો માટે food, agro-based industries માટે raw materials અને industrial products ના market માટે agriculture પર આધાર રાખે છે (ઉપરના બધા જ — all of the above).	Q4	MTP 2025-May S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 10.2 Indian Economy: Post Independence (1947-1991)

15 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 3 · RTP – · MTP 9 · Model Q 3

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.2.1	*વિષય 10.1 જુઓ: British પહેલાંનું India, self-sufficient ગામડાં અને commerce નાં કેન્દ્રો સમાં શહેરો ધરાવતી સ્વાવલંબી અને સમૃદ્ધ (self-reliant and prosperous) economy હતું.*	Q1, Q2	PYQ 2025-May, 2025-Sep	10.1, p. 10.1
10.2.2	*વિષય 10.1 જુઓ: સ્વતંત્રતા પહેલાંના India ને modern technology અને infrastructure ની મર્યાદિત પહોંચ હતી — producer goods industries પાછળ હતી અને દેશમાં physical, financial અને human capital ની ઊણપ હતી.*	MQ 1.1: Q1	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
10.2.3	સ્વતંત્રતા પછીની policy પર state-directed industrialisation અને centralised economic planning વાળા Nehruvian model નું પ્રભુત્વ હતું: Planning Commission એ five-year plans દ્વારા socialistic ધોરણે planning કર્યું, જે equity અને distributive justice સાથે ઝડપી economic growth (growth with social justice) સિદ્ધ કરવા ઘડાયા હતા — colonial exploitation માંથી planned development તરફનું પગલું.	Q10, Q11 (+ 10.6 Q8)	RTP 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	10.2, pp. 10.4 – 10.5
10.2.4	Inward-looking strategy: 1958 ની balance of payments crisis પછી trade વધુ કડક કરાયો અને 1966 સુધી comprehensive import controls રખાયા; domestic industry ના રક્ષણ માટે tariffs, quotas અને quantitative restrictions દ્વારા વિદેશી માલ બહાર રખાયો (planned economy ની અંદર import substitution).	MQ 1.2: Q1 (+ 10.4 Q13)	MTP 2024-Dec S1; Model Q	10.2, p. 10.5; 10.3, p. 10.8

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.2.5	1950s ની policies બે philosophies થી દોરવાઈ: heavy industry પર ભાર મૂકતો Nehru નો socialistic society નો ખ્યાલ, અને small-scale અને cottage industry તથા village republics ની Gandhian philosophy. Industrial Policy Resolution 1948 એ atomic energy, arms and ammunition અને railways નો monopoly State ને આપ્યો; IPR 1956 એ public sector નો અતિશય વિસ્તાર કર્યો.	Q3	PYQ 2026-May	10.2, p. 10.5
10.2.6	'Hindu growth rate' = સ્વતંત્રતા પછીના પહેલા ત્રણ દાયકા (1950–80) માં India નો 3.5 percent નો સાધારણ સરેરાશ વાર્ષિક GDP growth.	Q9, Q12	MTP 2025-Aug S2, 2026-Apr S1	10.2, p. 10.5
10.2.7	Green revolution પહેલાં agricultural strategy, institutional model પર આધારિત હતી — land reforms, farm cooperatives — R&D અને irrigation જેવાં technocratic ક્ષેત્રો પર નહીં; productivity માં વધારો નજીવો રહ્યો.	Q4	MTP 2025-Apr S1	10.2, p. 10.6
10.2.8	Green revolution (strategy માં પહેલો મોટો ફેરફાર, 1960s ના મધ્યમાં): 1966 અને 1967 ના દુષ્કાળ (droughts) અને PL 480 food aid પછી policy productivity વધારવા તરફ વળી, ખાસ કરીને wheat (food grains) ની; તે નવીન farm technologies થી સાકાર થઈ — high yielding seed varieties અને water, fertiliser અને pesticides નો સઘન ઉપયોગ — અને તેનાથી India food problem પાર કરી શક્યો (food grains માં self-sufficiency). SM ચોક્કસ શરૂઆતનું વર્ષ આપતું નથી.	Q6, Q8; MQ 1.2: Q2 (+ 10.7 Q2, 10.7 Q10, 10.7 Q22)	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Aug S2; Model Q	10.2, p. 10.6
10.2.9	Interventionist 1960s–70s: કડક trade અને licensing controls અને nationalisation ની લહેર (State એ private sector પાસેથી સંપૂર્ણ ownership અને control લીધો) — 1969 માં 14 banks અને 1980 માં વધુ 6. 1965–81 સ્વતંત્ર India માં growth નો સૌથી ખરાબ સમયગાળો હતો.	(+ 10.4 Q12)	MTP 2024-Dec S1	10.2, p. 10.6
10.2.10	Industrial retrogression અને deceleration (1960s ના મધ્યથી) નું કારણ નબળો agricultural performance, ઘટતું public investment અને industrial goods નું સાંકડું market ગણાય છે. (1965–81 ની મંદી માટે SM નાં કારણો: licence-raj, autarchic policies, ત્રણ યુદ્ધો, દુષ્કાળ અને 1973 અને 1979 ના oil shocks.)	Q5	MTP 2025-May S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
10.2.11	Economy ત્યારે underdeveloped છે જ્યારે જીવનધોરણ (living standards) અને productivity નીચાં હોય, ઓછી productivity વાળું agriculture મુખ્ય વ્યવસાય હોય, અને production techniques પછાત હોય.	Q7	MTP 2025-May S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 10.4 1991 ના Economic Reforms

67 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 28 · RTP 2 · MTP 20 · Model Q 19

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.4.1	Early liberalisation: reform નાં બીજ 1980s માં, ખાસ કરીને 1985 પછી, રોપાયાં; 1981–89 નાં પગલાં ('early liberalisation' કે 'reforms by stealth') industry, trade અને taxation આવરી લેતાં હતાં, અને GDP growth વધીને 5.7% (Sixth Plan, 1980–85) અને 5.8% (Seventh Plan, 1985–90) થયો.	Q22	PYQ 2025-May	10.3, p. 10.7
10.4.2	Broad-banding (1980s): industry groups નવું licence લીધા વિના હાલની capacity ની અંદર જ પોતાનું product mix બદલી શકતાં — દા.ત. trucks માંથી cars ના production તરફ વળવું.	Q27, Q45	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep	10.3, pp. 10.7 – 10.8
10.4.3	1980s નાં બીજાં reforms: industries ની 25 broad categories નું delicensing (1985); MRTP asset limit ₹20 crore થી વધારીને ₹100 crore (1985–86); multipoint excise duties ની જગ્યાએ MODVAT; non-statutory body તરીકે SEBI ની સ્થાપના (12 April 1988); OGL list નો વિસ્તાર (April 1990 સુધીમાં 1,329 capital goods items); export incentives; વાસ્તવિક (realistic) exchange rate; cement અને aluminium પરના price અને distribution controls નાબૂદ. Currency demonetisation આમાંનું એક **નહોતું**.	Q28	PYQ 2026-Jan	10.3, p. 10.8
10.4.4	MRTP Act, 1969 પ્રમાણમાં મોટી market power ધરાવતી મોટી firms નું નિયમન કરતો (licensing, capacity addition, mergers and acquisitions પર નિયંત્રણો); 1991 ની policy એ તેનું પુનર્ગઠન કર્યું અને તેની merger, amalgamation અને takeover provisions રદ (repeal) કરી.	Q5, Q15	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan	10.2, p. 10.6; 10.4.4, p. 10.12
10.4.5	*વિષય 10.2 જુઓ: import controls એ domestic industry નું રક્ષણ કર્યું — import substitution નો હેતુ domestic industries ને પ્રોત્સાહન આપીને વિદેશી માલ પરની નિર્ભરતા ઘટાડવાનો હતો.*	Q13	MTP 2024-Dec S1	10.2, p. 10.5; 10.3, p. 10.8
10.4.6	*વિષય 10.2 જુઓ: nationalisation = government એ private sector પાસેથી સંપૂર્ણ control અને management લેવું (1969 માં 14 banks, 1980 માં 6).*	Q12	MTP 2024-Dec S1	10.2, p. 10.6
10.4.7	P. V. Narasimha Rao government હેઠળ India એ 1991 નાં હિંમતભર્યાં economic reforms શરૂ કર્યાં.	Q47; MQ 1.4: Q1	PYQ 2026-Sep; Model Q	10.4, p. 10.9
10.4.8	Dr Manmohan Singh (Finance Minister) ને 1991 નાં reforms ના મુખ્ય ઘડવૈયા (key architect) ગણવામાં આવે છે — SM ફક્ત Narasimha Rao government નું નામ આપે છે.	MQ 1.3: Q3	MTP 2025-Aug S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.4.9	1991 નાં reforms નાં કારણો (SM ની યાદી): revenue expenditure સતત revenue receipts કરતાં વધુ રહેતો, અને fiscal deficit મોટા domestic અને external debt થી પુરાતી; વધતું public debt અને interest payments; 1990 ના Gulf-war વખતે oil price માં ઉછાળો અને balance of payments પર ભારે દબાણ; વધુ કડક import curbs થી industrial output માં ઘટાડો; કડક શરતો સાથેના IMF borrowing પર નિર્ભરતા; અને નાજુક રાજકીય સ્થિતિ, જે economic crises સાથે મળીને 'crisis of confidence' માં ફેરવાઈ ગઈ. ઊંચાં forex reserves કારણ **નહોતાં**.	Q3, Q32, Q46; MQ 1.2: Q2	PYQ 2024-Jun, 2026-May, 2026-Sep; Model Q	10.4, pp. 10.9 – 10.10
10.4.10	તાત્કાલિક trigger હતી balance of payments crisis: foreign exchange reserves સૌથી નીચલા સ્તરે પહોંચ્યાં — ફક્ત $1.2 billion, માંડ બે અઠવાડિયાંની imports જેટલાં — 'the major context that triggered economic reforms'; reform ની ગતિ ગંભીર economic, fiscal અને BoP crises માંથી આવી (ફક્ત stagnation માંથી નહીં).	Q39, Q41; MQ 1.3: Q2	MTP 2026-Apr S2, 2026-Apr S1; Model Q	10.4, pp. 10.9 – 10.10
10.4.11	1991 એક paradigm shift હતું: Soviet collapse અને China ની outward-oriented સફળતા પછી, reforms એ economy ને વધુ market orientation અને external openness તરફ વાળી — markets વિરુદ્ધ state ની ભૂમિકાનો પુનર્વિચાર (liberalisation and opening up).	Q19; MQ 1.2: Q1 (+ 10.6 Q5)	RTP 2025-Jan; MTP 2024-Dec S1; Model Q	10.3, p. 10.9; 10.4, p. 10.10
10.4.12	1991 નાં reforms Liberalisation, Privatisation and Globalisation (LPG) તરીકે જાણીતાં છે — 'socialisation' તેમાંનું એક **નથી**; liberalisation એટલે decontrol, deregulation અને business કરવાની સ્વતંત્રતા, જ્યારે PSUs નું disinvestment એ privatisation છે.	Q1, Q2; MQ 1.4.1: Q1	PYQ 2022-Dec, 2023-Dec; Model Q	10.4, p. 10.10; 10.4.4, p. 10.13
10.4.13	બે objectives: (1) centrally directed, ભારે નિયંત્રિત economy માંથી 'market friendly' economy તરફ પુનઃદિશાનિર્દેશ (reorientation); (2) fiscal deficit માં નોંધપાત્ર ઘટાડા દ્વારા macroeconomic stabilisation. પગલાં હતાં (a) inflation અને પ્રતિકૂળ BoP સામે short-term stabilisation measures અને (b) structural rigidities દૂર કરતાં long-term structural reform measures.	Q44; MQ 1.4.1: Q2	MTP 2026-Apr S1; Model Q	10.4, p. 10.10
10.4.14	Fiscal reforms (fiscal deficit ઘટાડવા): સ્થિર અને પારદર્શક tax structure; વધુ સારું tax compliance; government expenditure પર કાપ મૂકવા પર ભાર; subsidies માં ઘટાડો અને નાબૂદી; પસંદગીના PSUs માં government equity ના એક ભાગનું disinvestment; private sector participation ને પ્રોત્સાહન. September 1994 માં RBI સાથેના કરારનો હેતુ 1997–98 સુધીમાં money creation દ્વારા થતું deficit financing તબક્કાવાર બંધ કરવાનો હતો.	Q20; MQ 1.4.1: Q3	PYQ 2025-May; Model Q	10.4.1, pp. 10.10 – 10.11

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.4.15	Monetary અને financial sector reforms — focus: government banks ના NPAs ઘટાડવા, competition લાવવી અને ટકાવવી, interest rates નું deregulation. પગલાં: interest rate liberalisation અને lending અને deposit rates પર RBI નાં ઓછાં controls; નવી private sector banks અને foreign banks સાથે competition; Narasimham Committee Report, 1991 (banking and financial sector) મુજબ SLR અને CRR માં ઘટાડો; ઉદાર branch licensing; asset classification, income disclosure અને bad-debt provisioning અંગે prudential norms. Banks માં foreign investment પર નિયંત્રણ મૂકવું એ focus **નહોતો**.	Q26, Q29, Q31; MQ 1.4.2: Q1, Q2	PYQ 2025-Sep, 2026-Jan, 2026-May; Model Q ×2	10.4.2, p. 10.11
10.4.16	Reform પહેલાંનું banking administered interest rates, ઊંચી reserve requirements, credit flow પર quantitative restrictions અને મોટા પ્રમાણમાં directed (priority-sector) lending થી ઓળખાતું — એટલે 'very little lendable resources for the priority sector' તેની લાક્ષણિકતા **નહોતી**.	Q34	MTP 2025-May S2	10.4.2, p. 10.11 (reform પહેલાંની લાક્ષણિકતાઓ તારવેલી છે; SM માં યાદી રૂપે નથી)
10.4.17	Liquidity Adjustment Facility (LAF) repo અને reverse repo operations દ્વારા banks ને liquidity પૂરી પાડે છે.	MQ 1.4.2: Q3	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
10.4.18	1988 માં (non-statutory) સ્થપાયેલા SEBI ને 1992 માં capital market ના સ્વતંત્ર regulator તરીકે statutory recognition મળ્યું, જેથી પૂરતાં resources નું mobilisation અને તેમનું કાર્યક્ષમ allocation સરળ બને.	Q17; MQ 1.4.3: Q1	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-May S2; Model Q	10.4.3, p. 10.12
10.4.19	Depository system securities નું electronic (dematerialised) holding અને transfer શક્ય બનાવે છે.	MQ 1.4.3: Q2	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
10.4.20	24 July 1991 એ જાહેર થયેલી New Industrial Policy એ industry નું મોટા પાયે deregulation કર્યું અને 'Licence Raj' નો અંત આણ્યો: 18 સિવાયની બધી industries માટે licensing દૂર કરાયું (હવે 5 — arms and ammunition, atomic substances, narcotic drugs and hazardous chemicals, alcoholic drinks, cigarettes and cigars); small-scale items de-reserve કરાઈ; public sector સંકોચાયું — આ બધું private sector ની ઉદાર ભાગીદારી મેળવવા.	Q9, Q35, Q38, Q40; MQ 1.4: Q2	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2; Model Q	10.4.4, p. 10.12
10.4.21	Strategic અને security કારણોસર public sector reservation ઘટાડીને આઠ industries સુધી સીમિત કરાયું; ત્યાર બાદ ફક્ત બે જ બાકી છે — railway transport અને atomic energy.	Q30; MQ 1.4.4: Q1	PYQ 2026-Jan; Model Q	10.4.4, p. 10.12
10.4.22	Public sector enterprises માં government equity નું disinvestment, સાથે વધુ autonomy, professional management અને ક્રમશ: ઘટતો budgetary support — જેનો હેતુ efficiency અને વાજબી returns હતો.	Q42	MTP 2026-Apr S1	10.4.4, p. 10.13

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.4.23	Foreign investment: 51 percent સુધીના FDI ને automatic approval, પછીથી reserved industries સિવાયની લગભગ બધી industries સુધી વિસ્તાર; FDI ફક્ત ચાર sectors માં prohibited છે — retail trade, atomic energy, lottery business, અને betting and gambling. Globalisation strategy = ઊંચી foreign equity limits, tariff reduction અને rupee convertibility.	Q18, Q43; MQ 1.4.4: Q2	PYQ 2025-Jan; MTP 2026-Apr S1; Model Q	10.4.4, pp. 10.12 – 10.13
10.4.24	Trade policy reforms: imports અને exports પરના quantitative restrictions દૂર કરવા; tariffs ના તબક્કાવાર ઘટાડા અને સરળીકરણ સાથે વધુ outward-oriented regime; import licensing દૂર (positive OGL list ની જગ્યાએ negative list); export duties દૂર. Peak tariff 355% (1990–91) → 85% (1993–94) → 50% (1995–96) → 10% (2007–08).	Q21; MQ 1.3: Q1; MQ 1.4.5: Q2	PYQ 2025-May; Model Q ×2	10.4.4 – 10.4.5, p. 10.13
10.4.25	Exchange rate: July 1991 માં dollar સામે rupee નું 18–19% devaluation; March 1992 માં dual exchange rate; March 1993 માં unified અને float થવા દેવાયો — 1993 થી managed floating; 1994 થી rupee current account પર convertible.	Q16, Q33, Q43	PYQ 2025-Jan; RTP 2025-May; MTP 2026-Apr S1	10.4.4 – 10.4.5, pp. 10.13 – 10.14
10.4.26	SEZs ને tax incentives અને duty exemptions દ્વારા પ્રોત્સાહન અપાય છે.	MQ 1.4.5: Q1	Model Q	SM માં નથી (ફક્ત Model Q)
10.4.27	વાસ્તવિક (depreciated) exchange rate exports વધારે છે: 1985–86 થી 1989–90 દરમિયાન rupee નો REER આશરે 30% depreciate કરાયો, જેથી exports ને મદદ મળી અને forex પરનું દબાણ હળવું થયું.	MQ 1.6: Q1	Model Q	10.3, p. 10.8
10.4.28	*વિષય 10.7 જુઓ: food products ના marketing અને food product e-commerce માં automatic route હેઠળ 100% FDI ની છૂટ છે.*	Q4	PYQ 2024-Jun	10.7.1, p. 10.19
10.4.29	*વિષય 10.7 જુઓ: 'Make in India' (2014) investment અને manufacturing ને સરળ બનાવે છે — વધુ investment થી aggregate demand વધવાની શક્યતા છે.*	Q8	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	10.7.2, p. 10.22
10.4.30	*વિષય 10.7 જુઓ: DPIIT = Department for Promotion of Industry and Internal Trade.*	Q10	PYQ 2024-Sep	10.7.2, p. 10.22
10.4.31	*વિષય 10.7 જુઓ: FIPB, May 2017 માં નાબૂદ કરાયું અને તેની જગ્યાએ Foreign Investment Facilitation Portal (FIF) આવ્યું; RoDTEP (2021) એ MEIS ની જગ્યા લીધી.*	Q23, Q24, Q25	PYQ 2025-May (×2), 2025-Sep	10.7.2, pp. 10.23 – 10.24
10.4.32	GST, Constitution (101st Amendment) Act, 2016 દ્વારા ઘડાયો; Supreme Court ના May 2022 ના ચુકાદાએ ઠરાવ્યું કે Union અને State legislatures ને GST laws ઘડવાની 'equal, simultaneous and unique powers' છે. (SM ફક્ત 1 July 2017 ના રોજ GST ની શરૂઆતનો ઉલ્લેખ કરે છે, p. 10.22.)	Q11, Q14	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1	SM માં નથી (ફક્ત PYQ/MTP)

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.4.33	પ્રકરણ 10 માં જેનો કોઈ આધાર નથી એવી public finance બાબતો: states ને મળતી statutory grants-in-aid, Article 275 હેઠળ છે; Finance Commission, Union taxes ના devolution અને grants-in-aid ની ભલામણ કરે છે ('trade tax' ની નહીં); 16મા Finance Commission ના chairman Dr Arvind Panagariya છે.	Q6, Q36, Q37	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1 (×2)	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
10.4.34	Government failure ત્યારે થાય છે જ્યારે government intervention બિનઅસરકારક નીવડે અને નવી તથા વધુ ગંભીર problems ઊભી કરે.	Q7	MTP 2024-Aug	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 10.5 1991 ના Reforms પછીના GDP Growth Rates

7 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 1 · RTP – · MTP 2 · Model Q 4

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.5.1	GDP growth rate ને economic growth નો સૌથી વિશ્વસનીય indicator ગણવામાં આવે છે (એટલે 'gross production' ને શ્રેષ્ઠ indicator તરીકે key કરાયું છે).	Q3	MTP 2025-May S2	10.5, p. 10.15
10.5.2	Reforms થી ઝડપી growth અને global competitiveness આવ્યાં: world economy સાથે integration, market orientation, ઝડપથી વધતું private investment, આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે competitive sectors (auto components, telecom, software, pharma), સ્થિર FDI, લગભગ આઠ મહિનાની imports જેટલાં forex reserves, ઘટેલી ગરીબી — pandemic year 2020 સિવાય સરેરાશ GDP growth પ્રશંસનીય રહ્યો.	MQ 1.4: Q1	Model Q	10.4, pp. 10.14 – 10.15; Summary, p. 10.31
10.5.3	Table 10.1 (GDP growth, 1991–2021): સૌથી નીચો 1991 (1.06%) અને 2020 (–6.60%); સૌથી ઊંચો 1999 (8.85%), પછી 2021 (8.68%) અને 2010 (8.50%). સરેરાશ 1991–2000 ≈ 5.6%; 1992–2001 ≈ 6.0%; 2001–2010 ≈ 6.8%.	MQ 1.4.6: Q1, Q2	Model Q ×2	10.5, Table 10.1, p. 10.15
10.5.4	Average growth method: n વર્ષનો average = sum ÷ n, એટલે ખૂટતું વર્ષ = (n × average) – જાણીતાં વર્ષોનો sum (છપાયેલી ગણતરી: x + 7.9 + 8.5 = 3 × 8.2 = 24.6, એટલે x = 8.2%).	Q1	PYQ 2024-Jun	SM માં નથી (ફક્ત PYQ)
10.5.5	India માં inflation સામાન્ય રીતે Consumer Price Index (CPI) થી મપાય છે.	Q2; MQ 1.6: Q1	MTP 2024-Dec S1; Model Q	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

વિષય 10.6 NITI Aayog: India ને બદલવા તરફનું હિંમતભર્યું પગલું (A Bold Step for Transforming India)

18 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 7 · RTP 3 · MTP 12

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.6.1	1 January 2015 ના રોજ Planning Commission (લગભગ ચોસઠ વર્ષથી કાર્યરત) ની જગ્યાએ National Institution for Transforming India (NITI) Aayog આવ્યું, જેથી 'spur innovative thinking by objective experts' થાય અને states નો અવાજ અને પ્રભાવ વધારીને 'co-operative federalism' ને પ્રોત્સાહન મળે; તે government ના 'Think Tank' અને 'directional and policy dynamo' તરીકે કામ કરે છે.	Q2, Q16, Q17	PYQ 2024-Sep; MTP 2026-Apr S2, 2026-Apr S1	10.6, p. 10.16
10.6.2	NITI Aayog નાં objectives માં village level પર વિશ્વસનીય (credible) plans ઘડવાની mechanisms વિકસાવવી અને તેમને government ના ઉપલા સ્તરે ક્રમશઃ aggregate કરવા સામેલ છે (સાથે states સાથે સહિયારું national vision અને cooperative federalism ને પ્રોત્સાહન).	Q1	PYQ 2024-Jun	10.6, p. 10.16
10.6.3	NITI ની ભૂમિકા મર્યાદિત છે: તે national (five-year) plans બનાવતું નથી, expenditure નું control કે state plans નું review કરતું નથી, અને budgeting process માંથી બાકાત છે — એટલે five-year plans ઘડવા કે states ને financial resources ફાળવવા એ તેનું function **નથી**.	Q4, Q11	RTP 2025-May; MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1	10.6, p. 10.18
10.6.4	NDAP (National Data and Analytics Platform) Indian government data સુધીની પહોંચ સરળ અને બહેતર બનાવે છે.	Q3, Q7	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan	10.6, p. 10.17
10.6.5	Electric vehicles: E-Amrit, electric vehicles વિશેની બધી માહિતી માટેનું one-stop destination છે; Shoonya campaign નો હેતુ electric vehicles ના deployment ને ઝડપી બનાવીને air quality સુધારવાનો છે.	Q9, Q10 (+ 10.7 Q1)	PYQ 2024-Jun, 2025-May, 2026-Jan	10.6, p. 10.17
10.6.6	'LiFE' (Lifestyle for Environment) પ્રચલિત 'use-and-dispose' economy ની જગ્યાએ sustainable lifestyle choices લાવવાની કલ્પના કરે છે. (SM 'Life' લખે છે અને તેનું વિસ્તૃત રૂપ આપતું નથી.)	Q12, Q14	MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	10.6, p. 10.17
10.6.7	'Methanol Economy' programme નો હેતુ India નું oil import bill અને GHG emissions ઘટાડવાનો, અને coal reserves તથા municipal solid waste (industrial waste નહીં) ને methanol માં ફેરવવાનો છે.	Q13 (+ 10.7 Q11)	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	10.6, p. 10.18
10.6.8	NITI Aayog ની સાત મુખ્ય initiatives: LiFE, NDAP, Shoonya, E-Amrit, India Policy Insights (IPI), Methanol Economy, Transforming India's Gold Market. Agriculture માં start-up ecosystem ઊભી કરવી એ farm-sector measure છે, NITI initiative **નથી**.	Q15, Q18	PYQ 2026-Sep; MTP 2025-Dec S1	10.6, pp. 10.17 – 10.18
10.6.9	Atal Tinkering Labs એ NITI Aayog (Atal Innovation Mission) ની initiative છે.	Q6	MTP 2024-Dec S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.6.10	*વિષય 10.4 જુઓ: New Economic Policy એ liberalisation દ્વારા economy નો વિસ્તાર કર્યો — નીચા tariffs, deregulation, private અને foreign players માટે markets ખોલવાં — એટલે A અને R બંને સાચાં છે અને R, A ને સમજાવે છે.*	Q5	MTP 2024-Dec S1	10.4, p. 10.10
10.6.11	*વિષય 10.2 જુઓ: five-year plans નો હેતુ equity અને distributive justice સાથે ઝડપી growth (balanced, just growth) હતો.*	Q8	RTP 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	10.2, pp. 10.4 – 10.5

વિષય 10.7 Indian Economy ની આજની સ્થિતિ: ટૂંકો overview (The current state of the Indian Economy: A brief overview)

57 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 36 · RTP 4 · MTP 23

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.7.1	Primary sector = agriculture અને તેના allied sectors (livestock, dairy, fisheries) — livelihood નો સૌથી મોટો સ્રોત; India વિશ્વમાં milk, pulses, jute અને spices નો સૌથી મોટો producer છે, એટલે milk production એ primary-sector activity છે.	Q18	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-Apr S1	10.7.1, p. 10.18
10.7.2	India ની 47 per cent વસ્તી સીધી agriculture પર નિર્ભર છે; 2021–22 માં agriculture and allied નો GVA હિસ્સો 18.8% હતો; food grains output 315.7 million tonnes (2021–22).	Q24	PYQ 2025-May	10.7.1, p. 10.19
10.7.3	બધા 23 mandated crops માટે MSP, all-India weighted average cost of production ના 1.5 ગણા (દોઢ ગણા) નક્કી થાય છે.	Q16, Q33	PYQ 2025-Jan, 2026-Jan	10.7.1, pp. 10.19 – 10.20
10.7.4	Food Corporation of India (FCI) food grains નો buffer stock જાળવે છે; MSP ને Cabinet Committee on Economic Affairs મંજૂરી આપે છે.	Q12, Q13	MTP 2024-Dec S1 (×2)	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
10.7.5	APEDA = Agricultural and Processed Food Products Export Development Authority, જેને agri-products ના export promotion ની જવાબદારી સોંપાઈ છે; India ટોચના દસ agri-exporters માં સામેલ છે.	Q4	PYQ 2024-Jun	10.7.1, p. 10.19
10.7.6	FDI liberalisation: food products ના marketing અને food e-commerce માં, telecommunication services (બધા services અને infrastructure providers) માં અને coal sale અને mining માં automatic route હેઠળ 100% FDI; insurance માં FDI cap 49% થી વધારીને 74%. Telecom હવે public sector monopoly નથી — ફક્ત railway transport અને atomic energy જ reserved રહ્યાં છે.	Q47 (+ 10.4 Q4)	PYQ 2024-Jun; MTP 2025-Dec S1	10.7.1, p. 10.19; 10.7.2, p. 10.23; 10.7.3, p. 10.26; 10.4.4, p. 10.12

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.7.7	Farm measures (SM ની યાદી): PM KISAN — farmers ને income support; Pradhan Mantri Fasal Bima Yojana — crop loss કે damage ભોગવતા farmers માટે insurance; Paramparagat Krishi Vikas Yojana — organic farming અને soil health; Per Drop More Crop — farm level પર water use efficiency; Kisan Rail — farm produce logistics માં સુધારો; ઉપરાંત MSP, Soil Health Cards, Agri Infrastructure Fund, FPOs, Micro Irrigation Fund.	Q7, Q25, Q27, Q29, Q34	PYQ 2024-Sep, 2025-May, 2025-Sep (×2), 2026-May; MTP 2025-Aug S1	10.7.1, p. 10.20
10.7.8	E-NAM એક pan-India electronic trading portal છે, જે agricultural commodities માટે unified national market રચવા હાલનાં APMC mandis ને network માં જોડે છે.	Q5, Q23, Q36, Q45	PYQ 2024-Jun, 2026-May; RTP 2025-Jan; MTP 2025-Aug S2	10.7.1, p. 10.20
10.7.9	Agricultural issues: નાનાં અને fragmented holdings, ઓછી farm productivity અને subsistence farming ને કારણે marketable surplus ઓછો રહે છે અને domestic તથા export markets માં ભાગ લેવાની farmers ની ક્ષમતા ઘટે છે; ઉપરાંત નવી technologies નો નબળો સ્વીકાર અને monsoons પર ભારે નિર્ભરતા.	Q6, Q20	PYQ 2024-Jun; MTP 2025-Jan S2	10.7.1, pp. 10.20 – 10.21
10.7.10	Indian agriculture મોટે ભાગે rain-fed છે (આશરે બે તૃતીયાંશ વિસ્તાર), એટલે agricultural area નો આશરે 80% ભાગ irrigated છે એવો દાવો ખોટો છે.	Q42	MTP 2025-May S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
10.7.11	Index of Eight Core Industries (ICI) માં Coal, Crude Oil, Natural Gas, Refinery Products, Fertilisers, Steel, Cement અને Electricity આવે છે — IIP ની items ના weight ના 40.27%; information and communication એ core industry **નથી**.	Q32, Q37	PYQ 2026-Jan, 2026-May	10.7.2, p. 10.22
10.7.12	Manufacturing Purchasing Managers' Index (PMI) 55.4 હતો (31 January 2023); India નો Global Innovation Index rank 2015 ના 81મા થી સુધરીને 2022 માં 40મો થયો.	(+ 10.8 Q4, 10.8 Q5)	PYQ 2025-May, 2025-Sep	10.7.2, pp. 10.22, 10.24
10.7.13	DPIIT (Department for Promotion of Industry and Internal Trade) industrial policy અને industrial development માટેની strategies ઘડે છે અને અમલમાં મૂકે છે.	(+ 10.4 Q10)	PYQ 2024-Sep	10.7.2, p. 10.22
10.7.14	'Make in India' (2014), એક 'Vocal for Local' initiative, investment ને સરળ બનાવે છે, innovation ને પ્રોત્સાહન આપે છે અને India ને manufacturing, design અને innovation નું hub બનાવે છે; 'Make in India 2.0' 27 sectors પર focus કરે છે — 15 manufacturing અને 12 service sectors.	Q14, Q31 (+ 10.4 Q8)	PYQ 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1, 2025-Dec S1	10.7.2, p. 10.22
10.7.15	Ease of Doing Business: World Bank ના Doing Business Report 2020 માં India 63મા ક્રમે હતો (2019 માં 77મા), એટલે 14 ક્રમનો કૂદકો.	Q43	MTP 2025-May S2	10.7.2, p. 10.22

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.7.16	PM Gati Shakti National Master Plan, multimodal infrastructure ના integrated planning માટે data-based decisions સરળ બનાવે છે, અને એ રીતે logistics cost ઘટાડે છે.	Q3, Q54	PYQ 2024-Jun, 2026-Sep	10.7.2, p. 10.23
10.7.17	Production Linked Incentive (PLI) Scheme (March 2020, 14 key sectors) India ની manufacturing capabilities અને export competitiveness વધારવા manufacturers ને incentives આપે છે; હવે white goods (air conditioners અને LED lights) સુધી વિસ્તારાઈ છે.	Q26, Q56	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep	10.7.2, p. 10.23
10.7.18	FAME-India (Faster Adoption and Manufacturing of Hybrid and Electric Vehicles) electric અને hybrid vehicle technology ના manufacturing અને તેના sustainable growth ને પ્રોત્સાહન આપે છે.	Q15	PYQ 2025-Jan	10.7.2, p. 10.23
10.7.19	'Udyami Bharat' નો હેતુ Micro, Small and Medium Enterprises (MSMEs) નું empowerment છે.	Q8, Q35	PYQ 2024-Sep, 2026-May	10.7.2, p. 10.23
10.7.20	Small-scale industries ને નાના businesses ને financial અને technical assistance આપીને પ્રોત્સાહન અપાય છે (MNCs ને subsidy આપીને કે labour laws નાબૂદ કરીને નહીં).	Q19	MTP 2025-Jan S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
10.7.21	PM MITRA (PM Mega Integrated Textile Region and Apparel) textiles માં cutting-edge technology આકર્ષવા અને FDI તથા local investment વધારવા world-class industrial infrastructure સુનિશ્ચિત કરે છે.	Q17, Q55	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep	10.7.2, p. 10.23
10.7.22	FIPB, May 2017 માં નાબૂદ કરાયું અને તેની જગ્યાએ Foreign Investment Facilitation Portal (FIF) આવ્યું; RoDTEP (Remission of Duties and Taxes on Export Products, 2021) એ MEIS ની જગ્યા લીધી, જે exports પરની છુપી central, state અને local duties નું rebate આપે છે.	(+ 10.4 Q23, 10.4 Q24, 10.4 Q25)	PYQ 2025-May (×2), 2025-Sep	10.7.2, pp. 10.23 – 10.24
10.7.23	Start-up India Programme દેશમાં ideas અને innovation માટે facilitator તરીકે કામ કરે છે.	Q57	PYQ 2026-Sep	10.7.2, p. 10.24
10.7.24	ECLGS = Emergency Credit Line Guarantee Scheme, સંપૂર્ણ guaranteed emergency credit line.	Q39	PYQ 2026-May	10.7.2, p. 10.24
10.7.25	National Manufacturing Policy નો હેતુ 2025 સુધીમાં GDP માં manufacturing નો હિસ્સો 25 percent સુધી વધારવાનો છે.	Q28	PYQ 2025-Sep	10.7.2, p. 10.24
10.7.26	India ના growth trajectory ની અનોખી લાક્ષણિકતા: agriculture માંથી સીધા services sector તરફ જઈને secondary sector ને bypass કરવું.	(+ 10.8 Q6)	PYQ 2026-Jan	10.7.3, p. 10.25

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.7.27	Services (NIC 2008, Box 2) માં આવે: trade and vehicle repair, transportation and storage, accommodation and food, information and communication, finance and insurance, real estate, professional and technical, administrative support, public administration and defence, education, health and social work, arts and recreation. Construction (દા.ત. dam નું) આ યાદીમાં **નથી** — તે industrial (secondary) activity છે.	Q9, Q40	PYQ 2024-Sep; RTP 2025-May	10.7.3, pp. 10.25 – 10.26
10.7.28	Services sector સૌથી મોટું sector છે (India ના GVA ના 53.89%), સૌથી ઝડપથી વધતું sector છે અને તેની labour productivity સૌથી ઊંચી છે; reforms પછી knowledge-based અને IT services એ growth ને વેગ આપ્યો છે.	Q21, Q38, Q46, Q51 (+ 10.8 Q1)	PYQ 2024-Jun, 2026-May; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2, 2026-Apr S1	10.7.3, p. 10.26
10.7.29	Services sector, FDI inflows નો સૌથી મોટો recipient છે — કુલ FDI equity inflows ના 60 per cent થી વધુ.	Q30	PYQ 2026-Jan	10.7.3, p. 10.26
10.7.30	Services exports (software, business અને travel services; India ટોચના 10 WTO service exporters માં) મુખ્ય forex earner છે — IT અને financial services ની મજબૂત demand services trade surplus ને GDP ના આશરે 3.7% પર રાખે છે.	Q44	RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	10.7.3, p. 10.26; 10.4, p. 10.14
10.7.31	Structural constraint: growth છતાં economy ઊંચી fiscal deficit, વધતી inequalities, inflation અને ઊંચા public debt (FY21/22 માં GDP ના 86%) થી બંધાયેલી છે — ઊંચી inequality ટકી રહેલી ગરીબી (persisting poverty) સમજાવે છે.	Q49 (+ 10.8 Q3)	MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S1	Summary, p. 10.31; 10.4, p. 10.15
10.7.32	Working population ના લગભગ 23 per cent service sector માં રોકાયેલા હોવાનું કહેવાય છે.	Q41	MTP 2025-May S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
10.7.33	Demographic dividend નો લાભ લેવા India એ skill development ને પ્રોત્સાહન આપવું જ જોઈએ.	Q48	MTP 2026-Apr S2	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
10.7.34	ઝડપી GDP growth છતાં, બીજી emerging economies ની સરખામણીએ India નો per capita GDP નીચો રહે છે.	Q50	MTP 2026-Apr S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
10.7.35	GDP base year નું revision એ GDP measurement ને અસર કરતો structural reform છે.	Q52	MTP 2026-Apr S1	SM માં નથી (ફક્ત MTP)
10.7.36	*વિષય 10.6 જુઓ: E-Amrit, electric vehicles વિશેની બધી માહિતી માટેનું one-stop destination છે.*	Q1	PYQ 2024-Jun	10.6, p. 10.17
10.7.37	*વિષય 10.6 જુઓ: Methanol Economy, coal reserves અને municipal solid waste (industrial waste નહીં) ને methanol માં ફેરવે છે.*	Q11	PYQ 2024-Sep	10.6, p. 10.18
10.7.38	*વિષય 10.2 જુઓ: green revolution એ food grain (ખાસ કરીને wheat) output વધારવા high yielding seed varieties અને water, fertiliser અને pesticides નો સઘન ઉપયોગ કર્યો.*	Q2, Q10, Q22	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	10.2, p. 10.6

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.7.39	*વિષય 10.8 જુઓ: Russia-Ukraine war પછી India ને crude oil અને commodity ના ઊંચા prices, સતત global supply disruptions, કડક financial conditions અને ઊંચાં domestic inflationary pressures નો સામનો કરવો પડ્યો.*	Q53	PYQ 2026-Sep	10.8, p. 10.27

વિષય 10.8 Conclusion

7 Scanner પ્રશ્નો · આવર્તન PYQ 5 · RTP – · MTP 2

સંદર્ભ	વિદ્યાર્થી માટે One-liner	Scanner પ્રશ્ન	ક્યારે પુછાયો	SM સ્રોત
10.8.1	World Bank નું India Development Update (IDU), November 2022: Russia-Ukraine war પછી India ને crude oil અને commodity ના ઊંચા prices, સતત global supply disruptions, કડક financial conditions અને ઊંચાં domestic inflationary pressures નો સામનો કરવો પડ્યો; છતાં July–September 2022–23 માં real GDP 6.3% વધ્યો અને મોટા domestic market ને કારણે India બીજાં emerging markets કરતાં વધુ insulated અને resilient છે.	Q2 (+ 10.7 Q53)	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep	10.8, p. 10.27
10.8.2	*વિષય 10.7 જુઓ: India ના GVA માં સૌથી વધુ ફાળો tertiary (services) sector નો છે (53.89%).*	Q1	PYQ 2024-Jun	10.7.3, p. 10.26
10.8.3	*વિષય 10.7 જુઓ: India અનોખી રીતે agriculture માંથી સીધો services sector તરફ વળ્યો.*	Q6	PYQ 2026-Jan	10.7.3, p. 10.25
10.8.4	*વિષય 10.7 જુઓ: PMI = Purchasing Managers' Index; 2022 માં India નો GII rank 40મો હતો (2015 માં 81મો).*	Q4, Q5	PYQ 2025-May, 2025-Sep	10.7.2, pp. 10.22, 10.24
10.8.5	*વિષય 10.7 જુઓ: income અને resources ની વહેંચણીમાં ઊંચી inequality, growth છતાં ટકી રહેલી ગરીબી (persisting poverty) સમજાવે છે.*	Q3	MTP 2025-Jan S2	Summary, p. 10.31
10.8.6	Foreign exchange ના net inflows (FDI, portfolio flows, services surplus) સાથે foreign exchange reserves વધે છે; India પાસે લગભગ આઠ મહિનાના import cover જેટલાં reserves છે.	Q7	MTP 2025-Dec S1	10.4, p. 10.14 (કારણ SM માં નથી)

ભાગ B — પ્રકરણ 10 One-liner પુનરાવર્તન પત્રક (Revision Sheet)

બેવડાયેલી પંક્તિઓ દૂર કરીને, Study Material ના ક્રમમાં. પૂરા શબ્દો, Scanner પ્રશ્નો અને SM પાનું ધરાવતી ભાગ A ની પંક્તિ(ઓ) પર જવા 'ભાગ A સંદર્ભ' પર click કરો. આ પ્રકરણમાં ICAI એ જેટલી વાર પૂછ્યું છે તેમાંથી આશરે 43% ફક્ત ★★★ પંક્તિઓ જ આવરી લે છે.

એકમ — Indian Economy

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
1	1લી–17મી સદી AD: સૌથી મોટી economy, prosperous and self-reliant; self-sufficient ગામડાં + commercial શહેરો.	★★	10.1.1
2	British rule: India raw materials નો exporter બન્યો; discriminatory tariffs એ handicrafts નો નાશ કર્યો → જમીન પર over-crowding, subsistence farming, zamindari, agriculture નું પતન (collapse).	★	10.1.2
3	Colonial industry lopsided — cotton અને jute; producer goods પાછળ; manufacturing NDP ના ~7% (1946).	★	10.1.3
4	**Nehruvian model: Planning Commission, five-year plans, equity અને distributive justice સાથે growth.**	★★★	10.2.3
5	1950s ની philosophies: Nehru (heavy industry) vs Gandhian (small-scale, cottage, village republics).	★	10.2.5
6	IPR 1948: atomic energy, arms and ammunition, railways નો State monopoly; IPR 1956 એ public sector નો અતિશય વિસ્તાર કર્યો.	★	10.2.5
7	1958 BoP crisis → 1966 સુધી import controls; protection/import substitution.	★	10.2.4, 10.4.5
8	Hindu growth rate = 3.5% (1950–80 નો સરેરાશ).	★	10.2.6
9	**1965 પહેલાંની farm strategy institutional (land reforms, cooperatives); green revolution 1960s ના મધ્યમાં: HYV seeds, water, fertiliser, pesticides; wheat.**	★★★	10.2.7, 10.2.8
10	Nationalisation: 1969 માં 14 banks + 1980 માં 6; MRTP Act 1969 એ મોટી market power વાળી મોટી firms પર અંકુશ મૂક્યો.	★★	10.2.9, 10.4.4
11	1965–81 growth નો સૌથી ખરાબ સમયગાળો: licence-raj, autarchic policies, ત્રણ યુદ્ધો, દુષ્કાળ, 1973 અને 1979 ના oil shocks.	★	10.2.9, 10.2.10
12	Early liberalisation 1980s (1985 પછી), 'reforms by stealth'; growth 5.7% / 5.8%.	★	10.4.1
13	1980s: 25 categories delicensed; broad-banding (trucks ↔ cars, નવું licence નહીં); MRTP limit ₹20 → ₹100 crore; MODVAT; SEBI 12 April 1988 (non-statutory).	★★	10.4.2, 10.4.3
14	REER ~30% depreciated (1985–86 થી 1989–90) → exports વધ્યા.	MQ	10.4.27
15	1991 reforms, P. V. Narasimha Rao government હેઠળ (architect Dr Manmohan Singh — SM માં નથી).	★	10.4.7, 10.4.8
16	કારણો: debt થી પુરાતી fiscal deficits, interest નો બોજ, Gulf-war oil shock, IMF ની શરતો, 'crisis of confidence'.	★★	10.4.9
17	Trigger: BoP crisis — forex reserves $1.2 bn, માંડ બે અઠવાડિયાંની imports.	★	10.4.10

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
18	Market orientation અને external openness તરફ વળાંક; LPG (socialisation નહીં).	★★	10.4.11, 10.4.12
19	બે objectives: market-friendly reorientation + નીચી fiscal deficit દ્વારા stabilisation; measures = stabilisation (short-term) + structural (long-term).	★	10.4.13
20	Fiscal reforms: પારદર્શક taxes, tax compliance, expenditure પર કાપ, subsidies માં ઘટાડો, disinvestment, private participation.	★	10.4.14
21	Monetary/financial: interest rate deregulation, private banks, SLR/CRR માં ઘટાડો (Narasimham Committee 1991), branch licensing, prudential norms.	★★	10.4.15
22	Reform પહેલાંનું banking: administered interest rates, ઊંચી reserve requirements, credit restrictions.	★	10.4.16
23	SEBI: 1988 માં સ્થાપના, 1992 માં statutory recognition.	★	10.4.18
24	New Industrial Policy 24 July 1991: Licence Raj નો અંત (18 → 5 licensed industries); public sector → railway transport + atomic energy.	★★	10.4.20, 10.4.21
25	1991: MRTP ની merger/takeover provisions રદ; SSI items de-reserved; PSU equity નું disinvestment (= privatisation, liberalisation નહીં).	★★	10.4.4, 10.4.22, 10.4.12
26	51% સુધી FDI ને automatic approval; FDI પર પ્રતિબંધ ફક્ત retail trade, atomic energy, lottery, betting & gambling માં.	★	10.4.23
27	Trade: QRs દૂર, import licensing દૂર, tariffs 355% → 10%.	★	10.4.24
28	Rupee નું 18–19% devaluation (July 1991); 1993 થી managed float; 1994 થી current account પર convertible.	★★	10.4.25
29	**Reform પછીના લાભ: forex cushion ~8 મહિનાની imports; services trade surplus GDP ના ~3.7%; પણ public debt GDP ના 86% (FY21/22) અને વધતી inequality.**	★★★	10.5.2, 10.7.30, 10.7.31, 10.8.6
30	Reform પછીનો GDP growth 2020 (−6.6%) સિવાય પ્રશંસનીય; ટોચ 1999 (8.85%); GDP growth rate = growth નો સૌથી વિશ્વસનીય indicator.	★	10.5.1, 10.5.2, 10.5.3
31	1 January 2015 ના રોજ NITI Aayog એ Planning Commission ની જગ્યા લીધી — think tank, co-operative federalism.	★★	10.6.1
32	NITI: village-level credible plans ઉપર તરફ aggregate થાય; five-year plans નહીં, budgeting/fund allocation નહીં.	★★	10.6.2, 10.6.3
33	**NITI initiatives: LiFE, NDAP (govt data), Shoonya (EVs દ્વારા air quality), E-Amrit (EV માહિતી), IPI, Methanol Economy, Gold Market.**	★★★	10.6.4, 10.6.5, 10.6.6, 10.6.7, 10.6.8
34	Primary: milk primary છે; 47% વસ્તી agriculture પર નિર્ભર; agri GVA 18.8% (2021–22); food grains 315.7 mn tonnes.	★★	10.7.1, 10.7.2
35	MSP: 23 mandated crops, cost of production ના 1.5 × પર.	★	10.7.3
36	APEDA = Agricultural and Processed Food Products Export Development Authority; food marketing/e-commerce અને telecom માં 100% FDI (automatic).	★★	10.7.5, 10.7.6

#	One-liner	મહત્ત્વ	ભાગ A સંદર્ભ
37	**Farm schemes: PM KISAN (income support), PMFBY (crop loss), PKVY (organic), PDMC (water), Kisan Rail (logistics), E-NAM (APMC mandis નું unified market).**	★★★	10.7.7, 10.7.8
38	Agri issues: નાનાં holdings, ઓછી productivity, subsistence farming, ઓછો marketable surplus.	★	10.7.9
39	ICI: 8 core industries (coal, crude, gas, refinery, fertilisers, steel, cement, electricity) = IIP ના 40.27%; PMI 55.4; GII 40મો (2022).	★★	10.7.11, 10.7.12
40	**Industry policy: DPIIT; Make in India 2014 (2.0: 15 mfg + 12 services); EoDB માં ક્રમ 63 (2020).**	★★★	10.7.13, 10.7.14, 10.7.15
41	**Gati Shakti (multimodal planning), PLI (Mar 2020; હવે white goods પણ), FAME (EVs), Udyami Bharat (MSMEs), PM MITRA (textiles).**	★★★	10.7.16, 10.7.17, 10.7.18, 10.7.19, 10.7.21
42	**FIPB → FIF (May 2017); RoDTEP એ MEIS નું સ્થાન લીધું (2021); Start-up India; ECLGS; NMP: 2025 સુધીમાં GDP ના 25%.**	★★★	10.7.22, 10.7.23, 10.7.24, 10.7.25
43	**Services: secondary ને bypass કર્યું; GVA ના 53.89%; સૌથી ઝડપી વૃદ્ધિ; સૌથી ઊંચી labour productivity; FDI equity ના >60%.**	★★★	10.7.26, 10.7.28, 10.7.29
44	Construction એ service નથી (NIC 2008 Box 2 ની યાદી).	★	10.7.27
45	IDU (World Bank, Nov 2022): oil, supply disruptions, કડક finance, inflation; India resilient.	★	10.8.1